ספר זכרון
לקדושי
פרצ'ב

פרצ׳ב

ספר זכרון

לקדושי פרציב והסביבה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

חברי המערכת :

זוננשין שלמה
ניסקה אלקנה
גוטסדינר רחל

הובא לדפוס על־ידי :
שלמה זוננשין
חיפה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

נדפס בשנת 1977
ע"י דפוס קואופ' „אות"
חיפה ישראל

הספר הוצא על ידי הועדה להוצאת ספר „יזכור"
שעל־יד אירגון יוצאי פרצ'ב והסביבה, בארץ ישראל

שמות חברי הועדה:

זוננשין שלמה	חיפה
ניסקה אלקנה	חיפה
רבינוביץ־גוטסדינר רחל	חיפה
איש בונים ז"ל	חיפה
פרלמן נחום	חיפה
אלוני יעקב	קבוץ יגור
יבלאנקה הלל	חיפה
בונה חיים	קבוץ אפק
זוננשין טובה	חיפה
אברמזון יוסף ורבקה	חיפה
בייטל יהודה לייב	תל אביב
יבלונקה חיים לייב	תל אביב
סוקנניק יהודה	תל אביב
קורן ישראל	תל אביב
גולדמן זלמן	תל אביב
אוסנהולץ אסתר	תל אביב
זילברנדל יענטה	תל אביב
ורצמן יחיאל	תל אביב

תוכן העניינים / אינהאלט

עמוד/זייט

דברים והבעת תודה — העורך 7
קינה ונחמה — ש. זוננשין 9
בשער הספר — נתן מארק 11
פרצ'בה של מטה ושל מעלה — הרב ברוך רבינוביץ' . . . 14
חצר הרבי, הרבי ומשמשו, והפארציוער שטיבל — שלמה זוננשין 17
עיירתי החמודה שלעולם לא אשכחך — רחל גוטסדינר רבינוביץ 29
אם בשיראל (שיר) — ש. שלום 39
בהתחלף שלטונות — רחל גוטסדינר רבינוביץ 52
דודי רב' אהר'לי (שיר) — ש. שלום 56
הסתדרות מזרחי וצעירי מזרחי בפרצ'ב — יהודה לייב בייטל . 61
הפריזיוו בפרצ'ב — שלמה זוננשין 65
זכרונות פון מיין שטעטעלע פארצעווע — ישראל גולדברג . . 71
מהי פרצ'ב — יהודית ביסנו—זוננשין 73
„הבודע", החלוץ ותולדות בית"ר בפרצ'ב — שלמה זוננשין . 75
ווי אזוי סאיז געגרינדעט געווארן די יידישע ביבליאטעק
אין פארצעווע — מאָטל פאלוסעצקי 82
בקור חולים — יעקב לבנבוים 87
פרצ'ב עירנו — יהודה לייב בייטל 89
בית"ר והצה"ר בפרצ'ב — ש. זוננשין 92
— מרדכי רובינשטיין 97
חיים ישראל שוסטער — שלמה פייגענבוים 101
זכרונות מעיר פארטשעווו — בערל נעלקענבוים ז"ל . . . 103
היה זה ברחוב ז'אביה — אברהם אפרת־הטמן 106
דאס בילד פון אונזער שטעטל — אשר אנטשעל ענגעלמאן . 109
געשעהענישן אין אודזער שטעטל פארצעווע 1930
— יצחק אבן־זהב (גולדשטיין) 112
אחי יוסף קארן — ישראל קארן 114
ר' ישראל לייב שניידער — טאבע ווייגבאד 116
בדד אני (שיר) — יהושע רבינוביץ 118

מצב־רוח מלחמתי — אברהם לבנבוים 120
אונדזער פארפייניקטע יידישע שטאט — נחום פרלמן . . . 156
סבא שלי (שיר) — גלי הוס 159
צום אנדענק פון דער פאופייניקטער יידישער קהלת
פון פארטשעווו — שמאי זוננשיין 160
אין געראנגל פון לעבן — טובה פערלמאן גרינבוים . . . 193
פארטיזנים — אריה ניסנבוים 203
פון 1942 ביז קריעגס ענדע — בנימין מאדעלקערן . . . 228
פארטשעווו אין די ערשטע טעג פון קריג — יוסף פערלמאן . 232
אזוי האט עס זיך אנגעהויבן — גיטל קאכמייסטער בעהמאן . 243
הנדר (שיר) — שלמה וסרמן 247
מיינע איבערלעבונגען אין דייטשן גיהנום — יענטע זילבערנאדל־
סוכאוואלסקי 248
דאס אנטלויפן — פראדל וואסערמאן שערמאן 255
הרצח בפארצ'ב — פברואר 1946 — שליח של „הארץ" בפולין
ש. סאמט 259
טייערער, הארציקער ברודער אלקנה און מרים
אבאזוך אין (פארציווע אין 1968) — ברוך ניסקי . . . 265
נרות נשמה (פארטשעווו אין אירע יידן) — ישראל קארן . 267
דער חלום פון מיין שטעטעלע (שיר) — חיה איש . . . 271
דריי עפיזאדן פון מיין שטעטל פארטשעווו — אלקנה ניסקה . 274
טפוסים מפרצ'ב — מנדל רבינוביץ ז"ל 277
פוגרום שנמנע בפרצ'ב — שמעון מוסקל 279
פארלאזט מיין היים — גיטלע קעניגסמאן־וואסערשטרום . 280
— יעקב פרידמן ז"ל 283
השפעת המהפכה הרוסית על הנוער בפרצ'ב
— מרים טנדלז־שצקי ז"ל 285
יזכור של בני משפחה 287
א שבת אין מיין אלטער היים — אפרים גוברמן . . . 289
זכרונות פון געוויסע פארטשעווער מענטשן (דמויות)
— יצחק (איטשע) שטשופאק ז"ל 291
— פייגע שטשופאק 293
רשימת הנפטרים בישראל 301
פארשטארבינה אין ארה"ב 302
נאקרולוגים 304

דברים והבעת תודה

ד ב ר י ם

והנה אנו מגישים בזאת את ספר „יזכור", ספר שישמש גל־עד ומצבה לזכרם של יהודי העיר פרצ'ב בארץ פולין, אשר הושמדו בכל מיני מיתות משונות על ידי הנאצים ועוזריהם מקרב האוכלוסיה הפולנית, בתוך העיר פרצ'ב, במחנות מידאניק, טראוניק, טרבלינקה, מחנה המות אושויץ, ובתוך היערות אשר מסביב לעיר פרצ'ב.

הרעיון לנצחת זכרם על ידי הוצאת ספר, נולד לפני שנים רבות ועד שהעניין „קרם עור וגידים" לקח הרבה זמן.

בראשית נחוץ היה לדרבן חלק מיוצאי עירנו (הן אלה שעזבו את העיר לפני מלחמת העולם השניה ובאו ארצה, והן אלה שעברו את ימי השואה בפרצ'ב, במחנות, ביערות, ובמחנות ברוסיה) שיעלו על הכתב את כל מה שעבר עליהם וכל הזכור להם אודות היהודים בפרצ'ב היכול לשמש חומר לכתובת הספר.

אחר כך נחוץ היה לאסוף את החומר מהכותבים, לנפות אותו ולסגננו, לתרגמו בחלקו מעברית ליידיש ולהפך, להגיה את ההדפסות, ראשונה שניה ושלישית, לאסוף תמונות ולעשות גלופות, לאסוף כספים וכן כל העבודות הכרוכות בהוצאת ספר.

כל העניינים הללו נמשכו שנים מספר כשמספרם המועט של הפעילים והעושים גורם לאיחור בהוצאת הספר.

ה ב ע ת ת ו ד ה

אנו מביעים בזאת תודתנו לכל אלה אשר תרמו מ„הונם ואונם", ואפשרו על ידי כך את הוצאת הספר.

בראש וראשונה תודתנו לכל כותבי המאמרים, יוצאי עירנו, ובתוכם ברוך רבינוביץ', רבה הראשי של העיר חולון, והמשורר ש. שלום מחיפה, שהם מצאצאי הרבי מפרצ'ב.

כן נודה לתורמי הכספים מבין יוצאי פרצ'ב הנמצאים בישראל, לתורמים הבודדים ול„ועדים" של יוצאי עירנו בארצות־הברית, צרפת, קנדה, ארגנטינה וארצות אחרות.

נודה גם לחברי ועדת המערכת המצומצמת על עשותם ימים כלילות בעבודת ההכנה והגמירה של הספר ובתוכם החבר הותיק אלקנה ניסקה, אשר כל מאויו היה לראות את ההוצאה לאור של הספר, ואשר מלא כל שליחות שהוטלה עליו.

תודה לועד ארגון יוצאי פרצ'ב וכן לכל האנשים אשר טפלו ועזרו בהוצאת הספר.

„יבורכו העושים ומעשיהם"!

יהא זכרון העיר פרצ'ב שכרם!!

העורך

בקשת סליחה

את סליחת הקוראים נבקש מלמפרע אם ימצאו בספר שגיאות דפוס, נוסח, תרגום וסגנון, וכן „אי־דיוקים" היסטוריים.

רוב ה„מטפלים" בהוצאת הספר אינם מקצוענים ואפילו לא הובבנים. נא לא לדון אותנו לכף חובה, ואם אפשר — סלחו גם.

סליחה ותודה,

המערכת

קינה ונחמה!

ק י נ ה

„וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ד׳...״
(ויקרא י׳, ו׳)

א י כ ה?!!!

איך זה קרה? איך אפשר היה להשמיד את יהודי העיר פרצ׳ב? איך הורמה היד של הצורר הנאצי על יהודי העירה? איך לא נקטעה או קפאה היד אשר עשתה כל הנבלות, הנגישות, הגירושים והרציחות?

איך חוסלו ששה מליון יהודים ובתוכם ששת אלפים יהודים של עירנו פרצ׳ב? למה זה קרה? על מה נהרגו ועבור איזה חטא?

האם חטאו ופשעו יהודי פרצ׳ב? האם נגזרה עליהם כליה בגלל מעשיהם הרעים? ועל ידי מי נרצחו? האם על ידי צדיקים ואנשים טובים?

כל מילות השאלות הללו מרחפות בחלל האויר ומזדקרות בתוך להבות האש והעשן אשר יצא מהכבשנים, מילים השואלות למה נשרפו בהם הורינו, אחינו ואחיותינו, ובתוכם תינוקות של בית רבן — כולם אנשים טובים וישרים, רבנים, דיינים, שוחטים, לומדי תורה ואנשי המעשה. יהודים ישרי לב וטהרי מידות, יהודים רחמנים אשר פרסו מפת לחמם לעני, יהודים שהקימו בעירה מוסדות חינוך תורניים — ישיבה, תלמוד תורה, מוסדות עזרה — ביקור חולים, לינת צדק, קופת גמילות חסדים. יהודים שמסרו נפשם על „פדיון שבויים״, יהדות שוקקת מלאת פעילות בתורה, במצוות ובמעשים טובים.

יהדות העיירה שרובה עורגת לציון ופועלת דרך כל האירגונים הציוניים — וכן יהודים הדואגים לשויון וצדק סוציאלי. יהודים „בעלי מלאכה״ וסוחרם זעירים העמלים קשות להשיג את פרנסתם.

ועל כולם התינוקות, מה הם חטאו? וכל היהודים מה היה פשעם? האם הצוררים והמשמידים היו הצדיקים ואנחנו הרשעים?!!!

איכה ישבה בדד העיר פרצ׳ב? כל דרכיה אבלות, כל שעריה שוממים. צורריה השיגוה בין המצרים, פנה זיוה, פנה כל הדרה, נפלה ביד צורר ואין עוזר לה.

בחוץ שיכלה חרב, ובבית אימה ומות.

איפה הייתם כל עוברי אורח? איפה היה העולם „הנאור" ? למה עמד העולם על דמינו בראותו וביודעו שהוא נשפך כמים ?

פרשנו ידינו לעזרה, נשארנו ללא מענה, ובהסתר אף ששו לאידנו. על אלה אנו בוכים כי רחק מאתנו עוזר ומנחם.

אלוהים! תבוא כל רעתם לפניך — השב להם גמולם, כמעשה ידיהם תן להם מגינת לב. עולל להם כאשר עוללת לנו.

תרדפם באף ותשמידם מתחת שמי ד'.

יודעים אנו כי תשובה על השאלות שלנו לא נקבל, יען כי יש „ניגלות" ויש „ניסתרות". על הניגלות יש לנו השאלה ואין עליה תשובה. ואת הניסתרות רק ד' יודע, ואת סודותיו טרם גלה לנו.

ה נ ח מ ה

כתוב שד' מקדים רפואה למכה. ואכן, עוד הרבה לפני השואה והחורבן נתן לנו ד' תרופה בדמות הציונות, וניצני התרופה והישועה התחילו לצמוח עוד בטרם בוא החורבן, והגידולים בשלו אחרי השואה. ועל השאלה „האם לנצח תשכחנו ?" קבלנו התשובה „לא נעזוב אותכם לאורך ימים" ! „ארחם את ציון ואקבץ את פזוריכם לתוכה, ותשובו לירושלים ברחמים, ותבנו בה את ביתכם, ביתי. ואם כי קשה לנו להתנחם על האבידה הגדולה שאבדנו, כי אין נוחם לחורבן הגדול והנורא, בכל זאת שלח לנו ד' „נחמה פורתא" בדמות המדינה היהודית בארץ ישראל שאליה אנו חוזרים בקוממיות מכל חלקי תבל, בונים אותה לתפארת ומבצרים אותה.

יהי רצון שתשרור בינינו אהבה, אחוה וריעות, אחדות ושלום, שנהיה חזקים דינו שנוכל להגיד למשחיתים „הרף, ולא עוד... „זאת צואת הקדושים לנו, הנשארים. „כי במותם ציוו לנו את החיים".

זאת היא נחמתנו, ככתוב:

„כה אמר ד' צבאות, עוד תפוצנה ערי מטוב. ניחם ד' את ציון וירושלים, ניחם כל חרבותיה, וישם מדברה כעדן, וערבתה כגן ד'. ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה".

ש. זוננשין

חיפה, ה' באייר תשל"ו

5.5.1976

יום העצמאות הכ"ח למדינת ישראל.

בשער הספר

ועוד ספר „יזכור".

עוד מצבה לקהלה יהודית שנמחתה ממפת אירופה. אמנם לא רבת-אוכלוסים היתה קהלה זו, אך בוצינא קדישא אשר האיר את מחשכי הגולה בכל עיר ועיר במשך כל ימי גלותנו, הפציע גם מעיירה זו.

והקורא בתשומת לב את המתואר בספר, נוכח לדעת מה רב מספר האישים בעלי שאר-רוח רבי-מעש וגדולי תושיה שבקהלה קטנה זו. אבל עוד יותר מבעלי שאר רוח, מזהירים כזוהר הרקיע אנשים מפשוטי העם, שתמיד היו מוכנים לעזור לנזקקים עד כדי מסירות נפש.

מחד גיסא, מתמוגג הלב מנחת שהיו לנו יהודים כאלה ואנו מתגאים בהיותנו בנים לעם אשר כאלה לו, ומאידך גיסא הוא מתפלץ מכאב לקריאת העינויים, ההשפלות והאבדן במיתות משונות ואכזריות, של ישרי-לב וטהורי-נפש אלה.

כל העולם, לרבות הלא-יהודי, יודע על יאנוש קורצ'ק הגדול שויתר על הצלת נפשו למען לא לתת לילדיו-יתומיו ללכת לבדם למקום ההשמדה, אבל איש אינו יודע על שלמה הימלבלוי, היהודי הפרצ'בי, שהיה המנהל של בית היתומים, ובראותו שיתומיו מובלים לטבח, והוא עם משפחתו היו אז במחבוא — יצא ביחד עם כל בני ביתו, והצטרפו למרש־המוות ביחד עם היתומים אשר תחנתם הסופית היתה — טרבלינקה.

בקלל מאריס ראזענפלד את „הזוללת הארורה אדמה" אשר אינה יודעת שבעה, הוא מנמק את קללתו בזה ש„נאָר מצבות זאָגען עדות וואָס זי האסט פארצערט" (רק מצבות מעידות כמה זללת), אבל מה שבלעה האדמה בעטיים של הרוצחים הנאציים, אף מצבות אינן מעידות. איה הסופר ואיזהו הקולמוס שבכוחם לספור ולפרט את המקומות ואת המיתות המשונות, בהן הושמדו ריבוא־רבבות עד שהגיעו למיליונים!

אם בימים כתיקנם מקונן איש על אחריתו — מביעה קינתו רק את הצער על החידלון, הצער של „סוף כל אדם"; הזעקה המחרידה העולה מתוך ספר „יזכור" — מרטיט את כל נימי הנפש, לא הכאב על המוות כשלעצמו, אלא האופן בו נגדעו אחינו ואחיותינו מעץ החיים; על

היסורים והעינויים שסבלו אנשים, נשים וטף ב ט ר ם ששבקו חייהם.

המשורר מקונן כי העורבים יקוננו על קברו:

„ועמדו העורבים וקוננו על קברי:

„קרע — קרע! עלוב־גורל ובודד ודל!"

כצל נד בחייו המשורר העברי

וימצא מנוחתו פה תחת הגל"

(אגב: מחבר החרוזים דלעיל, המשורר מרדכי גולדנברג, ניספה גם הוא בשואה, וגם למקום „מנוחתו" אין זכר) — לניספי השואה, גם קבר אין; אין מצבה ואין יד שתראה את „פ.נ." של „הקדושים והטהורים".

וכפול ומכופל הצער, שהארץ בה בוצעה אכזריות זו ואשר נתנה יד פ ע ו ל ה לביצועה — אינה מרשה היום לצאצאי הנטבחים, הנשרפים והנקברים חיים, לבקר במקומות ההם ולאמר „קדיש" בציבור או „אל מלא רחמים".

הוי אל מלא רחמים! כשהגיע רבי לוי יצחק זצ"ל לפסוק: „אנו מלאי עוון ואתה מלא רחמים" פתח בטענה: „רבש"ע! אני אמנם מלא עוון, אולם כמה עוונות יכולים בכלל להיכנס לתוכי א פ י ל ו אם אני מלא עוונות; אבל אתה, שהשמים ושמי השמים לא יכלכלוך, אם א ת ה מלא רחמים, הרי יש בך מדה מספקת לרחם על כל עמך בית ישראל!" ושואלים אנחנו: איה רחמיך מלא-הרחמים!?

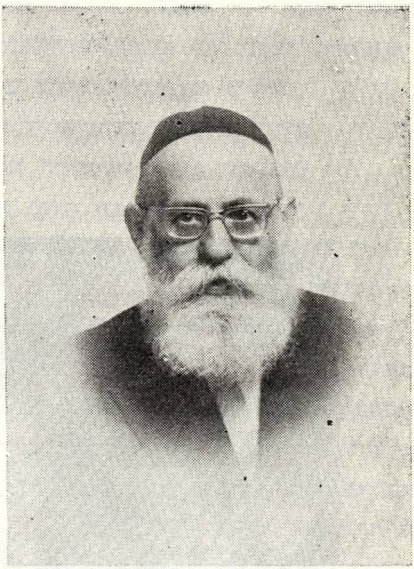
ועוד: „המליץ הגדול" לא היה לו מה לפחד מפני פתיחת פה לשטן ולא איכפת היה לו לאמר על עצמו שהוא מלא עוון, אבל אנחנו, בני-תמותה פשוטים, לא נצטרך להודאתו של הברדיצ'בי ונאמר ללא שמץ של הפרזה, כי אפילו היהודים **הריקנים** שבעיירות, היו בעלי מדות טובות, יותר מאשר **הטובים** שבין תושביהן הנכרים; ומעשיהם גם של אלה וגם של אלה, הם עדות נאמנה לכך.

ושוב אנו שואלים: על מה הגיע להם ככה!? שומו שמים!! על מה ולמה!!!??

נתן מארק — חיפה

פסל לזכר שחרור העיר במלחמת העולם הראשונה.

ברוך י. רבינוביץ'
הרב הראשי לתולון

פרצ'בה של מטה ושל מעלה

נולדתי בפרצ'בה, וכל תולדות חיי קשורים לעיר פרצ'בה, אבל אם אני בא לבדוק את הדבר הריני מוצא שאין בכלל הכוונה לפרצ'בה של מטה אלא לפרצ'בה של מעלה. בהיותי כבן שלושה חדשים עזב אבי מורי ז"ל את העיר פרצ'בה בברחו מפני הגרמנים בהתקדמם לעבר רוסיה במלחמת העולם הראשונה. ראשית זכרונותי קשורים לעיירה קטנה ברוסיה הדרומית ושמה רצ'יצה. מפרצ'בה עצמה כמובן לא נשארו לי שום רשמים. כאשר חזר אבא מורי ז"ל לפולין מרוסיה לא חזר לפרצ'בה, אלא התיישב בעיר הסמוכה שידלץ (דרך אגב במקום שדלץ היה נוהג לכתוב שידלץ, לומר צל־ש־די). על ה„חצר" בפרצ'בה ועל כל הפאר, יודע אני רק מפי השמועה; מפי אנשים שדברו עליה מתוך נוסטלגיה מסוימת ומתוך גאווה לוקל־פטריוטית. בשידלץ ישבנו בבית שכור, בלי פאר חיצוני, בדירה מצומצמת באופן יחסי, אבל דווקא כאן זכיתי להכיר את פרצ'בה מבחינת הפאר הרוחני שבה. בשבתות ובחגים היו באים אלינו חסידי פרצ'בה מכל הערים שבסביבה, וביניהם אנשי פרצ'בה עצמה תפסו המקום המכובד ביותר. החסידים הללו לא הכרתי אותם כשהם שקועים בעולם המעשה, במסחר הזעיר, במשאם ובמתנם עם ה„גויים" בשוק, או בעסקם במלאכתם. הכרתי אותם לא בחילוניותם כאנשים השקועים בהבלי העולם הזה, אלא כחסידים שבאו לבית הבם, כשעטרות בראשיהם, ליהנות מזיו השכינה.

כל יהודי ויהודי היה חי למעשה בשני עולמות, בעולם של ששת ימי המעשה, ובעולם של שבת וחג. אם בימות החול יש לו נשמה אחת הנה בשבת באה לו נשמה יתרה, זרק מעל שכמו את כל הנטל של

,,העולם השפל״ הזה, עם דאגותיו והתרגזויותיו על דברים של ,,מה בכך״, ונכנס לעולם שכולו טוב כשנשמה יתרה מאירה מהותו, מיהודי נרדף ושפל, הכורע ברך בפני כל גוי הבא לקנות בחנותו, נהי׳ לבן מלכים. מעובד עלי אדמות הפך להיות עבד ה׳, שכל כולו רוחני, שכל עסקיו בענינים שבקדושה, דומה למלאכי השרת, לאופנים ולשרפים.

ועתה תארו לכם יהודי כזה בשעה שהוא בא לחוג את יום השבת או את יום החג לא בביתו אלא בבית רבו. כבר מיום שהחליט לנסוע לבית הרבי נעשה לאדם אחר. התחיל להתערטל מן החול והטומאה הדבקים בו, התחיל להיות זהיר משקר ומחנופה, התחיל לטהר ולקדש עצמו, להוסיף רוחניות על רוחניותו — כי איך יופיע במהותו המגושמת לפני רבו. כשהתקרב היום שבו נסע לרבי, היה כבר כולו קודש, כולו רוחני. ובשעה שהופיע בבית רבו — דומה היה כאדם עליון ,,הדומה לקונו״, אקסטזה רוחנית היתה לובשת אותו כולו, ובטחון בכח עליון הפועל בו נסך על פניו הבעה של שלווה, של הסברת פנים, של חסד, ושל רחמים. ועל כל אלה השמחה שאפפה אותו בפגשו בבית רבו ידידים וחסידים, וביניהם רבנים גדולים, תלמידי חכמים שכל הש״ס היה שגור על פיהם, שהתיחסו אליו כאל אחד משלהם, כולם שווים לטובה וכולם בדרגה אחת כתלמידים לפני רבם. ממש כמו שכתוב בתפילה לגבי מלאכי השרת ,,וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה ונותנים באהבה רשות זה לזה״. אהבה, אחוה, שלום ורעות, ושמחה של מצווה, היו ממלאים את האוירה בבית מדרשו של אבא כשבאו היהודים הללו לשבתות ולחגים.

זאת היתה התדמית של יהודי פרצ׳בה שנרשמה בזכרוני, לא אנשים סתם אלא בני מלכים, נסיכים, כלילי המדות והשלימות. יתכן שבחיים החילוניים לא היו היהודים הללו שונים משאר היהודים שהכרתי אותם בעבודתם בימות החול, אבל יהודי פרצ׳בה לא הכרתי אותם בימות החול, רק בשבתות ובחגים הופיעו, והביאו אתם את כל האוירה של ,,כל ישראל בני מלכים הם״.

יתכן שהמושג פרצ׳בה שנרשם בי אינו כל כך ריאליסטי, הוא אידיאלי ביותר — אבל מאידך גיסא: האם הריאליזם של המציאות היהודית בעיירות בפולין היתה באמת זה של השוק ושל המשא ומתן ושל הקטנוניות שבמגעיהם עם ,,הגויים״ האנלפבתים והשיכורים? האם לא נכון יותר לומר שמציאות זו של ששת ימי המעשה היתה של היהודים בבית מדרשו, בבית רבו, בשעה שהי׳ כולו יהודי, שלם עם נשמתו, הנשמה היתרה שבו, ושלם עם כל הפוטנציאל של מוסר

ומדות שהעמידו את היהודי שבעיירה משכמו ולמעלה, מעל לכל הגויים מסביב!

בכל אופן בשבילי, דוקא משום שלא הכרתי את פרצ'בה שלמטה, וכל הקשרים שלי היו עם פרצ'בה שלמעלה, ברור שפרצ'בה שלמעלה היא המציאות הריאליסטית ביותר, של כל אותם האנשים הטובים, שנקראו על שם פרצ'בה.

בכסף ובזהב לא הצלתי כלום. אחרי פטירתו של אבי ז"ל, לא רצינו לנגוע בשום דבר בביתו והשארנו כל „הירושה" לאמא, אבל מפרצ'בה הרוחנית נשאר בידי כתב יד של אבא מורי ז"ל, בתורה ובחסידות. נדודי הרבים אחרי מלחמת העולם והאוירה שבה נקלטתי בעיר חולון, לא נתנו לי האפשרות לסדרו לדפוס ולהפיצו. יש בכתב יד הזה אוצר של רעיונות עמוקים על הגות ישראל, על חסידות ועל מוסר. אקווה לה' שלא יארך הזמן ואזכה להוציאו לאור, להקים בזה מצבת זכרון לפרצ'בה הרוחנית ולקיים מצות כבוד אב. — ואגב פונה אני בזה לכל אנשי פרצ'בה הקוראים את הדברים הללו לעזור לי בזה, ויהי' חלקם בדבר המצווה גדול, וזכות אבא מורי ז"ל יגן על כולנו.

ונזכה להקים שממות ישראל, במקום כל בית חרב נבנה בית נוי בנוי על תילו בישראל, במקום כל קהלה שנחרבה ייבנו ערים לשם ולתפארת בארצנו וה' ירחיב את גבולה ויקבץ נדחי עמו ישראל מכל ארצות פזורינו.

שלמה זוננשין חיפה

חצר הרבי, הרבי ומשמשו, והפארציוועי שטיבל

הרבי: ר' נתן דוד רבינוביץ זצ"ל
משמשו: ר' אלינקה מורגנשטרן ז"ל

בפרצ'ב (פארציווע) התקיימו בתי חסידים רבים, חלקם אני זוכר והם: בית חסידי גור, בית חסידי לוקוב, בית חסידי רדזין ועוד, שנקראו כך על שמות הערים שהרבויים בחרו להשתכן בהן, יסדו שושלת של רבנים, וחסידיהם נקראו בשם אותן השושלות. ואם כי רוב בתי החסידים האלו נקראו על שמות ערים שהיו מרוחקות מפרצ'ב — הרי בית החסידים שלנו נקרא „בית חסידי פרצ'ב" למרות היותו בעיר שלנו פרצ'ב; זה הודות **לחצר הרבי**, הרבי ר' נתן דוד רבינוביץ זצוק"ל שהיה אחד מבניו של ר' יעקב יצחק — הרבי מביאלה, שהחליט אחרי פטירת אביו ליסד שושלת רבנות חדשה בשם שושלת פרצ'ב. מתי נבנתה החצר של הרבי לא אדע. זה קרה בטרם שנולדתי. אבל ברור שהחצר נבנתה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. וסופר לי כי הרבי עזב את „החצר" ואת העיר פרצ'ב עם פרוץ המחלמה ועבר לרוסיה.

בחוזרו מרוסיה בסיום המלחמה סירב הרבי לחזור לחצרו אשר בפרצ'ב ובחר להשתקע בעיר שדליץ הנמצאת באמצע הדרך בין פרצ'ב לוורשה. שם המשיך להיות הרועה הרוחני של צאן מרעיתו והמשיך לקרוא את עצמו „הרבי מפרצ'ב".

סיבת סירובו של הרבי לחזור ולגור בחצרו אשר בפרצ'ב לא נודעה לחסידיו. היום אני מנסה לחשוב כי הסיבה היתה שהחצר נטמאה ע"י גויים, ואכן נטמאה באמת ה„חצר".

ה„חצר" היתה מוקפת גדר גבוהה מאד, בנויה אמנם מעץ, אבל אטומה לגמרי והשתרעה על שטח די גדול בחזית של רחוב קוליובה כשהחלק האחורי של החצר נמשך עד הנהר. באמצע החצר עמד ביח בנוי מעץ עם הרבה חדרים ובעיקר הרבה חלונות גבוהים שדוגמתם

לא היה בכל פרצ'ב שמשקופיהם צבועים בצבע שמן לבן על רקע צבע התכלת של כל הבית .

מאחורי הבית הזה ובמרחק מסוים ממנו עמד בנין בנוי מלבנים שבו היה בית כנסת שנקרא בית המדרש של הרבי., ולשם באו החסידים להתפלל ביחד עם הרבי. באותו הבנין היתה גם המקווה של הרבי.

ה,,חצר'' נתפסה על ידי השלטון הפולני שקם עם סיום מלחמת העולם הראשונה. והם שיכנו בה את תחנת המשטרה, את בית המשפט ועוד מיני מוסדות ממשלתיים ועירוניים, ואם כי אפשר אולי להבין את תפיסת בית המגורים של הרבי והפיכתו למקום המוסדות השלטוניים — הרי בין לא אבין וסלוח לא אסלח לשלטונות הפולניים על הפיכת בית המדרש של הרבי למשרפה של י''ש בהשתמשם לשם כך במתקנים של המקוה שהיו קיימים שם.

זוכרני כי בהיותי ילד לקח אותי אבי חיים אליעזר ז''ל הי''ד לבית המדרש של הרבי (כנראה אחרי שהשלטונות הפולניים הפסיקו משום מה ליצר י''ש בבית הכנסת). כדי להתפלל שם.

זה היה בשבת ומה השתוממתי לראות את הדודים והצנורות ליצירת י''ש כשהם מורכבים באמצע בית המדרש, דבר שעשה עלי רושם מזעזע, המראה העלוב של מיהמ''ד עומד לנגד עיני עד היום. אינני זוכר אם שאלתי את אבי, אבל במוחי עלתה השאלה איך זה יתכן ?! כלומר, איך הקדושה של בית המדרש סובלת את זה ?! שאלה דומה אבל בצורה יותר חריפה עלתה במוחי שנים רבות שלאחר מכן בזמן בקורי הראשון ביורשלים, בשנת 1938, בראותי את המסגדים המוסלמיים על צריחיהם ; הכנסיות של כל הכתות הנוצריות על מגדליהן וצלביהן, העומדות רובן במקומות המקודשים שלנו וביחוד המסגד הנמצא על הר־הבית מקום המקדש, גם כאן שאלתי איך זה יתכן ?! ירושלים וצלבים ! ירושלים וכנסיות ומסגדים ! ירושלים הקדושה איך היא יכולה לשאת על אדמתה את הבנינים הטמאים האלו ?! כמובן שאותה השאלה אפשר לשאול בקשר לשואה הגדולה שפקדה את היהדות בדורנו וחסולם האכזרי של 6 מליון מאחיותינו ואחינו ע''י הצורר הנאצי ועוזריו י''ש — השאלה הנוקבת : למה ? למה זה קרה כך ? האם כ''כ חטאו ופשעו היהודים כולל התינוקות דבית רבן שגזר דינם יצא להשמדה וזה ע''י האשמדאי הנאצי ! ! האם הרוצחים לא חטאו ? האם הם הצדיקים ?! ! אבל/ידוע שעל שאלות כגון אלו אין תשובה ויש לקבל את זה כגזירה מהשמים וכדבר שאין

מקשין עליו ואין עליו עוררין ויש רק תפילת „צידוק הדין" המסתיימת במלים **ד' נתן — ד' לקח.**

נחזור **לחצר הרבי.** כאמור הרבי לא חזר לביתו אשר בפרצ'ב. ה„חצר" לא התאושש ולא חזר לקדמותו ונהפך במרוצת הזמן למקום אשר בד"ו רוב תושביה היהודיים של פרצ'ב נמנעו מלהכנס לחצר הזאת שלא לצורך (למרות שבתקופה מסוימת גרו גם כמה יהודים באחדים מהחדרים הפנויים) וזה עקב הרכוז במקום של המוסדות השלטוניים כאמור.

זה כנראה הביא להחלטה להקים בית חסידים במקום אחר ואכן הוקם בית כזה ברח' ז'ביה.

ה„שטיבל"

ה„שטיבל" היה בנוי מעץ ומוקם ברחוב ז'ביה, רחוב שכל תושביו היו יהודים. ואם כי לרחוב הזה היה כביש סלול הרי הכניסה ל„שטיבל" היתה מהצד דרך חצר בלתי סלולה שבחורף נתמלא בוץ וכדי לא להכניס בוץ ל„שטיבל" התקינו מסביב מדרכת גישה גם היא מעץ. הבית מוגבה היה מהכביש והכניסה אליו היתה דרך מדרגות והיה מחולק לשני חלקים. החלק הגדול יותר נועד ל„עזרת גברים" והחלק הקטן יותר היה רב שימושי: ב„ימים הנוראים" שימש ל„עזרת נשים" איפה נשות החסידים באו להתפלל (אחרי שקנו מקום (אשטאָט), ובימי שבת וחג אפשר היה למצוא שם את הצעירים, שאם אמנם לא „נתפקרו" חלילה, אבל היו שייכים לתנועות הנוער הציוניות כגון „החלוץ" — „החלוץ הצעיר" — „בית"ר" — ו„גורדוניה" וכו'. הם אמנם באו עם הוריהם לשטיבל לתפילות והיו לבושים עדיין בלבוש המסורתי של קפוטה ארוכה והכובע היהודי המיוחד עם המצחיה הקטנה, (אם כי מתחת לכובע הזה היה להם כבר בלורית הגונה, וכן נשאו כבר צוארון לבן מעומלן עם עניבה).

הרי מטבע הדברים שהתפללו קצת **פחות** מאשר הוריהם, ולכן מקומם היה בחלק השני של ה„שטיבל" איפה שיכלו לחטוף שיחה בעניינים השייכים לתנועותיהם וכן גם לסדר ולהכין „פעולות" של אחה"צ ב„לאקאלען" שלהם וכן לשלוח מישהו לחונטשה הדוור היהודי ולשאול אם הגיע וכן לקבל את „הלגליזציה" (רשיון) מאת ה„סטרוס־טה" (מושל המחוז) לעריכת ה„מופע" כגון אקדמית אבל לזכרם של דר' הרצל או יוסף טרומפלדור או לאיזו הרצאה של חבר מרכז או מנהיג של מפלגה ציונית, שכרגיל היתה מתקיימת במוצאי שבת.

חלק זה של הבית שימש גם כמקום מגורים בשביל הרבי שהיה נוהג לבוא כמעט מדי שנה בשנה לפרצ'ב לבקר אצל חסידיו. אז חולק המקום הזה ל־2 חלקים האחד לחדר שינה של הרבי והשני לחדר הקבלה של הרבי — שם היה הרבי מקבל את חסידיו שהיו פונים אליו ע"י רישום ב„קוויטל", מי בבקשת רפואה שלמה למחלתו הוא או למחלת קרוביו, מי בבקשת רחמים להנצל ממשפט מסוים או סתם מאיזה נוגש, מי בבקשת עצה בקשר לחוזה אצל איזה „פריץ", מי בבקשת עצה רפואית בקשר למחלה המצריכה נתוח או סתם איזה „מיחוש", מי בבקשת עצה בקשר לשידוך עבור בת מזדקנת, ומי בבקשת ברכה מהרבי להצלחה במסחר ובמעשה ידיו. כמובן שבנוסף לבקשות הספציפיות היתה רשומה הבקשה הכללית ליראת שמים ותלמוד תורה.

„קוויטל" כזה היה מוגש לרבי בצירוף „פדיון". הרבי היה יושב ליד שולחן באמצע החדר שעליו עומדת מנורה המאירה באור קלוש את השולחן בלבד ומשאירה בצל את יתר חלקי החדר. הפונה עם ה„קוויטל" היה נשאר עומד על רגליו כל הזמן והרבי כמעט שאינו מרים את עניו לעבר החסיד ורק מעיין ב„קוויטל". היו חסידים שיצאו מחדרו של הרבי שמחים וקורנים מרוב אושר זה שימש כסימן כי הרבי בירך אותך או נתן להם עצה טובה. היו גם כאלו שיצאו מחדרו של הרבי בפנים קודרות ולפעמים גם בעינשם דומעות, ואם קרה חלילה אסון לחסיד כזה, כי אז ידעו לספר שהרבי לא נתן לחסיד הזה כל תשובה לבקשתו, או שדברי הרבי היו סתומים ובלתי מובנים ואז ידע החסיד כי נגזרה עליו הגזירה... ואין מה לעשות יותר, ויש לקבל את דין ד' מהשמים.

ר' אלינקה

ר' אלינקה מורגנשטרן, היה המשמש בקודש של הרבי כנראה אחרי שהרבי בחר את מקום שבתו בשדלץ, יען כי, כפי שמספרים, הרי בזמן שבת הרבי בחצרו בפרצ'ב שמש אותו בקודש ר' מתתיהו מאטיס ליפיעץ, שנקרא היה בשל כך בפי כל ר' מאטיס משמש.) ר' אלינקה היה יהודי נמוך קומה, אבל „עם ראש על הכתפיים" והיו לו זוג עיניים ששלטו בכול ופה מפיק מרגליות.

הוא שימש את הרבי בקדושה אבל גם מעניני חול לא משה ידו; הוא היה „שר החוץ" וגם „שר הכספים" של הרבי (וזאת לדעת כי הרבי מפרצ'ב כדרך כל „הרביים" לא התעסק מעולם בענייני כספים,

ואפילו ה„פדיונות" מהקוויטל של החסידים היו נשארים על שולחנו של הרבי עד שהיה ר' אלינקה בא ומפנה את הכסף מהשולחן). הוא היה מארגן ומלוה את הרבי בנסיעותיו למעונות המרפא כגון קרלסבד וכד'; מארגן ומסדר את זמן בקוריו של הרבי מחוץ לשדלץ ובעיקר את הביקור בפרצ'ב, שהיה נחשב למאורע גדול בחיי החסידים בפרצ'ב וכן גם אצל חסידי פרצ'ב שגרו בעיירות וכפרים מסביב לפרצ'ב. הוא היה גם כעין „שר הפנים" של הרבי ועינו היתה פקוחה על כל החסידים. הוא היה האיש המושיב את החסידים ליד „השולחן" של הרבי ומתאם גם את הכבודים לפי היררכיה מסויימת כגון, למדנות, יראת — שמיים, נדבנות וכו'. הוא גם היה קובע מי יכנס הראשון לרבי כלומר להיפרד ממנו וכו'. הוא היה גם קובע מי יבשל ומי יאפה בשביל הרבי, וזוכרני כי את הי"ב חלות לשבת אפה בשביל הרבי ל„שולחן של שבת" חמי ר' יעקב נירנברג ז"ל הי"ד.

בקיצור, ידו היתה בכול, על פיו ישק דבר, ובלעדיו לא יכניס חסיד את רגליו וידיו בביתו או בעת מסעו של הרבי.

במיוחד חיבבתיו אני בגלל היותו „בעל מנגן". היה לו זכרון נפלא לניגונים „ומרשים" חסידיים, שהיה מביא אלינו חדשים בכל שנה. את הניגונים וה„מרשים" היה מביא ממעיינות המרפא, שקבלם כנראה מאת חסידים יוצאי שושלות אחרות של רביים ובעיקר מארצות מחוץ לפולין.

חיבבתיו מאד גם בגלל קולו הדק אבל הערב מאד. ולעולם לא אשכח את „הבני היכלא" שלו שהיה שר בזמן „השלחן" של הסעודה השלישית עת חושך שרר בכל השטיבל, והס ושקט השלך בין המסובים שעל יד השולחנות ובין העומדים צפופים על יד השולחנות נשמע קולו היפה של אל'נקה עולה מתוך השקט הזה, קול נוגה ומרטיט נשמות, עד שנדמה היה לך כי זה קול שירת מלאכי השרת הבא מהשמים. ונדמה לי כי מי שלא שמע את שירת „בני היכלא" של אל'נקה, לא שמע שירה יפה מימיו.

היתה לי הזכות הגדולה לשבת במחיצתו וללמוד מפיו את הניגונים החדשים. זה היה על פי רוב בשעות הקטנות של הלילה, כלומר לאחר צאת אחרוני המבקרים מאצל הרבי, אז היה אוסף אותנו, כלומר את „בעלי התפילות" הצעירים יחסית, כגון את ר' ישראל בראקירר, שמואל אביגדור וקרמן ואת אבי חיים אליעזר זוננשין וכן את „המשוררים" שביניהם היו: שמעון וקרמן, אחיו מרדכי וקרמן, האחים שלמה ומרדכי (מוטל) זוננשין ובשנים מאוחרות יותר

גם אחי הצעיר יהושע לייב. אלינקה היה יושב אתנו עד לפנות בוקר והיה שר בפנינו ומשנן אתנו הניגנים החדשים שהיה כאמור מביא אתו ממסעיו עם הרבי בכל שנה. את הניגונים היה מלמד אותנו קטעים קטעים, ולא היה עובר לקטע חדש עד שהיה בטוח כי אנו יודעים כבר את הקטע הקודם.

בין ,,המשוררים" היתה חלוקת תפקידים, ועל כל אחד מאתנו הוטל לזכור קטעים מסוימים מהניגונים ובעיקר מהניגונים הארוכים בעלי הרבה קטעים — ניגונים אלו, אשר למדנו מאל'נקה, היינו משננים כל ערב מאחרי נסיעתו של הרבי בחזרה לשדלץ ועד ערב ראש השנה ובעלי התפילות היו מתאימים את הניגונים והמרשים לקטעי ,,הפיוט" של תפילות ,,הימים הנוראים" ותפקידם של המשוררים היה לזכור אילו מנגינות הותאמו לקטעי ,,הפיוט" ולהזכירם ל,,בעל השחרית" או ל,,בעל המוסף" בזמן התפילות, דבר שבד"כ לא היה נחוץ, יען כי ,,בעלי התפילות" זכרו את המנגיניות לבדם כמובן שעיקר תפקידם של ,,המשוררים" היה לעמוד ,,במזרח" קרובים לבעל תפילה ע"י ,,העמוד" וארון הקודש, לשיר ביחד עם הבעל תפילה את המנגינות, ומה מאושרים היינו עת שגמרנו בהצלחה שירת מרש יפה, כי אז היינו מסובבים פנינו אל ,,הקהל" ושואלים במבטינו: נו? מה אתם אומרים לזה? — דבר שהיה נבצר מבעל תפילה הצמוד לעמוד, מי יכול היה אז להידמות ולהשתוות אלינו.

בכלל נחשבה עלינו התקופה של ביקור הרבי אצלנו (שבד"כ היה חל משבוע שאחרי ט' באב ועד השבוע הראשון של חודש אלול.) ועד סיום כל החגים. כלומר אחרי שמחת תורה — כיום־טוב אחד ארוך. הדבר התחיל בהכנות לקראת בואו של הרבי, צביעת וניקוי החלק השני של ה,,שטיבל", תלית וילונות והכנסת הרחיטים בשביל הרבי כגון ארון, מטה, שלחן וכסאות. והנה בא היום המקווה, היום שהרבי מגיע ברכבת. יציאת חסידיו לתחנת הרכבת שהיתה מרוחקת מהעיר כ־3 ק"מ העשירים בכרכרות רתומות לסוסים (דראשקיס) והעניים ברגל — והנה מגיעה הרכבת ומאחד הקרונות יוצא הרבי בכבודו ובעצמו בליווי משמשו הלא הוא ר' אל'נקה. הקהל נדחף ורוצה להתקרב לרבי על מנת לתת לו שלום, אבל ר' אל'נקה דוחף אותם הצידה וכמעט מגרשם מהמקום בטענה שהרבי עיף מהנסיעה ונתינת השלום נדחית לליל שבת לאחרי התפילה. הרבי מתיישב בכרכרה (בריצ'קה) שאחד מחסידיו השיג אצל ,,פריץ" מהסביבה ומגיע הוא העירה בלווית החסידים הנוסעים בעגלות בשמחה ובזמרה.

בשטיבל הכל נקי ומצוחצח. התנור הגדול הבנוי מחרסינה (קאכלעס) נוקה וצוחצח לכבוד המאורע. התאורה חוזקה ע"י הוספת נורות חשמל רבות.

מגיע ליל שבת. הדוחק בשטיבל הוא גדול. הגיעו חסידים מהעיירות וכפרי הסביבה, מהם חלק בשטריימליך, אבל רובם לבושים בקפוטות משי (זיידענע קאפאטעס) וכובעי קטיפה שבלעדי זה אי אפשר להראות בפני הרבי. ומי שידו לא השיגה לקנות קפוטת משי שאל קפוטה כזאת מחסיד „שושלת" אחרת. מסיימים תפילת מנחה ומחכים לכניסת הרבי לחלק הראשון של השטיבל. כל העיניים מופנות לדלת שדרכה הרבי צריך להופיע. פתאם שומעים את קולו של ר' אל'נקה האומר: „שא שא", מיד השלך הס בשטיבל ואפשר לשמוע את זמזומו של זבוב. מיד מופיע הרבי ובצעדים מהירים ניגש ל„מזרח" והבעל תפילה הנבחר מתחיל ב„לכו נרננה" עם סיום התפילה נכנס הרבי לחדר ואחרי מנוחה קצרה מאד נפתחה הדלת ובפתחה הופיע הרבי מוכן לקבל „שלום" מחסידיו. כמובן שהדוחק היה עצום. החסידים הפעילו אז את מרפקיהם כדי להגיע הראשונים לרבי. גם אבא ז"ל נדחק איכשהו ביחד איתי אל הרבי וזו היתה פגישתי הראשונה בחיי עם הרבי וזוכרני כי בעת שנגעתי ביד הרכה, החלקה והענוגה של הרבי, עבר רטט בנפשי.

לרבי, בעל מבנה הגוף המלא והקומה הבינונית, היו פנים עדינות ויפות מאד. בעל זקן לבן, נקי וצח כשלג, מרכיב משקפיים הנתונים במסגרת זהב שמבעדן נשקפות זוג עיניים יפות המביעות חכמה וטוב לב. ראיתי עוד פעמים אחדות את הרבי בביתו אשר בשדלץ, בזמן שלמדתי בישיבת „נובהרדוק" ולמרות התנגדותם של מנהלי הישיבה לבקר אצל רבי יען כי הן היו „מהמתנגדים" הייתי עושה דרכי לרבי בזמן הסעודה השלישית. והייתי מקבל אפילו חלה קטנה מהי"ב חלות שניתנה לי ע"י בנו ר' ברוך רבינוביץ שהיינו כמעט באותו הגיל ולימים נעשה הרבי ממונקץ — וכיום משמש בתור רב ראשי בעיר חולון בישראל.

עם סיום קבלת „השלום" מיהרו החסידים הביתה לאכול את סעודת השבת בחפזון ורצו מהר בחזרה לשטיבל, שם התאספו החסידים של הרבי וכן חסידים של רביים אחרים וסתם יהודים, מי כדי לשמוע דברי תורה מהרבי, מי לזכות בקבלת או חטיפת שיריים ומי כדי להנות מניגונים ומרשים, הדוחק נעשה רב, ורק חסידים בעלי ה„יחוס", אשר ר' אל'נקה רוצה ביקרם — קבלו מקום ישיבה על־יד השולחנות,

כי מקום הקירבה או המרחק מכסאו של הרבי נקבע לפי הדרגא. יתר הנאספים היו נדחקים ולחוצים זה לזה כשהזיעה ניגרת מעל פניהם וכלם רטובים (מעניין שאף אחד לא התלונן ואף אחד לא אמר ,,צר לי המקום"). כמובן שהילדים בני 12 — 8 תפסו מקומות מתחת לשלחן וחלק מהם שגילו ,,תושיה" טפסו ועלו על התנור הרחב והגבוה אשר ב,,שטיבל". ,מירת ,,שלום עליכם מלאכי השרת" ע"י הרבי נאמרה בקול יפה אבל במנגינה נוגה כזאת שהרטיטה לבבות עד שנדמה היה כי המלאכים נמצאים ממש במקום.

אחרי ,,הקידוש" והתחלת האוכל התחיל הרבי לחלק ,,שיריים" מהדגים שסופקו לכבוד מאורע זה, ע"י אחד מחסידיו, ר' לייבל מנדלקרן (בעל חוזה החכירה של הבריכות והאגמים הגדולים אשר בכפר שמיאן). הרבי חילק במו ידיו את השיירים לאחדים מחסידיו הקרובים אליו ואח"כ היתה התנפלות על הצלחת, וממש מלחמה התנהלה על חטיפת קצת שיריים וכל דאלים גבר.

אותן המחזות חזרו ונשנו למחרת בסעודת הצהריים, אלא שאכן היה ממה לחטוף יען כי נשות החסידים שלחו לשלחנו של הרבי פשטידות (קיגעל), מכל המינים של מעיים ממולאים, של אטריות וצימוקים וכד'. אשה אשה כיד ד' הטובה עליה, היו מתלוצצים אפילו ואומרים שה,,קיגעל" הטוב ביותר הוא ,,הבכייני" כלומר שהשומן נוטף ממנו. בשירת ניגונים חסידיים כיבד ר' אל'נקה את החסידים בעלי קול יפה. איש כזה היה נקרא בשפה החסידית ,,בעל מנגן" ובין ניגון לניגון, היה הרבי משמיע דברי תורה שהיו אצל הרבי מפרצ'ב די קצרים, נאמרו בקול נמוך מאד כמעט בלחש שהמסובים הקרובים ביותר — בקושי שמעום ולכן רוב החסידים לא יכלו לחזור על דברי התורה שנאמרו והסתפקו רק ברמזים מקוטעים. אותם הדברים חזרו ונשנו גם ב,,שלחן" של הסעודה השלישית שנמשך זמן רב אחרי צאת הכוכבים, כדי להאריך את זמן שהות שבת מלכתא אתנו. כמובן שהשלחן של הסעודה השלישית נערך משום כך רובו בחושך ורק אור קלוש חדר מהרחוב, דבר שהוסיף נופך לאוירת הקודש ששררה. במרוצת השנים עבר הרבי לגור בזמן הבקור השנתי בפרצ'ב אצל אחד מחסידיו ר' יהושע שצופק שדאג לנוחיותו של הרבי. שבתות כאלו שנהפכו אצלנו למועדים היו לנו כ־4,3 בכל שנה שנמשכו עד שנת תרצ"ז — שנת פטירתו של הרבי — דבר שהשרה אבל גדול על חסידיו שאהבוהו מאד. לאחר פטירתו של הרבי, נתמנה בנו ר' אלימלך למלא את מקומו, אבל הוא נקט בשיטה אחרת בניהול שושלת הרבנות,

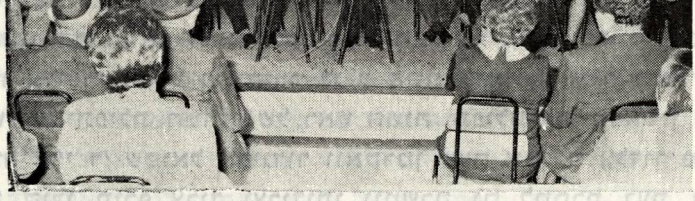
שיטה שהחסידים הותיקים לא היו רגילים בה. היו מתלחשים בפרצ'ב כי הוא היה אוסף את חסידיו לטיול ביער, היה מצוה עליהם להפשיט את הקפוטות הארוכות, לקפלם ולשימם בצורת חגורת שכם על גופם וציווה עליהם לצעוד בצורה צבאית בשלשות כשהוא צועד בראשם. דבר שהמשתתפים במצעד זה לא יכלו להכחיש, אבל גם לא רצו לאשר וכל הפעולה הזאת נהפכה למסתורין.

בין היתר הרחיק מעליו חלק מהחסידים הותיקים דבר שגרם קצת לפילוג בין החסידים, להבי אלימלך, הפילוג כלל לא היה אכפת, הרבי החדש לא בא ל„בקורים" בפרצ'ב ואף איוה לו למשכן את העיר לובארטוב הסמוכה לפרצ'ב והוחל להיקרא הרבי מלובארטוב. הסיבה לסירובו להמשיך את שושלת פארציווע — לא ידועה אולי רצה ללכת בדרך אביו ז"ל שגם הוא יסד שושלת חדשה „פארציווע" במקום „ביאלה." חבל ששושלת חדשה זו התקיימה זמן קצר, שנים אחדות בלבד, כי הוא נהרג ע"י הנאצים ימ"ש בזמן השואה. „וחבל על דאבדין" ויהא זכרו ברוך. נחזור שוב ל„שטיבל" — עם עזיבת הרבי מפארציווע את העיר, נוצרה מין ריקנות בלב. חסידיו שהתרגלו לחיות ביומא דפגרא הארוך הזה הרגישו כמו שרש"י כותב „פנה זיוה פנה הודה", אבל אנחנו „הכלי קודש" כלומר בעלי התפילות המיועדים לימים הנוראים ומשורריהם, התאוששנו מהר ומחדש נכנסנו לעול העבודה. והיו „חזרות" של התפילות ובעיקר התאמת המנגינות החדשות שלמדנו לקטעי הפיוטים החייבים בשירה אצל החסידים. את החזרות המשכנו עד מוצאי שבת שלפני ראש השנה היא ליל הסליחות הראשונות שהתחילו באמירתן רק אחרי חצות, ונאמרו על פי רוב ע"י ר' יוסיל בראירר. בשבילנו, המשוררים שימש הלילה הזה לא רק לאמירת סליחות בלבד אלא גם, ואולי בעיקר, למבחן כללי (געגעראל — פרבע). „הקדיש" שהושר במנגינות המסורתיות ושהמלה הראשונה „יתגדל" שנאמרה ע"י ר' יוסיל בקול רם, הדהדה בכל השטיבל ומחוצה לה, שבגלל דממת הליל נשמעה כמו קול חזק מהשמים המטיל אימה ופחד ושימשה כתזכורת ראשונה על „היום הדין" המתקרב.

אותו הדבר חזר ונשנה בעת הסליחות של „זכור ברית" שגם הם נאמרו ע"י ר' יוסיל בראקירר בגלל ההתאמצות ב„זכור ברית" קבל „חפש" עד תפילת המוסף של ראש השנה. תפילת ליל הראשון של חג נאמרה ע"י ר' שמואל אביגדור וואקרמן שעם אמירת „לדוד מזמור" נעשה קולו תיכף צרוד וצרידותו נימשכה גם למחרת בעת תפילת השחרית ולמרות צרידותו לא נמנע ממנו ומאיתנו התענוג של שירת

הניגונים החדשים — פרי התאמצותנו במשך לילות רבים וארוכים. „המוספים" של ראש השנה ויום הכפורים שנאמרו ע"י ר' יוסיל ברוקירר היו לא קלים בשבילו וכן בשבילנו — זה בגלל הקטעים הרבים המושרים ובעיקר ה„ונתנה תוקף" ו„העבודה". הכי קשה היתה תפילת „כל נדרי" שבאה אחרי הסעודה המפסקת ואחרי הבכי הרב בזמן הדלקת הנרות של יום הכפורים ע"י אמא, הברכות „ישימך ד'" שאבא היה מברך את הילדים, הבכי והצעקות שנשמעו ברחוב שבקעו מכל בית, בקשת הסליחה ומחילה איש מרעהו, הריח והחום שהפיצו בשטיבל „נרות הנשמה" הלבנים והארוכים, הצפיפות האיומה שאי אפשר היה להסבירה, כימספר המתפללים היה שוה למתפללי כל ימות השנה (אלא אם כן להאמין למסופר, כי גם הנשמות של המתים באות לבית־כנסת לתפילת „כל נדרי"). ואחרון — תפילת „כל נדרי" כשלעצמה — שאם אמנם אין בה מן התפילה אלא רק מן התרת נדרים אבל קודשה ע"י אנוסי ספרד והועברה כמסורת לדורות וביחוד המנגינה המיוחדת והעצובה מאד. כל אלה לא הקלו על ה„קולות" והיינו צריכים לעמול קשה עד שעברנו את ה„כל נדרי" „הונסלח" ו„היעלות".

אחרי שעברנו בשלום את כל זה הוקל לנו בהרבה ושרנו את „ההלל" וה„ממקומך" של יום א' דסוכות בשמחה רבה. וכך היינו מגיעים ללילות „שמיני עצרת" ו„שמחת תורה" לזמן ההקפות. כאן ניצח על הפעולה ר' סאנע שהיה „הגבאי" של השטיבל. הוא היה מוכר את אמירת „אתה הראית" לכל המרבה במחיר, והמחיר נקבע משום

באזכרה לקדושי פרצ'ב בישראל — עומד היו"ר ש. זוננשין

מה ב„ולוטה" „זרה" ב„קראנים" במאות וואגאנים של „קראנים" שהקונה היה משלם תמורתם בעגלות אחדות של עצי הסקה עבור התנור הגדול אשר בשטיבל.

ר' סאנע היה גם מחלק ההקפות שאם כי אמנם הלכו לפי השמות של „האושפיזין" הרי בכל זאת נחוץ היה לקבל קצת פרוטקציה אצל ר' סאנע וביחוד פרוטקציה של אי קבלת ההקפה של „עוזר דלים" שמשום מה נחשבה כהקפה לא כל כך מכובדת. וזוכרני אפילו עת ר' שמשון בראזדיווקער הרים את קולו על סאנע בצועקו אליו: למה אתה נותן לי את „עוזר דלים" בכל שנה — כמו להכעיס.)

אין לשער את השירה, השמחה והריקודים שנערכו על פי רוב אחרי „קידושא רבא" בבית אחד החסידים ולמחרת בשמחת תורה, תפילה „מאורגנת" היתה רק עד אחרי „ההקפות" ול„קריאה בתורה" התפזרו החסידים קבוצות קבוצות ל„בתים" בנושאם אתם ספרי תורה לשם קריאה בהם. בבתים ההם התפללו מוסף ואחרי התפילה, התחילה השתיה שהיתה באמת „כדת". אבי ז"ל, השתייך לקבוצה של בית שמואל אביגדור שהיה בזמנו עשיר ולא חסך מכספו והיה מכין כל מיני מאפה (ובעיקר שטעפענט בדבש.) ושתיה כיד המלך, גם אני הייתי הולך עם אבי לשם, וזוכרני כי כטוב לבם של המסובים במשקה היו שותים את היי"ש 95% בכפות גדולות של מרק שאחד היה מכניס לפיו של השני כמו לחולה והיה מאחל לו לרפואה. כמובן שהסובלים בחג זה היו הנשים, שחיכו לשוא לשוב בעליהן מהשטיבל כדי לאכל ביחד את ארוחת הצהריים. הם חזרו אליהן רק בערב כשהם בגילופין אבל אף פעם לא שיכורים.

בבית משפחת זונשין במסיבת פרידה

אותם הדברים חזרו ונישנו בכל בתי החסידים ובתי המדרשים של פרצ'ב. כל אלה היו בהיות העיירה היהודית פרצ'ב עומדת על תלה והורינו, אחינו ואחיותינו יכלו, למרות ענים ודחקם, לשמוח בחגים היהודיים, לקיים את החסידם שטבלאך וחצרות הקהילתיים שלהם. והנה קם הצורר והחריב וחיסל את הכל; שחט ושרף את יקירינו בגיטאות, ביערות, בטרבלינקה ואושויץ וביתר מחנות ההשמדה. לא עוד יתפללו יהודים בשטיבלאך, בבית המדרש הישן, בבית המדרש החדש ובשוהל, לא עוד ישמעו תפילותיהן של החזנים ובעלי התפילות, לא עוד ישמחו חסידים עם הרביים שלהם ולא עוד ישירו וישמחו זקנים וצעירים ביחד בחגים היהודיים, לכן, יהיו נא זכרון הדברים האלו כמזכרת נצח לחייהם, פעלם ומעשיהם של יהודי פארציווע, הורינו אחיותינו ואחינו. הי"ד.

יתגדלו ויתקדשו שמותיהם לעד.

קבוצת חברות מקן „ביתר" בפרצ'ב

מוקדש לזכרה של אמי עדינת הנפש הניה איטה ז"ל שהלכה לעולמה, ולזכרם של אבי מורי הסבלן והשתקן חיים אליעזר, אחי מרדכי, יהושע לייב ופסח — אחיותי לאה ויהודית, סבי וסבתותי, חמי וחמותי, שהושמדו ע"י הנאצים הי"ד.

רחל גוטסדינר־רבינוביץ', חיפה

עיירתי החמודה שלעולם לא אשכחך

מ ב ו א

כל מה שעבר עלי בימי נעורי בעיירה זו שמור בעומק לבי. לזכר הנשמות הקדושות והטהורות אשר הושמדו ע"י חיות־היטלר האכזריות — כותבת אני את השורות האלה, למען ידעו הדורות הבאים שהיתה עיירה בשם פרצ'ב, אשר קלגסי היטלר ועוזריהם ימ"ש, השמידו את תושביה היהודים החפים מפשע. כבוד לזכרם!

אם כי יצאתי את העיירה בשנת 1931 בלכתי להכשרה וב־1933 עליתי ארצה — חי בזכרוני כל עברה, כאילו היה זה רק אתמול, ולפיכך גמרתי בלבי להעלות על הכתב את זכרונותי.

פרצ'ב — טופוגרפיה

עיירת פרצ'ב נמצאת באיזור פודליאשה, פלך לובלין, מחוז וולודו־בה. כפי שמספרת ההיסטוריה היה לפרצ'ב תפקיד חשוב בתולדותיה של פולין. בימי קאזימיעש הגדול, בשנת 1354, ניתנה רשות־כניסה לפולין ליהודים. לפניו חיו בארץ זו רק מספר מועט של יהודים.

בימים ההם היו בפרצ'ב מחסנים גדולים של מלח ולעובדה זו היתה חשיבות רבה כי מלח היה סימן לעושר.

המלך זיגמונט וואזה (או „הזקן" כפי שכינוהו) העניק הקלות רבות ליהודים ואז גם התארגנו הירידים השנתיים בלובלין. גם יהודי פרצ'ב הורשו לנסוע ללובלין.

במאה ה־17 היו לפולין מלחמות קשות עם הקוזקים תחת פקודתו של בוגדן חמלניצקי (כפי שמסופר ב„אש וחרב" ו„פאן וולודובסקי", „לשיענקיעוויטש"). בפרצ'ב ובלובלין נערכו קרבות קשים, הקוזקים התנקמו ביהודים של סביבת לובלין וביניהם גם יהודי פרצ'ב. גם עם שבדיה היו אז לפולין מלחמות ופולין ניצחה. סוסי שבדיה טובעו

בנהרות פארצ'ב ולזכר המאורע קראו לאחד מהם בשם „קונוטופיה" שפירושו בפולנית סוסים טובעים. בעת המלחמה שרפו השבדים את העיר ולא נשאר ממנה כי אם חלק קטן של חצר המלך.

בפרצ'ב היה עוד נחל ושמו פיוואָניע, על שם צבע מימיו שמראה בירה להם. מלבד זה היתה העיר עשירה באגמים ומעינות. בקיץ היו מתרחצים במים האלה ובחורף היו מחליקים על הקרח. ביום ראשון בבוקר היו הילדים רצים לנהר ובידיהם קדרות־חמין ושאר כלי־שבת. ועל העשב היו מיבשים את חיתוליהם של הילדים הקטנים.

על שפת הנהרות היו כרי דשא ירוקים מקומות בהם בילה הנוער בימי הפנאי של שבתות ומועדים.

הודות לאגמים הרבים שהיו בעיר וסביבתה, היה נפוץ מאד מסחר הדגים שהיו מספקים אותם לערים הגדולות. היו בין היהודים גם סוחרי דגים. אחד היהודים נשוא־פנים שעסק בענף הדגים היה חיים שעמיאנער מאנדלקערן (קראו לו „שעמיאנער" על שם הכפר בו ישב). זה היה יהודי בעל הדרת פנים, עשיר וחכם. היה סוחר גדול ובעל משפחה ענפה. היו לו חמשה בנים: שמחה, הערשל, לייבל, מאניש ויענקל ושתי בנות: דבורה וגיטל. רובם ניספו בשואה על צאצאיהם וצאצאי צאצאיהם. מכל המשפחה נשארו רק שלושה נכדים. בתה של דבורה (אשתו של יעקב נירנברג) גיטל, היא אשתו של שלמה זונשיין; הנמצאים בישראל, בנימין בנו של לייבל מאנדלקערן (עם אשתו הינדה

עומדים מימין לשמאל: אליהו רבינוביץ, אברהם סוליאש ז"ל, ו. רוזנברג, י. גולדווסר, רחל רבינוביץ (אנפלוס)

מבית פאלקוביץ, היום במונטראול, קנדה) ובתו של יענקל מאנדלקערן, חנה בקנדה.

יערות

מסביב לעיירה היו הרבה יערות, ומכאן שם הסביבה „פודליאשה" (מאחורי יערות). מסיבה זו היו שם הרבה מנסרות ומזפתות. לשמשון בן־ציונ'ס שרמן שעסק במקצוע זה, קראו „בן־ציון זפת" והכינוי שניתן לעיר היה „זפתים".

היערות היו צפופים מאד. בעומקי היער לא ניתן לפעמים להבדיל בין יום ובין לילה. בין השאר היה יער כזה „ביאשינקה". ביערות אלה הסתתרו רוצחים אשר התנפלו על עוברי אורח אשר לקחו להם את העגלות והסוסים וגם שדדו את כספם. הנוסעים היו מאושרים שהשאירום בחיים.

היערות היו מקור פרנסה לאוכלוסיה העניה. הנשים הדלות רכשו רשיונות אצל שומר היער, לשם לקיטת אוכמניות, אדמניות, פטריות ופטלים, שהיו מוכרות אותם למשפחות האמידות.

האוכלוסיה היהודית ישבה ברובה בעיר. אדמת השפלה של לובלין, ופרצ'ב בתוכה, היתה הפוריה ביותר של ארץ פולין שעל־כן היתה שם תוצרת טובה של תבואה ופירות וגם של בקר ועופות. החמאה, החלב והגבינה משם, היו מן המשובחים ביותר, אותם היו מוכרים לוורשה, לובלין ולערים אחרות בסביבתן. הרבה יהודים מצאו את מחייתם במסחר זה.

בתי חרושת גדולים לא היו בפרצ'בה היתה שם אמנם בית־יציקת־זכוכית גדול, אולם שמה לא היתה ליהודים דריסת־רגל.

היערות שימשו גם כמקום־בילוי גדול לנוער ובמיוחד בחודש מאי, עם התחלת לבלובם של עצי השיטים והסמבוק הלבן והאדום. בשבת היו מתאספות קבוצות־קבוצות והולכות בשירה ובזמרה קילומטרים אחדים ליער. כמו־כן האירגונים השונים עם מנהיגיהם, אירגון אירגון ודגלו.

בהיזכרי בטיולים ההם, מרגישה אני צורך נפשי להעלות את זיכרה של חברתי היפה, היקרה והבלתי־נשכחת ציביה פעפרקורן ז"ל. בליל שבת היינו נדברות כי למחרתו תבוא ותעוררני ללכת יחד ליער יאשינקה. קולה היפה מצלצל עוד היום באזני. היתה עוברת על־פני ביתי וב„היי!" רם ואדיר היתה מודיעה שהגיעה השעה. בין רגע קמתי, חטפתי חלה ורקיקים אחדים אשר אמא אפתה לשבת ו... קדימה ליער.

בדרך היו שרים: שירי אהבה, מארשים צבאיים ושירי האירגונים מלאי שאיפה לחיים יפים, לעולם חפשי ויפה ועליה לארץ האבות, והקולות הצעירים, היפים הידהדו במרחבים.

היו בסביבה המון כפרים. על־פי רוב הלכנו ליאשינקה, מפני ששם ישבה משפחה יהודית נחמדה מאד — שרמאן — שהיו לה שתי בנות: מלכה וזלדה. זלדה נישאה לאיש בעל השכלה ושמו איטשה בראנד. מוצאו מוורשה וידו בכל: פוליטיקה, היסטוריה כללית ויהודית ועוד; היה בחור בעל ידיעות רחבות.

אנחנו קנינו במשותף „תולדות עם ישראל" מאת גרץ ויצירות סוציאליסטיות שונות, והוא היה מקריא לנו מתוכן. כולנו השתדלנו ללמוד ולהעשיר את ידיעותינו בכל הדרכים האפשריות. כסנכסנו לאירגון נוער, יצרנו אנחנו, קבוצה של נערות, חוג להשכלה עצמית ופעמיים בשבוע היו לנו פגישות:

מכיוון שהיינו מאותו גיל ועל־פי רוב מאותה כיתה — היו הפגישות מתקיימות, בכל פעם בביתה של חברה אחרת: פעם אצל ברכה ווייזענבוים, פעם אצל יוכבד פיינשמיד, פעם אצל רבקה טננבוים, אבל ביותר ערכנו את הפגישות אצל רחטשה וואסרמן, מפני שהוריה היו אדיבים מאד. שם היינו „הופכות את הבית", רוקדות, שרות, קוראות, מקריאות — והוריה אף פעם לא מיחו בידינו.

אביה של רחטשה, יצחק־משה, יהודי שקט, חכם, למדן — אף פעם לא הפריענו ואהב לשוחח אתנו. אמה, גיטל, היתה אשה יקרה. היא היתה עושה לנו תפודיות שמנות וטובות כי להם היה בית־בד, לכן היו התפודיות שלהם, הטובות מכולן. שם היינו יושבות בלילות החורף ומכינות את השיעורים לבית־הספר. חברתי צביה פומערנץ היתה אומרת שאצל גיטל וואסרמן ליד התנור, שם התענוג היותר גדול שבעולם.

כך היו מתאספות הילדות מדי שבת בשבתו ולפעמים בערב חול: שרה לאה טאשעמקי, ברכה ווייזענבוים, פייגע ראדנעק, רבקה על־קענבוים, רייזל ערליך, צביה פעפערקורן, יענטע סוכובולסקי, שרה פייגנבוים, נעכע פייגנבוים ואחרות. שרה פייגנבוים, יענטע סוכובולסקי ואני, נמצאות בישראל. גם אחיה של רחטשה וואסרמן זלמן ואשתו שרה (מבית עלקענבוים) נמצאים בארץ.

לגיטל וואסרמן היתה תרופה לכל מיני מחלות. היא היתה יוצקת מים לתוך צנצנת שבה שמה פטריה והיה עולה עובש, היתה מסירה את העובש ואז נראה הנוזל כמראה היין — וזה היה מרפא את

כל המחלות והרבה אנשים היו פוקדים את ביתה (אולי היה זה הפניצילין של היום... או ריפוי בפסיכוטרפיה. מובן שהיא לא למדה לא פסיכולוגיה ולא פסיכיאטריה). מלבדי ומלבד אלו הנמצאות בישראל ניספו. כולן כבוד לזכרן.

לימוד ומלמדים

בימי הרוסים למדו בבית־הספר רק מתי־מעט. בין המעטים האלה היו: בתו של הרבי מפרצ'ב, איטה איש, אשתו של גודל רבינוביץ'; ילדי אשר זילברשטיין ועוד ילדות אחדות. נערים למדו בחדר מקטנו־תם. העוזר של המלמד (בעלפער) היה בא לבית הילד בן 3—4, לקחהו על השכם ונשאו לחדר. בימים הראשונים היה הילד בוכה מאד, אבל האמהות היו מרוצות כי בדרך כלל היו בבית ילדים רבים, ובזה הוקל עולה של האם.

מבין מלמדי־דרדקי זוכרת אני את איסר גדליה (טננבוים), יוסף, מרדכי, יידל. מוצאו של יידל מלמד היה מראדזין. ואחרי שביתו נשרף בזמן השריפה הגדולה שהיתה בפרצ'ב עבר הוא ומשפחתו ללודז'. היו לו ילדים טובים בעלי אינטליגנציה. אחד מבניו עלה לישראל בשנת 1925 וחזר. בנו השני, יצחק יאבלונקה, נמצא היום בישראל עם אשתו ובניו.

מלמד אחד ושמו אייזשע, יהודי בעל זקן לבן והדרת־פנים לימד רק קבוצה קטנה של ילדים שהיו גם כשרוניים. כל ההורים העשירים

הבית של גודיל רבינוביץ ברחוב רינעק.
אשתו יטה ז"ל מטיילת על־יד ביתה ועל־ידה אליהו ליברמן ז"ל.

פנו לאייזשע שילמד את בניהם. כן היה גם הסלאוואטיצ'אי, אביו של זליג בראוורמן וחותנו של אלקנה ניסקי. שמו היה בראוורמן, אולם כינוהו על שם עיר מוצא סלאוואטיטש. הוא היה אחד המלמדים היותר נכבדים שבעיר. גם אשתו היתה מלמדת את הילדות שרצו לדעת יותר מאשר להתפלל. אני הייתי הולכת אליה בשבת, ללמוד את פרשת השבוע ולאמור ,,פרק".

אחד המלמדים הנכבדים ביותר היה בריע בייטל (בנו יהודה לייב בייטל נמצא בארץ). היו עוד: איטשה כהן אוקס שיש לו נכד בישראל, בשם הירש מנדל אוקס; משה טוביה גולדרייך, גם לו יש נכד בישראל. היו עוד מלמדים שאינני זוכרת אם שמם.

אחת המלמדות היתה אשה חביבה ויקרה ושמה שושה צוקרמן ז"ל (או כמו שכינוה: הדודה שושה). היא היתה תופסת את תלמידותיה בצמותיהן, מוציאה את הסידור והמווה (מ' פתוחה) ונותנת לקרוא. היא לא רצתה לקחת כסף וכך, הודות לדודה שושה ידעו כשלושים אחוז של נערות העיר להתפלל. היא היתה גם ,,המזמינה" לחתונות ולבריתות, כי כרטיסי הזמנה לא היו קיימים אז. יש לה נכד בישראל, שלמה זונשיין.

מקום חשוב בהוראת השפות: רוסית, גרמנית ואידית, תפסו האחיות בוימן, בנותיו של משה־מאיר בוימן. הוא היה מורה ויהודי בר־אוריין ומשכיל. רחהלה ודבורה בוימן פתחו בית־ספר פרטי בביתן ולימדו מלבד קריאה, כתיבה וחשבון גם מלאכת־יד: סריגה ורקמה. הודות להן ניתנה לנערות האפשרות ללמוד ולא ללכת בטל.

היה עוד מורה בעיר ושמו וולוול החיגר. הוא היה מכין נערים לבר־מצוה לאמור הפטרה ודרשה וכד'. מורה זה היה בעל קול יפה. גם לבנותיו ולבנו היה קול יפה וכאשר התחילו לשיר היו אנשים מתאספים מאחורי החלון ומאזינים. לוולוול היה גם כתב־יד יפה ומי שלמד ממנו היה חייב לכתוב קאליגראפית. בימי חג היה עובר לפני התיבה. הוא גם היה כותב בקשות לעיריה, ועם כל אלה היתה פרנסתו מצומצמת, אבל תמיד בחיוך על שפתיו ובדיחה בפיו, ניספה עם כל המשפחה הרבה, מלבד בן אחד שנשאר בפולין.

בשנת 1920 נפתחו בפרצ'בה שערי בית־הספר לילדי יהודים. אלה היו בתי־ספר חובה מטעם השלטון. נערים למדו בהם רק מעטים, בעיקר למדו נערות.

גם ההסתדרות הציונית התחזקה אז והגבירה את פעילותה. מטעמה נוסד בית־ספר עברי בשנת 1919 שמנהלה היה מנדל רבינוביץ'.

המורים היו: דוד גוברמן, קוזנייץ והרשברג. היתה קבוצה ניכרת של בני נעורים אשר למדה בבית־ספר זה. אך לדאבוננו הוא לא התקיים זמן רב מפני שהאדוקים התנגדו לו בנמקם ששם „הופכים את הילדים לגויים".

בזמן ההוא עמד בראש התנועה הציונית אברהם רבינוביץ' שבביתו התקיימו כל הישיבות והאסיפות. אשתו רבקה, מבית רייך, היתה עוזרת לו בפעילות זו. בזמן האחרון הם גרו בלובלין עם שני בנים. כולם ניספו ביחד עם אחיותיו של אברהם: יהודית וקיילע גוטמן עם משפחתה.

ההסתדרות הציונית יסדה ספריה. גם „לקולטור פאראיין" היתה ספריה.

ב־1925 נוסד בעירנו אירגון „החלוץ" שמספר חבריו היה רב מאד. אז הובא לעיר מורה בשם ז'לונקה אשר לימד עברית. אחריו בא מורה בשם שלמה צ'רנוצ'פקי (היום שמו שחורי ונמצא בישראל). אחרי כן התפלג אירגון החלוץ ונוסדה גורדוניה, שבראשה עמד יוסף קורן ואשתו חוה מבית רוניק וגם שלמה שחורי. גם כן אז נוסדה אגודת בית"ר. אז עלו מפרצ'בה העולים הראשונים, אך למגינת לבנו כמעט כולם חזרו לפולין.

נוער, ארגונים ותנועות

הנוער היה מתחלק לקבוצות כמו ההורים. בני־טובים, אם נערים ואם נערות, היו מתחברים לחוד ואלה שמצב הוריהם היה ירוד, היו קבוצה בפני עצמה. נערות עניות היו לומדות מלאכה ובעיקר תפירה. נערים למדו סנדלרות, חייטות ומקצועות אחרים. בני עשירים ובמיוחד נערים, היו עוזרים להוריהם במסחר. הנוער שלא מצא עיסוק בעיירה, ניסה את מזלו בערים הגדולות ובמיוחד בוורשה.

התחילו להיווצר אירגונים. בשנת 1905 היו בני נוער אשר יצרו אירגון שהשתייך לפ.פ.ס. ולבונד. (המנהיג של פ.פ.ס. היה הענאך שמעון). אחד המנהיגים היה יענקלה הלבן. אותו יענקלה לבש בגדי בד כי זאת היתה נחשבת לסגולה בבית בו הילדים מתו בילדותם. והנה אנו רואים אותו בשנת 1907 בין מנהיגי הבונד. ואם בסגולות עסקינן. נזכיר עוד אחת: כשאשה היתה קרובה ללדת, היתה לובשת חלוק של בד. זאת היתה סגולה לאריכות ימים.

נוצר גם אירגון קומוניסטי תחת הנהלתם של יעקב גולדווסר, מושקי קרעדי וישראל איסר גולדווסר. הם פעלו בין בני הנוער. מפעם

לפעם היו פורצות קטטות וסכסוכים בין הבונד והקומוניסטים. התנו־עה הקומוניסטית התרחבה במהירות.

לאחר זמן, עשה יעקב גולדווסר בית חרושת גדול בוורשה, נתעשר, נסע לקנדה ושם מת בשיבה טובה. השאיר אשה ובן.

לפ.פ.ס. לא היתה הצלחה רבה בין האוכלוסיה היהודית שבפרצ'בה, לעומת זה היתה נפוצה מאד בשדליעץ.

גבור גדול משנת 1905 היה יצחק טרעגער (סבל). במרוצת השנים היה משפשף את ידיו וצועק: „גם זה נוער!? בזמני היו מנהלים פעילות הראויה לשמה! אני עצמי נשאתי אז שק עם פצצות!". וכששאלוהו: „יצחק, אולי לא היו אלה פצצות", היה עונה: „אני אמנם נשאתי סלק, אבל בימים ההם היה אפשרי לחשוד שהן פצצות ולהשליכני לכלא".

אז נוסדה בעיר גם ההסתדרות הציונית בראשותו של מנדל רבי־נוביץ' ז"ל (נפטר בארץ). היו"ר של פוע"צ שמאל היה חיים עפשטיין, בנו של הרב. אח"כ נסע לבריסק, למד חובשות, עבד בבית־חולים ומת שם.

כגברתן גדול היה ידוע יהודי בשם ישראל שלמה שהיה ציוני והתגאה בזה שהוא, כעגלון הסיע את אליעזר ביניש, מי שהיה חברו של הרצל, ובזה הרגיש את עצמו מאושר.

הגרמנים שלטו בפרצ'ב בשנות 1915—1918. ב־1917, שנת המהפכה ברוסיה, נתחזק האירגון הקומוניסטי גם בעירנו. קבוצות שלמות של ילדים בני־טובים הלכו עם הזרם. ונצטרפו לאירגון. ביניהם: בתו של אברהם ערליך, בתו של לייבל ערליך, מאָטל טונקלרויט־פעדער, מאָטקה של השוחט (שפירא), גולדה ווינברג, מאשה פוטרמן, ישראל ווייסמן, פערל ווייסמן והרבה אחרים. בראש התנועה עמדה חוה בתו של הרב עפשטיין. ב־1918 עבר השלטון לידי הפולנים. בתקופת הביניים ששלטו הצוררים הידועים פטליורה והאלער ערכו פוגרומים בפולין, ובין פגועי הפרעות היו גם יהודי פרצ'ב.

בסוף שנות העשרים התחיל הנוער להתעניין בארץ־ישראל. הנערים יצאו לקיבוץ להכשרה בכדי להיכון לקראת מכשולים וקשיים שעלולים להתקל בהם בבואם ארצה. כדאי להזכיר את הפעילים הציונים של הימים ההם: שמואל פרלמן, משה סוכולסקי, הרשל סוכובולסקי, שמואל גולדשטיין, מתתיהו גולדשטיין, יהושע ווינברג ואשתו אסל, משה גולדשטיין (נסע לישראל וחזר. ניספה ביחד עם אשתו רייזל).

הנוער בפרצ'ב שאף לידע ותמיד העסיקה את מוחו המחשבה איך ליצור אפשרות להעשיר את ידיעותיו.

אחת הנשים שהקדישה את כושרה באופן מיוחד ליסוד הספריה בעירנו, היתה חוה רולניק. עוד בהיותה תלמידת בית־ספר היתה אוספת כסף מאת התלמידות. כל ילדה תרמה מאגורות חסכונותיה אשר קיבלה מאמה לדמי־כיס. ומספרים בודדים נוצרה ספריה בת אלפי כרכים, פרי רוחם של טובי הסופרים בשפות שונות. הנוער קרא בעניין רב. מפעם לפעם היו מזמינים סופר, מבקר ולערוך ערב ספרות, שמספר משתתפיו היה רב. וכך יצא שמו של הנוער הפרצ'באי לתהלה, כמשכיל ביותר בין עיירות הסביבה.

ועוד מעלה היתה לנוער ההוא — לעזור בעת צרה. לשם כך נתחברו קבוצות בני נעורים ששדה פעילותם בשטח זה היה: לבקר חולים, לתמוך בכסף חולים אשר היו זקוקים לרופא מומחה בלובלין וידם לא השיגה. במקרה כזה היו יוצאים לעיר ואוספים את הסכום הדרוש. אחרי־כן נוסדה חברה בשם „ביקור חולים" אשר חבריה היו עוזרים לאנשים במקרה מחלה.

גם בשביל קרן קיימת היו אוספים כסף. זכורתני פעם אחת בלכתי להריק קופסאות, היתה אשה עניה אחת שהלכה ללוות אגורות אחדות ומשלשלת לקופסתה שלא תיכלם כשימצאוה ריקה. בחתונות היו פורצות לפעמים מריבות. כשהחתונה היתה של ציונים והיו מוכרים את עוגת הכלה — לא היו מרשים להקדיש את הסכום לאסירים פוליטים; ולהפך, לא היו מרשים להם לאסוף בשביל קרן קיימת. בסופו של דבר באו לידי הסכם — חצי־חצי.

רבים מן בני הנוער עזבו את העיירה ונסעו לוורשה לבקש עבודה. מהם שנסעו גם לאמריקה.

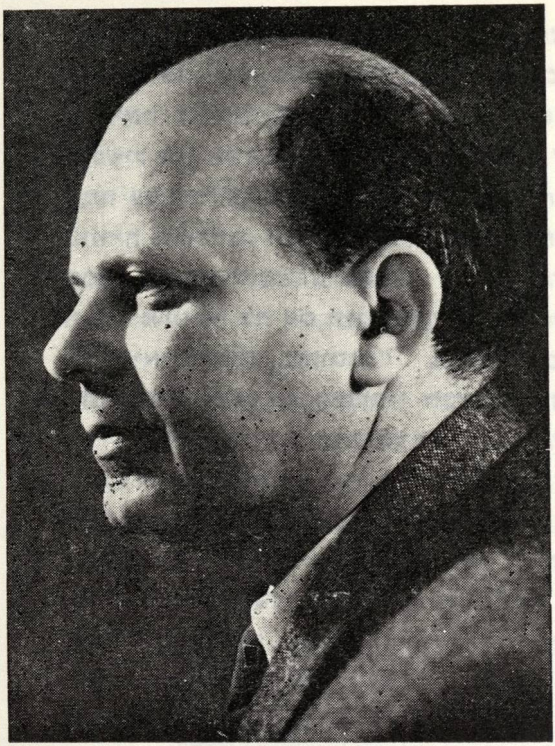
ב־1925 עלה ארצה בנו של איטשה רבינוביץ' — הרשקה, אחריו קאשעמאכער (היום קאשינסקי), מנדל רבינוביץ', משפחת ווסרשטרום, שטיצברג, אלקנה ניסקי. אחרי־כן בייטעל רחל רבינוביץ'־גוטסדינר, אטקי פרלמן, קורן, זוננשין. יטקה אלבוים מתה בישראל ב־1929. אח"כ באה העליה הגדולה.

ב־1925 עלו ביחד עם אלקנה ניסקי, וואווע מאלינע, יאסל הערשענהארן, מתתיהו טעמפי, יאבלונקו, יוסף הענאכס, משה גאָלדשטיין, משה ליברמן, נתן ווינברג. כל אלה, מלבד ניסקי שנמצא בארץ, חזרו לפולין וניספו.

בראש תנועה זו עמד מאטל פאליסצקי (היום בארגנטינה) או כמו שכונה מאטל טאנגר. היה בעל מרץ רב ובעל רצון כביר ליצור דבר־מה.

המורה לודוויטשינסקי
שביקר בישראל עם
קבוצה מבני העיר

ש. שלום

אם בישראל

א.

על שלוש אהבות היה עולמה של אמא עומד :
על אהבת ישראל, על אהבת השבת ועל אהבתה של ארץ־ישראל.
אהבת ישראל כיצד ? פשוטו כמשמעו :
לראות בכל אדם מישראל עצם מעצמיך ובשר מבשרך.
להאנח באנחתו ולשמוע בשמחתו,
ולחרוד לשלומו על משכביך בלילות.
והיה המושג ישראל מתפשט והולך בלבה הנכמר,
עד שהיה חופף בטליתו את כל הנברא בצלם.
מניקולה הערל, שעם כל ממזר וממזר,

שהיתה אשתו המופקרת יולדת לו,
היתה היא, אמא, הפטרונית בחסד,
ממציאה לידו עריסה וחיתולים
ותבשיל לפי הטף, עד שתהא היולדת
קמה על רגליה וחוזרת לסורה...
ממריה הכובסת, הנעזבת מבעלה,
שמכל הענקה והענקה, שאמא
היתה מעניקה לה עם תום הכביסה,
היו היא וחמשת ,,מאוסיה״
מתפרנסים בשפע עד הכביסה הבאה...
ועד הצפרים בשמים, שאין דואג להן,
ואמא היתה מעמידה להן קערה על הגג
מכל השירים של סעודות הבית,
וב,,שבת שירה״ הכפילה המנה
,,גריסים של קאשע״ חמים מן התנור...
עודה ילדה קטנה בית אביה
למדה השמש הזקן של הסב,
צדיק נסתר ויהודי אך שמח.
לאכול ארוחתה עם הקבצן העיור,
מפלצת הילדים, מתוך אותה הצלחת,
למען תרגיל עצמה בחוש
ל,,חברים כל ישראל״.
בליל שבתות, ב,,שולחן״ זקנה הצדיק,
כשמאות חסידים היו יושבים מסובים
לשמוע תורה מפיו הקדוש,
היתה היא, התינוקת גדולת העינים,
יושבת בחיקו ונהנית מזיו פניהם
הקורנות של פשוטי ישראל, עולה
בלהט הנגון הכמה, נמוגה
ברטט קשבם הדרוך של הללו,
בצאת לחש קסם מפיו של סבא,
ונחתכת כבסכינים ממרטים מכל אנחת כאב,
שפורצת מלב כל אחד מהם בדממה.
— אי, סבא תעזור להם, סבא תעזור להם —
היתה מנהמת אותה שעה בלבה,

כשהיא כוללת עצמה בתפילתם
של ישראל — סבא, אל תנוח
ואל תשקוט ואל תתן דמי
ליושב בשמים, עד שירחם
ועד שיושיע כל אחד ואחד מהם במצוקת לבבו,
את שיושבים פה ואת שאינם פה,
את שאני יודעת ואת שאיני יודעת,
שישפיע עליהם שפע טוב, מזל וברכה,
חיים טובים ארוכים ושלום,
הם ונשיהם ובניהם וכל אשר להם,
פרנסה וכלכלה והצלחה בכל מעשי ידיהם, אמן.

היא היתה יודעת צרכיהם של כל העניים שבעירה,
מי בעל עגלה שסוסתו מתה עליו,
ויש למהר ולקנות לו אחרת.
מי תופרת עניה שזקוקה למכונת תפירה,
ומי שיש לו חולה בבית,
ויש להביא לו כל יום שלוש ארוחותיו,
בין בימות החמה ובין בימות הקרה.
ובפרט מי שיש לו בת שהגיעה לפרקה,
ואם בת זו יתומה מאם ואין דואג לה,
ועל אחת כמה וכמה יתומה מאב ומאם גם יחד,
היתה אמא תולשת ממש זקניהם של עשירי החסידים,
עד שהיו שוקלים לידיה טבין ותקילין
נדוניה של אותה עלובה.
ואת החתן דנן היתה מגלה בין הבחורים
היושבים ולומדים בחצר, ומשנתנה עינה בו
ומצאתו הגון לפניה לאותו שדוך,
היתה מורטת פאותיו ומושכת באזניו,
עד שהיה אומר ,,רוצה אני״
והיה נכנס לחופה, בשעה טובה ומוצלחת,
עם אותה יתומה, או עם אותה בת עניים,
שנעשתה בין לילה, בקסמי אמא המחותנת.
לכלה נאה וחסודה, חמדת כל עין
ותהילת כל פה.

מי יתנה גודל שמחת לבה של אמא בחתונה כזאת?
ההכנות שהיתה מנצחת עליהן בעסק גדול,
השמלות שהיתה מזמינה לכלה אצל התופרת
והיתה מפקחת בשבע עינים
על תפירתן כראוי וכיאות.
וה„קולפיק" והקפטן של משי, שהיתה בוחרת
למען החתן משופרא דשופרא.
הדגים הממולאים והתרנגולות הצלויות,
שהמשרתים והמשרתות היו מבשלים וצולים
בשלושת המטבחים שבחצר
מטבח הבשר ומטבח החלב ומטבח הבינים הגדול מכולם.
היין המשומר, שהיה מועלה מן המרתף בחביות
ונמזג לבקבוקים גמלונים ולכוסות אדירים
על השלחנות הערוכים להפליא,
באולם בית־הכנסת הגדול

אמא של ש. שלום

אשר בחצרו הוקמה החופה
ובהגיע תור הכלולות,
והחתן אומר „הרי את"
ושובר את הצלחת
והרב מנעים שבע הברכות,
וכל הקהל עונים אחריהם:
„מזל טוב, מזל טוב, מזל טוב" —
מי יכול לראות בלא דמעות
קרן אור פניה של אמא ועיניה,
בצאתה במחול של מצוה עם הכלה
הזוהרת מגיל מבעד לצעיף,
ונשים צדקניות שבאותו מעמד,
מטפחות־המצח עטורות יהלומים,
מרקדות עמה ממקומן בתנועות
קצובות...

וחסידים מתרעשים חסידים מתגעשים,
ונוטלים את החתן ומקיפים את הרבי,
ומזנקים ברקוד של אש ושואגים
בגילה ורינה ודיצה וחדוה,
כשאור פניה של אמא כזיו פני השכינה,
חופף כהילה על כל השמחה כולה,
על כל הדבקות והשבח וההודיה,
כי הנה בעזרת השם המרחם
ובחסדי ישראל שלעולם לא תמו,
נרפא לב משברו ונכנסה כלה לחופה,
ונוסף בית בישראל למזל ולברכה;
„אז, במהרה ישמע בערי יהודה
ובחוצות ירושלים.
קול ששון וקול שמחה
קול חתן וקול כלה..."

ובמלחמת העולם הראשונה,
וכל העיירה יצאה לדרך,
וגיסות בכל מקום —
מי היתה המוליכה ומי המביאה?

מי המגלה בכל כפר ועירה
לחם לפי הטף מיטות ללינה,
עבודה לבריאים ורפוי לחולים
ופינות מרגוע לכושלים בדרך?
מי אם לא אמא?
מעולם לא ראוה אוכלת בשעת סעודה,
ומעולם לא ראוה ישנה.
תינוקות שבקשו מים קראו את שמה,
וזקנות בגסיסתן היו אומרות מפיה את הוידוי.
אדם בדרך הארוכה,
שעמד להרים יד בחברו,
משהרגיש באמא שהיא מתקרבת —
היה הופך ידו לשלום
ונעשו הדבובים לאוהבים,
עוד טרם תשמיע מוסרה האמהי.

ואף הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו
נרגש היה למשובת אהבתה את בניו.
ולא התעשק עמה על כחוט השערה,
ולא בא חשבון עמה על קלות כחמורות.
שהיתה דשה בעקב למען טובתם של ישראל.
שהיא, האוהבת את הבורא ודבקה בו
כבת באביה, היתה כה בטוחה
בהסכמתו עמה, שלא נזהרה כלל
בדקדוקי מצוותיו, בשעה שהן עמדו לה
למפגע ברחמיה לישראל.
בשבת לא היתה נרתעת להכין
אוכל טרי ליולדת, ואת הרופא
היתה מזעיקה לחולה מסוכן
בנסיעה דוקא.
והיתה קוראת לו בור וצבוע
כשבקש לאחר בואו בשבת
מחמת הליכה ברגל.
היתה מניפה אז כנשק מסוכן
את הכלל שהיה נקוט בידיה מפי אב־ביתה ר' אהרון מקרלין ז"ל,

שהיה אומר: „פרום איז פאלש",
אדיקות היא צביעות,
„אהרליך" חיב אדם להיות,
נאמן עם אלוהים ואנשים.
ועוד היתה אוהבת לשנן תמיד:
„כל שרוח הבריות נוחה הימנו,
רוח המקום נוחה הימנו".

זאת החרדה לכל רגע מרגעי חייהם
של אהובי נפשה, באשר הם שם...
זאת האימה,
שסבבה את כולם מרחוק כחומה,
זאת הזכירה התמידית את כולם יחד,
בלי יוצא מן הכלל,
עד שנפשה היתה יוצאת לקולם
מקרוב, ולתמונת שלהם מרחוק.
מתח כזה של אהבה היה למעלה מכח אנוש.
לב איתנים קדמונים ניתן לה,
שהיתה יודעת לשאת כל זאת,
ולחיות שנות שישים.
ואולם הכל הרגישו, כי לא לעולם חוסן,
וכי „שבירת הכלים" אורבת לה בכל שעה
של גודש חייה.
אין הלב זוכר אף רגע של חיים
בצל אהבתה בלי שיחרד —
פן רגע זה הוא האחרון...
הכל ידעו, כי תמיד־תמיד
עלול להתרחש האסון:
הכל — זולתה היא, שכן היא היתה כולה
אושר, באהבתה את הכל,
וכולה חיים בביטחונה באל חי.
„ואיננה כי לקח אותה האלהים..."

ב.

ואהבת השבת כיצד ?
היינה המשיל את ישראל לבן־מלך מכושף,
שכל ימות השבוע הוא מתגלגל לכלב,
וביום השבת הוא חוזר להויתו המלכותית
ליום אחד בלבד.
המשל הזה לא יהלום את שבתה של אמא,
שכן בנפשה היו קרני אורה של השבת
ואצילות מזיון על ששת ימי המעשה,
והמעשה של ששת הימים היה כולו
קודש לשבת.
אם משלים תבקש,
הרי כאן מקומו של המשל
באהוב ואהובה, שלא ראו זה את זו,
אלא יום אחד בשבוע בלבד.
ששת ימי הצפיה לפגישה הקבועה, הודאית,
היה להם אור כסופים משלהם.
ויום הפגישה המופלאה היה לו
אור מלואים משלו.
ואולם כשם שימות הצפיה
היו יונקים חיותם מיום הפגישה שיבוא,
כך יום הפגשה חסר היה משהו עמוק
ונותן טעם מיוחד
אלמלא ימות הכסופים שקדמו לו,
ואפילו אלה שיבואו אחריו...
העולם המתואר על ידי היינה עולם חצוי הוא,
חול לחוד ושבת לחוד
ועולמה של אמא היה מאז ומתמיד שלם בממדיו,
הויה שכולה שבת.
כבר בסעודת „מלוה מלכה" ליוצאת
החלה אמא מצרפת רגע לרגע
ושעה לשעה, במחרוזת הכסופים
לשבת הבאה.
היתה הסעודה של מלכות ממש,

הדגים הכבושים בחומץ ובעלי דפנה,
החמיצה הממחיה ברגל הפר,
תפוחי האדמה בשומן העוף.
ובמרכז השולחן מנורת המאור,
והשתיה כדת מיינות שבעה.
ושירת „המבדיל" הושרה במקהלה,
אבא המנצח, צפנת הטנור,
אחיו האלט, הבנות סופרנים,
ואורחים וחסידים מקהלה מגונת.
והיה „המבדיל" רק פתיחה קצרה
ל„מזמור שיר חנוכת" ויתר פרקי שיר
הדורי מלכות.
ואמא המלכה, משי פרחים עדויה,
ופנינים עמומות של פאתה הנכרית,
ואור שבעת הימים על פניה היפות.
והיתה היא המנצחת על הסעודה
ועל הזמירות ועל הדבורים,
כמו האהובה בסעודת הפרידה
של האהוב היוצא לדרכו,
וצר שהוא נוסע לדרך רחוקה
וטוב שהוא נוסע על מנת לשוב,
כי על כן בהעדרו יכפלו המוסרות,
מוסרות האהבה הקושרות נשמותיהם
בשובו ירוח ללב שבעתים,
בעלותו מזוכך מששת ימי הצפיה.

ג.

ואהבתה של ארץ ישראל
שם כולל לכל הגעגועים,
שמלאו את לבה משחר ילדותה
ועד היום הזה.
כאשר התהלכה ביער, בית אביה,
והיא בת עשר ושלש שנים,

והיא כבר יעודה לחתנה אי־שם,
ואת החתן אינה מכירה,
וסוד הנשואים אינה יודעת,
ודמיה הומים בקרבה לקראת מה שיבוא,
הרי אותו „מה שיבוא" נצטיר לה
בבית קטן,

בפרדס,
בארץ ישראל.
אפשר וההכירה אותו בית ואותו פרדס
מ„אהבת ציון" של מאפו, שזהו
הספר היחידי מן ה„חיצונים", שהותרה לקרוא,
ואפשר שמצאה אותו בית ואותו פרדס
בין השיטין של „כרם היה לידידי",
או של „איש תחת גפנו ותחת תאנתו"
אשר לישעיהו.
אפשר ומפסוקי „שיר השירים" נתגנב ובא ללבה,
שהיתה אוהבת להנעים את שיר השירים ביער,
ועתיקי אורנים עוגים אחריה דממה.
והיתה הנתיבה ביער בין האורנים
מובילה על רפוד מחטי אשתקד
בודאות גמורה לארץ־ישראל.
אלא שלא היה הכח להרחיק לכת,
ולהשאיר את בית ההורים מאחור.
ולא היה גם הצורך למהר ללכת,
כי תמיד נשארה אותה דרך פתוחה.
בין אם תקדים, בין אם תאחר —
הלוך תלך בסופה לשם...

והופיעו משם בנעוריה בית אביה.
השד"ר האדמוני עם חבית היין
המשומר לפסח, והזקנה הצמוקה,
שקמטי פניה מבהיקים כשמן זית,
והילדה העורת, שהשאירה שם את האור
ובאה לבקשו בשלגי הצפון.

יינו של השד"ר היה מגחיל כאודם
בגביעי הכסף שעל שולחן ה„סדר"
וכטוב לבו נוטל היה את אמא־הנערה,
נכדת הרבי, ומרכיבה על כתפיו,
ומרקד עמה רקוד של ערביים מסחרר הראש.
ואז היתה הזקנה המצומקת משם,
המשוחה כביכול, שמן זית בפניה,
נוטלת מטפחת צבעונין בידה
ורוקדת כנגדה, כשהיא מכונת מבטה
אל נפשה פנימה, ולא אל המסתכלים
ומוחאים בכפיהם.
אל נפשה פנימה היתה נעה לא נעה
בתנועות קצובות, כמעט לא נראות,
ברטטים רטטים מבעד לשמלת השיראין
המשונצת
מטפחת הראש ממשי לבן.
ואל נפשה פנימה היתה צופיה
אותה שעה גם הילדה העורת
בלובן עיניה הפקוחות תמיד.
כי על כן היו פניה נוהרים אז
מאושר ראית הבלתי־נראה...
והבלתי נראה — זאת היתה הארץ,
מנגד יראוה כל בני הבית
בליל סדר זה, ואליה לא באו עוד —
ואולם יבואו, יבואו...
והיתה הארץ ההיא הנכספת
משכן הנפשות שאבדו בדרך,
ואמא אהבתן, אהה אהבתן —
ומאן לבה לותר כמלוא נימה
על תחייתן לעיניה, ככתוב,
בשוב ה' את שיבת ציון...
נפש ה„בובישי", הסבתא מקוז'יניץ
ונפש ה„בובישי, הסבתא מביאלה,
הראשונה שופעת בגוף וברגש,
השניה אצילה והדורה ופרופה.

נפש הדוד הירשלי, שמת בדמי ימיו,
ושני ילדיו היתומים ואלמנתו
מתהלכים ככרוכים שגורשו מן העדן —
מי ינחמם, אם לא הוא, אביהם,
הוא ולא אחר, כלו כמותו,
בקומו בפניו האורים כטל בוקר,
הדור בלבושו וקומתו כארז,
לתחית המתים בארץ הקודש...

שני גשרים לשם מוליכים:
אחד של ברזל ואחד של ניר.
לעתיד לבוא כל שונאי ישראל
יבחרו בברזל, וישראל עם קדושים
על גשר הניר ישליך יהבו...
ונשבר הברזל תחת משאו,
וגשר הניר איתן יעמוד,
ועברו לציון גאולים ברנה...
ובין הגאולים כל יקרי לב אמא,
כל שחזתה במצוק ובסבל,
כל שערגו למנת אושר ואינה.
ואמה עוד תזכה לראות בעיניה
את בת השחוק על פניהם, הקורנת,
זו בת השחוק נלאתה להפריח
בימי ענים ומרודיהם בגולה —
עתה היא תצהיל כל פנים בזר גוגה,
באור לא מזה, ברעד של עלז,
בדרוך רגליהם כבמחול ראשונה
על האדמה, אדמת הקודש,
אדמת הכסופים.
ונשארה הארץ אדמת הכסופים
גם בעלות אמא אליה עם כל המשפחה,
גם בהתגוררה בבית הזה בירושלים,
שהנושים כבר קבלוהו לרשותם כליל,
ואמא ואבא רק דירים בו בשכר.
שהרי ליד הבית עמדו הארנים

מאותו היער בילדות, ורפוד
המחטים משלכת אשתקד —
אמא שמרתו כבבת העין,
לבל יעלם.
כי לה עוד נדמה: לא תמה הדרך,
ויש ארץ הקודש בתוך ארץ הקודש,
ואם כי אפס הנתיב — לא אפס עוד,
כי שם הוא נמשך, בין תכלת הרקיע
ופסגות ההרים של ירושלים עם ערב.
הרקיע כשנהב והאודם בו כמצויר
ביד אמן עושה בלהטים,
ובין האודם והתכלת והארגמן
פתאם יתגלה פס ירוק כנתיבה
של דשא רענן, מוריק בחמה...
ועל הדשא הזה עתידה היא לפסוע
אל ארץ הקודש בתוך ארץ הקודש.
אולי זה עמק יזרעאל והירדן,
שם איכר עברי חורש שדהו,
ושיר עברי עם משך הזרע.
שמה עוד תבוא ותגיע סוף ימיה,
היא ובעלה ובניה ובנותיה,
כלותיה וחתניה ונכדיה וניניה...
ושם עוד תמצא סוף ימיה את הבית
בתוך הפרדס, ושדות מסביב לו,
אותו היא חלמה תוככי הארץ,
ארץ הכסופים שלא נתמלאו עוד,
אך יתמלאו עד תומם, אם לא בה,
הרי בטווי היריעה אחריה...
עדה ירושלים היוקדת עם שקיעה,
הרים סביב לה וענני גבוה,
היכל נבואה ושבועה יוקדת,
כי כל החלומות לא שוא ידברו,
והכל עוד יקוים ככתוב וכמדובר,
וכמו שרשום על לוח הלב.

רחל גוטסדינר־רבינוביץ', חיפה

בהחלף שלטונות

בשנת 1915 עזבו הרוסים את העיר פרצ'ב והיא נכבשה ע"י הגרמנים. עכשיו התחילו צרות חדשות: יהודים בורחים ואחרים באים מערים ועיירות שונות. הרבה חנויות נשדדו. הכסף הרוסי התגלגל בחוצות בשקיקים. שטרות בני 500 רובל אפשר היה לגרוף ברחובות. הילדים התעסקו באיסוף ה„קלעפאטשקעס" כפי שכינו את מטבעות המתכת. לכל ילד היה שקיק־בד מלא מטבעות, בו התהלך ברחובות. היו סובלים רעב עד שהוחל בחלוקת מזונות.

צרות גדולות היו בקשר לתנועה. מי שרצה לצאת את העיר היה זקוק לרישיון. הגרמנים חטפו אנשים ושילחום לעבודה. האנשים היו מתחבאים. הטילו עוצר ואחרי שש בערב, אסור היה להיראות ברחוב. היה בעיירתנו צורר גרמני אחד בשם אקרמאן. כשהיה עובר על פני בית ומישהו עמד בפתח ביתו לשאוף קצת אויר צח — כאשר ראה את הצורר מרחוק, קרא בקול לאנשי ביתו: „שבו! אקרמאן הולך!" וכאשר הוא מת באה רוח חדשה בקרב היהודים. כשהובילוהו בתהלוכה לבית הקברות, הלכו אחרי ארונו הרבה יהודים אדוקים עד לתוך הכנסיה, מקום שמעולם לא דרכה בו כף־רגלם — למען ראות במו עיניהם שאמנם קוברים אותו. העיר התחילה להתנועע בייתר חופשיות.

בעת ההיא פרצה בעיירה מחלת החולירע, בה מתו הרבה אנשים; הילדים חיו באווירה של מלחמה, נוצרה גם אצל בני הנוער פסיכוזה מלחמתית ונתהוו אצלם שתי חזיתות. מדי שבת בשבתו היו עורכים קרבות. בראש החזית האחת עמד אחיו של הרש מרדכי סאפר־שטיין. הרש מרדכי נשא אשה בניי־סאנדז ונעשה שם לראש ישיבה. ניספה ביחד עם כל משפחתו. מהצד השני עמד ישראל סטרייגר רוזנברג (היום באמריקה). גם נערות לקחו חלק בחזיתות אלה כ„אחיות". המלחמות התבטאו בזריקת אבנים. הגבול היה הנהר. היו פצועים בשני הצדדים.

ב־1919 נכנסו הבולשביקים לפרצ'ב. הם נכנסו ברכב משוריין והפ־ציצו את העיר. אך נכנסו, נשאה חוה, בתו של הרב, נאום ברוסית וקראה לבני הנוער לתפוס את בית־המרקחת ומוסדות אחרים. הבולשביקים

הריקו את החנויות ושילמו בצ'רוונצס. כאשר עזבו את העיר, היו החנויות ריקות והכיסים מלאי כסף שלא היה לו כל ערך.

כשהבולשביקים יצאו, פחדה החבריא מפני נקמת הפולנים, וברחו לרוסיה. לדאבוננו נשארו מההמון הרב הזה אשר חיפש מיקלט ברוסיה, רק מתי מעט, בין הנשארים בת הרב, שישבה 19 שנה בכלא וחיים שענקר, כיום בישראל.

פרנסה

העיר מצאה את מחייתה במסחר ובמלאכה. ואלה הם סוגי המלאכות: סנדלרות, חייטות, נגרות, מסגרות, פרוונות, שענות, צורפות ועשיית רעפי־עץהגויים היו מביאים בימי־השוק מתוצרתם. בכל יום שלישי היה יום־שוק ופעם בחודש יריד, ופעם בשנה יריד שנתי. בימי שוק היו באים רק מן הסביבה, לירידים באו גם ממקומות מרוחקים.

היהודים היו תופסים מקומות במגרש השוק מבעוד לילה והציגו את סחורותיהם. לפעמים פרצו מריבות בגלל מקום. הגויים היו מציעים תבואה, ביצים, חמאה, חלב, עופות, חזירים, סוסים, פרות וכד', והיו קונים בחנויות כל מיני מצרכים. וכך היתה העיר תלויה בכפר ולהפך. על־פי־רוב התפרנסה העיר מימי השוק ומהירידים.

כמו"כ היו הרבה יהודים שהיו להם טחנות־גריסין, כי האכרים היו מביאים גריסין לטחינה. היו גם טחנות־מים וטחנות־רוח. הכל היה שייך ליהודים. גם טחנת־קיטור היתה שבעליה היו לייבל מאנדל־קרן, גרשון מענדלקרן, בערמאן וטורקלטאוב. טחנת הקמח היתה מוחכרת ללייבל ומאנוש מאנדלקרן, ואייזשע ובינם נירנברג. לפני מלחמת העולם הראשונה היו לובשים כל היהודים, למגדול ועד קטן, לבוש מיוחד: כובעים במצחות ספציפיות וקאפוטות ארוכות. גברים מבוגרים ובמיוחד חסידים היו לובשים כותנות בלי צווארונים ונעליים בלי שרוכים וגומי בצדדים (שטיוואלעטן).

היתה בעיר שכונה שנקראה חצר־קאטשן. שם דרו מחוסרי־אמצעים בדירות צרות, קטנטנות ומספר תושביה היה רב. גם קצבים דרו שם. בשכונה ההיא בלטה הדחקות היהודית על כל גוניה.

מה פירושו של השם: „חצר קאטשן" (דער קאטשאנס הויף), איני יודעת. מי הוא המלך או הגביר ששמם קאטשן לא נודע לי. לא מלך ולא גביר ישבו אי־פעם. לפי ה„עשירות" דשם, התאים לה יותר השם חצר קבצנים.

כשהייתי קטנה, אהבתי לרוץ שמה לראות בעת חתונה. לכלה לא היתה שמלת־חופה לבנה, כי־אם שמלה פשוטה. הבית היה מנוקה ומקושט במראות על הקירות, כסאות, כלי־זמרים ודוחק גדול. ילדים בסרטים על ראשיהם, נשים בבגדי יום־טוב, גברים במגפים משוחים בעיטרן. אבל השמחה היתה אמיתית וכנה.

אולי משום הענינות שבעיירה הצטרפו רבים מבני נעוריה למפלגה הקומוניסטית וניהלו פעילות ניכרת בהרבה שטחים. היתה להם גם „אגודת תרבות" בה למדו איש מרעהו וגם אגודה מקצועית. עשו להם ספריה וחוג „דראמטי" אשר חבריו הציגו מפעם לפעם הצגות שונות.

אהבתי חצר זו, אם־כי לא היתה לי כל מגע עם דריה. כשהייתי הולכת להריק את קופסאות הקק"ל, העדפתי לבקר בשכונה ההיא למען הכיר את אנשיה. פעם, בהיכנסי לאשה אחת וקופסתה היתה ריקה, הביאה סלק מן הגן וביקשה שנמכרם ואת תמורתם לקחת בשביל קרן קיימת.

מעלה אני את זכרונם של כל יושבי החצר ההיא, ביניהם המשפחות קרעדע, רודזניק, קרעלענבום, ניסענבוים ואחרות; יהא זכרם ברוך.

אבא ואחותה של רחל
איש מלא תורה — ודעת עם מעשים טובים
גודל רבינוביץ

קבוצת ילדי פרצ'ב שניספו

די פירער פון קולטור פעריין אין שטאט

ש. שלום

דודי רב' אהר'לי

ערב טוב, דורי רב' אהר'לי,
בן תרשישים מיסטולין, מקרלין,
נכנסתי פה, דודי רב אהר'לי,
בגטו ורשה עין להזין.
והדודה ?... דודי רב' אהר'לי,
אינך צריך לומר, אני מבין.
חשבתי רק, פן נשכחה בצד
כבכל ימיה, איך ישבה בדד...

נהלני נא, דודי רב' אהר'לי,
אל אלה שאהבתי ואינם.
הראם נא לי, במאור פנים שלך,
בטרם הגולל לעד נסתם.
הן אם יישנו ויעלם צלך,
לא עוד נוכל הפרע מנוחתם.
כי מי יזכור מתינו מעולם,
טבוחי כל דור, הדמע והדם.

מה רב הדמי, דודי רב' אהר'לי,
האם לא נפש נשארה אחת ?
הן נון רבוא, ולמעלה מי יספור,
נפשות זאת הקהלה הקדושה, מלבד
גולי נכר ונקבצי מגור —
האם כלם כבר השוחט שחט ?
אתה מחריש, אכן, נעבור מזה.
לי די הרעד, על שפתיך אראה.

יראי אני, דודי רבי אהרלי,
לשאול שמות שכה יקרו ללב.
הנלבבים, המצניעים אורם,
כגן נעול פה אביבם לבלב
שרי תורה ומקדישי בוראם
כשרי עמל ואבירי הכאב.
מנה כלם אל תכסה דבר
מודע לי מות, ולבבי אכזר.

מנה, מנה דודי רבי אהרלי,
חלל אחר חלל לי עד אין סוף
הראה, הראה, דודי רבי אהרלי,
איה קבור פה כל בחור וטוב.
כל מקדש, דודי רבי אהרלי,
שם נצח ישראל כצרניקוב.
(הוי דור על דור הולך לאבדון,
ולא נמצאה הדרך אל ציון).

והילדים דודי רבי אהרלי
צאן קדשים זכים, אים, הגד!
הנרצחים על ערש חלומם,
ותכריכים אין לגופם המת.
המוחשכים בטרם אור יומם,
הנשרפים חיים בידי הזד,
הילדים אים? ואמותם!
עולפות אונסו לבושת במותם.

הזה הרחוב, דודי רבי אהרלי,
בו גרו התשעים והשלש,
אשר בחרו — הדר העלמות! —
בידי עצמן במות הקדוש,
בבוא הצר, הס"ם על אדמות,
לקלגסיו את גופיהן לדרוש,
יונים עפות, בליל מראן לבן,
יונה, יונה הומה לנשמתן.

חפור ישב, דודי רב' אהר'לי,
שארנו הקדוש על הגמרא,
בצאת הקול, בעצם יום בהיר,
עדת אל חי לחרב כי הוגרה,
והוא הפסיק ממשנתו, החויר,
ועל רגליו קם פתע וקרא:
„אם יהודים מתים, איך עוד נחיה?"
ונשמתו יצאה ברגע זה.

ואי העץ, דודי רב' אהר'לי,
אחינו מאנ"ש עליו נתלה?
אשר בשבי, בכידוני רובים,
עד דם הוכה — ושר על הגאולה;
אשר רקד, בצרוב המכאובים,
שכיהודי להכלא זכה,
וברקודו תלוהו לעין כל,
אך עוד רגליו יוצאות פה במחול.

והפסים, דודי רב' אהר'לי,
פסי רכבת אל הממורטים
מדם חדש, עדין הוא שותת —
הפה עברו קרונות המומתים?
הפה הובלו אחינו למוקד?
הפה חונקו טרופים ומוצמטים?
חכה מעט! נתקלתי בגויה...
לא לי, דודי, לא לי הבכיה.

ועוד הגד, דודי רב' אהר'לי,
האם רבות עינך חזתה אותם?
אותם טמאים, בשמם לא אזדהם,
רוצחים קרים, ערוה בלבותם.
האם ילדה אותם? הדמות להם
כדמות אדם, ליקר היקום חותם?
ואיך יכולת האויר לנשום
אם בלועם אלחוהו כל היום?

ולך אאמין, דודי רב' אהר'לי,
אם לי תאמר, כי יש עוד יום נקם,
אף כי כה זר ומר וכה מדהים
לשמוע זאת מפיך המושלם.
הן חן וחסד, אור ורחמים
נשאת בלבבך לכל אדם.
אך איך ישא עיניו עד־עולמים —
אם יכוסו גם אלה הדמים?

ומה מיום דודי רב' אהר'לי
החסדך גם למתים נשמר?
הגם עתה, בעמק רפאים,
להצלת נפשם תפשוט צואר?
כעשותך בעוד הם בחיים,
בימי אחרית בכבוד כבר יד הצר.
באורח פלא — לי סיפר פליט —
אותך בלבד המות לא המית.

מאז, אהה, דודי רב' אהר'לי
הספיק דם רב לויסלה כבר לזוב.
ליד „הקלויז", מבצר אהבתך,
שיועת בו בנפש ובגוף.
נפל הגג, כסה כל עדתך,
ארון־הקודש עד תומו שרוף.
ההולכתני הנה כל העת,
ממני פה לנצח הפרד?

עמוד, עמוד, דודי רב' אהר'לי,
עדיך לא אבוש ואתודה,
כי עוד נאמין ולו יכבד מאד,
באור יומם ובעם כי יבנה,
כי עוד יקום מדם ומדמעות
עולם חדש על הישימון הזה.
עדיך לא אבוש, אך מפניהם...
היה אתה מליץ ישרי להם.

קרב אתה, דודי רב' אהר'לי,
בשמנו אל כל קבר וכל גל,
מסור אתה, דודי רב' אהר'לי,
זכרם על אדמתנו כי נגאל.
דבר אתה, דודי רב' אהר'לי, —
פתאם נדמיתי ולבי חלל . . .
ותחזינה עיניכם בלט,
בקום עמנו מקברו לעד.

תש"ג.

יהודה לייב בייטל, תל־אביב

הסתדרות מזרחי וצעירי מזרחי — בפרצ'ב

בשנת 1921 בבחירות לסיים הפולני הראשון בארץ, בערב אחד הופיע בבית המדרש יהודי יפה תואר ומראה, בעל עינים בוערות, זקן שחור גדול, חסיד קוצקאי, תלמיד חכם גדול ופקח מאד. השעה היתה בין מנחה למעריב. אבי ז"ל ישב ולמד דף גמרא. נגש היהודי לאבי ז"ל והתחיל לשוחח אתו באיזו סוגיא שבגמרא. שמו היה ר' שמואל חיים לנדוי ז"ל מצ'מרניקי. אחר־כך נהיה למיסד של תנועת הפועל המזרחי בארץ־ישראל. הוא היה קרוב־רחוק לאבי ז"ל.

אחרי השיחה עלה ר' שמואל חיים על הבימה והתחיל בנאום תעמולה למען רשימת הציונים והמזרחי. דבריו היו חוצבות להבות אש. רעיונותיו הציוניים נכנסו למוחי ואחרי זמן מה יסדתי את המזרחי והצעירי מזרחי בפרצ'ב. בתור בחור מחובשי בית המדרש לא רציתי להתבלט בתור יו"ר של המזרחי נבחר ר' זליג ברוורמן (שען) הצטרפו אז ר' גרשון מנדלקרן — בנו של יוסף אלי נח"ס מחשובי חסידי רדזין. ר' מרדכי פייגנבוים, שלום גריצמן, ר' בריש בראון בנו של הרב מליקאווע ועוד ועוד.

ליו"ר צעירי מזרחי נבחר ר' אהרן טנדלרש (חתנו של השען ר' ישראל) הצטרפו: פנחס סוקניק, יעקב סוקניק, מנדל סוקניק מורגנ־שטרן משה שטרן, יצחק זלמן גולדמן, יהודה גולדמן ועוד מטובי בחורים שישבו ולמדו בבית המדרש. עם היווסד תנועת המזרחי וצעירי מזרחי התחילה צעקה בעיר. אפיקורסים בעירנו השם ישמרנו. מה יהיה? צריכים לקרוע קריעה בבית הקברות!" הסתדרות המזרחי וצעירי מזרחי נעשתה מפלגה גדולה בעיר, הצטרפו אליה הרבה חסי־דים והנוער מחובשי בית המדרש.

במשך הזמן נעשו פעולות חשובות ענפות, באו לבקר משמנה וסלתה מהמרכז של המזרחי וצעירי מזרחי.

כותב הטורים האלה היה סוציאליסט־דתי (בלא מרכאות כפולות) שאירגן ע"י הצעירי מזרחי ארגון פועלי־מאפיה (בעקר פאריין). זה היה הסניף היחידי בפולין שעל ידו היה ארגון פועלים מקצועיים, כמו כן היה קיים ע"י צעירי-מזרחי ארגון בנות בשם „ברוריה" וארגון בנים „השומר הדתי", באותו זמן היה גר בעירנו תלמיד חכם גדול שהגיע לפרצ'ב מקודניא עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה שמו היה ר' שלמה ז. חסיד גור. היה עני מדוכא החליטו חסידי רדזין להקים תלמוד תורה בבית מדרשם ור' שלמה נתמנה לעמוד בראש וע"י זה התפרנס. מתוך מסירותו ללמד את התלמידים חלה במחלת שחפת. הרופאים אמרו, ישנה דרך אחת להצילו, שיעבור לגור ליער בין עצי אורן. ארגנתי את כל חובשי בית המדרש להעביר מגבית למענו. למרות היותי חבר צעירי מזרחי היתה לי השפעה עצומה על הנוער הדתי. פניתי לר' שמעון בן־ציון'ס שהיה מחזיק ביערות בתי משרפה להוציא מהעצים טרפנטין. וזה היה בריא עבור חולי שחפת. לקחנו דירה עבורו בתוך היער ומדי שבוע בשבוע הלכנו כל פעם זוג צעירים אחר לאסוף כסף להחזקתו. עם הצלחתנו עבור ר' שלמה'לה קרה מקרה נוסף במשפחה מיוחסת שהיו עשירים ומזלם לא האיר להם פנים ונעשו ליורדים. בן יחידם חלה במחלת השחפת בגלל תת־תזונה. אותו שלחנו לבית הבראה דאמאטשיווע, והודות לעזרת הקבוצה שארגנתי הצלחנו שהבן היחיד ישראל מ. הבריא.

למעשים כאלה התמסרו חברי צעירי מזרחי ועזרו לנו חובשי בית המדרש מהנוער של האגודה. בשנת 1929 ארגנתי כנוס מחוזי של צעירי והחלוץ המזרחי. בזמן היותנו בסניף צעירי מזרחי, נכנס שוטר והודיע שאסור הערב להתאסף בסניף. הסיבה היתה מלשינות. מסרו במשטרה שהערב מתקיים כנוס קומוניסטי, העברתי את הכנוס לבית ר' שלמה סיקניק ע"ה חסיד גור שאצלו היה מזנון. בנו פנחס היה המזכיר של צעירי מזרחי, בנו אפרים ובתו חנה היו אוהדים של צעירי מזרחי. בתור בן בית אצל ר' שלמה השפעתי עליו שהכנוס יתקיים אצלו. בכנוס השתתפו יותר מחמישים צירים מכל הסביבה, בבקר בזמן שר' שלמה ע"ה הגיע לבית חסידי גור להתפלל התנפלו עליו, למה נתן לקיים כנוס של ארגון הפושעים רחמנא ליצלן אצלו בעסק. תשובתו היתה: „חפשתי איזו שהיא עבירה בבחורים הללו ולא מצאתי, אדרבה ראיתי שהתפללו מעריב בצבור נטלו ידיהם לאוכל, ברכת המזון ברכו במנין, הלוואי שיהיה לנו בחסידים—שטיבלעך נוער דתי כמוהם".

שלחנו כמה חברי החלוץ המזרחי שגמרו הכשרה לארץ ישראל וב"ה הם נמצאים בישראל, שום דבר לא נעשה בעיר שחברי צעירי מזרחי לא הביעו דעתם ולקחו חלק פעיל, אם לבחירות למועצת העיר או לועד הקהילה. הנציג של צעירי מזרחי חיווה דעה ותמיד התחשבו בו.

בשנת 1927 נשלח לפרצ'ב נציג מקרן קימת לישראל כדי לחזק את הפצת הקופסא הכחולה. זה היה הרב הגאון ר' מנחם, מנדל הגר ז"ל ממשפחת הרבי מוויז'ניץ (אחר כך עם בואו ארצה, נבחר בתור יו"ר המרכז הארצי של המזרחי בתל־אביב). טרם שעלה על הבימה לדבר נגש אליו ר' נח ג. חסיד קוצקאי ואמר לו: „איך רב מעיז לדבר בבית המדרש למען המפעל הטריף הזה קרן קימת לישראל? נגשו אליו ר' שלמה זילברשטין ע"ה ומתתיהו גולדשטין ולקחו אותו והוציאוהו החוצה. הרב הגר ז"ל התחיל את נאומו בדברים אלה „אך רבונו של עולם ווי לאנג נאך וועלן זיין יידן ביי יידן אין גלות" הוא דבר כחצי שעה ולא יותר. היו כאלה שהלכו ומסרו במשטרה שמתקיים בבית כנסת אסיפה ללא רשיון.

אחר נאומו נגש ר' אברהם ארליך ע"ה ואמר לאותו יהודי חסיד שוטה: „למה לא רצית לתת לרב מנחם מנדל הגר ע"ה רב תלמיד חכם גדול לעלות לבימה ולדבר?" בתור קנס „זאלסט זיך אוועק לייגען ביים טיער אין מקבל נזיפה זיין" אחר נאומו באותו יום הוכנסו 250 קופסאות של קרן קימת לישראל לבתים שונים וזה היה הישג גדול מאד בפרצ'ב.

עם היווסד 2 הארגונים „ברוריה" ו„השומר הדתי" התחזקה הפעולה למען הקרנות הציוניות כגון: קרן היסוד קרן קימת לישראל, קרן החלוץ המזרחי ועוד ועוד.

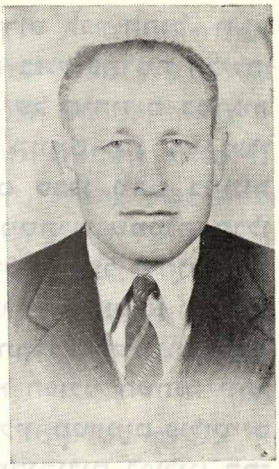
באותה שנה הגיע לפרצ'ב שליח מארץ ישראל הרב יעקב סילמן הי"ד חתנו של הרבי מליקאווע, שהיה ממיסדי הפועל המזרחי בארץ ישראל ונשלח לפולין להעביר מגבית למען המוסד הכלכלי של הפועל־המזרחי „עולים בונים" וקרן החלוץ המזרחי. התמסרתי למען המגביות האלה וההצלחה היתה יוצאת מהכלל. במרכז בוורשה הראו לדוגמא את העיר החסידית פרצ'ב שהצליחה במגביות הציוניות למעלה מן המשוער.

בשנת 1932 לפני עליתי לארץ־ישראל הצלחתי לארגן וליסד בסביבת פרצ'ב עשרות סניפים של צעירי והחלוץ־המזרחי וקבוצי הכשרה במקומות שונים וכמה חברים מקבוצים אלה נשלחו ונמצאו

יחד אתנו בארץ־ישראל בזמן היותי בארץ־ישראל אחרי בחירות לקונגרס ציוני קבלתי מכתב מחברי וידידי חוה ויוסף קורן הי"ד למרות שהיינו שייכים לשתי מפלגות נוגדות. כתב לי שמגיע לי תודה רבה בגלל החינוך למען תנועות הציוני־דתי, ביום הבחירות באו להצביע כ-80 איש, אנשים בעלי הדרת זקן מבתי חסידים שונים אנשים קשישים בראשם אבי ז"ל ור' בעריש בראון, הוא כתב לי זה היה קדוש השם וזה העלה את הכבוד של כל המפלגות הציוניות שהיו בעיר.

אבי ז"ל שקראו אותי ר' בנימין בריעה היה מפורסם בתור תלמיד חכם ואיש מבעלי קבלה גדולים, בנסעי לא"י הוא היה תומך נלהב של המזרחי וצעירי מזרחי.

בשנת 1932 השומר הדתי ארגן שיעורים לעברית, הוזמן הח' אשר פדרהר (צידון) (בישראל נעשה לסגן מזכיר הכנסת) בתור מורה לעברית. הודות להשומר הדתי שהביא מורה על חשבונו. יכלו חברי החלוץ הצעיר ללמוד עברית אצל המורה אשר פדרהר־צידון.

שלמה זוננשין, חיפה

הפריזיוו בפרצ'ב

(הועדה לבדיקת כושרם של יוצאי צבא)

פרצ'ב היתה עיר מאוכלסת ברובה יהודים כ־12,000 במספר ומיעוטם גויים שרי־שומם בחוצות העיר בכל ימות השבוע (חוץ מיום א' בשעות התפילה בכנסיה בקושצ'ול לא היה ניכר. בכדי למנוע היוצרות **רוב יהודי** בעיריה (מאגיסטרט), דבר שהיה מביא לבחירת ראש עיר יהודי, סופחו לפרצ'ב ע"י מיניסטריון הפנים הפולני הרבה כפרים שהיו בקרבת מקום לפרצ'ב. בגלל כך ואולי בגלל עוד טעמים, נבחרה העיר להתכנסות הועדה לבדיקה כושרם של יוצאי הצבא עבור כל האיזור שהיתה מקיימת „ישיבותיה" במשך כ־4 שבועות בכל שנה בין אמצע מאי ויוני. בימים אלו כשהיו מגיעים העירה הצעירים מהכפרים (השקצים) לשם התיצבות, היו גורמים לבהלה בין היהודים. „השקצים" האלו היו משתוללים בעיר ואם כי זה לא הגיע לפוגרום, אבל הם היו נוהגים להרביץ בכל מי שפגשו בדרכם והיו נטפלים לכל בחורה וכו'. היהודים דאגו אז להימנע כל כמה שאפשר מלהיתקל בהם, יען כי המשטרה טענה במקרה של הגשת תלונה מצד יהודים, כי היא אובדת עצות בקשר אליהם, כי הם „פריזיוניקים" ובתור שכאלה יש להם כאלו פריבילגיות מיוחדות, כלומר שהחוק אינו חל עליהם וכך כל אחד ידע להיזהר בימים האלו, ולמלים „הפריזיוניקים באים" היתה משמעות מיוחדת, דהיינו משמעות של אזהרה. ואם פגיעתם של הפריזיוניקים הגויים היתה רעה, הרי היא נמשכה רק כ־4 שבועות, לעומתם פגיעתם של הפריזיוניקים היהודיים לא היתה רעה חלילה — אלא היתה פגיעה של **שובבות**. אבל חלק מהיהודים „סבלו" מהם תקופה די ממושכת.

הפריזיוניקים היהודיים התחילו את מלאכתם תיכף אחרי פסח, כדין יהודים זריזין המקדימים למצוות. זה הודות ל„מרזים" (צערערס) שהיו מענים את עצמם ע"י המנעות מאכילה ושינה וכו', וע"י כך הורי־

דו את משקל גופם אל מתחת המינימום הדרוש לפי החוק. וזאת בכדי להשתחרר מהשרות בצבא הפולני. זה לא בגלל פחדנות חלילה, אלא בגלל הנגישות והצרות שהיו מנת חלקם של היהודים במחנות הצבא שנגרם להם הן ע"י חבריהם החיילים הגויים והן ע"י בעלי הדרגות (בעיקר הנמוכות). החיילים היהודיים סבלו מהם בזיונות והשפלות, זה בנוסף לאנטישמיות הגלויה והניסתרת שממנה סבלו כמעט כל יהודי פולין. ולכן אין פלא שחלק גדול מהנוער היהודי הלך לשרת בצבא הפולני רק מתוך הכרח וכמובן בלי חשק ונמצא גם חלק קטן מהנוער שחיפש כל מיני דרכים בכדי להשתחרר מהשירות. ואחת מהדרכים האלו היתה ההרזיה. (יחס זה לצבא הפולני השתנה יותר מאוחר בתקופת שנות ה־30, כאשר שלטונות פולין, מטעמים פוליטיים ומתוך אינטרסים שלהם כגון הרצון להיפטר מהיהודים בפולין) התקרבו לשיטה הפוליטית של הציונים האקטיביסטים הרביזיוניסטים בהנהגתו של ז. ז'בוטינסקי. (ידוע ההסכם בין קולונל בק, מיניסטר החוץ הפולני וז. ז'בוטינסקי) וניתנה הוראה לשלטונות הצבא לאפשר ולסייע בהדרכתם בנשק ובאימונים של בחורים יהודיים. אז השתנה גם יחסם של הנוער היהודי לצבא וביחוד הנוער שהיה מאורגן בתנועת הנוער „ביתר" שחלק מחינוכם היה חינוך קדם צבאי. דבר שנתן את אותותיו בתקופה מאוחרת יותר בארץ ישראל, כאשר חלק ממפקדי ההגנה, האצ"ל והלח"י היו מיוצאי פולין וביחוד ה"ה יאיר שטרן ז"ל ומנחם בגין יבל"א מנהיגי ומפקדי שתי התנועות המחתרתיות שלחמו בבריטים וגרמו לצאתם מהארץ.

כפי שכבר הזכרתי לעיל, הרי אחד מבין יתר האמצעים להרזיה היה לא לישון בלילות; לצורך זה היו מתארגנים בכל שנה המועמדים להרזיה בקבוצות שהיו מסתובבות בלילות ברחובות העיר וכשזה נעשה חשוד בעיני המשטרה היו מתאספים ב־2 בתי המדרשים שהיו קיימים בער. וכנהוג היה מתמנה אחד מהפריזיווניקיס, למפקד שעל פי רוב לא היה „מקבוצת ההרזיה" אלא מבחורים בריאים וחזקים שלא היה להם הצורך והטעם וכן האפשרות להרזות בגלל משקלם הכבד (וזאת לדעת כי הרופאים הצבאיים בועדה התחילו לחשוד כי חוסר המשקל של המועמדים איננו טבעי, לכן היו נותנים דחיה לשנה ואח"כ לעוד שנה ואם גם בשנה השלישית לא היה למועמד המשקל הדרוש — רק אז קבל פטור מלשרת בצבא. הדבר הזה גרם לחלק מה„מרזים" שיסבלו ממחלות הקיבה ואחרות, כל ימי חייהם).

תפקידו של מפקד כנ"ל היה לארגן את כל הפריזיווניקיס לשם

פעולות קונדסיות ושובבות שהיו גורמים לנזקים קלים בלבד אבל לצחוק גדול מהרעיונות והביצוע שלהם.

בהיות ולמרזים הצטרפו לפי פקודת המפקד כמעט כל הפריזיוניקיס היהודיים השמנים והרזים גם יחד, היה צורך באספקה של אוכל ושתייה עבור „החיל" הזה בלילות „נדודיהם". לשם כך מינה המפקד „מתרימים" שתפקידם היה לדרוש מחלק של התושבים היהודיים, בעיקר מהסוחרים, סכומי כסף בכדי לקנות אספקה ל„חיל" ומעשי קונדס וגם לפעמים נזקים קלים נגרמו בעיקר למשתמטים ולמסרבים לשלם. וקורות פעולה של ליל נדודים אחת „בחיל" הזה ברצוני לספר כאן.

למרות שהרשימה של הבחורים שעליהם להתייצב, היתה סודית, והיתה ידועה רק לאחדים מפקידי „המגיסטרט" — הרי תמיד השיגו „המפקדים" את הרשימה, ועם השגתה היו מצווים על המועמדים להתאסף בכל לילה במקומות מסוימים לפעולות.

בתקופה שקדמה ל„התיצבות" היו מפקדים ב„צבא" הזה בחורים שאם אמנם מזמן גמרו את שרותם בצבא הפולני הסדיר — הרי מתוך חוסר מעש ויצר הרפתקנות, היו „ממנים" את עצמם כמפקדים ומינויים זה „אושר" ו„הוארך" לשנים אחדות. אחד מהם היה בחור שקראו לו ישראל סטרייגר, בחור טוב לב גבוה וחזק מאוד. הוא גם היה מפקד „חזית" ממש — הכוונה למלחמה שהוא ניהל עם קבוצת נוער פולני שהתקיימה בשעות של אחרי הצהריים בימי קיץ של שנה אחת על „הלונקה" כשהנהר חוצה בין 2 מחנות היריבים. „החילים" היו מגוייסים מבין הנוער כשהמבוגרים שבהם משתתפים בקרבות ממש, דהיינו זריקת אבנים מקליע „שלייער" על האויב, ותפקידי הצעירים יותר (ואני בתוכם) היה לאסוף אבנים קטנות ולהביאן קרוב ככל האפשר לחזית. גם חפירות הגנה היו שם כשמחסן הקרח „הלודובנה" של ברל משה וועלוועלס משמש כעורף. זוכרני את המפקד סטרייגר כשהיה יוצא לקרב היה חובש לראשו כובע פליז נוצץ, כובע של מכבי אש ואז היה נראה בעיני דוקא כ„גלית" למרות שכלי זינו היה של „דוד" דהיינו זריקת אבנים ע"י מקלע. המלחמה הופסקה ע"י המשטרה אחרי שהמפקד עם חייליו הצליחו לחצות את הנהר ולכבוש את עמדות האויב, ולפצוע אחדים מ„השקצים". הסיבה למלחמה הזאת לא אדע, אבל בטוחני וגם שמעתי יותר מאוחר מספרים כי ה„מלחמה" פרצה בגלל עלבונות שהשקצים הפולנים העליבו את הבחורים היהודיים, ויש לראות בזה מלחמה למען הכבוד היהודי

ועל זה יבורכו המשתתפים במלחמה זו וביחוד המארגן והמפקד ישראל סטרייגר.

בתקופת „ההתיצבות" שלי שימש כמפקד אחד מהמפקדים של **מינוי עצמי**, ולמרות היותו שכן שלי (שמו היה איצל בנו של זליג אוצלס) הרי לא קבלתי שחרור „מהחובות המוטלים" על פריזיוויניקיס והמעשה שהיה כך היה: בליל שבת אחד אחרי חצות דפקו בחלון הבית שלנו. לשאלת אבי מי שם? נתקבלה התשובה „הפריזיוויניקיס". לשאלה נוספת מה רצונכם? באה התשובה חיים לייזר, הוציא את הבן. וכאשר אבי המתמהמה מלמלא את מבוקשם„ הורד בכח וברעש גדול „שלט" הפח שהיה תלוי מעל הפתח, שהעיד שיש לנו בית־חרושת ללימונדה. אחרי פעולת ריכוך שכזאת לא היתה לאבי כל ברירה אלא „להוציא את הבן". עם יציאתי מהבית קבלתי פקודה ללכת עם הקבוצה והגענו לבית המדרש הישן, שם קבלנו הודעות מאת המפקד על שמות האנשים שתרמו לאספקת האוכל, כמות המזון והשתייה הנמצאת הערב כאן, אופן חלוקת המזון וכו'. (כמובן שעל־ידי קבוצת „הרזים" שהיו בין הנוכחים — גדל חלקם של „השמנים), לבסוף הקריא המפקד הודעה על מספר אנשים שסירבו לשלם את הסכום שהוטל עליהם ולכן הוא החליט להעניש אותם, אחדים קבלו עונש קל יחסית והוא החרמת האוכל שהכינו לשבת ומיד הוטל על קבוצה אחת לצאת לרחוב 11 לנובמבר לגשת לבתיהם של „המסרבים" ולהוריד מהמרפסות את האוכל שהוכן לשבת שמחוסר אפשרות קירור אחרת, הוחזק על המרפסות הפתוחות שהיו בקומה הראשונה של הבתים. ואכן לא עבר יותר מחצי שעה והבחורים הגיעו לבית־המדרש עם סירים של דגים, בשר, פתיתים חומים (געבראַ, נטע פערפעליך לפתן וצימעס. אוכל זה, ביחד עם האוכל והשתיה שנקנה בכסף שימש כארוחה דשנה לפריזיוויניקיס השמנים. את הכלים נצטוינו לזרוק לנחל הקרוב.

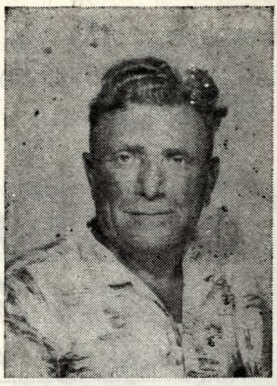
כטוב לב המפקד אחרי הסעודה, הודיע כי יש „סרבן" גדול, הלא הוא מנדל פרצ'ב, בעל מסעדה ומסבאה ברח' קושצלנה, שלמרות הדרישות הרבות מסרב לתת כסף או בקבוקי יי"ש ל„חברה". לכן עונשו יהיה יותר חמור וציוה לבצע מעשי קונדס. הוטל על קבוצה אחרת ובתוכם הייתי גם אנוכי, ביחד עם 2 בני דודי הלא הם אליהו ובינם זוננשין בניהם של איצעלע טשעמערניקר, לגשת לבית הקברות שהיה מרוחק מבית־המדרש כ־2 ק"מ ולהביא משם את ארון המתים. התפקיד לא היה נעים כל עיקר אבל פקודה היא פקודה ויש למלאה.

ניגשנו עד בית הקברות ודפקנו בחלון הבית של ר' דוד הקברן (באג־רעבער) טננבאום שביתו היה בנוי בתוך חומת הגדר של בית הקברות וביקשנו ממנו לפתוח את דלת חדר הטהרה שבו עמד ארון המתים. ר' דוד באגרעבער סירב בתחילה לעשות זאת באומרו כי הוא מפחד מפרנסי הקהילה היכולים לנשלו מפרנסתו ומתפקידו, אבל שוכנע לבסוף לעשות זאת. ופתח את הדלת. עקב היותי יוצא ונכנס בביתו של ר' דוד, הודות להיכרותי עם בנו יעקב שביחד למדנו בבית־המדרש והייתי מבקר אצלו פעמיים בשבוע לצורך הלימודים, ידעתי את כל שבילי בית הקברות שנשקפו דרך חלון ביתם ואת הסדר בחדר הטהרה שהיה צמוד לדירתם, הוטל עלי התפקיד להוציא את הארון מהחדר ויתר חברי הקבוצה נשאוהו בגלל הפחד מעינם של השוטרים דרך דרכים צדדיות והובא לפני הדלת של המסעדה של מנדל פרצ'ב. קבוצה אחרת עקרה לשם כך מהמקום את מדרגות העץ (בריקעל) והשליכו את הבריקל לנחל שמאחורי ביתו.

אחרים נצטוו לעקור מהמקום אבן גדולה וכבדה ששימשה כמדרגה לכניסה לבית של אידלמן הקשמכר, להביאה ולהכניסה לתוך הארון זאת על מנת שאי אפשר יהיה להזיז בבוקר את הארון מהמקום. אחר הביא טלית וכיסו בו את הארון, מיד הובאו „מודעות אבל" שניכתבו על ניר לבן שנתלש מהכריכות שבגמרות ושבהם הודיעו על „מותו הפתאומי" של ר' מנדל פרצ'ב ועל שעת ההלויה שתתקיים למחרתו. מודעות הנ"ל הודבקו על פתחי כל בתי־המדרש והשטיבלאך בפרצ'ב. בגלל קדושת השבת לא יכול היה ר' מנדל להוציא את האבן מהארון ולכן נשאר ה„ארון" לעמוד על־יד דלתו במשך כל השבת, דבר שנהפך לשיחת היום של כל יהודי פרצ'ב. לשבחו של ר' מנדל יאמר כי למשטרה זה לא הגיע וזה למרות שידע את שמותיהם של המפקד וחלק מהמבצעים. אחרי „המעשה הנורא הזה" לא קם העוז אצל אף אחד להיות „סרבן" ושילמו בכל שנה את המוטל עליהם והפריזווניקיס השתמשו רק בהחרמת קדרות אוכל מהמרפסת. זה בגלל מעשי קונדס וכן גם בגלל הצורך להחיאת נפשות שזה נחשב ל„פיקוח נפש" ולכן זה דחה את הלאו של לא תגנוב...

באשר לי, הרי למרות דרישתם המפורשות של אבי ובעיקר של הוריה של מי שעתידה היתה להיות אשתי הלא הם יעקב ודבורה נירנברג, המכונה „יענקל בעקער", להשתתף במבצע ההרזיה, בכדי לא לשרת בצבא, זה לא עזר לי בכלום, מפני שאחותה של אשתי גיטל ושמה תהילה (טילאלע) היתה ממציאה לי בלילות הנדודים

בחשאי „באבאלאך" טריות שנאפו במאפיתם בטענה כי היא לא יכולה לראות את „סבלי". כמובן שקבלתי „בועדה" סוג א' והוכרזתי כ„כשר" לשרות צבאי. מי שעזר לי לא לשרת בצבא ועי"כ התאפשרה עליתי לארץ־ישראל היה דוקא „הרבי" הלא הוא הרבי ר' אלימלך מלברטוב, שבערב אחד מימי „ההרזיה" רכבנו על אופניים אני ובינם מנדלקרן, בנו של ר' לייבל מאנדלקרן (שניהם נהרגו ע"י הנאצים הי"ד) מפרצ'ב ללוברטוב ונצטווינו ע"י ההורים שהיו מחסידיו להכנס לרבי לקבל ברכתו. מה שהרבי אמר לבינם מנדלקרן לא אדע. אבל זוכרני שהרבי שאלני לבקשתי. אמרתי לו כי רצוני לנסוע לארץ־ישראל, ויציאה לשרות בצבא תפריע ואולי תקלקל לגמרי את תכניתי. הרבי שתק וחשב קמעא. אח"כ אמר: רואה אני כי אינך רוצה לשרת בצבא פולין והנך רוצה לעלות לישראל. נו יהי כן! לא תשרת בצבא ותיסע לארץ־ישראל. ואכן 2 הדברים נתקיימו. כעבור חדשיים בערך קבלתי הודעה כי „הועברתי" לרזרבה, דהיינו, אינני חייב לצאת לשרות צבאי בזמן שלום. זה איפשר לי לקבל „היתר יציאה" מאת שלטונות הצבא, ועל ידי כך אופשרה עליתנו לארץ־ישראל שלי ושל אשתי טובה ולהיות היחידים מבני משפחתנו שיצאו מעמק הבכא וע"י כך ניצלנו מהרג והשמדה, דבר שקרה להורי והורי אשתי וכל יתר בני המשפחה, אחים ואחיות שמצאו את מותם ע"י האשמדאי, מי בפרצ'ב, מי במחנה ההשמדה טרבלינקה ומי ביערות כמו אחי מרדכי ויהושע לייב שלפי שסופר לי ע"י ניצולים נפלו עם נשק ביד. נשק שאחי מרדכי אסף בכמויות וחילק את הנשק לאחרים שלחמו כמוהו. גם בנם מנדלקרן קבל אותה ההודעה כי שרותו נדחית, אבל לארץ־ישראל לא עלה וכנראה את זה לא ביקש מהרבי, היות והכניסה לרבי היא ביחידות, אין אחד יודע מה שנאמר לשני. בכל אופן לי קרה הנס הזה ע"י הרבי.

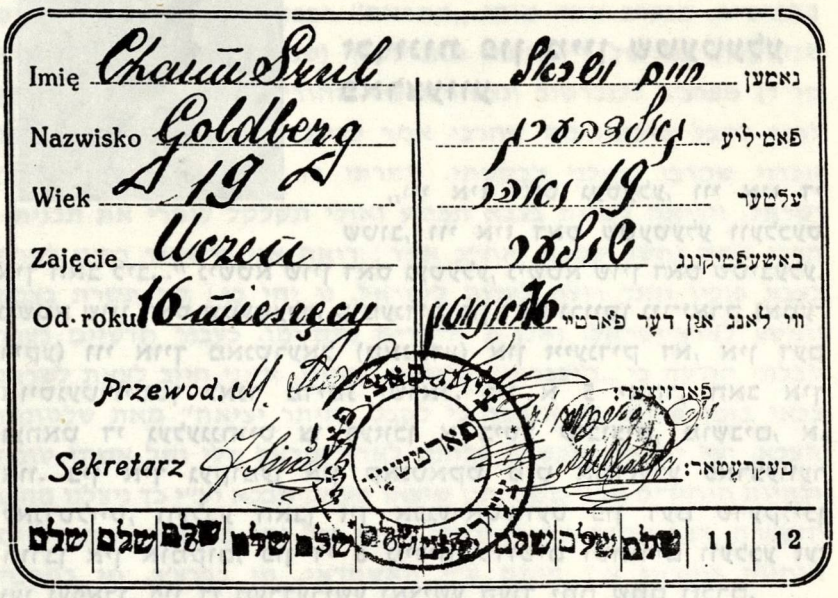
ישראל גולדברג, ניו־יורק

זכרונות פון מיין שטעטעלע פארצעווע

„ווי איז דאס געסעלע, ווי איז די שטוב, ווי איז דאס שטעטעלע וועלכעס איך האב ליב...“ נישטא שוין דאס געסעלע, נישטא שוין דאס שטיבעלע. נישטא שוין דאס שטעטעלע. קומענדיק פון דעם גרויסן ניו־יארק (אמעריקע) ווי אויך מאנטרעאל (קאנאדע) און זייענדיק דא, אין דעם אויסגעטרוימטן לאנד מדינת ישראל. ביי א 5 יאהר, האב איך געהאט די געלעגנהייט צו בעזוכן א ביסל קיבוצים, מושבים, א. וו. בין איך געקומען אין קאנטאקט מיט אונדזערע פארצעווער לאנדסלייט, וועלכע האבן זיך אפגעראטעוועט פון דעם שרעקליכן חורבן אין אומקום, פון די 6 מיליון קדושים וטהורים וועלכע זענען געפאלן, פון די מערדערישע נאצישע הענד ימח שמם וזכרם.

רעדנדיק מיט די אפגעראטעוועטע פארצווער און דערמאנענדיק אונדזער אומפערגעסליך שטעטעלע... האב איך זיך דערמאנט, אין אונזערע הייליקע קדושים. די געפאלענע אין פארצעווע ווי צ. ב. ש. ש. פערלמאן, משה סוכאוואלסקי א.א.וו. וויא אויך דעם אומפערגעסלעכן חבר ב. איש ז״ל. וועלכער איז דא ניט לאנג נפטר געווארן אין ישראל. עס דערמאנט זיך מיר יענע יונגע יאהרן אין פארצעווע, ווי איך, און די אויסגערעטנטע ז״ל. האבן זיך באטייליקט אין די ציוניסטישע ארגאניזאציעס התאחדות „החלוץ“ און געגרינדט א קיבוץ אין הכשרה פארם אין יאשענקע לעבן פארצעווע. און אראפ געברענגט דעם העברעאישן לערער ח. זשעלאנקע פאר די איינגעארדנטע העברעאישע אוונט־קורסן. און עס ווילט זיך זאגן יעצט, ביים אויפשטעלן די הייליקע מצבה, דאס „יזכור בוך“ בדמיך חיי! בדמייך חיי! און איר האט מיט אייער אלע ארבייט אין טעטיקייטען פערזייט די קערנער און אונדזער הייליק לאנד, מדינת ישראל. זאל געהייליגט ווערן אייער אנדענקונג צווישען די געפאלענע 6 מי־

ליון קדושים יידן פון דער גאנצער וועלט, אין בתוכם אלע אומ־
געקומענע פון אונדזער אונפערגעסליכעם שטעטעלע פארצעווע: „חבל
על דאבדין ולא משתכחין".
ת. נ. צ. ב. ה.

כרטיס חבר של „צעירי ציון" בפרצ'ב

יהודית ביסנו־זוננשין,
חיפה — לוס אנג'לס

מ ה י פ ר צ ' ב

מהי פרצ'ב עבור אדם, שמעולם לא ידעה ולא הכירה, אך ינק אותה עם חלב אמו? עבור אדם שנולד כאשר קהילתה היהודית עמדה כבר בפני השמדתה. הרי מעולם לא צעדתי ברחובותיה ואת בתיה לא ראיתי, את מרבית תושביה לא הכרתי, את אוירה לא נשמתי ובכל זאת טבועה היא בדמי.

מהי פרצ'ב עבורי? בראש ובראשונה היא אב ואם שגדלוני באהבה בחום ובמסירות של יידישע מאמע וטאטע. היא סדרה אין סופית של ספורים אותם שמעתי מאמי עם כל כפית של אכל שנדחפה לפי, ספורים על אנשים שחיו שם, על מקרים שקרו בה, על המאפיה והחנות, על הגביר והקבצן, על בית הספר ומוריו ועל הגוי השכן. ובמיוחד ספורים על הבית בו גדלה ועל משפחתה. כן, גם ספורי אבא לא חסרו — על החדר והישיבה, על חנות הגזוז והעבודה בה, ועל הציונות ותנועת הנער בית"ר. כל אלה ספורים, שחזרו ונשנו עד כי יכלתי כבר אני לספרם, כאילו את חויותיהם חייתי אני.

פרצ'ב היא גם דמיונות שדמיינתי לעצמי. יהודים חרדים המדקדקים במצוות, צועדים בשבת ובחג לביהכ"נ, כשעיני הגויים נעוצות בהם בשנאה. כיצד בעצם נראו הרחובות והבתים והאנשים שלא ראיתים? וזכורתני שאמרתי לאמי שפרצ'ב ודאי היתה רק רחוב עלוב אחד ובו בתי עץ דמוי צריפים המטים לנפול. והלא כך ראיתיה בדמיון ילדותי ואת המציאות הרי לא ידעתי.

פרצ'ב היא, גם אנשים שבאו ארצה לפני השואה ואחריה וראיתים בביתנו פעמים אין ספור. אנשים רגילים — מהם פשוטים ומהם בעלי אצילות נפש, מהם פקחים ומהם הפוכם, אנשים נעימים, זועפים,

קודרים או עליזים, אנשים שהמאחד אותם הוא בעצם רק דבר אחד — אותה עיירה בסביבות לובלין שבפולניה.

ופרצ'ב היא גם סדרה של בדיחות שהיינו מתבדחים אחי ואני ואח"כ צורפה לכך גם אחותי — כלנו, שלא היינו בה מעולם. בדיחות על טפוסים בעלי שמות משונים בעינינו כ„חיה באשה" או „חיה כיפה" או אותו טפוס שנהגנו לכנותו ב„דלודה בדרלה" אותם טפוסים שעזרו להפך את פרצ'ב למציאותית יותר בעינינו.

אך מעל ומעבר לכל פרצ'ב היא סב וסבתא, דודים ודודות ובני משפחה קרובים ורחוקים, שמעולם לא זכינו לראותם וכה ערגנו אליהם; שעונו והובלו כצאן לטבח, שנלחמו ביערות, שנשרפו והושמדו כשכל העולם עמד מנגד ולא הניד עפעף.

פרצ'ב עבורי היא סמל לעולם שחרב ואיננו, עולם שלא הכרתיו אך אני וכל ישותי — חלק בלתי נפרד ממנו.

ערב „יזכור" של יוצאי פרצ'ב שהתקיים בתל אביב

שלמה זוננשין, חיפה

„הבודע", החלוץ ותולדות בית"ר בפרצ'ב

ישמשו שורות אלו מצבת זכרון לכל אלה, המבוגרים והצעירים, בני עירנו המומתים, ובתוכם אחי ואחיותי, שפעלו, את פעולתם בתוך כתלי „הבודע", שקיבלו בין כותליה את חינוכם הציוני, ולא זכו להגשים את משאת נפשם.

לאלה מבני עירנו „הצעירים", החיים כיום בארץ, אין צורך לתאר את „הבודע", יען כי כולם זוכרים את צורתה, מיקומה והתפקיד שמילאה. הנני עושה זאת למען אלה שלא הכירו את המקום הזה, אם מפאת גילם, אם בגלל חוסר ידיעתם על מה שהתרחש בין כותליו, או בגלל התנגדותם „האידיאולוגית" או הדתית ל„פעולות" שנעשו במקום הזה.

„הבודע"

„הבודע" היה צריף עץ גדול מודבק לחלק האחורי של בית עץ ברח' קושצילנה שבעליו לא יהודי, אבל דייריו היו יהודים, הלא הם משפחת פרצ'ב (כן, גם שם משפחה כזה היה בעיירתנו) וכן משפחת בולקה (שאחבע אחיות ממשפחה זו ניצלו ונמצאות בישראל) ובגלל צורתו המשונה של הצריף שגגו ותקרתו משופע לצד אחד בלבד והדומה ל„מלונה" — נקרא בפי כל „הבודע", שזה תרגומו המילולי לאידיש של המלה „מלונה", דוקא לא לגנאי.

היכרותי הראשונה עם „הבודע"

כפי שכבר כתבתי במקום אחר, הרי בשנים 1924/25 למדתי בישיבת „נובהרדוק" בעיר שידליץ וברור שכמו רוב המנהיגים הדתיים של יהדות פולין, היו גם מנהלי הישיבה מתנגדים בשעתם לציונות, שהתחילה בשנים ההם לעשות צעדי ההתפשטות הגדולה שלה ברח'

היהודי. זה לא מנע מחלק מהם בשנים שלאחר כך לעלות ארצה (והעובדה היא כי ראש הישיבה שלי ר' שבתי עלה ארצה אפילו לפני) ומכאן ברור כי חינוך ציוני לא ניתן לתלמידי ישיבות וציוניותנו הסתפקה בהזכרת שם ציון וירושלים 3 פעמים ביום בתפילת ,,שמונה עשרה".

באחד הימים סופר לי ע"י מישהו כי ברכבת הנוסעת לורשה והעומדת בתחנת הרכבת בשידלץ נמצאים באחד הקרונות יהודים אחדים עם משפחותיהם שיצאו מפרצ'ב והם בדרכם לארץ־ישראל. הפסקתי את הלימוד בגמרא ורצתי בכל כוחי לתחנה. לצערי איחרתי והרכבת זזה מהמקום בזמן שהגעתי. את האמת להגיד, לא ידעתי אז למה ומדוע הנני רץ לרכבת, כי אישית לא הכרתי אלא חלק קטן מ,,העולים", אבל כנראה שזה היה ,,הרעל" הציוני הראשון שחדר לגופי. במכתבים שקבלתי מהבית בשעתו ניתן תיאור של ,,ההלויה" שנעשתה לכבוד העולים הראשונים בהמון מפרצ'ב לארץ־ישראל ואת שמותיהם הלא הם: אלקנה ניסקה, משה ליברמן, וואָווע מאלינא, פנחס טמפה ועוד.

כמעט כל העיר לוותה אותם מרחק של שלושה ק"מ עד לתחנת הרכבת, כשבראש השיירה רוכב על סוס לבן מר חיים בויננפלד ובידו דגל גדול כחול לבן. הרכוז של היהודים המלוים בתחנת הרכבת של פרצ'ב היה כ"כ גדול עד שר' יעקב נירנברג ז"ל שקראו לו ,,יענקל בעקער" (מי שעתיד היה ברבות הימים להיות חותני), שהיה בקרון הרכבת בנסיעה מלובלין, בראותו כ"כ הרבה יהודים בתחנה חשב שנעשה פוגרום בעיר, וכי כל היהודים ברחים והחליט משום כך לא לרדת מהרכבת בפרצ'ב ולהמשיך הלאה. כנראה שרעיון הציונות התחיל לפעול במוחי, ואמנם נתן תוצאות כעבור שנים אחדות. לאחר סיום הלימודים בישיבה בשידליץ וכן גם הלימודים אצל סבי הקפדן ר' שמואל (שמילע) בסוסנוביץ, ונחמיה שוחט איפוא שלמדתי הלכות שחיטה, חזרתי הביתה, והחלטתי להיות ציוני. אבל איך עושים זאת? — כי זאת לדעת כי הורי וכל משפתתי היו אנשים מאד דתיים וחסידים שגם אני עדיין נמניתי בתוכם ובזמן ההוא ,,ציוני" או ,,חלוץ" נחשב בעיניהם כ,,גוי" או כ,,אפיקורס" וכד'. בכל אופן בשבילנו דתיות וציונות היתה מעין ,,תרתי דסתרי" (דבר שכעבור שנתיים בלבד ובהיותי כבר בבית"ר הוכחתי להם ע"י הולכת חברי בית"ר בסך ובתלבושת בית"ר לבית־הכנסת פעם בחודש, כי אין כל התנגדות בין הציונות והדת וכו'). לכן התקשיתי להחליט החלטה מעשית והנה באו

לעזרתי „המאורעות" בארץ ישראל, שנת תרפ"ט. זוכרני כי בערב אחד נתקבלה ידיעה מאיזה מקום כי „תל־אביב בלהבות" וזה השרה אבל כבד על תושבי העיר היהודים ומר אברהם ברמן, בנו של אחד השותפים של טחנת הקמח הגדולה ותחנת הכוח בעיר, כיבה את החשמל בכל העיר, כדי להגדיל עוד יותר את האבל על „שריפת תל־אביב" והרושם היה מדכא מאד.

למחרת התארגנה הפגנת מחאה נגד ממשלת בריטניה בצורת תהלוכה בחוצות העיר כשבראש התהלוכה נושאים דגלים שחורים ודגלי כחול לבן עטופים בסרטים שחורים. אחרי נושאי הדגלים צעדו המנהיגים המבוגרים של הציונים בעיר, ועד כמה שאני זוכר היו ביניהם ה"ה משה סוכובולסקי, שמואל פרלמן, ד"ר ברלינרבלוי, יוסיל קורן, שמילקה גולדשטן, המורה לעברית מר צרנוצפקה ועוד. אחריהם צעדו בני הנוער ובידיהם כרזות המגנות את ממשלת בריטניה הלא היא ממשלת המנדט על א"י, על חוסר כשרונה ובעיקר חוסר רצונה להפסיק את הפוגרומים של הערבים נגד היהודים בארץ־ישראל. ומאחריהם המון רב של אנשים, נשים וטף כשכל החנויות היהודיות סגורות גם כן כאות מחאה. התהלוכה המשיכה עד בית המדרש הישן ושם נישאו נאומי מחאה וגינוי נגד ממשלת בריטניה. עם פיזור ההפגנה, הודיעו כי הישוב בא"י זקוק למתנדבים צעירים לשם הגנה מפני הפורעים הערביים ומי שמסכים להתנדב יגש ל„בודע" להירשם אצל מר צרנוצפקה שבנוסף לתפקידו כמורה לעברית שימש גם ראש ומדריך ראשי של הסתדרות החלוץ בעיר. באותו הרגע החלטתי כי הגיע הזמן לעשות את המעשה. ואכן ניגשתי ל„בודע" ששימש כ„לאקאל" של הסתדרות „החלוץ" וכן גם כספריה לבני הנוער בעיר ונרשמתי בתור מתנדב. התנדבו עוד רבים מבני הנוער בעיר, וכולנו שילמנו סכום כסף כדי להעביר את שמותינו טלגרפית למשרד הא"י (פאלעסטינא אמט) וחשבנו לתומנו כי תיכף למחרת נקבל את האישור והצו לצאת לדרך. והנה עבר יום ועברו יומיים ועוד ימים אחדים ואין קול ואין עונה. אח"כ נודע כי כל התכנית בוטלה. למה? לא נאמר לנו, כנראה בגלל התנגדות הבריטים לעלית יהודים לא"י, בלי סרטיפיקטים, או בגלל טעמים אחרים ואולי מן השמים עיכבו בעדינו שלא נגיע בצורה ובדרך כה קלה לארץ־ישראל אלא ע"י „הזדככות" מוקדמת בקיבוצי ובפלוגות הכשרה וכד'. בכל אופן, סהדי במרומים, כי לא בי „האשם" שלא הגעתי מוקדם יותר לארץ.

זו היתה פגישתי הראשונה עם „הבודע" וצעדי וכשלוני הראשון

מהציונות. אם כי כאמור נחלתי „אכזבה" מצעדי ב„ציונות" זה לא חל על „הבודע"... היא עתידה עוד למלא הרבה תפקידים בחיי ובחיי רבים מהנוער הציוני בעיר ובפעולותיהם.

הפגישות הבאות ב„בודע", הביבליאטעק והחלוץ

על אף אכזבתי הראשונה המשכתי מאז הפגישה הראשונה לבקר ב„בודע" פעמים אחדות בשבוע וזה בגלל 2 טעמים: האחד, להציץ ב„ספרים החיצוניים" כלומר לקבל בהשאלה ספרים מה„ביבליאָטעק". אינני יודע מי יסד ומתי נוסדה הספריה הזאת. כנראה על ידי הציונים המבוגרים יותר שקדמו לצעירים כמוני ואחרים, אבל זוכרני שהיתה זאת ספריה גדולה לפי המושגים דאז, והיו שם הרבה ספרים שכנראה ענינו מאד את הנוער, זה אפשר היה להכיר מביקורם הקבוע של בני הנוער פעמיים בשבוע בספריה שהיו באים להחליף ולקבל ספרים חדשים מאת הספרנית חנה רולניק, אשתו של יוסיל קורן, ששלטה בספריה שלטון מלא, ואכן היא היתה ספרנית מצוינת. היא ידעה איפוה מונח כל ספר וזכרה כמעט את תכנם של כל הספרים שהיו בספריה ועל ידי כך ידעה ליעץ ל„מחליפים" איזה ספר לקחת וכו'.

לספריה באו לא רק צעירים ונוער מתבגר מחוגים ציוניים אלא אפילו רבים בגילי שהיו רחוקים מציונות ואולי אפילו התנגדו לציונות בהיותם פעילים במפלגות אנטי־ציוניות. כמובן שבואם של הצעירים ל„ביבליאָטעק" שימש חוץ מהחלפת ספרים גם מקום פגישה בין צעירים וצעירות, שהגן שנמשך מאחורי „הבודע" ושדרת העצים הארוכה והחשוכה במקצת, עזרה לא במעט לכך.

הטעם השני לביקורי שם היה למצוא קשר ולהתקרב אל מנהלי וחברי הסתדרות „החלוץ" שהיו מקיימים את פעילותם ב„בודע" בערבים שבהם הספריה היתה סגורה. בימים ההם התידדנו קבוצה של 4 חברים: מנדל פומרנץ, נחמן טינקלרויט, ישראל סולז' ושלמה זונגשין שנקראו אחר־כך בפי הבחורות „ה'צ'בורקה," שתרגומה מפולנית הוא ה' 4, שלבשו עדיין קפוטות ארוכות וחבשו לראשם מצנפות יהודיות (יידישע היטעלאך) והתאגדנו ל„חבורה" כשמטרתנו היתה בין היתר לקרוא ספרים בצותא ובעיקר את המאמרים בעיתון „היינט", הדנים בענין הציונות וארץ־ישראל. משום מה משך את תשומת לבנו מאמריו של זאב ז'בוטינסקי, שהיו מתפרסמים בכל ערב שבת בעיתון, והיינו בולעים כל מלה ממאמריו" כבכורה בטרם קיץ". כמובן שעל ידי כך התחלנו ללמוד על הבעיות הציוניות, על המפלגות השונות והחיכוכים ביניהם וכו'. הדבר נמשך כחצי שנה ואז ביום

אחד הוזמנו ע"י שליח לבקר ב„לאקאל" של החלוץ. ארבעתנו הופענו ומר צרנוצפקה הציע לנו להרשם בהחלוץ. הסכמנו. לאחר מלוי שאלונים, נאמר לנו כי בהתאם לתקנות הקיימות נהיה בסטטוס של „מועמדים" ל־3 חדשים. זה כלל לא הפריע להם שכעבור שבוע נקראה על ידו אסיפה כללית מיוחדת שבה אושרנו כחברים מהשורה והתמניתי גם למזכיר הסניף. וכך נעשיתי גם אני חבר פעיל בהסתדרות נוער ציונית והפעם באופן רשמי. בין הפעולות שלנו היתה בין היתר הסברה בין הנוער בקשר לתפקידי החלוץ, יציאה להכשרה, יוסף קורן היה „המורשה" של קק"ל בעיר. את האמת להגיד, אינני יודע לאיזו מסגרת בתנועה הציונית הוא היה שייך, בזמני לא היתה קיימת שום מסגרת ארגונית לגילאים מסוגו. אבל ידוע לי כי שום פעולה ציונית בעיר — הכוונה לפעולות פומביות — לא נעשו בלי יוסיל קורן.

צוות הפעילים בסניף החלוץ ובעיקר חברי הועד, שבין חבריו היו רחל רבינוביץ, ישראל קורן, אליהו רבינוביץ, מנדל פומרנץ אטמן, אברהם מילך וכותב השורות האלה כשבראשם עומד מר צרנוצפקה עד העברתו לטפל בסניף „גורדוניה" שנוסד בפרצ'ב, התמסרו מיד לעבודה ולאט לאט העבירו ושמו על שכמם של הצעירים את רוב העבודות הציוניות שהיו מוטלים מקודם על שכמם של המבוגרים יותר.

זכורה לי אפיזודה אחת, מקרה של „2 יוסף בן שמעון". בסניף היו 2 חברות ששמותיהן הפרטיות והמשפחתיות זהות — 2 רחל רבינוביץ (האחת שמה היום ר. גוטסדינר והשניה ר. אינפלוס) שתיהן מילאו שאלונים בעת ובעונה אחת ליציאה ל„הכשרה", שתיהן אושרו והומלצו מהועד כ„כשירות" ושאלוניהן נשלחו למרכז החלוץ. משום מה נתקבל אישור אחד בלבד. רחל רבינוביץ גוטסדינר שהיתה חברת הועד הודיעה כי היא מסכימה לכך „כי המרכז בשולחו רק אישור אחד התכוון לרחל השניה" ולא לה, וע"י כך מנעה מהועד לקבל החלטה שהיתה בודאי פוגעה באחת מה„רחלות". יותר מאוחר קבלה גם השניה את האישור המבוקש וגם היא יצאה להכשרה דבר שאיפשר אח"כ לשתיהן לקבל „סרטיפיקטים" ושתיהן נמצאות כיום בישראל. השמחה של עבודתי הציונית בהחלוץ נמשכה רק כ־3/4 שנה עד שבא הפילוג בסניף החלוץ בעיר וע"ז יסופר בפרק הבא.

לתולדות בית"ר בפרצ'ב

כפי שכבר כתבתי בפרק קודם. הרי ארבעת החברים כלומר „הצ'בורקה", היינו קוראים בצותא את המאמרים הפולמוסיים של

מנהיגי הציונות בפולין מעל דפי „היינט" כגון יצחק גרינבוים, ד"ר גוטליב, ז. ז'בוטינסקי ואחרים, היינו קוראים ומפרשים את המאמרים שהיו מתפרסמים בעיקר בעיתון של ערב שבת, וכצעירים ו„ציונים בפוטנציה" מוחנו ולבנו פתוחים היו עדיין לקבלת הדרכה וכוון ממנהיגים של הציונות בתקופה ההיא.

ומאמריו של ז. ז'בוטינסקי פתחו לפנינו צהר חדש למתהווה בציונות ובארץ־ישראל, ואם בהתחלה חלמנו כמו רבים אחרים להגיע לארץ־ישראל ולעבוד עבודת אדמה וכו' וראינו בזה את המטרה העיקרית של הגשמת הציונות, הרי ממאמריו של ז'בוטינסקי למדנו כי בנוסף למטרה החשובה דלעיל יש עוד מטרה שהיא הכי חשובה והיא רעיון הממלכתיות העברית. ובפעם הראשונה קראנו על דרישותיו של ז'בוטינסקי מהנוער היהודי בתפוצות, שבנוסף על כל „ההכשרות" שעליו להכשיר את עצמו, הרי ישנה אחת נוספת וחשובה הלא היא „ההכשרה הצבאית" שלשם כך מתארגנים קורסים מיוחדים, ושנוצר לשם כך קרן למימון הנקראת „קרן תל־חי" וכו'. התחילו גם להופיע מאמרים בקשר להסתדרות נוער חדשה ע"ש יוסף טרומפלדור (בית"ר) וכו'.

ה' 4 המשיכו בינתיים להיות חברים טובים ב„החלוץ" ומי יודע אם לא „המקרה" שקרה היה קם בסוף שנת 1930, סניף בית"ר בפרצ'ב והדבר כך היה:

בחוצות העיר הופיעה מודעה על הרצאה שתתקיים ב„בודע" על הנושא „קרן תל־חי". מארגן ההרצאה היה מר חיים בוננפלד, שהכרנו אותו אישית, אבל טרם ידענו אז כי הוא שייך לתנועת „הציונים הרביזיוניסטיים". רצה הגורל ומפני איזה סיבה שהיא, המרצה לא הופיע ובהיות האולם מלא אנשים ובעיקר נוער שבא לשמוע את ההרצאה, קם מר צרנוצפקה והודיע לקהל כי היה צריך לבוא מרצה שבודאי היה מספר לכם את המעלות הטובות של קרן תל־חי, אני אספר לכם על כל המגרעות של הקרן הזו, והתחיל להתקיף את מטרת הקרן שלפי דעתו יחנך את העם **לצבאיות** „מיליטריזם" בלע"ז, לחרבות ורובים (שוועדלעך) עד כאן הקשבנו ושתקנו, אבל משהתחיל להתקיף את ז. ז'בוטינסקי בקוראו לו „שרלטן" אנחנו קבוצת ה' 4 לא יכולנו יותר להתאפק והתחלנו להפריע לו ולא נתנו לו להמשיך.

קהל הנוכחים השתומם ושאל איך זה יתכן שהתלמידים קמים על רבם? מר צרנוצפקה הזמין אותנו אח"כ לבירור שבסופו שאל את

השאלה: „הלנו אתם — או לצרינו?" כמובן, שהתשובה היתה ברורה. קבוצת ה' 4 עזבה את הסתדרות „החלוץ" ואת האמת להגיד, בצער רב.

כך נחלתי אני את האכזבה השניה בפעולותי המוקדמות בציונות. כעבור זמן, פורק הסניף של החלוץ בעיר כשחלק אחד מחבריו עבר לסניף „גורדוניה" שמר צרנוצפקה התחיל לנהלו בכשרון רב ובהצלחה. וחלק אחר יסד את הסת' החלוץ הצעיר וכתוצאה מכך נסגרה „הבודע" ועמדה זמן מה שוממה עד שבאה הסת' בית"ר ו„גאלה" משממותה.

קבוצת חברים מבית"ר והצה"ר בפרצ'ב

ש. זוננשין, נחום טורקלטויב, מנדל פומרנץ,
מאיר רוזן, י. בלדקן, י. אקהויז, יונה פיינשמיט

מאָטל פאלוסעצקי (ארגענטינע)

ווי אזוי ס׳איז געגרינדעט געווארן די יידישע ביבליאטעק אין פארצעווע

ווי א סך בחורים אין יענער צייט, בין איך פון לאמאז (נעבן ביאלע) געקומען ארבעטן אין ווארשע. געווען איז עס אין 1914. האט זיך געמאכט, אז משה איינבינדער פון פארצעווע איז געקומען אין ווארשע זוכן א לייטישן בעל מלאכה איינצובינדן פינף זאך ווילנער ש׳ס. — ס׳האט זיך דערמאלט געפירט, אז א בעסערן חתן האט מען געשענקט א זאך ווילנער ש׳ס, דעריבער איז די דרוק און דער איינבבינד געווען פון א בעסערער קאטעגאריע, כמעט ווי קונסט. — א דאנק קעגנזייטיקע רעקאנמענדאציעס בין איך געקומען ארבטען צו משה איינבינדער אין פארצעווע.

פארצעווע, לויט איך האב עס דערקענט: ווי אין אלע יידישע שטעטלעך זענען אויך דארט געווען צווייערליי יוגנט; די מער באלעבאטישע יוגנעלייטלעך, זיין פונעם מיטלשטאנד, מ׳האט זיי טאקע גערופן די ,,וויזשטשי״ (העכערע), זיי זענען געווען ציוניסטיש באפארבט, און בעל מלאכהשע יוגנט, זיי האט מען גערופן די ,,ניזשטשי״ (נידעריקע), זיי זענען געווען סאציאליסטיש געזאנען. קיין באשטימטע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס זענען דעמאלט אין פארצווע נישט געווען. איך האב זיך געהאלטן ווי א גאנצער ווארשעווער, וואס האט געגעסן אין די ארבעטער רעסטאראציעס, געווען אן אריינגייער אין די סאציאליסטישע קאוויארניעס און געשפאצירט אויף דער־בערזעס, א באלעזענער פון באוושעווער, ראזענפעלד, אדלשטאט און איבערהויפט שלום עליכמען און בין בפירוש געווען א גביר פון עטלעכע אייגענע ביכער, זענען שוין די פרייטיק־צונאכטיקע שפאצירן אויפן שאסיי באגלייט געווען מיט לידער פון די פראלעטארישע פאעטן און ס־זענען אויפגעקומען געמישטע לייענער־גרופעס פון ביידע ,,שבטים״ צו לייענען שלום־עליכמען.

דאמלט, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט שלום עליכם גע־
מאכט א טור איבער די גרעסערע שטעט פון פוילן. אין פארצעווע,
פונקט ווי אין אלע יידישע שטעטלעך, איז די יוגנט פארכאפט געווארן
פונעם באגער אראפצובערענגען שלום עליכמען. אין א שבת נאכמיטאג,
האבן מיר געהרופן די גאנצע פארצעווער יוגנט צו א פארזאמלונג אויף
קאיעם קייסערס לאנקע — צו באטראכטן וועגן פארבעטן שלום
עליכמען צו אונדז אין שטעטל אריין. ס׳איז איבריק צו זאגן, אז עס זענען
געקומען די יוגנט פונעם גאנצן שטעטל. נאך באגייסטערטע ארויס־
טריטן און רעדעס איז באשלאסן געווארן איינשטימיק, אז די חברים
מאטל פאלוסעצקי און צאלקע זילבערמאן זאלן פארן קיין לובלין
וווּ שלום עליכם האט זיך דאמלאט געפונען, אלס עהרן־דעלעגאציע
צום גרויסן פאלקסשרייבער. ס׳איז באלד אויסגעווייזלט געווארן א א־
אויפנעם־קאמיטעט פון די ווייטערדיקע חברים: מאטל טונקלרויט,
גאלדע וויינבערג, יוכבד עפשטיין (דעם רב׳ס טאכטער), משה טענדל־
ארזש, צאלקע זילבערשטיין און מאטל פאלוסעצקי. צו דעקן די הו־
צאות פון דער קולטור־אונטערנעמונג האבן זיך אלע אנווועזדיקע בא־
שטייערט צו איין רובל א מענטש. קיין לובלין בין איך געפארן אליין,
אָן צאלקע זילבערשטיין, ווייל זיין טאטן איז נישט אנגעשטאנען אז
צאלקע זאל פארן צוזאמען מיט מיר אין א גרויסער שטאט אריין ווייל
איך בין געווען א חתן פאר א שוסטערס א טאכטער.

קומענדיק קיין לובלין, ווו שלום עליכם איז איינגעשטאנען, האט
מיך אויפגענומען זלמן וועגדראף וועלכער האט באגלייט שלום עלי־
כמען אויף דער טור. איך האב וועגדראפן דערקלערט אז איך בין
אויסגעווייזלט געווארן אלס דעלעגאט פון דער גאנצער פארצעווער יו־
גנט כדי צו פארבעטן שלום עליכמען, ער זאל געבן א רעפעראט ביי
אונדז אין שטעטל. כאטש וועגדראף האט מיר באלד געזאגט, אז שלום
עלאכמס געזונט צושטאנד דערלויבט אים נישט צו באזוכן די פאר־
אינטערעסירטע שטעטלעך, און וועלכעס שטעטל האט נישט געוואלט
האבן ביי זיך שלום עליכמען! קענטיק אז מיין פארלוירנקייט האט
געהאט א ווירקונג אויף וועגדראפן, האט ער מיך דאך צוגויפגעפירט
מיט שלום עליכמען.

באלד האט זיך געעפנט די טיר פון א צווייטן חדר און וועגדראף
מיט א פרוי (שלום עליכמס ווייב) האבן אריינגעפירט א צעבראכע־
נעם קראנקן מענטש. איך בין נשתומם געווארן, אט דער דאזיקער זקן
איז עס שלום עליכם, וועלכער מאכט לאכנדיק א וועלט: אט דער

דא, וואס קאן זיך אליין נישט רירן, ער רודערט עס אויף די יידישע פאלקסמאסן, אז די צארישע „אכראנקע" האט אזש מורא פאר אים? זעט אויס אז אין מיין דערשטוינונג האב איך נישט געהערט שלום עליכמס באגריסונג צו מיר און וועו איך בין צו זיך געקומען, האב איך אים דערקלערט מיין שליחות. שלום עליכם האט זיך פשוט פארענטפערט פאר וואס ער איז אפגעשוואכט פון זיין קרענק און קאן בשום אופן נישט פארן אין די אלע ערטער וווּ מ'פארבעט אים, ס'טוט עם שטארק לייד, ער קאן אבער נישט אננעמען אונדזער פארבעטונג, ער לייגט פאר, אז פארן זעלביקן געלט, וואס ס'דארף קאסטן זיין קומען אין פארצווּע, זאלן די יוגנטליכע קומען קיין לובלין צו זיין אויפטריט. איך האב אים געענטפערט אז זיין עצה איז אן אמתע שלום עליכמדיקע, ער האט געטאן א ברייטן שמייכל און זיך געוועגדעט צו וועגדראפן:

— ס'האט געלוינט צו ווערן א יידישער פאלקסשרייבער! איז עס דען בנימצא ביי די אומות העולם, אז אזעלכע ונגעלייטלעך זאלן קומען זיך בעטן ביי זייערע שרייבערס צו קומען צו זיי רעדן?

ביים שמועסן האט זיך שלום עליכם אויפגעשטעלט, די אויגן האבן ביי אים גענומען לייכטן ער האט זיך ווי אויסגעצויגן און געווארן א סך העכער, ער האט ממש אויסגעזען ווי א ריז ערשט דאמאלט האב איך דערקענט שלום עליכמען דעם בעל מכשף וועלכער ווערט אליין פארכישופט פון זיין פאלק.

מיקען זיך פארשטעלן ווי ס'האט געווירקט די ידיעה פון שלום עליכמס נישט קומען צו אונדז. די יוגנט איז ממש געווען איין שטיק אויפברויז, די פראטעסטן און סתם געשרייען האבן זיך צוביסלעך איינגעשטילט און מ'האט אנגעהויבן צו באטראכטן וואס צו טאן וויטער. קודם כל האט מען צוריקגעגעבן די איינרובלדיקע באשטייערונג. דא איז כמעט ווי פארגעקומען א שפאלטונג צווישן די פארזאמלטע. די בירגערלעכע יוגנט האט גלייך אקצעפטירט דאס צוריקנעמען דעם רובל און די גאנצע שוסטער־גאס ד'. ה. די ארבעטער יוגנט איז דורכאויס באשטאנען, אז פארן געזאמלטן געלט זאל מען קויפן ביכער און עפענען א ביבליאטעק. אזוי ווי ס'זענען געבליבן כמעט בלויז ארבעטער יינגלעך און מיידלעך איז באלד באשלאסן געווארן צו גרינדן אן ארבעטער־ביבליאטעק אויפן נאמען פון „בראניסלאוו גראסער"; ס'איז באלד אויסגעווייזלט געווארן א פארוואלטונג פון די וויטערדיקע חברים: פישל צוקערמאן, הינדע הימעלפארב, עליע ליפשיץ, משה טענ־

דלארזש און מאטל פאלוסעצקי. אן אנהויב האב איך געגעבן 27 ביכער פון מענדעלעס און אברהם רייזענס ווערק, וועלכע איך האב געהאט באקומען אלס פרעמיע, וואס „דער מאמענט" האט געגעבן זיינע אבאנאמענטן. דער אויסברוך פון דער עהשטער וועלט־מלחמה (14־טער אויגוסט 1914) האט איבערגעריסן אונדזער ארבעט ארום דער ביבליאטעק דערעפענונג. דער שטילשטאנד האט אנגעהאלטן ביז ווען די דייטשן זענען אריין אין פארצעווע, דאן בען איך צוריקגעקומען אין שטעטל אריין אן אנטלאפענער פונעם רוסישן מיליטער. ביי מיר אין שטוב איז געעפנט געווארן די ביבליאטעק מיט די חברים גאלדע, ווייסבערג, יוכבד עפשטיין, אסתר פרייבערג, פראדל קרעדע, עליע ליפשיץ, משה טענדליארזש, פישל צוקערמאן, משה יחיאל דעם פאטשטערס און מאטל פאלוסעצקי — אלס פארוואלטונג. גלייכצייטיק איז געשאפן געווארן א דראמאטישע סעקציע אין באשטאנד פון די חברים: ישראל גוטנבערג, פישל צוקערמאן, הינדע הימעלפארב, אסתר פרייבערג, די שוועסטערס סימע און מאליע מאנטשאזש, ישראל ווייסמאן, יעקב גובערמאן און סופליאר — משה יחיאל דעם פאטשטערס. אונטער דער דייטשישער אקופאציע האט זיך נישט געקאנט פירן קיין גרויסע טעטיקייט: די ווארשטאטן און די געוועלבער זענען געווען גאנץ אדער האלב פארמאכט, איין טייל האט זיך פארנומען מיט שמוגל און דאס רוב האט געוואנדערט אין דער גרויסער שטאט זוכנדיק ביי עפעס צו פארדינען אויף עסן. האט מען געלייענט און איבערגעלייענט די זעלביקע ביכער, געשטעלט אויפפירונגען פונעם דאמאלטיקן יידישן טעאטער־רעפערטואר — אזוי האט זיך געצויגן ביז דער דייטשער רעוואלוציע (נאוועמבער 1918).

ס'דערמאנט זיך מיר אן עפיזאד: אין אנהייב איז די ביבליאטעק געווארן אן אנזעעוודיקער געזעלשאפטלעכער צענטער צווישן דער שטעטלשער יוגנט, ס'האט ממש געברויזט מיט טעטיקייט; מ'האט געלייענט, דעקלאמירט, געזונגען און איבערהויפט האט מען דיסקוטירט און ווי ס'זעט אויס האט עס גערופן דעם דייטשס אויפמערקזאמקייט און אין א געוויסן אוונט האט ער פארמאכט אונדזער ביבליאטעק אונטערן חשד אז דארטן ווערט געפירט א פאליטישע טעטיקייט. אונדזערע חברטעס האבן זיך גארנישט פארלוירן און גלייך זענען יוכבד דעם רב'ס, פראדל קרעדע, אסתר פרייבערג און גאלדע ווייסבערג אוועק צו דער דייטשישער זשאנדארמעריע אלס א דעלעגאציע פון דער ביבליאטעק און זיך דערקלערט אלס די פאראנטוואורט־

לעכע פאר געזעלשאפט, וואס דיענט אלס טרעף־פונקט פאר די יינ־גלעך און מיידלעך; די ביכער זענען א מיטל אפצונארן די עלטערן אז מ׳קומט מכלומרשט לייענען. צי די דייטשישע זשאנדארמעריע האט יאָ אדער נישט געגלויבט אין זייערע פארזיכערונגען וויס איך נישט, נאר די ביבליאטעק איז צוריק געעפנט געווארן.

שוין נאך דער דייטשישער רעוואלוציע, ווען ישראל איסר גאלד־וואסער איז אהיים געקומען פון דער דייטשישער געפאנגענשאפט האט ער געשאפן א פאליטישע יוגנט־ארגאניזאציע פון א לינקער טענדענץ. ער האט געגרינדעט אוונט־קורסן ווו מ׳האט געלערנט לייענען און שרייבן, אנדערע האבן זיך שוין געלערנט פאליטישע עקאנאמיע, די דיסקוסיעס זענען געווארן ברייטערע, טיפערע, דער דראמעקרייז איז געווארן אויסגעברייטערט, ס׳זענען צוגעקומען: פעשע שאפירא, מרים טענדליארזש, בערל ווייסמאן; ישראל איסער האט איבערגע־נומען די רעזשי און טאקע אויפגעפירט גאנצע פיעסעס פון מאדערנסטן רעפערטואר, בכלל האט די ביבליאטעק־טעטיקייט פארכאפט די גאנ־צע שטעטלשע יוגנט מיט איר שוונג און פארנעם. פארצעוועט איז בא־זוכט געווארן דורך רעדנערס פון אלע ריכטונגען, זי האט אויך ארויס־געגעבן גוטע געזעלשאפטלעכע טוערס וועלכע זענען צעשפרייטגעווארן אין די לענדער פון דער גאנצער וועלט.

ביסלעכווייז איז די גאנצע ארבעט אריבערגעפירט געווארן אין אונטערערד, ממילא איז זי געווארן קאנספיראטיוו, איינגעשרומפן, באגרענעצט. די רדיפות פון דער פוילעשער רעאקציע, די ארעסטן, אנ־טיידישע עקסצעסן צוזאמען מיט דער ארבעטסלאזיקייט, הונגער און פשוטער מורא ארויסצוגיין אויף דער גאס איז נאך מער פארשטארקט געווארן מיט דער מלחמה צווישן פאשיסטישן פוילן און יונג־סאציא־ליסטישן ראטן פארבאנד. דאס האט זיך אזוי געצויגן ביז די רויטע ארמיי האט פארנומען פארטשעווע.

יעקב לבנבוים — קבוץ יגור

„בקור חולים"

כעת עם מרחק הזמן, כשזעם מכרסם את לבי העטוף יגון, אזעק איכה!? איכה נכרתה עדת יהודי פרצ'ב!! שומה עלינו הבנים השרידים, לאסוף בגביע של זהב כל רסיס, טל, דמע, למען ידעו בנינו אחרנו. מי היה הסבא, האב. האם, אותם יחידים, שאולי בזכות תפילתם, תפילת אב, אם, אשר ברגעי הנף גרזן השמד, בקשו רחמים: „אלהי ישראל, שמור על זרענו!?". יהודי פרצ'ב, עיירה דומה למאות עיירות שבפולניה, יהודים אשר בשכבם ובקומם, שפתותיהם מלמלו תפילה, ואדוקים עד קיצוניות, ומספר „חסידים שטובלעך" מי ימנה, ביאלער חסידים קוצקער חסידים, ראדזינער חסידים, טריסקער חסידים, והסתדרויות נוער, „החלוץ", „החלוץ הצעיר", מזרחי, בית"ר, פועלי־ציון ימין, צעירי־ציון, צעירי מזרחי, השומר הדתי וקומוניסטים.

מרבית יהודי פרצ'ב ינקו את פרנסתם ממסחר, וחלק ממלאכה, ורובם בה עניים, אלא ישראל ערבים זה לזה, ובעת צרה הראו גודל נפשם. יחידים אשר במעשיהם דמו לל"ו צדיקים, בנגוד לדמוקרטיה דאז ו... אולי גם היום, „לך המאה לכן גם הדעה". נמצאו יחידים בעלי לב חם, ובכח אישיותם המוסרית, והיושר, קמו ויסדו חברת „בקור חולים" אשר מטרתה לעזור, לסעד בזמן שהמשפחה היתה ממש מתמוטטת מעייפות, ובעיקר מחסרון כיס, והיה צורך בממון עד היום לא ידוע לי מנין השיגו כספים. מקרה אחד זכור לי, איך התרימו: במוצאי־שבת חורפי אחד, אומר לי אבי ז"ל: „הערב נלך לביתו של ר' יצחק ואסרמן ז"ל לאספת החברה, ויהיה נוכח ר' יענקעל ג... יהודי שבא לבקר מארצות־הברית". עלי לציין כי כשקראו ליהודי ר' איסרל, ר' וולוולי, או שזה היה יהודי בר־אורין, או מופלא במעשים טובים...

מסובים להם יהודים ושרים נגונים חסידיים, אך מה רב המרחק בו עברתי, וטעמם ובושמם של נגונים אלה טרם פג. הושלך הס, אבי הי"ד מדבר: „ר' יענקעל, מרובים חולים עניים, וקופתנו ריקה

ואנו זקוקים לעזרתך". אורחנו ר' יענקעל לא הסס הרבה, את ידו הכניס לכיסו, והוציא מאה דולר, באומרו: זה לרשותכם רבותי. שני מניינים יהודים ישבו מוכי תמהון. ראשית גודל הסכום, ושנית ובעיקר, גודל הלב.

נשמה יהודית טהורה, תהא נשמתם בצרור הקדושים והטהורים.

יהודה לייב בייטל — תל־אביב

פרצ'ב עירנו

פרצ'ב היתה עיר של חסידים ואנשי מעשה, עיר עניה עם בתי עץ נמוכים. (היו גם כמה בתים מלבנים). לפני מלחמת העולם הראשונה, ממשלת רוסיה היתה מעבירה אותה כל פעם למחוז (פלך) אחר. עם קום מדינת פולין בשנת 1918, העבירו אותה למחוז לובלין, לקונגרס פולין האמיתי שפרצ'ב היתה שייכת אליו מימים ימימה.

בתוך העיר עברו שני נהרות ששמותיהם קנטופה—פיווניה וזה היה נחשב למעלה לעיר. בעיר שלא היו בה שני נהרות ידועים בשמותיהם אי אפשר היה לפי ההלכה לכתוב גט. ואם זוג החליט להתגרש היו מוכרחים לנסוע לעיר אחרת שיש בה שני נהרות ידועים בשמותיהם. למרות זאת בני העיר פרצ'ב לא התגרשו, אם קרה מקרה שכן התקיים גט, הזוג לא היה מבני פרצ'ב אלא מהסביבה או מכפר. את העיר סבבו הרבה יערות. עוד מלפני גרוש ספרד היה יהודי אחד בפרצ'ב.

במלחמת ההתקוממות של הפולנים נגד ממלכת רוסיה, בשנת 1863, הגנרל היהודי ברק יוסילביץ הכז את צבאו ביערות מסביב פרצ'ב ומשם ניהל את מלחמתו עקובה מדם נגד הרוסים.

בשנת 1920, במלחמת רוסיה הבולשביקית נגד הפולנים, נחלו צבא פולין נצחון גדול על גייסות רוסיה על־יד פרצ'ב. עדות לזה הרשימה שהופיעה ב„הצפירה" משנה 1920 (מס' 175) מ־17 לאוגוסט — ג' באלול תר"פ. וזאת לשון הרשימה:

„נצחון גדול של צבא פולין (על גייסות רוסיה הסובייטית). אתמול בערב נראה בעיר (וורשה) הכרוז הבא שהוצא על־ידי הפרזידיון של מועצת המיניסטרים: אזרחי וורשה! הממשלה קבלה ידיעה על אודות מסע נצחון של המחנה הפולני באגף האויב המשתרע על וורשה, צבאו־תינו בהנהלתו של המצביא הראשי בכבודו ובעצמו השיגו את הקוו גרבולין, זלימוב, פרצ'ב. ההתקפות על קווי ההגנה שלפני וורשה נהדפו ברוב דמים בהשתערות על האויב (על־יד פרצ'ב). 16 באוגוסט 1920".

נוסף ליערות שסבבו את העיר, סבבו אותה שדות ירוקים של תבואה ומרעה טוב. פרצ'ב היתה נחשבת לסביבה העשירה ביותר באספקת תבואה ובשר לכל חלקי פולין. המסחר בתבואה והבשר היה בידי יהודים.

בפרצ'ב היו גרים יהודים תמימים חסידים, טהורי לב, פשוטים, ענווים וסבלניים, בעלי מלאכה, חנוונים, סוחרים ופועלים, ביניהם עניים מרודים, אבל לב רגיש היה לבני פרצ'ב, בעלי צדקה שחלקו את לחמם עם הזולת. בעיר היו בתי כנסת ומדרש, חסידים שטיבלעך, תלמוד תורה וישיבה. בכל מקומות היו בחורים יושבים ולומדים בהתמדה. חלק מהם הצטרפו לצעירי־מזרחי ולארגוני נוער מכל הזרמים והמפלגות. בתי חרושת לא היו בעיר, אבל סנדלרים, חייטים, פרוונים, רצענים ושענים היו הרבה. עם סחורותיהם היו נוסעים ליום השוק (יריד) שבסביבה ומוכרים את סחורותיהם.

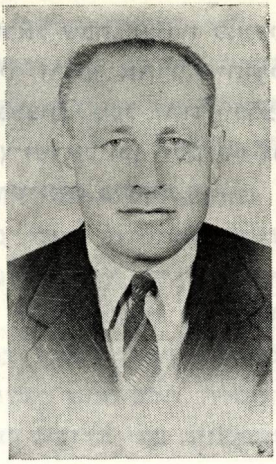
בעיר היה בית־ספר ממשלתי בשפה הפולנית שנוער יהודי היה לומד שמה. כמו כן היו שעורי ערב לעברית „בקור חולים" ו„לינת הצדק" וקופה להלוואות ללא רבית ועוד כמה מוסדות.

הנוער הפרצ'באי היה נחשב לנוער המצויין במובן הספרותי, מפלגתי ועזרה לכל אחד, נוער חי. ועדות לכך היא הרשימה בעתון „היינט" מיום כ"ט בכסלו תרצ"ט (22.12.1938) שכתוב בה ביידיש: אויף דער איניציאטיוו פון דער גמילות חסדים קאסע אין פארצעווע איז געופען געווארען אן אלגעמיינע פערזאמלונג וועגען שאפען א הילפס־קאמיטעט פאר די אידישע פליטים פון דייטשלאנד, עס איז געווהלט געווארען אקאמיטעט פון פאלגענדע פערזאנען: הרב מ. אפשטיין, שמואל פערעלמאן, שמואל גאלדשטיין, יחיאל גובערמאן, משה סוכא־וואלסקי, יוסף קארן, ישראל קארענבלום, זאב טורקעלטויב, שלום גריצמאן וזלמן לוסטער.

במיוחד היה לעיר שם טוב ומפורסם בכל המחוז ומחוץ למחוז — בתלמידי חכמים שבה, בלמדניה ובקבוצת אנשי ח"ן (בעלי קבלה) ואלה הם: ר' מענדיל רובינשטיין (מנדל משה וועלוועלס), ר' ישראל יבלונקה (שען), ר' בנימין בריעה בייטל (בריעה קאמאשען שטעפער), ר' ישראל טענדלארש (ישראלקה קאמאשען שטעפער), ר' משה בער מלמד, ר' גודעל רבינוביץ ור' שלמה יבלונקה (בעדער) ששמם הלך לפניהם. אצל ר' ישראל יבלונקה היתה ספריה גדולה של אלפי כרכים וכל ספר שהודפס בפולין היו שולחים אליו.

האוכלוסיה הנוצרית הצטיינה בשנאת ישראל שלה, ועזרה לנאצים הגרמנים (ימח שמם) לחסל את יהודי העיר ורדפו אחרי היהודים למצוא אותם במחבואיהם ולמסרם לידי הנאצים. מכל יהודי פרצ'ב נשארו בודדים. חלק שברחו מפולין ועלו לארץ־ישראל וכן חלק שהוגרו לארצות אחרות, וחלק מהנוער שהצטרפו לפרטיזנים ביערות.

ש. זוננשין, חיפה

בית"ר והצה"ר בפרצ'ב

כפי שכבר הזכרתי במאמר הקודם, „די בודע", על הסיבה המידית שגרמה ליסוד בית"ר בעירנו, והיא „ההתנגשות המילולית" בין קבוצת חברים מההסתדרות (החלוץ) לבין מר צ'רנוצ'פקה מ„גורדוניה". אבל עוד הרבה לפני כן התחילה „קבוצת ה־4" להתעניין ברעיונות של בית"ר, רעיונות שהתחילו להופיע בעתונים היומיים של פולין, במאמרים של ז'בוטינסקי ואחרים, וכן גם בפירסומים שונים. כמו כן התחילו להגיע ידיעות על יסוד קנני בית"ר בעיירות הסמוכות כגון לוברטוב, וולודבה, ועל התלבושת המיוחדת שלהם שהיתה דומה לתלבושת צבאית. עקב כך התאספה „קבוצת ה־4" והחליטה ליסד גם בפרצ'ב קן בית"ר.

ביודענו כי לצעירים כמונו השלטונות הפולניים לא יתנו רשיון לפתיחת אירגון כמו בית"ר, החלטנו לפתוח סניף של „הסתדרות הציונים הכלליים", לשם הסואה. אחרי השתדלויות אצל הד"ר ברלינבלוי (הרופא היחידי היהודי דאז בעירנו) נאות האחרון לחתום על בקשה לשילטונות למתן רשיון לפתיחת סניף של „הציונים הכלליים". כמובן שקיימנו „אסיפה" ובחרנו „ועד" והד"ר ברלינרבלוי נבחר להיות יושב ראש הסניף.

„הקבוצה" התחילה לנהל תעמולה בין שורות הנוער המקומי והצליחה לשכנע אחדים לעזור לה בהקמת סניף בית"ר.

אספנו קצת כסף וזה איפשר לנו לשכור את הדירה הראשונה אצל משפחת חיים ברוך מורגנשטרן ז"ל, (ברחוב ורשבסקי, על יד הגשר) שם התחלנו לארגן את בית"ר (כאמור תחת מסוה של ציונים כלליים).

כעבור חצי שנה עברנו לדירה אחרת אצל חיים אליעזר זוננשין (ברחוב נדבלנה) ושם הצלחנו לארגן קבוצת צעירים שיכנסו לבית"ר. אז התחלנו בפעולות ממשיות בתור קן בית"ר, גם רשיון ממשלתי קבלנו

על שם בית"ר. מאחר וכל פעם התווספו חברים חדשים, נעשה לנו צר המקום בדירה הזו, תרנו אחרי מקום חדש, ומצאנו מקום ב„בודע" שעמדה ריקה ושוממה (אחרי ש„החלוץ" עזב מקודם את המקום). שכרנו את המקום מבעל הבית, (לא יהודי) וכאן התחיל „תור הזהב" של התנועה הרביזיוניסטית בפרצ'ב. כאן קבלו הצעירים את מדי בית"ר שהיו מורכבים מחולצה חומה עם כפתורים נוצצים שסמל בית"ר מוטבע בהם, מכנסיים כחולים לבנים או חצאית כחולה לבנות, חגורת עור חומה, ולממלאי תפקידים, גם חגורת שכם כדוגמת קציני הצבא הפולני, כובע חום בצורת „קאשקעט" עם מיצחיה שחורה מבהיקה, ועל הכובע סמל בית"ר, המנורה, שיותר מאוחר נעשתה לסמל של מדינת ישראל.

ב„בודע" לימדנו את הבית"רים תרגילי סדר, סיוף במקלות וכן שעורי עברית. קיימנו פעולות רבות כגון הרצאות פומביות על ידי מרצים מחוץ לעיר, פעולות תרבותיות, הקראות מספרים שונים וביחוד הקראות ממאמריו של זאב ז'בוטינסקי שזו היתה הקראת חובה בכל שבת אחרי ה„מסדר".

אירגנו גם ערבי „שאלות ותשובות" („קעסטעל אוועגד") ועלי לציין שב„ערבים" כאלה האולם היה תמיד מלא. כמו כן התקיימו ערבי ריקודים — „דנסינג" בלע"ז.

קבוצת בית"ריות ובתוכן גיטל נירנברג (חיה בישראל), שרה ליברנט, (חיה בארגנטינה) טילטשה עקהויז (חיה בארה"ב) וכן שרה פריידה וקרמן הי"ד, ואסתר רוזנפיש הי"ד, הצטיינו במיוחד בעבודות ארגון ושיפוצים בקן, וכן בגיוס חברים חדשים. גיטל נירנברג היתה המזכירה של קרן „תל חי". הקבוצה הנ"ל רקמה דגל של קן בית"ר בפרצ'ב עם סמל המנורה, דגל שהיה היפה ביותר מבין דגלי כל האירגונים הציוניים בעיר.

אחרי פעולות הכנה מרובות היה ה„קן" מוכן להופעה במאורגן בחוצות העיר, ואמנם הופעתם הראשונה של הבית"רים היתה ביום חג העצמאות הפולני (שלישי במאי). ביום זה היה מתקיים תמיד בעיר מצעד של תלמידי בתי הספר, ארגונים פולניים שונים, משטרה, מכבי אש עם תזמורתם וכו'.

החלטנו להופיע ברחוב ולהפגין „נוכחות" ברחוב היהודי והלא יהודי כאחד, ביקשנו וקיבלנו רשות להשתתף במצעד זה. המקום

שהוקצה לנו היה אמנם בסוף המצעד (אחרי הכל אי אפשר היה לדרוש מהפולנים יותר...) אבל קיבלנו על עצמנו לצעוד. כל חברי בית"ר צעדו בתלבושת בית"ר, בקצב צבאי, כשהדגל הכחול לבן של בית"ר יחד עם הדגל הפולני בראש. צעדנו יחד עם כולם מאנדרטת העצמאות שליד בית הספר העממי לאורך הרחובות ורשבסקה וקושצ'ילנה, עד הכנסיה הנוצרית. צועדי האירגונים הפולניים נכנסו לכנסיה שם נערכה תפילה מיוחדת ואנחנו הבית"רים חכינו בחוץ. וכשיצאו מהכנסיה המשכנו לצעוד אתם עד מקום הפיזור, אך אנחנו לא התפזרנו, אלא המשכנו לצעוד בשורות עד בית הכנסת הישן שלנו בכדי לערוך שם טכס ותפילה בהשתתפות ראש העיר הפולני, מפקד המשטרה ועוד נכבדים פולניים, דבר שלא נעשה עד הופעת הבית"רים במצעדם ברחוב.

זו היתה הפעם הראשונה שהרחוב ראה נוער יהודי אחר ממה שהיה רגיל לראות לפני כן, דבר שהשאיר רושם רב על התושבים הפולנים וגם על התושבים היהודים.

מאז המצעד הראשון המשכנו לצעוד ביחד עם הפולנים בכל החגים הלאומיים שלהם, ב־3 במאי, ב־11 בנובמבר וכן גם בכל אירוע לאומי מיוחד שלהם.

למען האמת ההיסטורית יש לציין שהשילטונות הפולניים המרכזיים, המחוזיים ואף העירוניים התיחסו לבית"ר בצורה קורקטית ואפילו אוהדת במקצת, דבר שלצערי אינני יכול להגיד על מנהיגי תנועות הנוער הציוניות האחרות. ושוב למען האמת ההיסטורית עלי לציין לגנאי שני מקרים שקרו לבית"ר בפרצ'ב.

אם כי בית"ר השתתפה בכל הפעולות הציוניות בעיר כגון בזמן הבחירות ל„סיים" הפולני ולעיריה, ובעיקר באסוף כספים למען ה„קרן הקימת לישראל", זה לא מנע מהמנהיגים המקומיים של אירגוני הנוער האחרים מלנסות לדחוק את בית"ר הצדה ואף להתקיפה.

הנני נזכר במקרה אחד שקרה בל"ג בעומר. ביום זה אורגנה על ידי ועדת ה„קרן הקימת לישראל" בעיר „תהלוכה" של כל אירגוני הנוער הציוני („החלוץ" „החלוץ הצעיר", „גורדוניה" „בית"ר", „פרייהייט") ברחובות העיר לכוון היער הקרוב, לשם פיקניק. על אף פעולותינו המשותפות, קמה מנהיגה של אחד האירגונים והודיעה על החלטה לא לצעוד ביחד עם בית"ר, ונאלצנו לצעוד בנפרד.

המקרה המעציב השני קרה בעת הרצאה של אבא אחימאיר ז"ל,

שהתקיימה ב„שאפע״ שהיה מלא מפה לפה. חלק מהנוער הציוני ביחד עם חברי „בונד״ והקומוניסטים התחיל להפריע לנואם, וזרק לבמה ביצים סרוחות ואבנים. נאלצנו להפסיק את ההרצאה ב„שאפע״ והעברנו את המרצה וחלק מהקהל ל„בודע״ שלנו. מה הופתענו לראות נוער ציוני רודף אחרי המרצה ואחרי הבית״רים כשמוטות ברזל ומקלות בידיים ואף זורק עליהם אבנים. רק בנס ניצל אבא אחימאיר מידיהם.

זכורה לי עוד אפיזודה „מלחמתית״, זו מלחמה ממין אחר. פעם, בחול המועד סוכות, ערכנו כינוס של בית״רים מהעיירות הסמוכות. ארגנו תהלוכה ברחובות העיר של בית״רי כל העיירות, על דגליהם. ופתאום העיפו עלינו עלונים קומוניסטיים. כמובן שהמשטרה רדפה אחרי הזורקים, אך לא הצליחה לתופסם. למחרת הגיעו לפרצ׳ב קציני חקירה מהמשטרה החשאית הפולנית וקראו לקבוצה של בית״רים שצעדו בראש התהלוכה, ובתוכם החתום מטה, למשטרה, לשם חקירה. הם דרשו מאתנו לגלות שמות זורקי העלונים. הם ידעו כי אנחנו ראינו אותם ויודעים מי הם. אך אנחנו מתוך סולידריות יהודית, סירבנו לגלות להם שמות זורקי העלונים.

מקבוצת המבוגרים יותר מבין האוהדים התארגנה גם ברית הצה״ר, שהיתה פעילה מאד בעיר, ובראשה עמד חברי מאיר רוזן הי״ד, וכן בנו של שמשון שוחט.

יותר מאוחר התארגן אצלנו, כמו בכל ערי פולין, ארגון „ברית החיל״ שאליו השתייכו מבוגרים ששרתו בצבא הפולני, וביניהם היה אחד שנקרא אברהם בוצ׳ן, (הוא עבר את כל מאורעות המלחמה, שב לאחריה לפרצ׳ב, ונהרג על ידי ה־א.ק. בזמן הפוגרום שערכו בפרצ׳ב)

המפקדה של בית״ר היתה מורכבת מהחברים ש. זוננשין — מפקד, י. קלצקי — סגן מפקד, ברוך גרשון פומרנץ — מזכיר, ישראל סולש, מנדל פומרנץ, גיטל נירנברג — מזכירת קרן תל חי ושרה פריידה וקרמן.

גולת הכותרת של הפעילות בכל האירגונים הנ״ל, היתה בזמן הבחירות לקונגרסים הציוניים, ואחר כך גם בבחירות של הקונגרס הראשון של ההסתדרות הציונית החדשה. (הצ״ח). בבחירות להצ״ח השתתפו הרבה יהודים מפרצ׳ב, ורבים דוקא מקבוצות החסידים והאדוקים.

קן בית״ר בפרצ׳ב שלח שלושה מחבריו לקורס ל„הכשרה הגנתית״, (מנדל פומרנץ הי״ד, שרגא סוכובולסקי הי״ד, וכותב השורות הללו)

שהתקיים בעיר פולאוי. הם חזרו בגמר הקורס והמשיכו לאמן ולתרגל קבוצות מקן בית"ר בעיר.

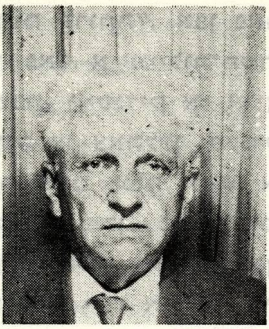
ככה המשיכו את פעולותיהם כל חברי שלושת הארגונים, בית"ר, הצה"ר וברית החיל עד שבאו הימים הנוראים של המלחמה והחורבן, והפסיקו את כל הפעולות הללו.

בתחילת המלחמה נתארגנה קבוצה קטנה של בית"רים, ובראשם שני אחי, מרדכי ויהושע לייב, שאספה נשק שנעזב על ידי החילים הפולנים הבורחים, והחביאה אותו לעת הצורך. ואמנם, הוציאו שני אחי את הנשק מהמחבוא וחלקוהו לחלק מהנוער שיצא מהעיר ליערות בכדי להלחם בגרמנים. אבל לא האיר להם המזל פנים, וכולם נהרגו על ידי הגרמנים שהטילו רימונים לבונקר ביער. יחד אתם נהרגו גם אחיותי לאה ויהודית, והאח הקטן פסח, הי"ד.

וכך, עם אבדן ששת מליוני היהודים ואבדן יהודי העיירה שלנו, אבדו רוב חברי בית"ר, הצה"ר וברית החיל מהעיר פרצ'ב.

קן בית"ר בפרצ'ב

מרדכי רובינשטיין, יוהאנעסבורג
(דרום אפריקע)

פארצעווע האט פארמאגט פינף מנ־חם מענדלס; די יונגערע צוויי, מענדל שטערן, און מענדל ראבינאוויץ האבן בעלאנגט צו די ערשטע „משכילים" אין פארצעווע, דער לעצטער פון א ברייט פארצווייגטע חסידיש, לומ־דישע פאמיליע. זיין פאטער ר' יאנקל ראבינאוויץ, א גרויסער תל־מיד חכם, דער וולאדעווער רב ר' משה ברוך ז"ל א קוזען, דער וואה־הינער רב א קוזען, זיין עלטער זיידע, ר' משה ברוך, א גרויסער למדן א מחותן צום קאצקער רבין, דער לוקאווער רבי הערשעלע איז געווען דער איידעם. זייענדיק א ציוניסט און משכיל, מיט מא־דערנע אנשויאונגען, איז אים ענג די דאמאלסדיגע פארפרומטע, פאר־צעווער ד' אמות, און פארט אריבער קיין לאנדאן, וו ער באקענט זיך אויך, מיט דער ענגלישער ליטעראטור; פאר דער ערשטער וועלט מלחמה קומט ער צוריק קיין פארצעווע, וווּ ער געפינט שוין, א מאדערנע קולטורעלע ציוניסטישע יוגנט מיט וועמען צו טיילן זיינע געדאנקען און אנשוואונגען זיין השפעה בלייבט נאד דער מל־חמה, אלץ אויף דער פארצעווער ציוניסטישע יונגט, שוין וואוי־נענדיק אין וואַרשע. זיין הויז אויף פראסטע 5, איז דער צענטער פון דער פארצעווער ציוניסטישער יוגנט, וועלכע באזוכן וואַרשע. אין 1924 איז ער עולה קיין ישראל וווּ ער לעבט און ארבעט ביז זיין טיפן עלטער. און א בריוו צו מיר אין 1966, זייענדיק שוין א בן תשעים, שרייבט ער: „איך בין שוין געוואַרן א לייַדיק גייער. עס איז שוין צייט. אין צוויי יאהר ארום גייט ער צו זיין אייבי־קער רו, איינער פין זיינע זין פארנעמט א הויכן ראנג, אין דער צבא הגנה לישראל.

מענדל פרייבערג

א שיינער בעל הבית, זיין שיין גרויס הויז מיט דעם שיינעם פארמאכ־טן גאניקל, מיט די צוויי בלומען גערטנדלעך פון ביידע זייטן. די צוויי גרויסע שיינע קאשטאנען ביימער האבן באשיינט די כעלמער שפא־

ציר־גאס. זיין הויז איז אלעמאל געווען „פתוח לרוחה", אפן פאר אלעמען, ווער פאר א גלעזל ווארעמס, ווער פאר א גמילות־חסד, ווער לייען צום וופלטען מאל א רובל אויף שבת, וויסנדיק אז אויך דאס מאל וועט ער ניט זיין אימשטאנד צוריק צו צאהלען. מענדל פרייבערג טראגט אנטקעגן דעם רובל, בסבר פנים יפות, מיט א שמייכל. דער ייד זאל זיך, חלילה, ניט שלעכט פילן. נאך ימים טובים גיין פירן האלץ און זיין מאקישקער וואלד און זעקלאך קארטאפל פון זיין גרויסן גארטן, פאר באדערפטיגע יידן אין שטאט. האט א שכן ניט צי צאהלען דירה געלט, איז אויך ניט געפערלעך, מענדל פרייבערג וואלט ניט ארויס א ייד אין גאס אריין. פאר־קערט, ער ווערט נאך א שותף צו זיין גרויסן גארטן אין וועלכן עס וואקסט אלעס: פרוכט, גרינוואלד און קארטאפל. ווערט ביי א ניט פארמעגלעכן ייד פארפוילט א פאדוואלינע, א בעליק, אדער וואס אנדערש פין דעם הויז, קומט מען צו שאָשע מענדל מאקיש־קערס, און זי גייט מיט אים ארויס, אויף דעם הויף, און קלויבט אויס, וואס דער ייד באדארף, און וועט די פויערים ברענגען האלץ פון וואלד, גיט זי זיי עטלעכע קאפעקעס זיי זאלן עס צו פירן. פריי־טיג נאך ליכט צינדן, ווערט שאָשע פארנומען מיט פינאנדערטרא־גן, א ביסל הינערישע יוך, אין א שטיקל הין, א ביסל איינגע־מאכטס (ווארעניע), פאר קראנקע. זיי זענען גיווען די עלטערן פון לעצטן לוקעווער רב ר' אהרן נטע פרייבערג ז"ל, וועלכער איז אומגעקומען דורך די מערדערישע נאצים ימח שמם.

מענדל ליפשיץ

א ייד א „חריף" מיט א גאונישן קאפ, א גרויסער למדן, א סינטעז פון א חסיד, למדן, ציוני משכיל. ער האלט פון „אחוז בזה, וגם מזה אל תנח ידך" א קאצקער חסיד שטערט עס אים ניט צו קומען אין ראדזינער שטיבל און לערנען מיט די בעסטע שטאט בחורים, די שווערע מסכת שבת און גלייכצייטיק איז ער אין קאנטאקט מיט די „אפי־קערסישע" ציוניסטישע יוגנט. נאך דער ערשטער וועלט מלחמה גרינ־דט ער די סוחרישע באנק, וועלכע ער פירט אן מיט גרויס ערפאלג, א באנק וועלכע העלפט דעם קרעמער און קליין הענדלער.

מענדל משה וועלוועלס

א מענטש פיל מיט וויסן, באהערשט גרונדליך דריי שפראכן, בוכה־אלטעריי, א גרויסער למדן, א בקי אין ש"ס און פוסקים, אין נגלה און

נסתר. א מרביץ תורה ברבים, קאנצענטרירן זיך ארום אים, אין ראדזינער שטיבל די לומדישע יינגלעך פון שטאט, פאר וועלכע ער זאגט יעדן פרי־מארגן 4 א זייגער א שיעור. אין זעקס אין דער פרי, שפאצירט ער מיט דעם טלית און תפילין אונטער דעם ארעם, אין מאקישקער וואלד אריין, ווו ער איז אן אַנגעשטעלטער, אין די אוונטן העלפט ער די יינגערע יינגלעך, מיט א שווער שטיקל גמרא, אדער מפרשים. זיין הויז איז א בית ועד לחכמים. א צענטער ווו עס קו־מען די שטאטישע לומדים, יונגע לייט אויף קעסט. און סתם יידן בני תורה. שמועסן און לערנען, און מתוכח זיין בהלכה. צו זיין גרויסן וווייטיק קומט אַן (איבערקערעניש) א רעוואלוציע. צווישן די פארצעוואר יוגנט, אייניגע פון זיינע בעסטע תלמידים, ישראל איסר גאלדוואסער, און נחמן יוסף שוך, לערנענדיג א קורצע צייט אין בריסקער ישיבה, קומען אהיים אפיקורסים און דרינגען אריין מיט זייערע אפיקורסישע געדאנקען צווישן דער בית המדרש יו־גנט, און גרינדן דעם ערשטן ביבליאטעק אין פארצעוואע, און מיט זייערע „טרפהנע" ביכער, דרינגען זיי אריין, און פארסאמען די מוחות פון די פרומע, חסידישע טעכטער. און זיי זענען נאך מוסיף רשעה על רשעתם, און ווילן מאדערניזירן דעם חדר, וואס באשטייט אין איין צימער. מיט די בעטן פון דער גאנצער פאמיליע, מיט דער קיך, און די שיסל שמוציקע וואסער, און זיי ברענגען א לערער, און ווילן עפענען א חדר מתוקן, ווו די קינדער זאלען זיך געפינען, אונטער דער היגינישע באדינגונגען, און מען זאל אויך לערנען לויט די נייע פערלייכטערונגס מעטאָדע. דאס איז שוין צופיל, פאר מנדל משה וועלוולס דורכציטראגען: „ואלה הצאן מה חטאו?" און ער רופט פרייטיג אוונט אן אסיפה. און מארגן שבת פרי ביים אפענעם ארון קודש פאר דעם ליינען, רופט אויס דער רב א חרם אויף די עלטערן וואס וועלן שיקן זייערע קינדער אין חדר מתוקן, וועלכער שטעלט אין סכנה, דאס יידישקייט פון די קליינע קינ־דער. דאן קומט די ערשטע וועלט מלחמה מיט דער דייטשער אָקו־פאציע דאן ווערט דער בית המדרש דער ציל ברעט צום כאפן אויף צוואנגס ארבייט, די בית המדרש יוגנט פארלאזט דעם בית המדרש, מיט די חסדים שטיבעלך, און אין געזאנגן פון דעם קול התורה, וועלכע האבן געקלינגען פאר צענדליקער יארן, אויף זשאבע גאס ווערן פארשווינדן, און קומען מער ניט צוריק, און ער בלייבט א פארטרויטער פאסטוך וואס האט פארלוירן זיינע סטאדע. איי־

נע פון זיינע אויפגאבן, איז אויך געווען יידן זאלן ניט מחלל שבת זיין. זייענדיק א מחמיר בהלכה, גיט ער אכטונג אז די שטאט עירובין זאלן זיין לויט זיין ראדזינער רבנ'ס ספר „דלתות שער העיר" און יעדן פרייטיק נאך מיטאג זעט מען אים מיט זיין אדיוטאנט (ווי די יוגנט פלעגט אים ריפען) נח גאדל מיט א האמער און טשוועקעס און זייערע הענט ארום רינגלען די שטאט, צוקלאפנדיק א 10 טפחים־דיגע לאסט, צו א שמאל געסלדיקע וואנט, אריבער ציען, א דרוט איבער א גאס, וואס איז, דורך דער וואך, צוגעשטערט געווארן.

און מארגן גאנץ פרי, ווען די שטאט ליגט נאך פארזינקען טיף אין שלאף, קלאפט נח גאדל, א פארציטערטער, אז קאנטראלירנדיק די עירובין האט ער געפונען, אז דער עירוב, איז אויף א געוויסן ארט צושטערט געווארן. אין אייניקע מינוטן, לויפן שוין ביידע צו זעהן, וועלכע טיילן פון שטאט, מע קען ראטעווען, מ'זאל מעגן טראגן, און ווען יידן הויבן זיך אויף פין שלאף, זאלן זיי שוין וויסן, ווי מען טאר ניט טראגן. ווען די ניט רעליגיעזע יוגנט הויבט אן מאכן פייער שבת, גרינדעט ער א חברה שומרי שבת, ווי די יוגנט האט זיי גערופן, „מענדל משה וועלוועלס גווארדיע". און יעדן שבת גייט ער מיט זיי אין די גאסן, צו זעהן פון וועלכן הויז, עס גייט א רויך, און די בראווע יוגנט בעציט זיך צו אים, מיט רעספעקט. קיינער וועט מענדל משה וועלוולס ניט בעליידיקן.

זיין גרעסטער ווייטיק איז געווען, ווען איד, זיין אייניציקער געבליבענער קדיש בין געפארן אין דרום אפריקע, און יעדן בריוו, דערמאנט ער מיר וועגן שמירת שבת. און זיין לעצטן בריוו שרייבט ער מיר, אף כי מאד דווה לבי, כי נפרדת מעלי לעת זקנתי, אך אחת אבקשך כי תשמור את השבת. פיר מאנאטן, נאך אונדזער שיידן זיך, ווערט ער קראנק. און פארנדיק קיין ווארשע, צו א דאקטער, נעמט מען אים ארונטער, אין שעדלעץ, ווו ער גייט אוועק צו זיין אייביקער רוה אין שבת. די שטאט שעדליץ ווו ער האט געלערנט אלס יינגער יינגל, אלס ונגערמאן אים פארגעלייגט דעם כסא הרבנות, האט אים נאך זיין טויט אבגעגעבן גרויס כבוד. אין דער צייט פון זיין לוויה, זענען אלע שעדליצער געשעפטן געווען געשלאסן, און דער גאנצער שעדליצער ראבינאט ווי אויך רבנים פון נעבנדיקע שטעטלעך זענען געקומען צו דער לוויה.

שלמה פייגענבוים, ניו־יאָרק

חיים ישראל שוסטער

אויף זשאבע גאס האט געווינט
חיים ישראל שוסטער, גערופן האט מען
אים „חיים ישראלעלע" ווייל ער איז געווען זייער קליין געוואקסן:
ווי קליין ער איז געווען אזוי, פארקערט, איז געווען זיין וויב אסתר
געצלס, זייער הויך און גרויס.

די משפחה איז געוואקסן פון יאר צו יאר, יעדן יאר איז געקו־
מען א קינד. די עלטערע זענען געווען: משה א „קאמאשן מאכער",
וועלוול וועלכער איז געזעסן שוין מיט זיין פאטער ביים ווארשטאט
און מיין חבר מרדכי וועלכער איז געווען נאך צו יונג צו ארבעטן.
און נאך קליינע בריידערלעך און שוועסטערלעך. דערצו האט געווינט
נאך מיט זיי איר אלטע מאמע די „געצלעכע".

דאס לעבן איז געווען זייער א שווערס. חיים ישראל און וועלוול
פלעגן זיצן און ארבעטן ביים ווארשטאט פון באגינען ביז שפעט ביי
נאכט ביי א קליין לעכטל, זיין וויב פלעגט גיין איבער די דערפער
צוזאמענקלייבן קארטאפל, בארקעס און קארן ביי די פויערים פאר
וועלכע חיים ישראל פלעגט ארבעטן די שיך און ניט נעמען קיין
געלד, נאר עסן, פראדוקטן און דאס אלץ פלעגט זי טראגן אויף די
פלייצעס אהיים צו דערנערן אזא גרויסע משפחה.

איך פלעג זיצן ביים ווארשטאט און צוקוקן ווי אזוי זיי מאכן
שיך, און יעדעס מאל, פלעגט קומען עמיצער אז חיים ישראל זאל
אפשפרעכן א „גוט אויג" און איך פלעג אים דערלאנגען וואסער
ער זאל זיך וואשן די הענט און אפשפרעכן דאס „גוט אויג".

ווי שווער זיי האבן געארבעט איז ווי נאר עס איז געקומען
פרייטיק נאך האלבן טאג, איז דער ווארשטאט ווי פארשוונדן ג׳ע־
וואלן און אויף זיין פלאץ איז אויסגעוואקסן געוואלן א שבתדיקער
געדעקטער טיש מיט לייכטער און חיים ישראלעלע מיט דער זיידע־

נער קאפאטע און די זין זענען געווען פון די ערשטע צו גיין מקבל שבת זיין.

שבת בייטאג נאכן דאוונען און אפעסן וועלן עס איז געווען זומער און די פענצטער זענען געווען אפן פלעגט מען קענען זעהן און הערן ווי דער חיים ישראלעלע זיצט ביים שבתדיקן טיש און לערנט מיט זיינע זין, אז ביזן היינטיקן טאג קען איך נישט פארגעסן ווי שיין דאס איז געווען.

די גאנצע משפחה ביז אויפן זוהן יוסף וועלכער געפינט זיך אין ישראל, איז אזוי אומרחמנותדיק אויסגעהארגעט געווארן. זאל זייער אנדענק פארהיליקט זיין און אויף זייערע מערדער א קללה לדורי דורות.

בערל משה וועלוולס. (מ'האט געפרופן דעם איידעם אויפן נאמען פון שווער).

אויף דער קאשטשעלנע גאס האט געווויינט און געהאט א זאדע־וואסער פאבריק מיין פעטער בערל משה וועלוולס, מיין מומע טאובע, זייערע 3 זין ישראל, יאסל און אפרים זימל און זייער טאכטער רבקה מיט זייערע פאמיליעס. אלע האבן זייער שווער געארבעט ספעציעל אין זומער טעג, ווייל דאס האט געדארפט ברענגען פרנסה פארן קאלטן ווינטער, ווייל ווינטער איז ניט געווען וואס צו טון.

מיין פעטער איז געווען פון די פארטשעווער בעלי בתים וועלכעס הויז איז אלעמאל געווען אפן פאר אלעמען, ספעציעל מיין מומע טאובע, משה וועלוולס טאכטער. איר גוטהארציקייט איז אוממעגלעך צו באשרייבן. ווי נאר קראנקע האבן באדארפן אייז האט האט מען עס ביי זיי געקרוגן אומזיסט. פאר א אריימאן קראנקן אז מען האט באדארפן אביסל יויך איז מען געגאנגען צו טאובע משה וועלוולס.

יעדן דאנערשטיק און פרייטיק איז מיין מומע טאובע געשטאנען אין געווועלב מיט א אויפגעהאנגענער קעשענע און געגעבן נדבות ווער נאר עס איז אריינגעקומען און קיינעם נישט אפגעזאגט. ביי מיין פעטער בערל איז אויך געווען דאס ליקעווער שטיבל פריי אן דירה געלד. זייער זעלטן וועלן ביי זיי אין הויז איז נישט געווען קיין אורח אויף שבת.

די גאנצע משפחה האבן די דייטשע מערדער אויסגעהארגעט אז עס איז פון זיי קיין שום אנדענק נישט פארבליבן.

בערל נעלקענבוים ז״ל
לה־פאז, בוליביה

זכרונות מעיר פארטשעוו

מאיר הערש נעלקענבוים ע״ה, גע־
בוירן אין פארטשעוו 1897, ער הוט גע1
האט א געשעפט פון גאלאנטעריע, בא־
קאנט אלס ארנטלעכער סוחר אין פא־
וויאט וולאדיווע, א גרויסער נדבן צו אלע צרכי צבור, א אנגעזע־
נער געררער חסיד, דער גזבר פון ישיבת שפת אמת, שיקט זיינע
קינדער אין ישיבות אויף אייגענע קאסטן, איינער פון די גרינדער
פון בית יעקב שולע אין פארטשעוו און באשטייערט זיך מיט גרע־
סערע סומען געלד פאר איר אויסהאלטונג. פרוי רחל ע״ה ארבעט
אויך מיט אין דער פארוואלטונג פון דער שולע, ארגאניזירט פאר־
שידענע פעראנשטאלטונגען כדי צו שאפן געלד פארן בית יעקב. ער
באטייליקט זיך אויך יעדן ערב פסח מיט א גרויסן בייטראג פאר
דער מעות חיטים אקציע און איז אויך דער פארזיצער פון דער
קאמיסיע צו פארטיילן צו די וועלכע נויטיקן זיך.

ביים אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג ארגאניזירט ער, צוזא־
מען מיט שמואל פערלמאן און וועלוול טורקעלטויב ע״ה דז׳וינט
הילף פאר נויטבאדערפטיקע און שטעלן זיך אין קאנטאקט מיט
דז׳וינט־ביורא אין וואַרשע פון וועלכן זיי דערהאלטן פינאנציעלע
הילף און ארדענען גלייד איין א פאלקס־קיך אין דעם בנין פון
אלטן בית המדרש. ס׳דויערט ניט לאנג קומען אן קיין פארטשעוו
מערער פאמיליעס פון סוואלקי און פון שלעזען, אויך פון זבאנ־
שין און מ׳ארדענט זיי גלייד איין אין פריוואטע שטיבער צי 2—3
פערזאן אין א שטוב ביי א פאמיליע און פארבלייבן אין פארטשעוו
ביז ענדע. אזוי האלט אן ביז ינואר 1940, דער דז׳וינט הערט אויף
צו עקזיסטירן. דיזעלבע עסקנים ארגאניזירן די הילף.

און פירן דורך זאמלונגען אין שטאט ביי יחידים און באקומען אויך
א גרויסן צושטייער פון דער גמינע, פירן וויטער די פאלקס־קיך
פון וועלכע מ׳דערנערט אלע פליכטלינגע וואס מ׳האט זיי ניט געקענט
איינקווארטירן אין פריוואטע הייזער.

דעם 10 ליסטאפאד 1939 פאדערט די .S.D, די דייטשע, א קאנ־
טריבוציע 50 טויזנט זלאטיס און מ׳קען בשום אופן נישט צוזא־
מענעמען מער ווי 46 טויזנט. די נאציס פארהאפטן 20 יידן און
פייניקן זיי יאגנדיק אין טייך מיטן אנטיעכץ און דערנאך ברענגען
זיי צוויי אויפן מארק, הייסן זיי לייגן און אויפשטיין הונדערטער
מאל, ביז זיי בלייבן אנמעכטיג. זעענדיקט די ערנסטע לאגע פון
די פארכאפטטע שיקט מאיר הערש 500 זלאטטס א חוץ די 700
וואס ער האט שוין געהאט געגעבן און ס׳טיען נאך דעם ביישפיל
אנדערע מענטשן און מ׳שאפט צו די 4000 זלאטס כדי צו באצאלן
די 50 טויזנט קאנטריבוציע. די איבערגעבערס דאס געלד צו די נא־
ציס זענען ירחמיאל שעכטער און איסר מורה־הוראה וועלכע ווערן ארעס־
טירט און אוועקגעפירט קיין ראדזין צו דער געסטאפא. נאך גרוי־
סער אינטערוועניץ און מתנות וואס מ׳גיט דער געסטאפא געלינגט
זיי צו באפרייען נאך 4 טעג. צוריקקומענדיק פון ארעסט איבער־
געשראקענע און צעשלאגענע שאפט מען א פאנד כדי נאכצוקומען
די פאדערונגען פון די נאציס דאמיט ס׳זאל זיך ניט איבערחזרן
נאך א מאל דאסזעלבע.

דער פארטשעווער ישוב ווערט נידערגעשלאגן מאראליש פון דעם,
וואס א טאג מערער, און לעבט איבער שרעקלעכע צייטן. מערץ
1940 ברענגט מען צו פ׳רן יידישע געוועזענע פוילישע זעלנער 265,
מ׳פירט זיי פון לובלין צו פיס. לובלין מעלדעט דעם יודנראט אין
פארטשעוו טעלעפאניש מ׳זאל פארבערייטן אויפצונעמען 500 יידי־
שע פלעניקעס דאן זענען מיר דעם חורבן — יונגע פארשניטענע
לעבנס דורך די נאציס.

באלד מעלדט זיך דער יידישער נחשון בן עמינדב דאס איז בו־
טשע רייך אליין, שטעלט זיך איין און דערנענטערט זיך צו די נא־
צישע מערדערס און זאגט זיי: „איך בין פון יודנראט און שטיי
אייך צו דינסט וואס נאר איר ווילט פאר זיך און פאר די געפאנ־
גענע זעלנער". באלד ארגאניזירט ער מענטשן מ׳זאל ברענגען עסן
און אנטוען אוו ס׳געלונגט ארויסצונעמען 22 יידישע יונגעלייט וועל־
כע בלייבן אין פארטשעוו. נאכן אוועקפירן די אנדערע קיין וולא־
דאווע מיט שליטאלעך, קיין וולאדעווע קומען זיי אן בשלום.
נאכן שווערן איבערלעבעניש הערט מען אז די נאציס האבן
דערשאסן אויפן וועג פין לובלין קיין פארטשעווע הונדערטער יונגע־
לייט. באלד הייבט מען אן צו קלערן ווי זיי צו ברענגען צו קבר ישראל

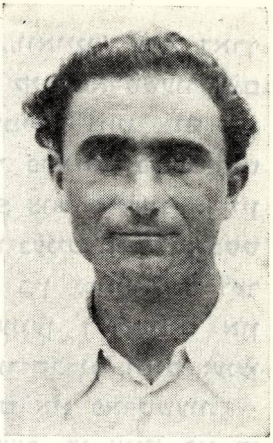
און דער גורל פירט מיך צוזאמען מיטן „וואויט" פון דארף יולא פון לעבן לעווערטאוו וואס איז געקומען קיין פארטשעוו דעם זעלבן טאג אפשר ספעציעל אויסגערעכנט, מ'שמיסט מיט אים און עד גיט דערלויבעניש: „ערלויבט צו ברענגען די פוילישע פלענניקעס פון יידישן אפשטאם, דערשאסענע דורך די S.S. צום פרידהויף קיין פארטשעוו". אזוי האט זיך געליינט זיין דערלויבעניש, איך זעלבסט האב דאס מיט מיינע אויגן געזען וויל איך בין געווען פון דער גרופע וואס האבן זיך איינגעשטעלט צו ברענגען די מתים און מקבר זיין זיי אויפן בית החיים אין 2 בריידער־קברים וואס זענען מערקבאר נאך היינטיקן טאג אויפן בית החיים אין פארטשעוו.

אזוי גייט איין טאג שווערער ווי דער 2־טער. די צייט ביז די אויסזידלונג פון פארטשעווער יידן קיין טרעבלינקע. די ערשטע אין תשעה באב 1942 און די 2־טע שמחת תורה און נאך דער 3־טער אויס־זידלונג בלייבט ניט איבער קיין יידן אין שטאט. איינצעלנע געבלי־בענע אנטלויפן אין די וועלדער נעבן שטאט, ווו זיי ווערן פארפאלגט פון די דארפישע פויערים, פון מכלומרשטע פארטיזאנער פון רוסי־שן אפשטאם און פון די נאצישע בעסטיעס וועלכע פירן דורכזוכונ־גען אין די וועלדער און הרגענען אויס יעדעס מאל פיל יידן.

1943 ארגאניזירט זיך א שטארקע פארטיזאנער באוועגונג און צווישן יידישע גרופעס צו 40 מענטשן אנגעשלאסן אין דעם הויפט שטאב פון די פוילישע פארטיזאנער באוועגונג. אזוי האלטן מיר איבער ביז דער באפרייאונג אפריל 1944 ווען ס'ווערט באפרייט אטייל פוילען ביזן ווייסל.

מיר קומען צוריק קיין פארטשעוו זוכנדיק איבערגעבליבענע ביים לעבן, משפחה און באקאנטע, איינצעלנע פון א פאמיליע זענען מיר געבליבן, און נאך 8 חדשים קומען איבערפאלן אויף יידישע ווינונ־גען פון די פאשיסטישע גרופעס, מ'הרגעט 3 יידן און אלע יידן אנטלויפן פון שטאט קיין לובלין, לאדז' און אנדערע שטעט ווו ס'וונען מערער יידן.

אזוי שליסט מען אפ זכרונות פון פארטשעוו און כ'שריי אויס „חבל על דאבדין ולא משתכחין", נישטא מער קיין יידישער סימן פין פארטשעוו, ווו מיר זענען געבוירען און אויפגעכאוועט געווארן מיט אזוי פיל ליבשאפט, פארברענגט די צייט מיט משפחה, און היימישע חברים און פריינד. דאריבער איז דער חוב אז מיר פארטשעווער לאנדסלייט זאלן זיך האלטן צוזאמען, איבערגעגעבן איינער צום צווייטן.

אברהם אפרת־הטמן

היה זה ברחוב ז'אביה

איני יודע על שום מה נקרא הרחוב ז'אביה, אפשר בזכות הצפרדעים („ז'אביה" צפרדע היא בפולנית), שהיו מקרקרות בנהר הזורם מאחורי הרחוב. אולם יהי מקור השם אשר יהי, הרחוב עצמו, צדדי כאילו, המה המיית חיים יהודיים מלאים ורב־גוניים: בעלי־מלאכה וחנונים הנגררים אחרי עגלת איכר ביום שוק, חסידים ו„עמך" וחלוצים וארגוני פועלים: כולם הסתופפו ברחוב זה, וכאן מקום פגישתם בערבו של יום.

היה בו הרבה מן הישן, אך כבר נסללה דרך אל החדש. הבתים נמוכים נתמכים על עמודים שהותקנו בידי הדיירים עצמם, החלונות כמעט עם פני הקרקע, והשמש — בקושי תצליח לחדור פנימה, ומאורו של יום משתבש. דומה: נוטים הם ליפול וכל רוח מצוייה עשויה לטלטלם ולהזיזם ממקומם, ובינתיים כבר מוקמים בתים חדשים אחרים, המבליטים את עצמם.

בכניסתך לרחוב מצד מזרח — לפניך בית ישן ארוך רב־חלונות: ה„שטיבל" של חסידי פרצ'ב. מהשכמת הבוקר נוהרים אליו לתפילת שחרית, ואינו נסגר כמעט. ב„שטיבל" זה היו מתכנסים הרבה נערים ובחורים ושוקדים על הגמרא, הופכים והופכים בתלמודם. מהם שנעשו אברכים וסמוכים לשולחן חותנם המשיכו ללמוד. לא מעטים הציצו ו„נפגעו", נתפסו לפוליטיקה ולשאלות הזמן ואף החלו מקילים ראש בדברים מקודשים בין כתלי ה„שטיבל", וכך הגיעו לידי ריב ומחלוקת. היו שעזבו את ה„שטיבל" והלכו לבקש תיקונם במקום אחר.

עוזב אתה את ה„שטיבל", צועד צעדים אחדים — וכבר אתה נקלע לעולם אחר של עבודה ומעשה. קול שירה בוקע מן הבתים הסמוכים: כאן יושבים פועלים ושוליותיהם ליד מכונות־תפירה, כאן סדנאות, ושירת אהבה וחלומות שנתבדו, שירים על קשי־החיים ועל מאבק — והיידיש כה עסיסית.

בקירבת ה„שטיבל" — הפראָפעסיאנעלער פאריין (האגודה המקצועית). צלילים אחרים בוקעים ועולים מכאן. תביעות להעלאת השכר ולקיצורו של יום־העבודה. קול סיכסוכים בין העובד ומעבידו, וכתוצאה מכך — שביתות ומפירי שביתה ופיטורים ממקום העבודה. ובאותו בית מתרוצצות שתי מפלגות־פועלים: בונדאים וקומוניסטים. חילוקי דעות, ויכוחים סוערים מלווים השמצה הדדית. והמשטרה העוקבת, הבחינה כי כאן נעשית פעולה קומוניסטית מחתרתית במסוה של האגודה המקצועית. התחילו נגישות, רדיפות, מאסרים, ובעיקר — בפרוס אחד במאי. הדבר חיבל בפעולתה של האגודה המקצועית.

כמה וכמה מפעיליה ודובריה נאסרו, אחדים ירדו למחתרת, יחידים נשארו, קראו למרד במישטר, וברחוב היהודי — נערכים הם למלחמה בציונות, וביחוד בתנועות הנוער החלוציות. לא חסכו מאמצים, הפליגו בהפרעות ובהתפרצויות קשות. וביותר זכור לי הכינוס שנערך ע"י „גורדוניה" בחול המועד פסח... בסיומו נתקיים מיפגן־לילה, בו השתתפו כל באי הכינוס ומוזמנים מן התנועות הקרובות. אולם אך התחילו צלילי שירה עברית מהדהדים ברחובות וכבר נשמעו צעקות: ה„הם" התפרצו לתוך שורותינו והנחיתו מכות גם בילדים ובנוער שכל אשמתם לא היתה אלא השתייכותם לתנועה החלוצית. השנאה לציונות רבה היתה עד כדי להשחית ולהרוס.

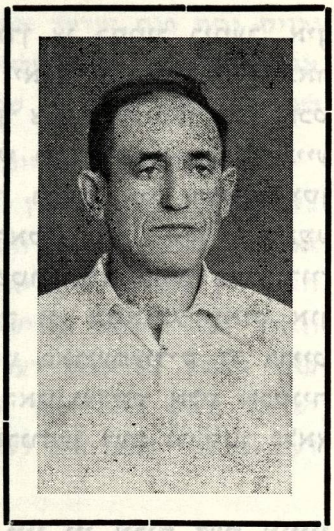
בצידו השני של אותו הרחוב מזדקר לפניך בית־מדרש החדש, שניבנה בשעתו על חורבות השטיבל דקוצק. לבית מדרש זה באים להתפלל מכל שכבות העם. בעלי־מלאכה ומתקדמים ואלה ש„נזרקו" מ„השטיבל" בשל לבושם המודרני או שבניהם יצאו ל„תרבות רעה", הווה אומר: נעשו ציונים, חלוצים. בית מדרש זה הוא מקום מושבם של מבלי־עולם, וכאן, על־יד התנור, התנהלו ויכוחים על שינוי סדרי בראשית והכל בקיאים בהווית העולם ובניהול עניני המדינה. ויכוחי סרק אלו הגיעו לא פעם עד כדי מחלוקת וריב אישי. וכאן גם חברות מודרכות ע"י יהודים למדנים, הקוראים שיעור במשנה ובתלמוד. כאן גם התרכזו במרוצת הימים כמה עשרות בחורי ישיבה פליטי רוסיה שנשלחו לשליחות קדושה לייסד ישיבה „נובהרדקאית". בתחילה שוכנו בבית פרטי בעליית גג, אולם לאחר שקנו את עולמם בחוגים הדתיים והתפרסמו בעיר ביושרם וצניעותם, הותקנה עליית הגג של בית המדרש החדש לשיכונם. הללו הבאים מרוסיה, היוו את הגרעין לישיבה הנובהרדקאית במקום. ותורת נובהרדוק עיקר חידושה — המוסר, טוהר המידות, ההתבוננות. תפילתם היתה נשמעת ברמה

כשהם מנענעים רמ"ח אבריהם, בחינת „כל עצמותי תאמרנה". היו ביניהם למדנים מופלגים, מהם שלא משכו ידם גם מדברי השכלה. אולם העדיפו לא להתבלט בכך, כשם שהיו צנועים באורח חייהם. היה בהם כוח משיכה, ואף השפיעו על אלה שנטשו לימודם בבית המדרש ועדיין לא מצאו מקומם בעיסוק אחר.

הרבה הורים ביקשו לראות את ילדיהם במחיצתם של הנובר־דקאים אף־על־פי שברחוב כבר היו מנשבות רוחות אחרות. הם היו כעין חטיבה נפרדת בפני עצמה, לא עסקו בפוליטיקה, לא קשורים לשום גוף מפלגתי. בעניני חומר הסתפקו במועט, מזונם דל ולבושם צנוע. לא היו סמוכים לשולחנם של אחרים, ארוחותיהם נוהגים היו לסדר בצותא. מובן כי זקוקים היו לתמיכה כספית. לשם כך נוסדה ועדה שהיתה מורכבת רובה מנשים, ועיקר דאגתן לאוכל וללבוש.

בסמוך למקום זה עמד ה„שטיבל" של חסידי גור. הם ראו את עצמם כשמנה וסלתה של העיר בזכות הרבי הנודע שלהם ובזכות היותם אנשי־מעשה, אף־על־פי שלא היו מופלגים בלמדנות; הלמדנים היו בעיקר אצל חסידי ראדזין ופרצ'ב. חסידי גור תמכו באגודת ישראל שנוסדה בעיר ונתנו ידם לייסוד בית הספר לבנות „בית יעקב". בכל כוחם ביקשו למנוע מילדיהם מלהצטרף לשורות החלוץ ולתנועה הציונית, אולם הזמן עשה את שלו — בניהם ובנותיהם יצאו להכשרה ועלו ארצה.

בקצהו השני של הרחוב קבעו מקומם החלוץ הצעיר והחלוץ. לעבודתם ניתנה תנופה רבה בבוא החבר ז'לונקה, מורה לעברית. כאן התנהלה פעולה ענפה, והסניף היווה משען לנוער שחיפש חברה וחיים חדשים. הדיבור העברי והשיר העברי היו מהדהדים בתוך כתלי הבית. אולם לאורות הרבים נתלוו גם צללים. שעה שנידרש חבר לצאת להכשרה ולהגשמה עצמית נערמו בפניו קשיים מרובים. הקשר לבית ולמשפחתה היה הדוק כל כך בעיירה שלא ידעו להתגבר עליו. כתוצאה מכך היתה נשירה: חברים עברו למפלגה „פרייהייט" שלא חייבה הגשמה עצמית, והנרפים פנו עורף ועזבו אותנו. אולם הנשארים התאוששו והתחילו בבניית הסניף מחדש. הרבה נערים ונערות תלמידי בית הספר הצטרפו לשורותינו.

אשר אנטשעל ענגעלמאן ז״ל
(ארגנטינע)

דאס בילד פון אונזער שטעטל

דאס בילד פון אונדזער פארטשעווער שטעטל פון מיינע קינדער־יארן, פון דער צייט פון צארישן הערשער ניקאלאי. די זכרונות פון מיין זיידנס שטוב און שפעטער מיין טאטנס שטוב. מיין זיידע ע״ה איז געווען באקאנט מיטן נאמען דורך זיין פאך, אזוי ווי אלע יידן אין יענער צייט פלעגן זיין באקאנט מיט זייערע נעמען יעדער דורך זיין פאך, ניט אנרופן זיך מיטן ביינאמען. מיין זיידע ע״ה האט זיך געפונן רחמיל רימער. זיין נאמען איז געווען רחמיל יעזשארא, נאר באקאנט איז ער געווען מיט זיין פאך נאמען. און אזוי שפעטער האט מען מיין טאטן געפונן אויף מיין זיידנס פראפעסיע, לייזער רחמיל רימערס און אזוי שפעטער האט מען מיך געפונן אנטשעל רחמיל רימערס אינ־ניקל. אבער מיינע פריינד ווי איך וויל אייך דא באמערקן ווי אנ־גענעם איז עס געווען ביי יענער צייט ווען מען האט זיך געהערט מיט גרויס יראת הכבוד מיט עלטערן און מיט באבע־זיידע, מיט דעם לאזן זיך רופן מיט זייערע פאך נעמען, הגם מ׳האט גאנץ גוט געוווסט אז איך למשל הייס אנטשעל ענגעלמאן.

יעצט וויל איך אייך פארשטעלן מיין זיידנס דריטן נאמען וואס איז וויכטיקער פון די פריערדיקע צווויי דערמאנטע נעמען אנרופנ־דיק אים רחמיל רימער דער בעל אכסניה פון ארעמע לייט. אזוי האט ער געהאט זיין פראפאגאנדע נאמען סיי אין די נאנטע שטע־טלעך און סיי אין די וויייטערדיקע שטעטלעך, אז ווי נאר ארעמע לייט האבן זיך צוזאמענגעטראפן, רעדנדיק צווישן זיך מכוח אן אכסניה פון פארטשעוו, פלעגט שוין איינער דעם צווייטן איבער־געגעבן אז אויב ער וויל האבן דעם גן עדן מיט שלאפן און עסן

און ווארעמקייט זאלסטו זיך גלייך ווענדן צו רחמיל רימער. איך געדענק נאך גאנץ גוט פון מיינע קינדער יארן, אזוי ווי ס׳זאל נאר וואס זיין, אז אלע אייניקלעך פלעגן זיך צוזאמענקומען ביי נאכט צום זיידן אין שטוב אויף טשיקאוואשטש מקבל פנים זיין די נייע געסט און באמערקן ווי דער זיידע ע״ה הייצט איין דעם גרויסן אויוון, אנלייגן פול מיט ברעזענע האלץ, און ס׳איז טאקע געווארן גוט וואַרעם אין דער גרויסער שטוב איז געווען דער גרויסער אויוון וואס איז געשטאנען פאפשיק ווי אהאלבע וואנט און די צווייטע האלבע איז געווען צוגעצוימט פארנעמענדיק די ברייט פון דער שטוב פון וועלכער איין טייל האט געדינט אלס אכסניה פאר די ארעמע לייט דער טייל האט פארנומען דעם גרעסטן פלאץ פון דער שטוב.

איך געדענק עס ווי עס זאל איצט זיין ווי ארום דעם אויוון זענען אויף לאנגע בענק געזעסן די ארעמע לייט און געווארעמט זיך. די באבע ע״ה א קליינינקע, דארינקע יידענע האט יעדן ארעמאן געגעבן זיין שיסעלע עסן און די ארעמע לייט פון גרויס הנאה פונעם גוטן עסן, האבן די באבע באשאטן מיט פיל ברכות אויף אריכות ימים. אויף צו להכעיס איז זי געשטארבן גאנץ יונג נאך פאר די 50 יאר.

די ארעמלייט אזוי זיצנדיק און זיך ווארעמען ביי דעם הייסן אויוון און זאטע, האבן זיי דערציילט פארשידענע מעשיות. איך געדענק ווי עס וואלט איצט געווען, אז איך און אלע אייניקלעך האבן ארום גערינגלט זיך לעבן די ארעמעלייט און דער זיידע ע״ה בתוכם. עס פלעגן נאך אייניקע שכנים אויך אריינקומען אויסצוהערן די מעשיות וואס אייניקע פון די ארעמעלייט פלעגן דערציילן פון זייער אייגענער לעבנס געשיכטע, און אלטע מעשיות פון באווסטע רבייס ר׳ זישע, אלימלך, און אונדערע לעבנס געשיכטע.

און אזוי פלעגט עס זיך פארציען ביז שפעט אין דער נאכט. ווען אייניקע פון די ארעמעלייט פלעגן ביסלעכווייז נעמען אייַנדרימלען, איז דער זיידע ע״ה ארויפגעגאנגען אויפן בוידעם און אראפגעבראכט סנאפעס שטרוי, אויסגעבעט זיי א געלעגער פארשפרייט מיט ווייסע פלאכטעס און דער עולם האט זיך געלייגט שלאפן. אויף צוצודעקן האבן זיי שוין נישט באדארפט, ווייל דער אויוון איז געווען גענוג זיי צו דערווארעמען אזוי ווי אין א שוויץ באד. די ארעמעלייט האבן מיט

גרויס נחת רוח יעדער איינער אויף זיין נוסח געליינט קריאת שמע און צו ביסלעך איינגעשלאפן. אזוי האט זיך געפירט דער כסדריקער לעבן ביי מיין זיידן אין שטוב.

און אזוי, מיינע פריינד, האט זיך דערזעלבער יידישער לעבן אי־ בערגעטראגן צום צווייטן דור, ביי מיין טאטן ע"ה איז עס גארנישט אנדערש געווארן, דער חסידישער און חברישער לעבן. דאס אלעס האט זיך געצויגן ביזן יאר 1941, פון דאן אן איז פארשוווונדן גע־ ווארן דער שיינער יידישער משפחה'דיקער לעבן. היינט איז נאר פאר אונדז פאראנען דער אויפבלי פון א יידישן פאלק אין ארץ ישראל וואס דאס קען פארווירקלעכן דעם חלום פון יידישן מא־ דערנעם און טראדיציע לעבן.

יצחק אבן־זהב (גולדשטיין) תל־אביב

געשעהענישן אין אונדזער שטעטל פארצעווע 1930

ל״ג בעומר אויף דער נאכט

זייענדיק אויף דער נאכט אין שטוב האב איך דערהערט אויסער־געווויינלעכע געשרייען פון דער ריכטונג פון רינעק (מיר האבן גע־ווויינט אויף שעראקע גאס 6). איך בין ארויס אויפן גאס, האב איך דערזען אלע מיינע הברים פון גורדוניה זייער דערשראקענע, זיי האבן מיר געזאגט אז ווען זיי האבן דעמאנסטרירט פון סניף גור־דוניה, וועלכע איז געווען אויף קאלעיאווע גאס, אין דער ריכטונג צו דער פאראווע מיל איז גלייך נאכן רינעק, לעבן זעליג זייגערמא־כער און גדליהו מלמד, באפאלן געווארן דורך א חברה וואס האבן געהערט צום פראפעסיאנעלן פאריין און האבן זיי מערדערלעך צו־שלאגן מיט שוסטער פיילן, פלעשער זאמד, שטעקנס און שטיינער. בראש פון דער לג־בעומר דעמאנסטראציע איז געגאנגען אונדזער לע־רער און פירער פון גורדוניה, שלמה טשארגאטשאפסקי ז״ל (היינט שחורי), יוסף קארן, טובה וארצמאן און גרשון וואסערשטראם. איך האב זיך דאמלס נישט באטייליגט אין דער דעמאנסטראציע ווי יעדעס יאר, ווייל דאמאלס איז מיין שוועסטער שפרינצע ז״ל געווען זייער קראנק און צומארגנס איז זי געשטארבן אין שפיטאל אין לובלין און איבערגעלאזט א קינד פון ניין מאנאט — בערעלע סאבעלמאן ז״ל. דאס קינד בערעלע האט זיך א קורצע צייט געהאדעווט ביי זיין פאטער און באבע־זיידע אין האלעשאוו. דאס קינד איז דארט זייער קראנק געווארן און מיר האבן אים געמומען צו אונדז קיין פארציווע. ווען בערעלע איז אלט געווארן 6 יאר האט אים דער פאטער לייבל צוריק געמומען צו זיך קיין בריסק. פון דאמלס איז דאס קינד בערעלע געווען ביי זיין פאטער ביז די היטלעריסטישע קריג איז אויסגעבראכן. בערך אין 1940 איז זיין פאטער לייבל סא־בעלמאן ז״ל דערשאסן געווארן פון זיינס א שכן א פאלאק אין

הולעשאוו (לעבן סלאוואטיטש), איז שוין דאמאלס בערעלע גע־ווען געצווינגען צו פארלאזן זיין היים אלט זייענדיק 10 יאר. איז ער אוועק אין וואלד צו די יידישע פארטיזאנער. ווי פאר־טיזאנער וואס זענען געווען מיט אים צוזאמען אין וואלד האבן מיר איבערגעגעבן איז ער געווארן זייער א פעהיג יינגל און א סך מאל איז ער געווען דער מורה־דרך פון די פארטיזאנער. אין א סאך פאלן האט ער ספעציעל געליטן. זייענדיק א יונג קינד און נישט האבנדיק ווער עס זאל זיך פאר אים אננעמען, האט מען אים געשיקט אויף די געפערלעכסטע ערטער, אבער דאך האט ער איבער־געלעבט. תיכף נאכן קריג איז זיין הויפט ציל געווען צו פארן נאך ארץ־ישראל. מיט דער הילף פון דער סוכנות איז ער געפארן קיין אי־טאליע אין יאר 1945 און איז אריין אין תנועת נח"ל (נייער חלוצי לוחם) און פון איטאליע איז ער געפארן קיין ישראל אין 1947. אויפן וועג האבן די ענגלענדער פארהאלטן זייער שיף און געפירט קיין קפריסין. קיין יוגנט האבן די ענגלענדער נישט ארויסגעלאזט פון קפריסין. איז מיט דער הילף פון דער סוכנות האט ער באקו־מען א תעודה אז ער הייסט שטערן און ער איז אלט 35 יאר (אנ־שטאט 17 יאר). אין אפריל 1948 איז ער געקומען אין לאנד און מען האט אים נישט ערלויבט צו קומען צו מיר. מען האט זיי גלייך געשיקט אין מיליטערישן לאגער אין נתניה, נאר נאך א גע־וויסע צייט האב איך זיך דערוויסט אז ער איז אין לאנד און בא־טייליקט זיך שוין אין פארשידענע שלאכטן און שיירות קיין ירוש־לים. נאכער איז ער געקומען צו מיר עטלעכע מאל. דאס לעצטע מאל איז מיין בערעלע (דב) סובלמן געקומען צו מיר דעם 15.10.48 און דערציילט אז ער איז מפקד כיתה.

די פרייד איז ביי מיר געווען אומבאשרייבליך דערוויסנדיק זיך אז כאטש איינער פון מיין פאמיליע — מיין שוועסטערס זון בערעלע האט זיך גערעטעוועט און געקומען אין ישראל. אבער ליידער נאך אהאלב יאר זיין אין לאנד און אנטיילנעמען אין פארשידענע שלאכ־טן, איז ער געפאלן ביי עיראק־אל־מנשיה י"ג תשרי תש"ח, 16.10.48 והובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בכפר ורבורג, שו־רה ה'.

וועגן דב סובלמן איז פארשריבן אין ספר יזכור און אויך זיין בילד אויפן עמוד 582 (ספר יזכור של הנופלים במלחמה הקוממיות בישראל — 1955) — סובלמן דב (ברלה).

ישראל קארן — תל־אביב

אחי יוסף קארן

לא קל לתאר בפרוטרוט את אישיותו של אחי יוסף קארן ותרומתו לחיי החברה בפרצ׳ב. פרק מיוחד מלא הוד, היא פעילותו בקרב הנוער למען א״י.

יוסף קארן התחיל את פעילותו הציבורית כחבר „בהתאחדות״ צ.ס. הוא יסד את „החלוץ״. עד סוף ימיו דאג שיסעו להכשרה ואח״כ לא״י יותר ויותר בני נוער. רבים מתושבי פרצ׳ב נמצאים בישראל הודות לפעילותו ותעמולתו. כמו״כ דאג שבפרצ׳ב יהיה מורה עברי שאחזקתו היתה מוטלת בחלקה הגדול על כתפיו. הוא היה היו״ר הקבוע של „קרן קימת״ ו„קרן היסוד״. הודות לעמלו התקיים בפארצבה קבוץ־הכשרה.

ראוייה להזכיר תשובתו למתווכחים והשואלים אם ארץ ישראל מסוגלת לפתור את בעית היהודים ואיך יהיו סדרי החיים בארץ; תשובתו היתה:

„היו חלוצים, סעו לא״י, הפכו שממות לאדמה פורייה, עיבדוה, בנו יותר ויותר קיבוצים, כפרים, ערים ובתי חרושת — אז בעית היהודים תפתר ואז נחליט מה תהיה צורת חהיים אותה אנו רוצים לסגל לעצמנו״.

ראוי לציין כי אשתו חוה, בתו של יצחק רולניק, עזרה לו הרבה בעבודתו למען א״י.

יוסף גם עזר לייסוד ספריה בפרצ׳ב ובייחוד להתפתחותה. ערים הרבה יותר גדולות מאשר פרצ׳ב לא היתה להן ספריה כה עשירה כמו בפרצ׳ב, בשפות: יידיש, עברית ופולנית.

הוא גם פעל שליהודי העיר יהיה נציג „במועצת העיריה״. בזמן האחרון היה הוא עצמו נציג כזה.

בפרוץ המלחמה, נמצא הוא בעת הכנותיו לעליה והגשמת חלומו.

הרוצחים הנאצים רצחוהו עם שאר מנהיגי העיירה פרצ'ב. את אשתו חוה וילדם, את אשת יצחק — חוה וילדיה, את אשת משה — אסתר וילדה, את דינה ואת רחל ואת ההורים היקרים — כולם ניספו בידי הרוצחים הנאצים בתאי הגזים. האחים יצחק ומשה נפלו כפרטיזנים ביערות.

אני מרשה לעצמי להזכיר אפזזודה בקשר לאמנו היקרה (כך קראנוה).

מדי ערב־שבת אחרי הדלקת הנרות, היתה אמי נושאת מביתה, במו ידיה, דגים, בשר וחלות למשפחות נזקקות. קרה פעם שאמא חלתה ולא היה בכוחה לחלק את המנות כרגיל, שפכה דמעות על שמשפחות אחדות תשארנה בשבת בלי אוכל. ביקשתי אני ממנה שתאמר לי את שמות המשפחות ואני אשא אליהן את האוכל. אולם היא לא הסכימה, כי לא רצתה שאני אדע מי הם אנשים אלה, בכדי שלא יבושו בראותם כי זולתה יודע עוד מישהו על דחקותם. הייתי נאלץ לקרוא לאשת אחי הבכור יצחק והיא, חוה, סידרה את העניין. בשבילי זה נשאר סוד עד היום הזה.

נר לנשמות

הורי: פריידה־זיסל ויעקב־בונם;

אחי: יצחק, אשתו חוה־שרה וילדיהם;

יוסף, אשתו חוה וילדיהם;

משה, אשתו אסתר וילדיהם;

אחיותי: אסתר ורחל.

ה י " ד

ר׳ ישראל לייב שנייידער

מיין טאטע ישראל לייב שניידער איז געווען זייער א פרומער. זיין אינהאלט אין לעבן — נאר טון מצוות. אין וואס זענען באשטאנען זיינע מצוות? באזארגן ארעמע — זיי זאלן נישט הונגערן. קיינמאל ניט געוט. ער איז געווען אנגעשלאסן אין ,,לחמא עניא״, ,,שומרי שבת״ און אויך חברה שניידער. ס׳איז געקומען שבת האט ער זיך אנגעטון, געזומען דעם קויש און זאגט צו זיך: ,,מען דארף גיין״, אין שנייען, אין בלא־טעס, אין רעגנס, פאר גארניט זיך געשראקן. ער פלעגט זאגען ,,ס׳וועט מיר גאר ניט שאטן אין זכות פון די יתומים״. מיין טאטע האט גע־קענט זינגען, און האט אונטערגעהאלפן מלך דעם חזן. ער פלעגט אהיים קומען פון בית המדרש האט ער אלע ניגונים געזונגען. וועו ער האט געזונגען דעם קדיש פון ר׳לוי יצחק, ,,גאטענ־יו, וואס האסטו זיך אנגעטשעפעט אויף דיין פאלק ישראל״ האט ער אויפגעהויבן די אויגן צום הימל, איך האב געזען ווי ער בעט און לעבט איבער די פיין פון א פאלק וואס לעבט שטענדיק אין שרעק. מיין טאטע איז געווען א גוטער חבר פון מורה הוראה. שבת נאכן דאווענען זע־נען זיך צונויפגעקומען ביי אונדז יידן, מען האט געלערנט א פרק משניות. דעם ערשטן וויכוח מיטן רב האט מיין טאטע געהאט, וועו די דייטשן זענען אריין אין פארטשעוו אין 1915 האט מען געגרינ־דעט א פאלקס שול, איך בין געגאנגען אין דער שול, מרים דעם רבס איז געגאנגען אין דער שול. דער רב האט געזאגט אז עס דארף זיין א ריין רעליגיעזע שול, מיין טאטע איז געווען דאגעגן. מען האט געסטראשעט מים חרם, וועו ס׳וועט שיקן א קינד אין דער שול.

איך געדענק דאס יאר 1918 וועו די רויטע ארמיי איז אריין־צו אונדז, אסאך פון דער יוגנט זענען אנטלאפן, דאס הייסט מיטגע־לאפן מיט זיי.

שפעטער האט מען געוואלט גרינדן א פראפעסיאנעלן פאריין ס,איז ניט געווען קיין געלט, האט א חברטע פארזעצט דעם מאנטל ביי בנציון באט און געדונגען א דירה. מיט מסירת נפש איז געווען די פארציוועך יונגט. דער כאר ביים קולטור פאריין, די געזאנגען וואס האבן זיך געהערט: ארבעטער לידער. גאלדע ווייסבערג פלעגט ברענגען פון ווארשע קיפניס לידער, ראזענפעלדס לידער. דאס שטעטל איז געווען אקטיוו סיי פון רעליגיעזע, סיי פון ניט רעליגיעזע.

פארשניטן געווארן מיין שטעטל פארטשעוו.

מען האט אלעס אומגעבראכט: אין צווישען זיי אויך מיין ברוֿדער גרשון, א פרוי מיט 2 קינדער, מיין שוועסטער און שוואגער, 3 קינדער. מיין טאטן האט מען ערב ראש השנה דערשאסן.

עהרע זייער אנדענק!

יהושע רבינוביץ, קבוץ שפיים

מי יתן ראשי מים
ואבכה יומם ולילה
ועיני מקור דמעה
את חללי בת־עמי

(ירמיה ח', כ"ג)

בדד אני

בדד אני בקבוץ שפיים,
נשכח מאלוקים, מאנשים;
הגורל השביע אותי מרה,
השקה אותי מכוס התרעלה.

בדד אני בחדרי,
אין איש מעונין בקיומי,
ולולא סדרן העבודה
הייתי נדון לשכחה.

הנני גלמוד, נשארתי לבד
ללא אשה, ללא בן ובת;
שבת משוש ותוכן חיי,
עננים כבדים כיסו את שמי.

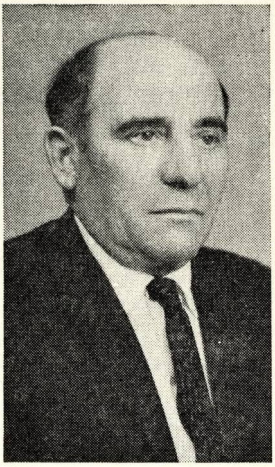
הנאצים רצחו את הורי,
את אחותי ושלושת אחי,
אשתי המסורה, העדינה,
בתי בגיל פחות משנה.

ביער נספו גיסי, אחיניותי,
ברחובות העיר נרצחו דודתי,
סבתי דודי וגם דודני,
כל קרובי, ידידי ומכרי.

בדד אני עם ספרי,
אלה נותרו לפליטה בחיי,
ימי שבעו מרורים ותלאות,
זהו חלקי עלי אדמות.

היכול ספר דומם
למלא מקום אב ואם?
ספר מאד מענין —
מקור אשה, בת ובן?

ככה רודף יום אחרי יום
בחורף, בקיץ, בקור, בחום;
היום מהר חולף, הזמן עובר,
וכל מה שהיה אינו חוזר.

אברהם לבנבוים — חיפה

מצב־רוח מלחמתי

עוד חצי שנה לפני כן תפש הצבא הפולני עמדות על הגבול, אבל איש לא היה בטוח שהמלחמה תפרוץ. החיים התנהלו כרגיל ואעפי"כ הורגש באויר רוח של מלחמה. היהודים המשיכו לסחור כתמול שלשום, אבל משפחתי הרגישה זאת יותר משאר היהודים מכיוון שהמסחר שלנו היה עם גרמניה. זכורני שעוד בהתחלת שנת 1939 באו אלינו סוכנים מבתי־מסחר גרמניים ואמרו שעבים כבדים ממשמשים ובאים; בסופו של דבר יפתח היטלר במלחמה.

זאת ועוד: אנחנו שלחנו סחורה לגרמניה, ומיד בעלות היטלר לשלטון הנהיג הגבלות למטבע קשה. כדי לשלוח סחורה לגרמניה היקצתה הממשלה הפולנית מכסות ואנחנו קיבלנון, אבל נבצר מאתנו לשלוח סחורה למי שרצינו. היינו נאלצים לשלוח לבתי־מסחר גרמניים בלבד. נזכר אני בעוד מקרה אחד: קיבלנו מכתב מבית־מסחר יהודי בו הוא מבקש מאתנו לשלוח סחורה ומוסיף: „תשאלו פי רבי אם זה הוגן לא לתמוך בבית־מסחר יהודי"; אבל אנחנו לא יכולנו לעשות זאת כי הממשלה הפולנית לא היתה מקצה לנו מיכסה.

ככה נמשכו החיים תוך הרגשה מודגשת יותר ויותר כי סופה עומדת להתחולל.

המצב נעשה רציני

חודש לפני פרוץ המלחמה, הכל נעשה רציני. נשמעות כבר דרישותיו של היטלר ורואים כי המלחמה תלויה באויר. מדי ערב הולכים לשמוע רדיו (אז היו בעיר מעט מאוד מקלטי רדיו). אנשי צבא לא באים עוד לחופשה. ויום אחד בא איזה חייל, הוא מספר כי בגבולות כבר קורות תקריות קטנות. על כולם משתלט מצב־רוח רציני ובמיוחד על היהודים. — והנה שומעים: המלחמה פרצה. המהומה בעיר גדולה. למחרתו רצים האנשים לחנויות המכולת לקנות צרכי אוכל. אך אצלנו אין

במה לקנות כי נשארנו בלי כסף הואיל וכספנו נתקע בגרמניה ובוורשה, וגם בלי סחורה. נוסף לכך חלתה אחותי בטיפוס, וידנו אינה משגת לקנות דבר־מה אפילו בשבילה. לקחת בהקפה, זה לא היה יאה בשביל הורי ע"ה. זוכר אני שאבי לקח קצת „לעקאפאדיום" ומכרהו בבית המרקחת (בקושי נאות לקנותו) ובתמורתו קנה קצת צרכי מזון. נמצאה אצלנו עוד סחורה, אולם להמירה בכסף, זה לא בא בחשבון.

הידיעות הראשונות על המלחמה

כשקמים בבוקר, הדבר הראשון שרוצים לדעת מיד, מה נשמע בדבר המלחמה. נפוצות שמועות משמועות שונות. הפולנים ממשיכים להתפאר: „אנחנו נראה להם את כוחנו". ולעומת זה נשמעות ידיעות כי הגרמנים כבר הפציצו את ביאלע פאדלאסק.

על כך התלחשו מפחד פן יוודע למשטרה. פעם עצרו יהודיה ושאלוה: „איפה שמעת כי הפציצו ביאלע פאדלאסק?".

זוכר אני גם עת בוא גובה־המיסים לתבוע מיסים. אמרנו לו הרי במלחמה אנחנו! אמר הוא: אין דבר, אנחנו נראה להם לשווביש הללו! אולם נראו כבר סימנים בולטים שהמלחמה במלוא עוצמתה. מטוסים גרמניים טסים מעל לעיר ומפציצים אותה, והם טסים נמוך מאוד. אנחנו יצאנו אז עם אחותנו החולה לכפר והמטוסים יורים מעל לראשינו. לא עבר הרבה זמן והופיעו אנשי צבא פולניים שנותקו ממחנותיהם. בלילה רץ בבהלה הצבא הפולני ומוכר סוסים.

זכורני שחייל פולני רצה לתת לי סוס שתמורתו אתן לו את האופניים. יהודים עושים אתם עסקים ובעיקר בטאבאק. גם אני התחלתי לקנות מהם טאבאק והירווחתי טוב מאוד, כך שבבית התחיל נוצץ זהוב...

יהודים מערים שונות רצים. יהודים נסים בעגלות. יהודים מוורשה ומכרכים אחרים רצים אל מקומות שהרגלים נושאות. מהם שאומרים כי רצים לעבר הגבול הרומני. הם עצרו בעירנו ואמרו לנו: „בירחו איך שתוכלו, כי המצב רע. בבוא הגרמנים לעיר, הקרבנות הראשונים הם היהודים". התחילו אז גם אנשי עירנו לברוח אל הבוג, אל הרוסים. אך הצרה היתה שחלק מאלה שברחו, שבו. לא ידענו מה לעשות. הם מסרו לנו כי הדוחק מעבר לבוג הוא מחוץ לדרך הטבע. אי־לכך היו הרבה אנשים שלא ידעו מה להחליט. ובינתיים „ראש־השנה" הגיע.

בהיותנו ביום השני של ראש השנה בבית־הכנסת, הוחרשנו

מרעש המטוסים. הם תימרנו מסביב לעיר כי הבחינו בצבא הפולני הבורח. אחרי־כן נשמעו יריות איומות. אחרי היריות נודע לנו כי אלה היו מטוסים רוסיים. פירוש הדבר שגם הרוסים נלחמים בפולנים.

העיר בלי מנהיג

בעת ההיא לא היה בעיר אדם שיעמוד בראשה ואף לא משטרה, אז בא פקיד מהעיריה אלינו היהודים וביקש מאתנו שאנחנו נמנה משמרות אשר ישמרו בעיר וישגיחו שלא יעלוה באש כי נפוצו שמועות שרוצים לעולל לה זאת. בין אנשי המשמר הייתי גם אני והתהלכתי בלילה עם נשק ביד כי בזה לא היה מחסור, הוא התגולל פשוט ברחוב (אפשר היה אז לצבור בית־נשק מלא, כפי שאתאר אחר־כך, היו שני נערים שהסתירו נשק).

יום אחד נכנס אוטו עם צבא רוסי מזויין, לקחת חיל רוסי פצוע. ניגשנו אליהם ושאלנו: מי יכבוש את העיר? הגרמנים? הרוסים? הם לא ידעו מה לענות. מעניין: עוד באותו יום הדביקו הפולנים מודעות בעיר כי הצבא הפולני הפציץ את ברלין. זה נמשך כך עד שהגרמנים נכנסו לעיר.

שמחת תורה — הגרמנים באים

אך באו הגרמנים לעיר, המקום הראשון שמה נכנסו היה בית־המדרש. הרימו קול צעקה באמרם: „החוצה יהודים לאויר הצח!" כל מי שיכול היה, ברח. אבל לא היכו אף איש, נקל לשער. איזה שמחת־תורה היתה לנו. לפנות ערב עבר צבא מזויין מכף רגלו ועד קדקדו. וגם הפעם לא היכו. למחרתו, בצאתי העירה — כבר נחטפים יהודים לעבודה. בין החטופים הייתי גם אני ועבודתי היתה לשטח תבן לשם מקומות שינה בשבילם. בין כה וכה נשמעה צעקה בין החיילים כי ה„פירר" מדבר. מתוך ריצה הפיל גרמני אחד מראשי את הכובע. הוא עצר וביקש את סליחתי בצורה כה אדיבה שהשתוממתי על מה הוא צריך כך לפייסני? ובלבי אמרתי: אם כן, אין הגרמנים כה רעים...

אחרי העבודה יצאתי לרחוב והאזנתי לשיחה הבאה: אותו הקצין שהפיל את כובעי קרא לפקידי העיריה והטיל עליהם לפתוח את החנויות ושידאגו לכך כי לעיר יהיה מראה נורמלי. הוא מסר זאת לפקידים על־ידי מתורגמן. מיד התחילו הפקידים לשפוך על היהודים קיתונות של גידופים שהם החביאו את הכל ועוד ועוד. זאת עשו מבלי התחשב בנוכחותי. הגרמני נתן להם הוראה והלך אתי

בתיתו לי לחם במרמלדה בשכר עבודתי. אני בא הביתה עם הלחם ומראה לאבי ולשכנים: „הביטו הגרמני אינו כה רע; נתנו לי לחם" ואני מספר להם על הכובע ועל בקשת הסליחה. לכולם נגולה אבן מעל הלב. משמע שלא כל־כך רע...

החיים בעיר מתחילים להיעשות נורמליים יותר

בעיר התאכסן הצבא הגרמני בבנינים ציבוריים. לע"ע אין הרישעות הגרמנית באה לידי ביטוי. חוטפים לעבודה ומשחררים אחריה בתיתם להם לחם הביתה. חוטבים עצים אצל הגרמנים ומשרתים אותם. ככה יום־יום. החורף במלוא עצמתו. יהודים ממשיכים ללכת אל מעבר לבוג אם־כי הגרמני כבר נמצא בעיר. בהתחלה הירשו הגרמנים לעבור. חלק מהיהודים אשר היה להם כסף, עסקו במסחר והעסקים הצליחו. הם הביאו סחורה מלובלין ובמיוחד סוכר. פעם אמרתי לאבי כי גם אני רוצה לנסוע ללובלין להביא סחורה ולהרויח דבר־מה. אומר לי אבי: „אברהם לא כדאי לנסוע כי לחיינו ממילא אין כל ערך". הוא כבר חש זאת. אומר אני: „אבא, אני רוצה לנסוע אל מעבר לבוג". הוא פרץ בבכי. אז החלטתי לא לנסוע. וכך זה נמשך זמן קצר עד שהגיע יום החמישי העצוב.

יום החמישי הראשון העצוב

זה היה בערך בפברואר 1940. נוסע אני לטחנה לטחון תבואה. בנוסעי אני רואה אנשים מבוהלים ובוכים. מה קרה? אנשי הגסטפו נוסעים ומכים יהודים. אנחנו ממשיכים בדרכנו. מופיעות לנגד עיני משאיות מלאות צוארונים חומים מזויינים ומבטיהם מלאי רציחה. הם נוסעים הלאה למרכז העיר. אנחנו, כלומר אני והעגלון נמצאים כבר ליד הטחנה ורואים משאית ריקה כי הרוצחים ירדו ונכנסו לבית יהודי. אני מביט מן הצד ורואה השמשות שבורות. שוברים את הרהי־טים ומכים את האנשים (זה היה אצל אליהו ליבערמאן), הגרמנים יוצאים מהבית ושואלים אותנו: „יודן?" איתם היו „שקצים" פולניים והם אמרו: „יודן". מיד משכו אותנו בכוח מעל העגלה וצוו עלי לשכב ליד המפתן, וכל הרוצחים שיצאו מהבית דרכו עלי עד שיצא האחרון. זה לקח מקל עבה והיכני ברציחה כזאת ששמעתי התנשפותו בשעת ההכאה. אבל מה שמעניין הוא, שלא הרגשתי את המכות (גם יהודים אחרים שהוכו ביום ההוא אמרו שלא הרגישו את המכות). כשגמרו להרביץ, קמתי ורצתי לטחנה (טחנתו של אברהם ברמאן) ושם גם לא ידעו מה שהתרחש בקירבתם.

ביקשתי לתת לי כובע שחבשתי בדרכי הביתה. איך שיפול דבר רציתי להיות בבית. בדרך ראיתי שוב גרמנים מכים יהודים. הבכיות קרעו שחקים. ראיתי שאין לי אפשרות לעבור, כי יכולים לחטפני. סוף־סוף נכנסתי העירה. הבחנתי שרוב היהודים חבויים. מביטים בעד החורים ורואים מה שעושים הרוצחים ליהודים ולרכושם. בא הערב. נכנסתי הביתה. הכל הפוך בבית, הפוך ומפוזר. פוגרום. מספרים לי איך הניסו יהודים לתוך הנהר הקר כשהם לבושים. בבתים שברו את כל הרהיטים, שדדו סחורות, אבל קרבנות לא היו. כנראה היתה להם הוראה כזאת לא לרצוח, כי אם להרוס ולשדוד.

בלילה נתאספו השכנים וסיפרו איש לחברו מה עבר עליו במשך היום וטיכסו עצה מה לעשות להבא. מעניין מה שעשו אנשים: הם הפכו בבית את הרהיטים שייראה כאחרי פוגרום. כשנכנסו הרוצחים ושאלו אם כבר היו, ענו להם שכבר היו, והם יצאו. „רימו את היעקע"... ומה הלאה? מתיעצים, אומר אחד: מה? אתה רוצה לנוס אל מעבר לבוג? הנה, הוכית, ועכשיו תשכב ותנוח במיטתך; מעבר לבוג הדוחק הוא גדול ואין מקום אפילו למחט, דוחק כזה שורר שם. ידיעות כאלה הגיעו משם. הרבה אנשים חלו ורבים שבו למקומם.

היו מקרים שבאותו יום חמישי חזרו אנשים ובראותם מה מתרחש פה שבו על עקבותיהם. אחדים מאלה נמצאים היום בישראל. כך עבר יום אחרי יום וכאילו נשכח מה שהיה. נחלש קצת המתח.

אני רוכב לוורשה על אופניים

פעם רואה אני שאבי מתעצב מאוד. „אבא" שואל אני, „מה אתה כך עצוב? הרי אתה רואה שהאנשים מגרשים מאליהם את העצב ואתה מתמיד בעצבותך". אומר הוא שחלום רע חזה: כי שני חתניו, היינו שני הגיסים שלי ניספו בוורשה מהפצצה. אני מנסה להרגיעו, אבל אינו עולה בידי. המרה־שחורה אינה סרה מאבי. אומר אני: „היודע אתה מה? אני ארכב על האופניים לוורשה לראות מה נשמע שם". אבי הסכים בדממה. אני ועוד יהודי מוורשה אשר אשתו נמצאה שם, נסענו. בערב הראשון הגענו לקאלושין. נכנסנו ליהודי ללון. אנו מספרים לו שהננו מפרצ'ב ואנו נוסעים לוורשה. הוא הוכיח אותנו קשות: „מה זה עולה בדעתכם לנסוע בדרך כזאת? שני יהודים במצב כזה?" היהודי מתחיל לספר מה שעשו הגרמנים עם יהודי קאלושין. אך נכנסנו לעיר. הניסו את כל היהודים לבית המדרש וירו למוות נשים וילדים. אנחנו סיפרנו לו על המצב בעירנו; יוצא שאצלנו זהב.

לאחר לינה המשכנו למחרת את דרכנו. בדרך אנו רואים את החורבן. הגענו לוורשה. מיד הלכתי לגיסים. הכל בסדר. הם שמחים בי. בינתיים נזכרתי כי הרי סחרנו עם וורשה והלכתי לאחד הסוחרים שיתן לי כסף. מה כסף? למי יש כסף? החרשתי אך שמחתי שאביא לאבא בשורה טובה. החלטתי לחזור מיד, אולם הפעם לבדי כי השני נשאר בוורשה.

שובי מוורשה

אך יצאתי את העיר. בהיותי על גשר פרגה, עוצר אותי גרמני בליוית שוטר פולני: „יהודי?" את התשובה לא נתתי אני, כי אם השוטר הפולני. „בוא אתי!". נכנסנו לתחנת משטרה. פישפשו בכיסי ולקחו ממני את האופניים. חזרתי אל הגיסים. הם המציאו לי משאית הנוסעת עד עיירה שלפני עירנו. עברנו את הדרך בשלום. משם הלכתי ברגל הביתה ונשבעתי לאבי כי כולם בחיים. הבאתי גם מכתבים. בבית שמחה.

איסור לצאת מהבית אחרי 7 בערב

יצאה פקודה לא לצאת מהבית משעה 7 בערב עד 7 בבוקר. פרט לאנשים בעלי זכויות מיוחדות. אחרי־כן יצאה פקודה כי ערב־ערב חייבים לבוא ששה ערבים, בעלי־הבתים היותר חשובים שבעיר וישבו אצלם במשך הלילה. זאת עשו שאם יקרה כי ייהרג גרמני יירו ששת היהודים האלה. בכל בוקר כששמענו שהלילה עבר בשקט והאנשים חזרו לבתיהם, העיר היתה מאושרת.

מועצת היהודים

אך התישבה בעיר הז'נדרמיה (הם תפסו את כל חצרו של הרבי), הוציאו פקודה לכונן „יודנראט". תפקידה של מועצה זו היה לספק לגרמנים את כל צרכיהם. מיד נבחרה מועצת־יהודים מתוך בעלי־בתים היותר חשובים של העיר עם ירחמיאל שעכטער ע"ה בראש. היות והם לא ידעו גרמנית נכונה, צרפו אליהם אחד משולם פוקס כיודע גרמנית. מקום היודנראט היה ב„שטיבל" הפרצ'באי. בהתחלה נדמה היה שהיודנראט הוא כעין מוסד של גמילות חסדים, כי הגרמנים לא נתנו פקודות חמורות, אך לא עבר זמן רב והתחילו הדרישות, לספק להם קפה ועוד דברים רבים. הכל היה נסבל. כדאי להזכיר מקרה אחד של

ה„הערן־פאַלק" דבר שאני הייתי נוכח, ב„שטיבל" הנ"ל — שדרשו להעמיד לרשותם סחורה חיה...

כולם היו מודאגים: מאין לקחת סחורה זו? חיפשו וחיפשו עד שנמצאו „שקצות" אחדות, אבל הן דרשו מחיר ענקי. משולם פוקס הגיע איתן לידי פשרה. כשהוא הביא את הבשורה הזאת כלומר שהעניין הסתדר, היתה השמחה רבה. אחרי־כן דרשו לספק להם עד תאריך מסויים דברים שונים ודרישתם באה על סיפוקה. אח"כ פקודה כי יום־יום חובה להעמיד לרשותם מספר מסויים של אנשים לעבודה. היודנראט שלח פתקים לכל אחד ואחד לבוא לעבודה. מי שלא רצה ללכת בעצמו, שכר אחר במקומו. בין כה וכה השתכרו מזה העניים, כך שעוד היה המצב נסבל.

ענידת סרטים

באחד הבקרים, בצאתנו לרחוב להיוודע מה נשמע, נודע לנו כי עד מחר בשעה 12 חייבים כל היהודים מגיל 12 ומעלה לשאת סרטים; אלה היו סרטים לבנים של רוחב מסויים ובאמצע מגן־דוד כחול (זה היה בפברואר 1940 בערך). למחרתו ענודים כבר כל היהודים בסרטים אלה. הפולנים צחקו ולעגו, אולם גם ביניהם היו כאלה שלא צחקו. אלה אמרו שגם עליהם יעבור הכוס. סרטים אלה היו סימן היכר בשביל היהודים. יהודים ניקו את השלג בכבישים, עברו אנשי ס.ס. והיכום. הייתי עד ראיה למעשה ברברי הבא: בעובדנו על הכביש עברו הרוצחים והבחינו באחד היהודים שטלית־קטן מבצבצת מתוך בגדיו, הוציאוהו מהשורה וירו בו. התחילו אפוא גם היריות.

פקודה שלכל יהודי מוכרח להיות מקום עבודה

מי שלא היה לו מקום עבודה, לוקחים אותו למחנה עבודה. אך יצאה פקודה זו כי כל אחד חייב להיות רשום במשרד העבודה ואיפה הוא עובד, קמה בהלה בין היהודים. התחילו לרוץ אל האיכרים שיקחום לעבודה, מובן ללא שכר, אבל הם לא רצו לקבלם. אחדים אמנם הסכימו אך בתנאי שהיהודי ישלם לו בעד זה בנוסף לעבודתו. היהודים הסכימו גם לכך ובלבד שיקבלו אישור שיש להם מקום עבודה. הבזיון היה גדול. אלי בא גוי אחד שנודע לו מה המקצוע בו הייתי עסוק, ויקבלני לעבודה. הוא צייד אותי באישור והיו לי כל הזכויות לרבות נסיעה ברכבת (זה היה איסור חמור לגבי יהודים).

הייתי נוסע עם גוי זה למקומות שונים, אותם המקומות בהם

היינו קונים אנחנו את הסחורה לפני המלחמה. אני עבדתי אצלו כמקצוען והוא לא שילם לי כלום בעד זה. הרבה קינאו בי ובאמת היה זה מקום עבודה טוב. בעת שלאחרים אסור היה להיראות בשעה מאוחרת בלילה ברחוב, אני כן הלכתי ונסעתי אפילו ברכבת.

הגרמנים חוטפים לעבודה

בחצות הלילה שומעים רעש מכוניות, מבינים שיש דבר־מה חדש. נשמעות חבטות בדלתות: „פתח!" פותחים. נכנסים הרוצחים מזויינים עד קדקדם „התלבש וצא לרחוב!" אני מתלבש. אני מראה לו את המיסמך והוא אומר: „צא!" יצאתי. בחושך אני רואה שכל הרחוב הונס. מכניסים אותנו למגרש גדול וגדור. שם אני רואה את כל יהודי העיר. אומרים כי שולחים אותנו לעבודה לבלז'יץ. גם היודנראט על המגרש. אך האיר השחר אמרו הרוצחים, תוך צחוק סארקאסטי שנרקוד ונשיר שירים יהודיים וחסידיים. מובן שמילאנו אחרי הצו. בין השירים היו כאלה שתוכנם היה כי אנחנו נבלה את הרוצחים; והם צחקו והנה פקודה שיהיה שקט. נעשה שקט. פקודה: מי שהוא מהיודנראט יצא. היודנראט יצא אבל לא משחררים אותם. הם עומדים בצד, כעבור שעה קלה מפקדים: בעלי המיסמכים יצאו. יוצאים בעלי המסמכים, אבל לא משחררים אותם. מביאים יהודים חדשים שזה עתה תפסום. באה פקודה: „אנשי היודנראט הולכים הביתה". בעלי המסמכים נשארים. בצהרים נשמעת פקודה: אלה שמסמכים להם — הביתה". מאושרים אלה שמיסמכים להם ואני בתוכם. לא הולכים הביתה — רצים. נשארו רק אלה שאין להם תעודות. נקל לשער מה מאוד הם קנאו בנו המאושרים.

כשיצא היודנראט התחילו להתמקח אתם בדבר הסכום לשם שיחרור עוד אנשים. מובן שהרוצחים עשו עסק טוב. מי שהיה לו כופר־נפש נתן עד הפרוטה האחרונה ובלבד להינצל. והנה מוליכים דרך העיר את אלה שידם לא השיגה; מוליכים אותם לרכבת לשלחם לבלז'יץ. היודנראט עוד השתדל בנתינת כסף ועלה בידו לשחרר עוד מספר אנשים שהיו כבר בתחנת הרכבת. הרוצחים ראו כי סחיטת הכסף הוא עסק טוב, והתחילו לנצל זאת בקנה־מדה גדול.

קונטריבוציה

זמן קצר אחרי החטיפה, זה היה בערך בפברואר 1940, באה פקודה ליודנראט כי על העיר לתת כך־וכך קונטריבוציה (מס).

מתאסף היודנראט, מזמינים את בעלי־הבתים של העיר ומטכסים עצה מה לעשות בעניין הקונטריבוציה (איני זוכר בדיוק את הסכום אבל זאת אני זוכר שהיה סכום ענקי). נאסף כסף אבל לגבי הסכום שנדרש, זה לא היה ניכר כלל. הוחלט שהיודנראט יעשה רשימה של אותם היהודים אשר ידם משגת לשלם. ומפני שאלה ניסו להתחמק לא היתה ברירה אלא לצרף לאנשי היודנראט אחד הרוצחים וכך יהיה יותר קל לקבל. כך היה: כשיצאו למחרתו בליווית הרוצח, נתנו כמה שנתבעו, מי שסירב הוכה, ומיד נתן את הסכום. באופן זה ניקבץ הכסף הדרוש. אפשר לאמור בוודאות כי הכסף הזה עצר בעד הרוצחים לבצע מעשי רציחה כפי שעשו בערים אחרות.

הז'נדרמיה מתחילה להראות את נחת זרועה

מה שכתבתי בפרק הקודם בעניין הקונטריבוציה, זאת היתה פקודה מגבוה, כלומר מהגסטפו שמפקדתה היתה ברדזין. אבל הז'נדרמיה שהת־ישבה במקום היתה יותר רעה. זאת היתה צרה מקומית. קודם כל אתאר את הטיפוסים. רוצח אחד היה במגפיים כתומים (זה גם הכינוי שנתנו לו). תפקידו היה להריח איפה נמצאת סחורה, מי עשיר. היה הוא עובר מדי יום דרך העיר והריח הכל, למחרתו הובילו כבר סחורות בעגלות מלאות: עור, מאנופאקטורה ועוד. כך היה עושה מדי יום ביומו. רוצח אחר היה שכינוהו „הכלב" כי הוא עבר את העיר בליווית כלב. תפקידו היה לסדר ענינים עם היודנראט. הוא תבע והיודנראט סיפק, וכל זה מלבד מה שלקחו בעצמם. מלבד זה היתה כנופיה של „פאלקסדויטשן" אשר הציקו מאוד לעיר, אלה היו מכפרי הסביבה.

הממונה עליהם היה סרן. מדי יום היו מביאים יהודים לסחוט מהם איפה נמצאות סחורותיהם — וקבלו מכות־רצח. כשמצאו מעט, דרשו יותר, עד שהשליכוהו לבית־סוהר אותו עשו בבית מדרשו של הרבי, ושם עינום. אולם זה לא מנע מהם לדרוש מאת היודנראט לספק להם את אשר דורשים. היודנראט טען: „הרי אתם לוקחים בעצמכם, אין לנו עוד מה לתת". אבל זה לא עזר כלום. הם עשו את שלהם ותבעו כך שהיה מר וחושך.

היודנראט קובע מיסים

באין אפשרות למלא את כל משאלות הרוצחים היה היודנראט נאלץ להנהיג מיסים. נתמנתה ועדה שקבעה לכל אחד ואחד סכום לפי יכלתו, לשלם מדי חודש בחדשו. כל אחד קיבל התחייבות על הסכום

הנדרש (אוי ואבוי היה לזה שלא שילם). ליודנראט היתה משטרה ומודיעין. מי שלא שילם, לקחה אותו המשטרה אל כלא הז'נדרמיה ושם הוא כבר בא על סיפוקו... מובן שכל יהודי הוציא את פרוטתו האחרונה ושילם. אולם היו כאלה שידם לא השיגה לשלם; אלה הושלכו לכלא (צר לי להזכיר את המקרה דלהלן, אולם גמרתי לתאר דברים כהווייתם). יהודי אחד, איני זוכר את שמו, שהטילו עליו סכום מסויים, וממנו באמת נבצר לספק סכום זה. שני שוטרים, מרדכי גאלדבערג ואלי אלבוים הוליכוהו לכלא.. בדרך הוא מבקש מהם: „תנו לי ללכת לראש הקהילה ש. פ. אני רוצה להסתדר אתו" (ההוא לא היה ראש הקהילה, אלא המיצר לישראל). אומרים הם: „אנחנו קיבלנו פקודה ואתה מוכרח ללכת". היהודי, בידעו מה מצפה לו (ציפה לו המוות, כי הרוצחים כשנשתכרו, נכנסו לבית הסוהר, הוציאו משם את כל היהודים וירו בהם. זה היה אמצעי מועיל לסחוט כסף). שכב היהודי בדרך ובבכיה התחנן אליהם: „תנו לי ללכת לש. פ.". מרדכי גאלדבערג התחיל להכותו כך, שהפולנים התאספו וצעקו: „הביטו מה שעולל הגרמני — יהודי מכה יהודי" והם מבקשים ממנו: „הניחהו!" (יהודים פחדו לגשת). אני ניגשתי לגאלדבערג וביקשתי ממנו: „לך אתו לש. פ.". תשובתו היתה שכיבדני במקל־הגומי שלו (עלבוים לא היכה). בסופו של דבר נמלך גאדלבערג והוליך את היהודי ליודנראט.

עלי הטיל היודנראט לשלם סכום גדול בגלל זה שהיה לי מסמך שמכוחו הייתי רשאי לנסוע ברכבת ומן הגוי לקנות סחורות. הם הטילו איפוא עלי לשלם סכום ענק — 70 זהובים לחודש. אני שילמתי כי לא רציתי לפול לידיהם. האמת ניתנת להאמר כי הודות לתעודה זו ניצלתי מכל עבודות־הפרך ומה שגרוע מזה...

מאידך גיסא, אין להטיל את כל הקולר על צוואר היודנראט כי לחצו עליהם לכן הוכרחו גם הם ללחוץ, לא עבר יום מבלי שהרוצחים ידרשו מהם דברים שונים. מילוי כל משאלותיהם לא היה כל כך קל. זה היה צריך להישמר בסוד שלא יוודע מקום האספקה. למטרה זו היתה אשה בשם פייגענבוים, היא רכשה את אמון הסוחרים והיא סיפקה ליודנראט את כל הדרוש. פעם שאל אותה ש. פ.: „אמרי לנו איפה את קונה ואנחנו נשיג זאת במחיר יותר נמוך" (סחורות אלה היו ביוקר רב). אבל האשה לא גילתה זאת בשום פנים ואופן.

כך זה נמשך יום־יום וכל יום חדש גרוע מקודמו. כך התרגלנו

שהתפללנו שלא יהיה יותר גרוע, כי לפי הידיעות שהגיעו אלינו מערים אחרות, היה שם המצב עוד יותר גרוע.

פרשת השבויים

זה היה ב־1.1.40, הגיעה ידיעה ליודנראט כי אמורים לבוא אלינו אלפים אחדים של שבויי מלחמה יהודים שמשחררים אותם ממחנות השבי בגרמניה. מיד שלח היודנראט אנשים לעיר להודיע זאת ושיכינו מאכל חם. הקרה היתה יוצאת מגדר הרגיל, זה זמן שלא היה קור מסוכן כזה. מובן שבכל בית יהודי הוכן תבשיל חם עד כמה שהיד השיגה. הכינו את בתי המדרשות, הסיקו את התנורים, שיטחו תבן וכיו"ב. כל העיר התכוננה לקבל את פני השבויים בכבוד גדול. זה היה ביום ששי. מחכים יום תמים — לא באים. היודנראט גייס את כל הסוסים ואת כל המגררות לנסוע ולהביאם, מפני שהלכו ברגל. כל מי שהיה לו רכב נסע. הגיעו עד לכפר מסויים פגשו בגויים שאמרו להם: „אל תסעו הלאה אם אתם רוצים להשאר בחיים. אתם שומעים את היריות? זה יורים בשבויים". כל בעלי העגלות שבו. אנחנו שהלכנו עד מחוץ לעיר לקבלם, רואים מרחוק כי העגלות שבות ריקים. נפלה עלינו מרה שחורה. כי חשנו שדבר מה קרה. כשקרבו העגלות סיפרו על האסון. כל העיר התעצבה. איש לא יכול עוד לבלוע את אכלו. מתאספים ומעלים השערות; אולי לא יורים בהם אלא הרוצחים יורים סתם (כי מלובלין יצאו כולם בסדר).

למחרת באים יהודים ל„שטיבלעך" להתפלל ושיחת כולם נסבה על השבויים. אחד אומר כך השני אחרת והנה נראים המחנות מרחוק. לפי מספרם ניכר תיכף שרבים נעדרים. הם באים אט־אט. הקור צורב. התחלנו לחמם את האוכל, להסיק את התנורים בבית המדרשות. היודנראט עומד מוכן לקראת הבאים. הגיעו, הכניסום לבית־המדרש (הספיק כבר בית־מדרש אחד).

היודנראט בא במגע עם ראש הליסטים וזה הירשה להגיש להם אוכל. התנדבו נערות, בתוכן אחות אשתי, שמכניסות דליים מלאי לחם ובגדי גברים. בתוך הצפיפות מחליפים בגדים ולובשים בגדי אזרח; הרבה בחורים יוצאים שלובי זרוע עם בחורות. מספרם של בחורים אלה עלה לעשרות. הרוצחים הבחינו שנכנסות נערות לבדן ויוצאות עם גברים, ואסרו על נערות נוספות להכנס. את הבחורים האלה החביאו היטב כי היה צפוי להם ולמחביאיהם עונש מוות. על אף כל זאת

לא שמו לב לכך ולא חסכו כל מאמץ וכל אמצעי להוציא יותר ככל האפשר. היודנראט נשא ונתן בינתיים עם ראש־הרוצחים במסעדת ויטקון (מסעדה פולנית ידועה בפרצ'ב). צריך להודות כי הגברת ויטקון עזרה גם היא שהשבויים לא יובלו ברגל (יעדם היה ביאלע פאדלאסק) אלא בעגלות. כי בהולכי הרגל היו יורים לאורך כל הדרך, כך שעד הגיעם ליעדם לא היה נשאר איש מהם.

ראש הרוצחים דורש כתמורה 2 ק"ג זהב

אחרי משא־ומתן עם ראש הרוצחים שדרש 2 ק"ג זהב, יצאו לעיר וכל איש ואיש נתן כל מה שהיה לו בזהב: עגילים, טבעות שהסירון מעל האצבעות. איני יודע בדיוק אם נצטברה הכמות הדרושה, אך מהכפר שעמיאן שמאחורי פרצ'ב שכרו איכרים שיסיעו את השבויים. סוכם שהשבויים לא ילכו ברגל לביאלע פאדליאסק, כל היום ישב ירח־מיאל ע"ה והתמקח עם ראש הרוצחים כדי שבזמן זה יוכלו להוציא מביהמ"ד כמה שיותר, עד שהודיעו לראש הרוצחים כי מספר האנשים בביהמ"ד הופחת. אימה גדולה נפלה על העיר. את השבויים שהוצאו החביאו היטב. אז ניתנה פקודה כי מי שימצא אצלו שבוי, עונשו מוות. אבל היהודים לא נבהלו מאיום זה, אלא דאגו להחביא עוד יותר טוב את האנשים. היודנראט שיכר את ראש הרוצחים בכסף, בזהב וב־יינות המשובחים שהזמינו בשבילו. הגב' ויטקון נתנה גם היא יד לכך ועל־כן אני מזכירה לטובה.

אוכל לשבויים אי אפשר היה עוד להעביר.

הניצולים מספרים

הניצולים מתחילים לספר מה שסבלו. מיד בצאתם מלובלין החלו לירות בהם. כשיצאו מלובלין היה מספרם למעלה מ־4000. הרוצחים השתכרו, והשבויים שהיו נעולים נעלי עץ והודבק בהן שלג רב, הלכו בקושי, הרוצחים שמו לפניהם מכשולים ואז היכו בהם. כך שכל הדרך עד לעברטוב מלאה קברים.

באחד הערבים הגיעו לכפר של „פולקסדויטשן" (זה היה אחרי לעברטוב). שם הכניסו את כל השבויים לאסמים והציבו שמירה קפדנית סביבם. שאר הרוצחים הלכו בינתיים ללון. אחרי־כן באו והוציאו עשרים־עשרים איש לשדה וירו בהם. זה נמשך כך ללא הפסקה. מספר הנרצחים עלה לחמש מאות בערך.

ועוד סיפרו כי בעת ההוצאה להורג נדחקו האנשים להיות הראשונים, כדי שיגמרו מהר יותר עם הסבל.

אלה שנשארו בחיים, הוצאו בבוקר לדרך המוליכה לפרצ'ב וגם בדרך זו ירו הרוצחים אבל יחסית לא הרבה.

בהיות השבויים בפרצ'ב בביהמ"ד, העמידו סביבם שמירה חזקה אבל בפנים טיכסו השבויים עצה ונימנו וגמרו להתמרד ולצאת בכוח, יקרה מה שיקרה. עמד אחד מראשי המדברים ואמר: „גם אני תמים דעים אתכם, אבל חבל על יהודי פרצ'ב. הרוצחים יעשו בהם נקמה ואתם, הלא ראיתם איך הם מסרו נפשם עליכם; כמה חברים הוצאו ממש בסכנת נפשות! לכן אסור לנו לעשות זאת". והם קיבלו את דבריו.

כדאי לציין שאנשי פרצ'ב רצו להוציא גם את האיש הזה בתחבולת ערמה והוא לא הסכים. הוא אמר: „מה שיהיה עם חברי יהיה גם אתי".

אותו לילה

בבוא הלילה תיגברו את השמירה; בכל כמה מטרים — רוצח. היו מבין השבויים שהתחמקו בלילה דרך החלונות. בחוץ לא ציפה להם טובות. אך יצא מישהו רצחוהו הרוצחים בדקירה. לא ירו בו כדי שלא ישמעו בפנים ואז ינסו גם אחרים לעשות כקודמיהם, ולרוצחים תינתן הזדמנות לרצוח ככל אשר יוכלו. בדרך זו יצאו כ־10 אנשים. אחד הצליח להישאר בחיים, אולם חיים כאלה, המוות עדיף מהם: בצאתו בנעלי העץ שלו, ובכדי שחריקת השלג לא תשמע, הוא זחל על ארבע, ומכיוון שלא ידע את הדרך הגיע לנחל ומשם העירה. ניגש לדלת אחת, התדפק עליה וביקש: „נא פיתחו" (זה היה אצל גרשון ליברמן). פתחו לו בראותם מי האיש וכמה הוא קפוא, לא ידעו איך להצילו והשכיבוהו במטה חמה, ובזה אך הגבירו את יסוריו. בבוקר נפוצה השמועה כבזק, נכנסו אליו אנשים והושיטו לו עזרה, שמו היה שנקר.

יום ראשון בבוקר; עומדים להוליכם לביאלע פאדלאסקי

ביום ראשון בבוקר בצאתי לרחוב, אני שומע כי ישנם הרוגים מבין השבויים ושהם הוכנסו לבית המדרש החדש. אני נכנס לביהמ"ד ורואה שכובים 10 נדקרים. כל קרביהם בחוץ. עמדו שם גם גויים. אחת מהן עומדת ובוכה שואלת אותה חברתה: „מדוע את בוכה? הרי אלה יהודים!" „נכון, ואני איני בוכה על היהודים אלא על המדים הפולניים". וזאת עלי לשמוע ולשתוק.

מיד הזמנו עגלות להוביל את המתים לבית העלמין. אך יצאנו מביהמ"ד הגיעו המגררות להסיע את הנשארים בחיים לביאלע פאדלאסק. אני שומע צעקה: „בוא הנה!" אני ניגש והרוצח אומר לי: „עלה במגררה!" עליתי במגררה והוא אומר לי בפולנית: „היודע אתה איפה נמצאים השבויים?". היסעתים עד ביהמ"ד והוא אמר לי ללכת הביתה. אני הלכתי לביהמ"ד החדש, מקום שם שכבו החללים. אחרי שהסיעו את השבויים הובלנו אנחנו את החללים לבית העלמין.

ראש הרוצחים מרשה לקבור את ההרוגים

מובן שאחרי נתינת הזהב לראש הרוצחים ועוד מתנות השתדל היודנראט לקבל ממנו היתר להביא מהדרך את הקדושים לקבורה בפרצ'ב הוא נתן היתר זה כי ממילא אמר השופט (ווויט) של הכפר כי אינו רוצה להשחית חלקה מאדמת כפרו לחפור בה קברים. גייסו את כל בעלי העגלה היהודיים וגם כל מי שהיה לו סוס ומגררה, יצאו להביא את הקדושים. יומיים־שלשה הובילו את החללים והניחום בקצה בית העלמין. השכיבום כמו עצים, אחד על־גבי השני. כל העיר השתתפה בפעולה זו. כולם באו להביט בשברנו. בין הגויים היו כאלה שמלאו צחוק פיהם. היתה בעיר גויה זקנה אחת, קדושינסקה שמה, היא הביאה שמה את נכדיה ואמרה להם: „הביטו ילדים ותזכרו מה שעשו לחיילים פולניים".

הוחל באיסוף סדינים. גם הרבה גויים הביאו סדינים ובקשו שיקבלום מהם. צלם יהודי, יעקב קאלעצקי, התחפר בשלג וצילם את התמונה. חלק מהאנשים חפרו שני קברים ענקיים.

חופרים את הקברים

כשגרפנו את השלג והתחלנו לחצוב באדמה, נוצצו ניצוצות אש, כך קשה וקפואה היתה. הבערנו מדורה לחממה אבל גם זה לא עזר. הבאנו מוטות ברזל ובקענו את האדמה. ביום הראשון עשינו מעט מאוד. ביום השני השתמשנו בשיטה יותר טובה והצלחנו לבצע יותר, ובמשך יומיים חפרנו 2 קברים ענקיים. הקימונו בית מברזנט וכל קדוש עבר בדיקה מדוקדקת בכיסיו. בעת הרצח רשמו הרוצחים את שמו של כל אחד מהם על תלבושתו. דבר זה הקל עלנו לקבוע את שמותיהם. אחד מאנשינו רשם את כל השמות בפנקס. הרב מלטוביץ ביצע את הטכס. אצל רבים מהם נמצאו תמונות של נשים וילדים. בעת הפעולה הזאת הגיעו רוצחי ס.ס. ואמרו שאם הקבורה לא תיגמר עד מחר, הם

יהרגו ביריה 50 איש. התחלנו לעבוד במלוא כוחנו עד שכולם נקברו הרב מלטוביץ אמר קדיש. כולנו פרצנו בבכי, יותר מכולם התיפחו השבויים הניצולים.

חזרנו איש איש לביתו.

נודע הדבר למשפחות הקדושים

אך נודע הדבר למשפחות ההרוגים על האסון שקרה ליקיריהם בפרצ'ב ובדרך אליה, התחילו לבוא הנה (רובם ממחוז קטוביץ). כל השמות והתמונות היו רשומים בפנקס. גם על הקברים צויין המספר. רבים הכירו אח, בעל. קל לשער מה היה שם.ז

עכשיו התחלנו לטפל בשבויים שנשארו בחיים. סידרו אותם בנוגע לאוכל ובשאר צרכיהם. היו לנו צרות בשנקר זה שסבל מקפיאה. הבאנו רופא פולני בסתר. הרופא ניתחו, פשטו מעליו את העור. יסוריו היו כה קשים עד שאין לשערם והוא היה נאלץ להחניק את כאביו שלא ישמע קולו בחוץ. אותו היו מעבירים מבית לבית מפחד שלא יוודע מקום מגוריו. ישכר קארן, יבדל לחיים, פרומעט אחות אשתו, חנה שעכטער, חוה רבינוביץ ואחרים, טיפלו בו. אחרי חורף שלם של עבודת פרך, הביאוהו למצב שהיה בכוחו לצאת לרחוב נשען במקלות. האחרים סודרו יפה ומצבם ודאי היה יותר טוב מזה של אלה אשר הוסעו לביאלע פאדלאסק. מבין אלה האחרונים קבלנו ידיעה שהרוצחים ירו באחד מהם אשר ירד מהמגררה כדי להתחמם.

אני נקרא „לחצר ידלינקה"

זה היה בערך בחודש מרץ 1940. בא אלינו שליח מיוחד מאת הגרמנים שלמחרתו יתיצב אבי ע"ה „בחצר ידלינקה". אולם לאבי לא היתה רשות לעזוב את העיר. לי היתה תעודה — וגם אופניים — ומותר היה לי לנוע בכל מקום ומקום. הלכתי אני ל„חצר" ושם ישבו 2 גרמנים והשאר פולנים. גם בן־המשק של החצר אשר הכירני ממסחרי אתם, היה נוכח. השאלה הראשונה של הגרמנים האזרחים: היתה „שמך לבנבאום?" — „כן" — „אתה סחרת בדגים ובסרטנים של הבריכות? — „כן" — „הרוצה אתה לעבוד אצלנו?" — „כן".

מה היתה סיבת ההזמנה? הם לקחו את כל הבריכות תחת רשותם אולם לא היה להם מושג כלשהו מה ואיך לנהוג בדיג הסרטנים והדגים. הוגד להם כי לפני המלחמה עסקו בעבודה זו רק יהודים.

היו בכיסי כל המכתבים מאת פירמות גרמניות אתן עבדתי והראיתים להם. הם היו מרוצים ושוב שאלוני:

— היודע אתה לעשות את הכלים הדרושים לדיג? — כן— טוב. מחר יבוא אליך קומיסר — טוב.

למחרתו בא אמנם קומיסר ייקי ושאלוני על כל הפרטים הדרושים לי לעבודתי (לדיוג, לאריזה וכו'). אנחנו אמרנו לו כי דרוש העץ מן הסוג הטוב ביותר ועובדים, אולם העובדים זקוקים לתעודות.

— כן, אומר הוא, תן לי מיד רשימת האנשים שאתה צריך להם, אני נוסע למשרד העבודה להביא תעודות.

מובן שחייך קודמים ומסרנו לו שמות מבני המשפחה, לא עבר הרבה זמן והגיעו עגלות טעונות עצים משופרא דשופרא. גם את התעודות הביא. אנו מתחילים לעבוד. אחרי זמן מסויים בא הקומיסר לראות מה מצב העבודה, אמרנו לו שמספר העובדים הוא קטן מדי. אמר הוא: תן לי עוד רשימה. נתנו לו עוד רשימה. יהודים התחילו לרוץ אלינו ולבקש: „תן גם לנו תעודה". היתה התעוררות רבה, כמה שיכולנו נתנו. העבודה התקדמה במלוא הקיטור, עד שביום אחד אומר לי הקומיסר: „המרכז שלנו הוא בלובלין. בוא ללובלין". נסעתי ללובלין. הקומיסר הראה למפקד את מכתבי מאת הפירמות הגרמניות והוא, המפקד, הכיר את כולן. אז אמר: „אתה נשאר לעבוד אצלי".

אני עובד בחנות הגרמנים בלובלין

אך התחלתי לעבוד בחנות זו, הטיל עלי המנהל לנסוע למחסני הדגים ולהביא דגים. נסעתי (כדאי לציין שלפני כן היה מצטרף לנסיעה משמר גרמני, והפעם נתן בי אמון). באתי לבריכות ומסרתי את הפתק למחסנאי שיתן לי דגים. הוא מביט אלי — מה פירוש הדבר? יהודי עובד אצל הגרמנים! הוא הטעין על העגלה קרפיונים חיים ואני נסעתי בה כמשגיח עד החנות. יהודים, הביטו מבעד לגדר איך איזה יהודי מתעסק בדגים. כשיצאתי מן החצר ניגשו אלי: „יהודי, אולי תוכל לעשות דבר־מה שנאכל קצת דגים". מפחד, לא עניתי להם כלום. וככה נסעתי כל הזמן עד השנה החדשה. ובהיותי בחנות, פניתי למנהל שימכור לי שימורים שונים וגם דגים. הוא הסכים אך בתנאי שארויח בזה „אם לא תרויח בסחורה שאמכור לך, לא אמכור לך עוד". אמרתי לו: „בהן צדקי שארויח" והוא היה מרוצה.

אני בא בשימורים ובדגים לסוחרים היהודים

הרחוב בו היתה החנות „אדולף היטלר" (שמה קודם לכן היה קרקובסקי פשדמיעשצ'ה). שם אסור היה לרגל יהודי לדרוך. לי אמנם היה מיסמך שאני עובד אצלם אולם להתהלך ברחוב לא היתה לי הרשות. עשיתי מה שעשיתי ואחרי קנותי שק מלא קרפיונים ושימורים, הטענתיו על מרכבה ונסעתי לסביבה בה שוכנים יהודים — רחוב ליברטובסקי. נכנסתי לחנות (אני אומר חנות; פעם היה זה בית מסחר היום הוא בכי־רע) עם שק הדגים. הסוחר שמח בי. מתי הוא ראה סחורה כזאת: שאלני למחיר. אמרתי לו, אם תתן לי מחיר הגון תקבל עוד סחורה ואם לא, לא.וכך הייתי מספק לו זמן ממושך דגים ושימורים. אז לא היה עוד גיטו, אבל האוירה של גיטו כבר היתה מורגשת.

אני מחפש היכרות עם הפקידים של בית־המסחר הגרמני

כדי לקבל יותר סחורה התוודעתי לעובדי המפעל. בלובלין היו המחירים של בשר וחמאה יקרים מאוד: ואני שהייתי נוסע פעמים תכופות, הביתה, הצעתי להם להביא מצרכים אלה בזול. וכך קבלתי מהם יותר דגים.

פעם, בשובי מביתי עם גוש חמאה ואני נכנס לחנות, עומד שם איש ס. ס. ועוקב אחרי בלכתי לחנות האחורית ושם את גוש החמאה. הכיר בי שאני יהודי, הרים עלי קול צעקה: „יהודי! מה אתה עושה פה! מה עם החמאה הזאת! בוא מיד אתי!" ללכת אתו, פירושו דין מוות כי הוא היה מאותה המחלקה שמידיהם אין איש יוצא חי. כש־ ראתה זאת המשגיחה התעלפה. הוא ניגש מהר אליה לאוששה. הרוצח הבין שבגללי התעלפה. כששב רוחה אליה, היתה שאלתה הראשונה: „אברהם פה?" והרוצח ענה לה: „כן, הוא פה ואני מניחו". הוא הלך לו וזה היה מזלי. לולא היא, הייתי נספה לא מכדור אלא מכלבים במחלקה ההיא, הם רוטשו את האנשים.

העיר לובלין הופכת לתוהו ובוהו

זה היה בערך מרץ 1940. אני בא מביתי ורואה שבעיר העננים אינם כתמול שלשום. יהודים נוסעים במשאיות ואני איני יודע מה קרה פה. עד שנכנסתי לשכונה היהודית ואז ראיתי כבר מה התרחש. מעקרים את היהודים. אבל לא באכזריות. אחדים משחררים שישובו הביתה ואת השאר מוליכים בלי דעת אנה. כעבור ימים אחדים כבר ידעו — הוליכום לסוסנוביץ שליד פרצ'ב וזאת היתה אקציה של התרגלות

מצד הגרמנים. כעבור זמן מה שבו היהודים ממקום השילוח והסתדרו מחדש, אבל מצב־רוחם כבר נעכר. בלילות היו מוצאים יהודים ממטתם. בבוקר היו צעירי ס. ס. חוטפים יהודים ומתאמנים בהכאה: יהודי שנחטף לא שב עוד. ואם עלה בידי מישהו לשוב, היה פגר חי. על חטיפה זו נודע לקומיסר של בית־המסחר בו עבדתי. והוא אמר לי שבלילה אבוא ללון במשרדו. כך עשיתי ובאופן זה ניצלתי מהחטיפה. אולם בזמן ההוא גם מצבי נשתנה: אני הולך למשרד שיאריכו לי את תעודת־הנסיעה ברכבת, והשיבו פני ריקם. הגרמני אומר לי: „האם אין פולני שיעבוד בחנות? רק יהודי מסוגל לעבודה זו?" הלכתי מיד למנהל וסיפרתי לו, הלך הוא אתי למשרד וביקש שיתנו לי לנסיעה חד־פעמית שאוכל לנסוע הביתה, וקבלתי רשיון לעוד שבועיים.

העבודה בבית

אצלנו בבית עובדים אנשים בתוקף התעודות ומדי פעם באות עגלות ולוקחות את פרי העבודה. המנהל היה פולני שקבל שכר בעד עבודתו ובעד העובדים אבל הוא מנצל את מצב היהודים. אני לא התביישתי מפניו ואמרתי לו: „אתה רואה שהאנשים עובדים; צריך לתת להם שכר כלשהו, שכר מינימלי". הוא סירב. אבל לנו לא היתה ברירה והמשכנו לעבודה. כל יום שעבר בשלום היה מציאה.

הסבוי

הסבוי נמצא ליד רדזין אחרי קומרובקה שם היה שטח של ביצות ושדות. ניצלו זאת הפולנים באמצעות הגרמנים וחטפו יהודים. זה היה מקום מסוכן, הלכו יהודים במזג אויר הגרוע ביותר, קור, שלג, וחפרו תעלות כדי ליבש את השדות. היהודים חיו שם בתנאים המסוכנים ביותר. באוכל שנתנו אי־אפשר היה להחזיק מעמד אפילו זמן קצר ביותר. מבחינה זאת פעל רבות היודנ־ראט. הוא החליף את האנשים מפעם לפעם שלח הביתה את החלשים והביא במקומם חדשים. במה שנוגע לאוכל — שבוע שבוע באו שמה עגלות עמוסות מזונות. זה נמשך זמן ממושך, ומפעם לפעם ביקרו שם אנשי ס. ס.

לאט לאט התחילה להתארגן שם קבוצה לשם בריחה. הגרמנים גילו תכנית זו. הרגו מספר ניכר של יהודים ואף לקברם לא נתנו אלא השליכום לתוך בתי הכסא. כדאי להזכיר את ברוך (בוטשע) רייך ע"ה, יהודי נועז ואמיץ אשר תוך מסירות־נפש היה מתערב בכל מקרה

של חטיפת יהודי ובכל פעם שרחפה איזושהי סכנה על ראשי היודנראט, היה הוא נציגם והשתדל לבטל את הגזרה. אפילו אנשי ס.ס. התפלאו על אומץ־הלב של יהודי זה. היה מתייצב, כחייל, הצדיע כהלכה, פנה לכל אחד לפי דרגתו וכך עשה גדולות בשביל יהודי פרצ'ב. הוא הנהיג בהסבוי (אסאוואי) החלפת האנשים, לא שאחד יעבוד שם עד שירקב ואחר ישב בבית.

כדאי גם להזכיר את השיר שחיברו היהודים. בשיר עצוב זה היו הולכים מדי בוקר לעבודה ושבים בערב.

ה ש י ר

בהסבוי זורם נחל דרך האחים הירוקים, מלא דם יהודי, ושם הנחל ביאלקע, נכנסים אנחנו לתוך המים הקרים. מיד עם שחר אך בוקע הבוקר, רעבים וערומים, רועדים מקור צועדים אנחנו בשלישיות אל הביאלקע. נכנסים אנחנו לתוך המים הקרים וכו' וכו'.

אני לא הייתי שם, אבל את השיר שרו גם בעיר. גם ראינו את החוזרים והבנו מה טובים שם החיים.

חורף 1940

החורף עבר לא תוך זעזועים גדולים. היודנראט גבה את מסיו ומי שלא היה לו לשלם נאסר. היודנראט גם תכנן לעשות בית כלא משלו, איני יודע מה קרה שתכנית זו לא מומשה. לו עשו בית כלא כזה, לא היה פחד המאסר כה גדול, כי לא היו נתונים בידי יהודים, ואז לא היו מפחדים פן יהרגום. בכלא הגרמני היו באים גרמנים מדי ערב לביקור ומי שלא ישר בעיניהם ירו בו. מסיבה זו היו משלמים את המיסים... זכורני בבואי פעם בחורף ההוא לבית היודנראט קורא לי היו"ר, משולם פוקס פותח את המגירה ומראה לי אקדח; פירושו של דבר — צריך לשלם. את האקדח קיבל היו"ר הממונה, יהודי גרמני בשם קרעש, אבל היו"ר בפועל היה פוקס. מה שהוא אמר היה קדוש. כך עבר החורף.

ערב פסח 1940

ערב פסח ממשמש ובא. יהודים חושבים על מצות ושאר צרכי החג. והנה, בבוקר־לא־עבות־אחד — תנועה בעיר. המכוניות רועשות. מבינים שדבר־מה מתרחש לבוא. אני פותח את הדלת ורואה ברחוב גרמנים מזויינים מכף רגל ועד ראש. עוד מעט נראים הרוצחים נכנסים לבתים

ומוציאים משם מכל הבא ליד. המהומה יוצאת מגדר הרגיל. אנו יושבים בלבות נפעמים ומחכים; בוודאי יכנסו גם אלינו, הם הלכו מבית לבית. מתדפקים: „פיתחו!" הם מסתערים כגזלנים. „אמור! איפה החבאת את הסחורה?!" — חפשו, לנו אין סחורה". הם מחפשים ולא מוצאים כלום. מעניין איך חיפשו הרוצחים? עקרו את הרצפה, הקישו בקירות אם אינם כפולים, ולא מוצאים כלום. לקחו את פמוטות הכסף ועוד חפצים. גם אותי לקחו אתם. אבי ע"ה מבקש מהם להרפות ממני. רצו להכותו. אני מראה לו את תעודתי, הם אומרים לאבי כי עוד מעט ואשובה. הלכתי אתו לשוק. שם חשכו עיני. כל השוק מלא סחורות ויהודים פורקים מעל המשאיות את הסחורות המובאות בזה אחר זה וממיינים את המנופקטורה. באות משאיות ריקות ואנחנו מטעינים, תחת מכות רצח, את הרכוש היהודי. מתוך הבתים נשמעות בכיות. לצאת אסור היה. בכל העיר עמדו משמרות ואי־אפשר היה להציל משהו. יצא אז מהבית מאיר יאבלאנקה (אמרו שהיה אצלו כסף רב שרצה להצילו) ומיד ירו בו כדור. בעודו נושם הביאו אליו הרוצחים רופא שניסה להצילו. כשמת הביעו את צערם. זה נמשך כך עד שעה 10 בבוקר בערך. אחרי שעה זו, אפשר היה כבר לנוע ברחוב. כל איש שאל את חברו מה שדדו ממנו. היה זה איפוא ערב חג פסח עצוב, כי ממרבית היהודים שדדו את הכל.

ראוי לציין כי היודנראט לא התחשב בזה; הוא המשיך לפשוט את העור. בפניהם לא היתה קיימת האמתלא, שהכל נלקח, והפחד מפניהם לא היה יותר קטן מאשר מפני הרוצחים.

עם כל הרכוש הזה נסעו הרוצחים לראדזין פאדלסק. שם היה מקום האיסוף של כל מיני הסחורות השדודות.

עוד פעם תעודות

כפי שכבר הזכרתי לעיל, חייב היה כל יהודי להשתייך לאיזה מקום עבודה. מי שלא היה לו מקום עבודה, היה צפוי לרדיפות יותר גדולות, גם מצד היודנראט וגם מצד הגרמנים. מכר איפוא כל יהודי את עצמו לגוי לעבודה, וגם שילם לו בעד זה, שימציא לו מיסמך ממשרד העבודה.

פעם נקראתי לגוי אחד ולא ידעתי לשם מה, בבואי אליו שאלני: „אתה סחרת לפני המלחמה בעשבי־מרפא?" עניתי לו: „כן" (הודיעו לו על כך קודם לכן). „הרוצה אתה לעבוד אצלנו: לאסוף את עשבי המרפא ולטפל בהם?" מובן שהסכמתי ואז אמר לי: „אתה תהיה

המקצוען ואתה רשאי לקחת לך עובדים לפי הצורך. אני אדאג שכולם יקבלו תעודות". טוב מאוד. הידיעה הזאת נפוצה מיד בכל העיר. וכבר התחילו לרוץ אלי: „המצא לי תעודה" — הציעו לי גם כסף. לא רציתי אפילו לשמוע זאת. סידרתי רשימה של 50—60 אנשים לאסוף את העשבים. כשמסרתי לגוי את הרשימה, שיסע למשרד העבודה בראדזין להבאת התעודות — דרש כסף בעד הנסיעה. אמרתי לו כי האנשים הרי יעבדו ויאספו לך סחורה — הוא בשלו. ואשר לעשבים — הוא ישלם תמורתם. בלית ברירה נמסר לו סכום כסף. הוא נסע למשרד העבודה והביא את התעודות. בשבילי הביא רשיון מיוחד שאני רשאי לעזוב את העיר עם האנשים לשם איסוף העשבים בשדות וביערות.

כאשר קבלתי את התעודה, היה עלי לספק סחורה. יצאתי עם קבוצה גדולה של עובדים לשדה וליער לאסוף את העשבים. אני הלכתי בראש וכולם אחרי. אני עם כתב־היחוס ביד, ואף־על־פן־כן היו החיים בסכנה, אך בכל־זאת הצלחנו. עבדנו במאמץ מירבי וזיפקנו את הסחורה. מותר היה לי לעשות כל מה שנראה לי. כך עבדנו זמן ממושך — כאשר מסרנו לו את מכסת הסחורה הראשונה, אמרתי לגוי — שיתן לנו קצת כסף כי צריך להתפרנס. אף פעם לא סרב רק אמר להמציא לו סחורה... ואמנם עשינו כרצונו כי לא היתה לנו ברירה. יהודים רבים חשקו בתעודות כאלה.

באותו הזמן בא היודנראט לידי הסכם עם הגרמנים, שהוא יעמיד לרשותם אנשים לעבוד במנסרות ובמשקי הפריצים. בצורה זו היה זמן־מה שקט בעיר. זה היה נקרא חיים נורמליים, יום־יום היו יוצאים מאת היודנראט עובדים לכל הכיוונים.

פרשת ראדזין—פאדליאסק

העיר ראדזין היתה מרכז הגסטפו. משם יצאו כל הפקודות. באמצע הקיץ 1940 התחיל להיראות הקעטשל (זה היה ארגז סגור ומסוגר (על גלגלים) נמשך על־ידי ג'יפ כשזה ניראה בשוק ידענו שגורלו של אי־איזה יהודי חתום. להם היתה רשימה את מי לקחת והקרבן הראשון היה משה פרלמן. השני מאטע פייגנבוים. קשה למנות את כל השמות. בראדזין הם עונו ביסורים סדיסטיים ואכזריים ביותר ואחרי־כן הכניסום לחדר מיוחד, בו רוטשום הכלבים. כך קרה לינקל ישראל־שלמה'ס. בעיר כונה „ינקל גנב". הוא היה סוחר של בגדים גמורים וראש הקהלה מ. פ. היה גם בעל חנות דומה, נזכר פוקס כי פעם היה

לו סכסוך עם מתחרהו ועכשיו ניצל את השעה לנקום בו. הוא סיפר לגרמנים שלו, לא פחות ולא יותר, כי אותו יאנקל ווינברג הרג גרמני במלחמת העולם הראשונה. זה הספיק להם בהחלט. לקחו את היהודי הזה שלחוהו לראדזין ושם הוציא את נשמתו תוך יסורים איומים.

אח"כ נטפלו לקומוניסטים היהודים. קודם הוציאו צו כי על כל הקומוניסטים להתייצב. מובן שאף אחד לא בא. אז באו העירה עם רשימה וציוו את היודנראט שהוא ישלח אליהם את כל הרשומים ברשימתם.

יהודים עשירים

במשך כל הקיץ התעסקו הרוצחים בסחיטת מטבעות זהב. היו כאלה שעשו להם רשימה מדוייקת. הקרבן הראשון היה זליג ברוומן (השען). לפני המלחמה היה סוחר בזהב. עשו אצלו חיפוש ומצאו בבית־הכסא מוטות זהב. מיד לקחוהו לראדזין. שם סחטו ממנו עוד זהב. הם נסעו לאשתו ואמרו לה: „תני עוד כסף ואז ישוחרר". היא נתנה ויום אחד שמענו כי זליג ברוורמן אינו עוד בין החיים. הם רצחוהו, אחרי־כן הגיע מברק שקיבל חנינה אחרי מותו.

בחיפושים טיפל ז'נדרם כרסתני שבקושי עמד על רגליו כך שמן היה. מדי יום אחרי צאת הרכבת, היה חוזר מהתחנה בעגלה מלאה בשר שהיה מחרים מאת המבריחים (לא־יהודים). אז היו נוסעות נערות יהודיות מחופשות כנוצריות. הן השליכו את נפשן מנגד ובלבד להרויח פרוסת־לחם. היהודים היו מאחלים לז'נדרם ההוא ש„יתפוצץ" וזה קויים. הוא נפל מעל הרכבת ונגזר לשניים. ובכך חוסל החיפוש ברכבות.

תחילת 1941

בתחלת 1941 הרגשנו כי החיים נעשים קשים יותר. מבתי היהודים גרפו כבר כמעט הכל. נוסף לכך היה החורף עז מאוד. השלג בדרכים הולך ורב. מגרשים את היהודים מבתיהם שיפנו את השלג מהדרכים. הרבה יהודים עבדחו באחוזת יאבלאנע שהיתה בהנהלתם של ס.ס. — העבודה בוצעה תחת מכות רצח כמו־כ היה על היהודים לעקור את המצבות מבית העלמין ולרצף בהן את הבוץ ביאבלאנע. מצבות אלה מונחות שם עד היום. גם הרעב התחיל כבר להציק. היות שליהודי אסור היה לטחון בטחנות הקמח, המציאו לעצמם יהודים פרנסה חדשה: כמעט מחצית אוכלוסיה התעסקה בטחינת שיפון במטחנות־

יד. היו מייבשים את הגרעינים וטוחנים. גם בביתנו עשו כך. קצת מכרנו והרווח היה — לחם לבני הבית.

התחילו כבר לבוא יהודים מוורשה, כי שם הורגש מאוד הרעב. לא כולם יכלו לבוא לערי המחוז; יכלו לבוא רק אלה שהיו להם שם קרובים. כך באה גם המשפחה שלנו. גם אותה סידרנו בעבודת המטחנות. עבדו והשתכרו ללחם. הספיק להם לשלוח לחם גם לבני משפחתם שבוורשה. ההם היו כבר נפוחים מרעב. היה לנו דוד עשיר בוורשה והוא ביקש מאיתנו לשלוח לו לחם. כמה שידנו השיגה עזרנו לו, וזה ניתן היה לשלוח רק בידי גויים שהבריחו דברי מזונות לבירה.

הובאו יהודים מסובאלק, ליד הגבול הגרמני, יחפים ורעבים ועיירתנו סידרה אותם פחות או יותר.

הגרמנים מינו אפוטרופוסים על רכוש היהודים ועל האחרונים היה לשלם שכר־דירה בעד ביתם. נפוצה שמועה שגרשו את היהודים מלברטוב ולא נודע לנו לאן. כעבור זמן נתקבלו מכתבים שהם נמצאים במקום עבודה טוב. כפי שהוכח אחרי־כן, שולחו הם כשפני־נסיון בשביל הקרמטוריום וציוו אותם לשלוח מכתבים לקרוביהם כי טוב להם. ממקומות שונים הגיעו ידיעות שיורים ביהודים. המצב בעיירתנו היה באופן יחסי „מצויין" לגבי זה שבמקומות אחרים.

תוך רעב עבדו יהודים בהקמת צריפים בשביל הגרמנים. כפי שהוכח לאחר מכן נבנו הצריפים כהכנה למלחמה ברוסים. הם היסוו היטב את הצריפים ואיש לא ידע מה פירושו של דבר זה. באותם הצריפים שכנו אח"כ שבויים רוסים שנכנעו לגרמנים.

כדי לטשטש את מוחות היהודים, הוציאו צו כי כל בעל־משפחה חייב לדאוג שתהיה לו תעודת־נישואין. חשבו היהודים שיתנו להם לחיות. בבית הממשלה הושיבו את יחיאל גוברמן, חתנו של המורה־הוראה, והדביקו מודעות בעיר כי כל נשוי חייב להתייצב עם תעודת נישואין עד מועד מסויים, ולא יהיה ענשו חמור. רצו כולם אל בית הממשלה עם עדים לעשות תעודות נישואין, וזה עלה בכסף. בינתיים נודע מפי אחד הרוצחים שבז'נדרמיה כי חבל על הנייר: „בין כך וכך אתם נידונים לאבדון". כמו"כ הודבקו מודעות שיהודים וצוענים חייבים להתייצב לשם קבלת תעודות, ושצבע התעודות יהיה כתום. הבנו כבר שמכינים צרה חדשה. עלי להודות כי יודנראט עשה כל אשר ביכולתו לשם ביטול גזירות.

בבוקר אחד, כשיוצאים לרחוב לשמוע מה מתרחש, נודע לנו כי בלילה דקרו הרוצחים, יהודי אחד בשם הענק קעפקו, מצאו אצלו עור. היתה רווחת השמועה שהם הורגים רק את זה שנמצא אצלו איזה מיצרך אשר הוא לתועלת הצבא ולא נמסר להם. באמתלה שאצל יהודי לובלין מצאו קירות כפולים מלאי סחורה, התחילו לשלחם מהעיר.

בהיותי פעם בתחנת הרכבת בהטעיני סחורה בשביל הגרמנים, הגיעה רכבת מסורגת ועצרה לזמן מועט. מתוך האשנבים הציצו אנשים. כשראו אותי עם סרט אמר איש לחברו: „הנה יהודי" וביקשו ממני מים. ניגשתי לעקספדיטור שלנו לשעבר, חיים פרבשטיין ע"ה ואמרתי לו: „בקרונות המסורגים נוסעים יהודים ומבקשים מים". המצאנו מיד לחם ומים, וכמה שהספיק הזמן הגשנו להם.

הפעולות הרצחניות בכפרים ובדרכים

כפי שכבר הזכרתי, אסור היה ליהודי לעזוב את בית מגוריו. אבל היהודים היו נאלצים לצאת את העיר להרויח דבר־מה. בתחלה כשתפסו יהודי כזה קיבל את ענשו או במהלומות, או בכסף או בקשירה לזנב הסוס והגרירה אחריו. עכשיו התחילו לירות. אחרי־כן שפכו את חמתם על היהודים יושבי הכפר. בכפר קראסנע שליד אוסטרובה גרו 15—20 משפחות בערך; הניסו את כולן לתוך אסם ורצחום ביריות. אותו הדבר עשו בכפר הסמוך, גלענביק. כמו"כ את יהודי נינין מוסטישיסק ועוד מקומות כדאי לרשום את המקרה הבא: הם ירו ביהודי אחר של מוסטשיסק ליד פרצ'ב. שמו היה דוד ברמן ע"ה. הם ירו עליו מספר פעמים, אך החטיאו את המטרה — והשאירוהו בחיים.

אחרי המקרים הנ"ל עזבו הכפריים את בתיהם ועברו העירה. העיירות נתמלאו ביהודי הכפרים. הרעב התחיל להיות מורגש יותר. זה נמשך כך עד פסח 1941. בפרוס החג התחלנו לחפש חטים לטחנן במטחנות היד לשם מצות. נתנו תמורתן כל מה שהיה לנו ובלבד שנשיג את התבואה. כך עבר הפסח, על מי ברעב ועל מי שהיה לו מה למכור, בפחות רעב.

דבר־מה מתוכנן ולא יודעים מה

אך עבר החורף, התחילו לזרום לפרצ'ב רכבות טעונות צריפים, וליהודים עבודה חדשה: להסיע את הצריפים בקצב מהיר ליד חורשות ומאחורי כפרים. שיהיו מוסווים כמו בתי כפר ואסמים. מבצ־

עים את המלאכה באמנות רבה. כעבור זמן קצר התחיל להגיע צבא גרמני לכפרים. מתחילים היהודים לחשוב: מה פירוש הדבר? אומר האחד: אולי תפרוץ מלחמה עם רוסיה; אומר השני כי הצבא בא מהחזית להנפש. כי דבר־מה עומד להתרחש, זה כבר נעלה מכל ספק. יום יום הולך ורב זרם החיילים הגרמנים אשר מילאו את הצריפים. כך עברו החדשים מאי—יוני.

באחד הבקרים, יוצאים לרחוב ויהודים מתלחשים שגרמניה הס־תערה על רוסיה. לא עבר זמן רב וההשערה הפכה מציאות והדבר לא היה עוד בגדר סוד. אך מה רב היה תמהונו ועמו גם עגמת נפשנו בהגיע השמועה שהרוסים נסוגים מפני הגרמנים! אז ידענו שחוצפתם של אלה תגדל עוד יותר. ואמנם כך היה: עד פרוץ מלחמה זו, ניתן היה עוד ליהודי להחזיק פרה, מעכשיו שדדו הכל. מלחמה זו פרצה ב־22 ביוני 1941.

עם הנצחון, חוצפת הגרמנים הולכת וגדלה

זה היה ביולי 1941 בערך. באחד הבקרים קוראים אנשי ס.ס׳ את היודנראט לעיריה. מובן שהיודנראט התיצב במועד. אך ראו הרוצחים את חברי היודנראט פרצו בצחוק סדיסטי והזמינום לאימונים. צוום לרוץ ולבצע תרגילים מצחיקים. כשגמרו, הניסו את כל היודנראט לנחל והחזיקום שם זמן ניכר. אחרי־כן הניסום מתוך הנהר, הרביצו בהם מכות־רצח ופיקדו לרוץ הביתה כשעברו דרך בוסתן העיריה ששם חנה צבא, ריחמו אנשי הצבא עליהם ורצו להושיט להם עזרה, אך אחרים הניאום מזה בנמקם כי אנשי ס.ס. נמצאים בקרבת מקום. הם פחדו מפני הס.ס.

השבויים הרוסים הראשונים

בבוקר־לא־עבות אחד, יוצאים לרחוב ורואים משאיות מלאות שבו־יים רוסיים. הם מבקשים חתיכת לחם. חוצפת הרוצחים הולכת וגדלה. מכים יהודים ברחוב, כולם רצים הביתה.

את השבויים הוליכו שכולם יראו. הם מילאו בהם את מחנותיהם. רבים נמלטו מהמחנות ותעו בכפרים בהתחננם לפרוסות לחם.. אחרי־כן הוציאו הגרמנים צו כי מי שיאכסן שבוי רוסי יומת. גדודים שלמים נשלחו לציד שבויים ומדי יום הובאו רבים העירה ובלילה ירו בהם. למצוד של הגרמנים עזרו מתנדבים אוקראינים ורוסים.

הסאדיזם הרצחני הולך וגדל

הגרמנים מפרסמים פקודה כי בכל החנויות אשר בעבר היו שייכות ליהודים ועכשיו הן בידי פולנים, תושם בחלונות הראוה האות V (ויקטורי) ומתחתה הכתובת: „הצבא הגרמני מנצח בכל החזיתות". בעיר מתחיל מצוד על יהודים. הם דורשים להעמיד לרשותם יהודים לעבודה. חוטפים ומכים. בלילה איש לא היה בטוח אם לא יוצא ע"י הגרמנים או ע"י המשטרה היהודית. יהודים מתחילים לעשות מחבואים: חפירות וקירות כפולים. אני עשיתי בבית, ליד המטה קיר כפול כזה. אך שמענו דפיקה בדלת נכנסנו לקיר זה. זה היה עשוי בצורה כזו שכדאי לתארה: כל החדר מרופד „בטפטים" המטה היה סגור (ס' שוואית) שנפתח. פה היה תלוי וילון יפה שאיש לא היה יכול להעלות על הדעת ששם ישנו פתח. הודות לכך ניצלנו ממות ע"י שילוח.

ז'נדרמים פגשו בדרך שני נערים בני 11—12 שנשאו תפוחי אדמה מהכפר ישינקה שקיבלום כשכר עבודתם כרועי בהמות. והז'נדרמים רצחום. אחד הנערים עוד הספיק לרוץ כברת דרך והרוצחים הלכו אחריו וצועקים בראותם את עינויי הילד, עד שנפל. ילדים אלה היו של חיים ברוך בולקע מפרצ'ב.

לא עבר יום בלי קרבנות.

היריה שבישרה את האסון הגדול

היודנראט היה מורכב מכל שיכבות העיר. ביניהם אחד מן החשובים ביותר שאפילו הרוצחים כיבדוהו — לייבל מנדלקרן ז"ל. את האיש הזה קראו לצאת מביתו, דרשו באדיבות בשלומו ובדרך דיברו אתו בנימוס רב וכך טיילו עד רחוב נאדוואלנע. ליד מלון פייגלה נסוג לפתע הרוצח, הוציא את האקדח וירה בו. בעיר קמה בהלה. רוצח זה היה דווקא ידוע שחלק כבוד רב למנדלקרן ובמו ידיו רצחו נפש. יריה זו היתה הטראגית ביותר שעד כה. לקרבנות שעד כה כבר התרגלנו, אבל גם לייבל מנדלקרן! ובאמת עכשיו התחילה השואה האיומה. הרוצח ציווה למשפחה לפנותו משם. הלוויה נעשתה בשקט ובמהירות. הלכו לבית־הקברות בדרכים צדדיות שהרוצחים לא יראו ושלא יפילו קרבנות נוספים.

מיריה זו הרגיש עצמו כל היודנראט מוכה ופצוע.

אחרי הריגתו של מנדלקרן העבירו דרך פרצ'ב יהודים מצוזמר,

נשים וילדים. זה היה ביום ששי בין השמשות. על עירנו נפלה אימה. בכל בית הדליקו נרות שבת תוך בכיות קרועות־לב. רצינו לתת לעוברים קצת אוכל אבל הרוצחים לא הירשו. יצאתי לרחוב ושמעתי שיחה בין הרוצחים של ה„פולקס־דויטש" אשר היתה להם יד בכל הרציחות. אמר האחד: „נצא קצת לציד" ומיד התחילו היריות. תחילה ירו בתשושים שלא עמד בהם הכוח ללכת. לאן בדיוק הניסום לא ידענו מלבד זה שהוליכום בדרך המוליכה לסוסנוביץ.

גרמנים על שדות מוסקבה

זה היה בסוף ינואר 42 בערך. בעתון מופיעות ידיעות על התקדמות הגרמנים ברוסיה. הם נמצאים כבר בסביבות מוסקבה. יהודים התנחמו באמרם שאלה הן שמועות־שוא. רצינו לעודד את עצמנו אולם בפניהם של הרוצחים היה ניכר שהשמועות אמנם אמיתיות הן. הרוצחים התהלכו בפרצופים קורנים משמחה. כמו"כ ראינו שצבא חדש זורם בכיוון החזית. מתי שהתחשק להם, היו רוצחים קצת יהודים. ערב־ערב אחרי שתותם לשכרה במסעדות, היו הולכים שיכורים, לבתי יהודים, מכים אותם ומפשפשים אולי ימצאו עוד דבר־מה לשדוד. אבל הבתים היו כבר ריקים מכל. היהודים רעבו גם. גם הטיפוס התחיל להתפשט. הרוצחים נתנו צו לעשות בית־חולים. סידר היודנראט בית־חולים בביהמ"ד החדש. ומיד נתמלא. תרופות לא היו, הדבר היחידי ממנו נהנה החולה היה, שקיבל פרוסת לחם. מעז זה יצא גם מתוק: חלק מהיהודים כתבו על דלת ביתם: „טיפוס. הכניסה אסורה בהחלט!" מזה פחדו הגרמנים. הודות לכך ניצלו הרבה בתים מהביקורים הרצחניים. כשאנשי ס.ס. היו עוברים דרך העיר, היו מבקרים בבית־החולים וכברכת־פרידה היו משאירים הרוגים אחדים.

אקציית הפרוות

זה היה בערך סוף פברואר 1942. הגיעה מכונית עם ס. ס. העיר מחכה בקוצר־רוח לשמוע מהי הגזרה החדשה שהביאו. כשיצאו את העיר נודע כי נתנו צו חמור ליודנראט שכל מי אשר יש לו בגדי פרוה מאיזה סוג שהוא, ימסרם ליודנראט. מי שימצא אצלו בגד כזה אחרי הזמן הנקבע, יירה. היודנראט מצדו הוציא כרוז ברוח זו. זאת היתה מהלומה קשה בשביל האוכלוסיה. וקשה שבעתיים היתה היא בשביל המגורשים כי זאת היתה כסותם ביום ללבישה ובלילה לכסוי. הטבע

הוסיף לצרה זו משלו: הקור היה בלתי־נשוא, לילות שלמים שרפנו את הפרוות שלא תפולנה בידי הרוצחים, אשר שלחון לחזית.

כשעבר זמן המסירה, התחילו לעשות ביקורות. אצל משפחה אחת מסובאלק מצאו אדרת־פרווה ומיד רצחו את בני המשפחה, בכלל, רציחות אנשים היתה דבר שבשיגרה. זה הפך אצל הרוצחים לכעין ספורט.

רוצחים את קרעש

יוני 1942. באחד הבקרים יוצאים לרחוב ושומעים כי רצחו בביתו את ראש היודנראט, קרעש. יהודי מגרמניה שאפשר לומר כי עבד יותר בשביל הגרמנים מאשר בשביל היהודים. מחפשים את הרוצחים. אשתו רצה לגרמנים, הם טילפנו למטה הכללי בראדזן כי רצחו את קרעש. באה פקודה לחפש את הרוצחים.

וכך קרה הדבר: בלילה ישב קרעש בביתו בחבורת „יוצר משרתים" שלו ושיחקו בקלפים. פתאום נכנסים אזרחים אחדים ושואלים אם פה גר קרעש. אלה דיברו פולנית. אשתו ענתה להם באדיבות: כן, והזמינתם להכנס פנימה. הם ביקשו שקרעש יצא אתם לרגע כי יש להם לאמור לו דבר־מה. כשרק התיצב לפניהם קלעו בו צרור כדורים ונפל ארצה. קמה בהלה, רצו מיד אל הז'נדרמיה, אלה העמידו פנים כאלו מחפשים את הרוצחים וציוו למצאם. הם הבטיחו כי ימצאום והביעו לאשתו את השתתפותם בצערה. למחרתו הגיע מטה שלם לשם חקירה. אך לאמיתו של דבר, היה כל הענין מחושב ומכוון: הם לא רצו שקרעש יעמוד לשטן בדרכם ואמנם רציחתו היתה הסיסמא לשואה הגדולה.

הרוצחים האוקראינים תרים בעיר לשם תיכנון פעולתם הרצחנית

מיד אחרי רציחת קרעש עבר כל השלטון לסגנו משולם פוקס, כולם מביטים בעיניו ועוקבים אחרי תנועותיו, לראות אם האסון מת־חיל באמת. אחרי רציחתו של קרעש. אכי־אבות־הטומאה, נפלה גם רוחו של „גבור גדול" זה. כל אומצו עזבהו. הוא כבר ראה שהשליטה על עיר שלימה הולכת וקרבה לקיצה. באחד הימים עברו הרוצחים האוקראינים מזוויינים מכף רגל ועד ראש. הם נסעו לאיטם בעגלות איכרים. האנשים הביטו בהם בחשד אך לא הבינו כלום. אח"כ נודע כי מטרת נסיעתם היתה, לתכנן איך להקיף את העיר. בינתיים הולכים יהודים יום־יום לעבודה למקומות ששולח אותם היודנראט. באויר נודף ריח מוות ולא עבר זמן רב עד שהריח הפך למציאות.

האקציה הראשונה

בוקר יפה, העיר ישנה, לפנות בוקר נשמעות יריות. יורדים מהר מהמטות ומביטים בעד החלון. ברחוב יהודים הרוגים. רצים אנשים מבית לבית בבכיות קורעות לב, להתחבא, אך הרוצחים תפסום. בחצרנו נשמעות צעקות: „יודן ראוס!" כולנו נכנסנו לקיר הכפול. המקום היה צר, ומוכרחים לעמוד על הרגלים ללא נוע. שומעים כבר את הרוצחים בבית, מחפשים בכל המקומות. שומעים את בכיות השכנים שמוציאים אותם מבתיהם. בביתנו הם עוקרים את הרצפה, אני בכוונה עשיתי פתח ברצפה כדי להוליכם שולל. אנו שומעים את יציאתם מהבית באמרם איש לרעהו: „בוודאי כבר הוציאום". אנחנו מביטים בעד החריצים ורואים שממשיכים לחפש ומה שנראה להם הם לוקחים. כמו־כן אנו שומעים התרוצצות בעליה. אלה היו אנשים שחיפשו שם מחבוא, שקצים פולניים הבחינו בכך הראו לרוצחים והם הוציאו את כולם. בקולות אנחנו מכירים את האנשים. שומעים את היללות של החטופים אשר מובלים לככר השוק ששם היה מקום האיסוף. הם נאלצו לכרוע על ברכיהם בידים מורמות. מי שנע נורה מיד. היריות לא פסקו.

מעברו השני של קירנו גר גוי ואנחנו שמענו כל מה שהם דיברו: מה שהרוצחים עושים, את מי חטפו וכיו"ב.

מדי פעם באים לביתנו רוצחים אחרים ומחפשים. כמו"כ ראינו שלשה פולנים נכנסים ושודדים. תוקף אותי רצון עז לצעוק... בנו אין עוד כוח לעמוד על הרגלים, בלי אויר ואור. זה נמשך כך עד 2 אחה"צ. אז שומעים שמובילים את היהודים לרכבת. הבכיות הן איומות ומלוות יריות והנה שומעים שיחת השכנים הפולניים; היא אומרת למחזרה: „היודע אתה יוזשעק? אני לא ראיתי שיוציאו את אברהם ומשפחתו. הלכתי במיוחד לככר השוק וגם לרכבת ואותם לא ראיתי. הם בוודאי חבויים פה". לא עבר הרבה זמן והיא באה עם שוטר פולני ומספרת לו אותו הדבר. אנו שומעים אותה אומרת: „אני נותנת את ראשי אם הוציאום מפה". והשוטר שואל אותה: „הבטוחה את בזה?" והיא עונה: „כן!" — היש להם עוד מקום מלבד הבית? — „כן", יש להם רפת". ויצאו לרפת. חיפשו בכל הרפת, חפרו, ובשובם לבית אומר לה השוטר: „הרגעי. הביטי בשבע עינים וזקפי את אזניך לכל רחש ובעוד זמן־מה אחזור.

אך יצא השוטר, התחילה היא עצמה לחפש ואנו שומעים אותה מגדפת: „איפה יכלו הם להתחבא? הרי לא ראיתים בכיכר וגם לא

ראיתי שיוציאום מהבית". ולמאהבה היא אומרת: „את כל השכנים ראיתי כשהם מוצאים ואותם לא!"

בנו אין עוד כוח לעמוד על הרגלים. הזיעה ניגרת מעל גופנו, לא אכלנו כלום. היום פונה לערוב, נשמעות יריות בעיר. גם בבית חולים רצחו את יושביו במשך כל היום.

השכנים הנ"ל שכבו לישון ואנו שומעים אותם מספרים מה שהת־רחש במשך כל היום. באפיסת כוחות החלטנו לצאת מבין הקירות, כי ממילא לא יוכלו השכנים לצאת לרחוב, כי על יציאה לרחוב בשעה כה מאוחרת, בא עונש מוות.

התחלנו לחשוב מה הלאה. אומר האחד: נסגיר את עצמנו לגר־מנים וגורל כל היהודים יהיה גם גורלנו אנו. על כך לא הסכמתי בשום אופן. וכך ישבנו ותיכננו כל הלילה. בהתקרב הלילה לקיצו אמרתי: עוד מעט ויאיר השחר, הגויים יקראו לרוצחים, ואבדנו. החלטנו לצאת את העיר לאכר אחד לכפר סאווין, ק"מ אחדים מרוחק מהעיר. מילאנו הכיסים לחם ואגסים והולכים, אך פתחנו את הדלת, ניגש אלינו גוי אחד ששמר את המחסנים ואומר: „הימלטו! ישנם עוד יהודים חבויים". אשתי הסירה את הטבעות מעל אצבעותיה ומסרן לו. אני אמרתי לו להיכנס לביתי ולקחת את חליפותי וכל מה שבתוכו. אם נזכה לשוב ואם תרצה, תשיבם לנו. הגוי איחל לנו דרך צלחה ואנו התחלנו ללכת בנתיבות עקלקלות וכאשר הגענו אל מחוץ לעיר, כבר האיר הבוקר. המשכנו לסאווין דרך השדות והתחבאנו בקמת החיטה. הלך אחד מאתנו לאיכר המוכר להודיע איפה אנו נמצאים ושאנו רעבים וצמאים. מיד הביא לנו לחם ותה. אכלנו וחושבים מה הלאה? ישבנו כך עד אחרי הצהריים בשמש לוהטת. אחד מאתנו יצא לכפר להיוודע מה נשמע. מה מאוד השתוממנו לשמוע כי בעיר מתהל־כים היהודים ברחוב. החלטנו לשוב העירה. אנו באים והנה אמת נכון הדבר: יהודים מתהלכים ברחוב ממורמרים. שואלים איש את רעהו, מי נעדר מביתו. לזה לקחו את כל משפחתו, לזה מחציתה. הלכתי לבית הורי ע"ה — כולם ניצלו. רק שני גיסים שרצו להתחבא, נתפסו. העצב בעיר גדול.

והנה ניגשה אלי השכנה הנוצרית, זאת שהביאה שוטרים לחפשנו, ומספרת כי למחרת צאתנו את הבית באה המשטרה היהודית לחפש אותנו. כפי שנודע לנו אחר־כך, סיבת החיפוש היתה לתת כסף, כי הרוצחים דרשו סכום ענקי תמורת הכדורים שצרכו.

הרוצחים נתנו צו לפנות את ההרוגים מהרחובות ומהעליות. מיד נתקבצו בעלי עגלה שהיו להם תעודות, ופינו את ההרוגים והובילום לבית־הקברות.

למחרת החורבן בא אחד החטופים שנמלט, וסיפר שהיהודים נמצאים עוד בתחנה ומחכים לקרונות בהיותם מוקפים משמר כבד. ועוד הוא מספר שאשה אחת ישבה עם ילדיה בשמש הלוהטת וביקשה מאת אוקראיני אחד להביא לה בקבוק מים בשביל הילדים ובשכר זה נתנה לו טבעת עם אבן יקרה. הרוצח הביא בקבוק מים ובהושיטו לה את הבקבוק, השמיטה מידו ונשברה. השתטחו הילדים על הארץ וליקקו את המים. שם האשה — יוכבד קאלעצקי.

שני ימים תמימים חכו לקרונות ואז הגיעה רכבת ארוכה מאוד שקרונותיה היו מרובצים כלור וחמרים מחניקים אחרים ולתוכם דחסו 60 איש לכל קרון והובילום לטרבלינקה. בדרך קפצו הרבה אנשים מהקרונות חרף השמירה החזקה שעמדה על גגות הקרונות מזויינים במכונות־יריה. מביניהם נורו רבים למוות אולם אחדים ניצלו וחזרו העירה בסודי סודות. גם משולם פוקס המשנה ליודנראט קפץ ונשברה רגלו. ברגלו השבורה נשתרך לעיירה וואהין ושכב שם אצל מכר.

הגטו

אחרי שהמשלוח שולח הוציא הרוצח ברומילר (הוא שעמד בראש כל האקציות שהיודנראט יתאסף לשם יצירת גטו. תיכננו את מקום הגטו ומיד העבירו את היודנראט שמה; זה היה ברחוב ז'אביה בביתו של מוטי עלמאן ע"ה. במקומם של חברי היודנראט הנרצחים, מינו אחרים. הוחל בחלוקת דירות ברחוב הנ"ל. לבחור לעצמך דירה לבד, היה אסור: „מאושרת" היו המשפחות שדירותיהן נמצאו במקום הגטו. כעבור זמן קצר התישבו כולם. ביתו של אבי ע"ה היה במקום ההוא. הכניסו לביתו עוד אנשים ובשבילנו לא נשאר עוד מקום שם. היתה חורבה אחת שאיש לא רצה להתישב בה, שמה נכנסנו אנחנו. אני אספתי דלתות וחלונות ולאט־לאט קבלה החורבה מראה של דירה.

התחילו יהודים להכין לחורף: תבואה, תפוחי־אדמה וכד'. זה היה בערך לפני החגים. הוחל בחפירת מחבואים באדמה במקרה של חטיפה — גם המשטרה היהודית אמרה שאם יצוו עליה לבצע עוד אקציה, יתחבאו אבל בינתיים הם פעילים בלהט רב: תובעים כסף וחוטפים לעבודה. משימתי הראשונה היתה לעשות מחבוא. התחלתי בעשיית קיר כפול ומשם נפתח פתח להכנס לתוך האדמה. הראיתי גם

לשכני איך לעשות ואני עזרתי להם בעבודתם. בעת עבודתי זו נכנסו שני שוטרים יהודים: אליהו עלבוים ומרדכי גולדברג תופסים אותי ומביאים אותי ליודנראט, בעוון אי־שלמי סכום כסף מסויים. אני ידעתי שכן שלמתי ואני הולך אתם. כשהגענו לרחוב המוליך ל„יודנראט" אומר אני להם: „הרי אתם הולכים אתי ליודנראט ולמה אתם פונים עכשיו בכיוון לבית־הסוהר?" הם אחזוני בידיהם שלא אברח ולא נשאר לי עוד כל מוצא. הכניסוני לכלא וסגרו עלי את הדלת. שם היו עוד חטופים ואיננו יודעים מה יעלה בגורלנו. רובם חושבים שבלילה יירו בנו. אך לא עבר זמן רב והדלת נפתחה ובה עומדים רוצחי ס.ס. ובידיהם מקלות גומי. מניסים אותנו לרחוב תחת מכות רצח. בחוץ חכו לנו משאיות שמובילות אותנו לסוכובולה ליד ראדזין. שם מצאנו עוד יהודים מפארצ'ב. הם אומרים לנו שישלחונו לעבודת אדמה. בבוקר באו הרוצחים והניסונו לעבודה. עבדנו בהוצאת תפודים מהאדמה תחת שמירה מלווה מכות. ישנו בצריפים. היה קר מאוד וגם הרעב הציק. היה יהודי אחד, מוואהין, שאמר לנו בלחישה: „מי שיש לו כסף יוכל להשתחרר. מובן שבכיסכם אין לכם כסף אבל אתם יכולים למסור לי את מעניכם ואני אלך שמה". אני מסרתי לו את מעני, אשתי נתנה לו את הכסף אבל עד שיחרורי עבר זמן ארוך למדי.

באחד מבוקרי יום השבת מודיע איש ס.ס. שהלילה נלך כולנו הביתה ליום אחד ומי שלא יחזור, יירה. ואמנם, לפנות ערב מביא הרוצח מסמך שלא יעצרונו בדרך וממנה את אחד מאתנו למפקד. הולכים הביתה. המהלך היה כעשרים ק"מ בערך. נכנסים לעיר — שקט. עוברים על פני בית־מרזח בו שותים הרוצחים לשכרה ושרים. אני נכנס לגטו ולבית. אני קורא לאשתי, אין תשובה, רק חמותי עונה לי כי אשתי הלכה לחברתה. היא שואלת: „האין אתה יודע מה שהיה היום בעיר?" — מאין אדע? — והיא מספרת לי כי במשך כל היום, חטפו יהודים וכשהחשיך רצחו את כולם.

השבת השחורה

וזאת היתה שבת ערב ר"ה. בלילה שלפניה פרצה שרפה בדירת בנו של בנציון טינקלרוט. יש שאמרו שהוא הלך לחפש סחורה שהס־תירה, אחרים אמרו שהרוצחים עצמם הסבו את השרפה. מיד בבוקר התחיל המצוד והיריות, הרוצחים רצו אנה ואנה כפראים. בית־הסוהר נתמלא עד אפס מקום. חיה בראון ע"ה הלכה לבקש

שיחררו את בעלה, בריש בראון ע"ה, אז הניסו הרוצחים גם אותה לכלא. בלילה נכנסו הרוצחים לבית הסוהר, הוציאו משם את היהודים וצוום לשכב על הארץ וירו בהם אחד אחד. אחרי הרצח הזה נכנסו לבית המרזח ושתו. לו פגשו אותנו בלילה ההוא, אין כל ספק שהיו יורים בנו. בבוקר נתנו צו להוציא את ההרוגים מחצר הכלא. בעלי העגלה היהודים הוציאו את הקדושים. בעת ההיא עמדו הגויים וצחקו ולעגו שמובילים בשר טרי. גם בגטו עברו עגלות ואספו את הקדושים. גם אני עזרתי להטעין את הקדושים.

אחרי היריות היו הרוצחים מוודאים אם בגופה לא נשאר עוד רוח חיים, וזה שהיה מוטל בספק היו יורים בו בשנית.

אחרי שהרוצחים נסתלקו מהמקום, יצאו גויים והורידו את הנעלים מרגלי הקדושים.

אני חזרתי לסוכובולה אבל שוחררתי, כפי שהזכרתי לעיל, וחזרתי הביתה בעת שהגטו התכונן ליום־כיפור. בלילה הלכו ל„כל נדרי". לתאר מה שהתרחש בעת אמירת „כל נדרי", נדמה לי שאין אדם אשר מסוגל לעשות זאת. את החזן החניקו הדמעות ואי אפשר היה לו להוציא אף מלה אחת. אחרי יום־כיפור התחילו רבים מדרי הגטו לעשות סוכות. אך הרוצחים דיקוב וברומילר התכוננו לעשות שמות ביהודים.

הגטו מרגיש שאקציה חדשה ממשמשת ובאה

בגטו נשארו עוד 1500 יהודים בערך, מרגישים שמתכוננת השמדה. היהודים מתחילים לשכלל את המחבואים, את „קברי החיים". פעם לפנות ערב בא אלינו יאסל ברמאן ואומר לי: „אתם עשיתם מחבוא יוצא מהכלל, שהגרמנים יתפוצצו ולא ימצאוהו" מאחר והראיתי לו את הפתח דרכו נכנסים לתוכו. שיניתי את הכניסה.

באחד הימים מצלצל הטלפון ליודנראט, שואלים „אם הכלה מוכנה?" כי הכלה והמחותנים בדרך. הבינו מיד כי באים לחסל את הגטו. מכינים אוכל ועוד... הלילה ההוא היה ליל שימורים. אני ואשתי היינו ערים כל הלילה. היה קר. והנה ראינו שעל הכביש הגיע אוטו, נעצר ושוב זז. נכנסתי לשכנים לאמור להם מה שראיתי והם ביקשוני שאמשיך לעמוד על המשמר כי להם קר לצאת. נכנסנו לדקות אחדות להתחמם ושוב יצאנו. אשתי מבחינה

כי לא רחוק מאתנו מעשן מישהו סיגריה. אח"כ היא רואה רובה. וזה היה קרוב לבוקר. הודעתי זאת לשכנים. מיד באו רוצחים והקיפו את הגטו, נכנסנו למחבוא. דרך סדק ראינו שמפציע השחר. מה ש־תוממנו לשמוע את יאסל ברמאן בביתנו הקורא: „אברהם הצילנו!" יצאה אשתי, פתחה את הפתח והכניסה אותו ואת אשתו. אשתי שמה את נפשה בכפה מפני שהרוצחים רדפו אחריהם. כך נכנסו למחבוא, באו הגרמנים לבית וצעקו: „איפה הם? הרי נכנסו לכאן!" הם עקרו את קרשי הריצפה, חיפשו וקיללו ויצאו. מבחוץ חודרות בכיות, יללות ויריות. ישבנו כך כשעתיים, כי ברמאן הנ"ל התחיל להתקוטט עם אשתו כי בגללה הוא נמצא פה, כי הוא היה יכול להיות בא"י והיא לא נתנה לו לעלות. כמה שאנו מבקשים ממנו שישתוק — לשוא; הוא צועק. בראות אשתי כך, אחזה בידי ואמרה שעלינו לצאת מפה. היא הולכת בראש ואנו נכנסים לביתנו ומשם לעליה. אני מעלה את הסולם. אנו מציצים מן החרכים ורואים כל מה שמתרחש בגטו, איך מובילים את היהודים לשחיטה כך זה נמשך עד הערב. כשהחשיך מביט אני מהעליה ורואה ששכני, יהודי בא־בימים, מסתובב בבית ומחפש אוכל. אז הבנתי שהרוצחים לא גילוהו.

את הגויים שמענו משוחחים כי הכבאים הפולניים חטפו יותר יהודים מאשר הגרמנים. ובהיותנו בעליה אנו שומעים איך שייגיץ פולני מציב סולם לעליה לשם שוד. אז ראיתי כי אבדנו. ברצותו לעלות אנו שומעים כי שייגיץ אחר אשר נשאר למטה צועק אליו: „בוא הנה, מצאתי הרבה סחורה!" בין כה וכה ניצלנו.

כשהאקציה נגמרה ירדנו מהעליה ומצאנו בחיים את האנשים שנשארו במחבואנו. הם מספרים לנו כי חותנתי היתה פה לפני זמן מועט וחיפשה אותנו. מראיה היה כך שהיא דמתה „לגויה", ועברה בין הגרמנים הלוך ושוב ולא הכירו בה שהיא יהודיה.

לפני צאתנו לגטו התקשרה חותנתי עם המשפחות היהודיות שבכפר ניניך אשר בינתיים מצאו קשר עם שבויים רוסים וגם רכשו קצת נשק. לא עבר זמן רב וחותנתי חזרה. הלכתי להורי, כולם נשארו שם בחיים. חותנתי מספרת לי על ההסכם עם אנשי ניניך, לברוח היערה.

אחרי החורבן השני

עברו ימים אחדים עד שפינו את ההרוגים מן הגטו, והמושלים על היהודים הנשארים היו שני הרוצחים ברומילר ודיקוב. הרוצח ברומילר היה מגרמניה והרוצח הסדיסט דיקוב היה פולקס־דויטשר)

(בן לעם הגרמני מחו"ל) מעיירה צ'יחוסטוב סמוכה לפרצ'ב. הם הוציאו פקודה כי אלה שנשארו מהיודנראט ומהמשטרה יתיצבו ויקימו יודנראט חדש ומשטרה. אבל זה לא נתממש כי הרי ראינו שימינו ספורים. ראוי לציין כי הרוצח דיקוב ידע שמשולם פוקס קפץ מתוך הרכבת ונשברה רגלו. הוא הבטיח בהן־צדק שמשולם יכול לבוא לפרצ'ב וכל רע לא יאונה לו. גם בנו הצעיר היה בפרצ'ב. הודיעו לו זאת לוואהין והוא חזר מיד. מצא את בנו ושמחתו היתה רבה. שכב הוא ברגלו השברה עד שהרוצח דיקוב בא לבקר אצלו. ישב הרוצח על ידו זמן ניכר, שוחחו בנעימות על דא ועל הא והילד עמד ושמח באביו. הרוצח מתכונן לצאת ולפני צאתו הוא אומר למשולם: נו, אמור אתה, במי אתה רוצה שאירה תחילה בך או בילדך?" והרוצח החליט: לא, אתה מוכרח לראות במו עיניך במות ילדך ואחרי־כן יבוא תורך". האב ראה ברצח ילדו ואחרי־כן נרצח הוא. כך חוסל היודנראט.

הגיטו בלי יודנראט

אחרי רצח פוקס לא קם עוד היודנראט לתחיה. ימים אחדים שררה דומית־מוות בגיטו. יום אחד מופיע בגיטו הרוצח דיקוב, ואת כל יהודי שפוגש בדרכו הוא שואל איפה הוא עובד, מדבר אתו בידידות, אומר לו שילך ובהתרחקו צעדים אחדים ירה בו מאחוריו. כך היה מתהלך כל הימים בכיסים מלאי־כדורים וירה בכל עובר־ושב. היהודים שהיו להם עגלות וסוסים ומצוידים בתעודות, היו אוספים את הקדושים.

הרבה יהודים עבדו בבית הכנסת בו נקבצו הרהיטים, כלי המטות וכד' ומיינו את החפצים, מה למכירה ומה לשלוח לגרמנים. האוכלוסיה הפולנית קנתה ברצון את חפצי היהודים בחצי חנם. הרוצחים הבטיחו לעובדים אלה, שלהם לא נשקפת כל סכנה.

ראוי לציין את המקרה הבא:

בעת ההשמדה האחרונה של שארית היודנראט, היה במשטרה צעיר אחד, לא מפרצ'ב, שהיה חתנה של נערה אחת בשם הינדע. הוא הגן עליה בכל כוחותיו. הרוצחים רצו להרגה ואותו להשאיר בחיים מפני שהיה שוטר. בראותו שהם מתכוננים לירות בנערה, אמר לרוצח: „ירה גם בי". הוא חיבק את הנערה ונפלו שניהם כשני אילנות.

קבוצת נערים ראשונה בורחת ליער עם נשק

מובן שזה היה בסוד גדול, אבל עד מהרה נודע שקבוצת נערים יצאה ליער עם נשק. כפי שכבר הזכרתי היו כל מיני כלי נשק מושלכים ע"י החיילים הפולנים שברחו ולא עלה על דעתו של אף איש להחביא

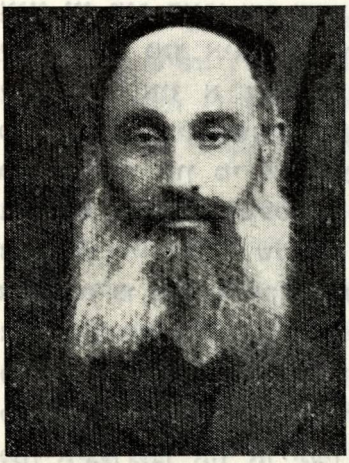
נשק זה, אולם 2 נערים היו שהבינו כי צריך לצבור אותו והם הם אשר ציידו את 12 הנערים אשר ברחו ליער. שני נערים אלה היו מתנועת בית"ר: האחים מאטל ויהושע לייב זונשין (אחיו של שלמה זוננשין מחיפה.) כפי שדובר בעיר היה להם מצבור גדול של נשק אולם לדאבוננו לא זכו להשתמש בנשק הרבה זמן, יען כי כפי שנמסר לי הם נהרגו ביער בקרב עם הגרמנים שהגיעו ל„בונקר" שלהם על סמך הלשנה של פולנים. יחד אתם נהרגו גם אחיותיהם לאה ויהודית וכן אחיהם הקטן פסח הי"ד.

נובמבר 1942 — אנו מחליטים ללכת היערה

מספר האנשים בגיטו הולך ופוחת. הרוצח מתהלך בעיר ואינו פוסק מיריות. החלטנו איפוא כי התקוה היחידה להישאר בחיים היא רק ביער. היות ולנו היו כבר קשרים עם היער מקודם, גמרנו בלבנו כי עוד הלילה אנו הולכים שמה. הלכתי להורי לספר להם זאת. אבי ע"ה לא האמין באפשרות להתקיים ביער, החורף ממשמש ובא וה־רוצחים ילכו בעקבותינו בשלג וימצאונו. אי־לכך אין דעתו נוחה מהח־לטתי, בעינים דומעות נפרדנו. אחותי יענטל החליטה ללכת אתנו. הצטרפו לקבוצתנו עוד צעירים אחדים וגם יאסל בערמאן עם אשתו, אך אנחנו החלטנו כי הנשים תישארנה בכפר סמוך ליער והגברים ילכו ליער לראות איך ניתן לחיות עם הפרטיזנים הרוסיים. כך היה, אך אחותי לא רצתה להיפרד ממני. ועוד באותו לילה עזבנו את הגיטו בדרכי סתר ואת הנשים השארנו בכפר נינין אצל משפחה.

יוכבד לבנבאום ז"ל

יהושע לבנבאום ז"ל

נחום פרלמן, חיפה

אונדזער פארפייניקטע יידישע שטאט

דאס בילד פון אונדזער פארפייניק־טער יידישער שטאט, שטייט פאר אונדז. און אט די טעג, וועו מיר גייען איבער־געבן דער עפענטליכקייט דאס פארצע־וועו יזכור־בוך, וואס איז א פראדוקט פין מערערע יארן ארבעט, זי שטייט פאר אונדזערע אויגן. אין ווי מיר וואלטן געהערט איר קול. ווי זי וואלט געזאגט צו אונדז ווי ווועסטו געפינען ווערטער אויסצודריקן אונדזער פיין, צי זענען בכלל דא אזעלכע אויסדריקן אין דער מענטשלעכער שפראך, וואס זאלן קענען איבערגעבן דעם קלאנג פון די קינדערישע ליפן: „מאמע". און איבערגעבן דעם לעצ־טן זיפץ „מאמע" פון די טרעבלינקער גאזקאמערן, פון די פאר־פייניקטע און פארברענטע יידישע קינדער.

מיר קענען אייך אין פשוטע ווערטער דערציילן, וואס מיר האבן איבערגעלעבט, און מיר האבן זיך באמיט איבערצוגעבן דאס בילד אזוי ווי מיר האבן עס געזען, און געקענט, און ווי יעדער פון אונדז טראגט עס נאך אין זיין זכרון, דאס האבן מיר אלע צוזאמען גע־טון, דאס איז א קאלעקטיווע ארבייט, פין צענדליקער מענטשן פון אונדזער היימשטאט, וועלכע האבן בייגעשטייערט זייער איבער־געגעבענהייט און מי פאר דער ארבעט, צום ארויסגעבען דאס יזכר־בוך, זיי האבן דערפילט א שליחות וואס זיי טראגן אין זיך, פון צער און ווייטיק, א שליחות וואס האט די אויפגאבע אויפצושטעלן א מצבה צו פאראייביקן אונדזערע נאהענטע און פריינט פארברענטע אין די גאזקאמערן, און זענען אוועק מיטן רויך, אויף אייביק, א מצבה פארן אומבעקאנטן קבר, פאר אונדזער ליבסטע פארטיליק־טע דורך די בראנע נאצי־רוצחים; מיר האבן זיך באמיט צו דערמא־נען, איבערגעבן און אריינפירן, אין אונדזער יזכר־בוך א סאך היס־טארישע ארבייטן, ארטיקלען, זכרונות — וועגן דער טיפער צוגע־

בינדענקייט צום עבר, פון אונדזער שטאט, וועגן די שיינע יידישע טראדיציעס, וועגן די יום־טובים אין וואכעדיקע טעג.

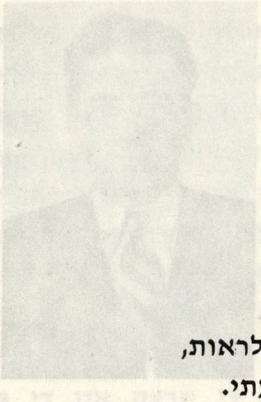
וועגן די לויטערע געשטאלטן פון די גרויסע לומדים, חסידים, רביים און מתנגדים, ווי אויך וועגן פשוטן עמך. וויפיל גייס־טיקייט, וויפיל רוחניות אין יום־טובדיקייט איז געווען אין לעבן פון יידישן שטעטל פארצעוו, מיר האבן אויך געגעבן די מעגלעכ־קייט, אין אונדזער יזכר־בוך צי באקענען זיך מיט דער רייכער טעטיקייט פון אלע פאליטישע ארגאניזאציעס, און ווירטשאפטלי־כע אינסטעטוציעס, וואס זענען טעטיק געווען אין יידישן פארצעווע. א זייער אנגעזען ארט פארנעמט אין דעם יזכר־בוך, די חורבן־צייט אין פארצעווע. וועגן אלץ וואס האט געברויזט און געלעבט מיט גייסטיקער דערהויבנקייט, איז אזוי גרויזאם פארשניטן געווארן; אין דער היינטיקער צייט, וועו מיר יידן לעבן אין צוויי וועלטן, די גרויסע, נישט יידישע, און די קליינערע, די יידישע, נויטיקט זיך א שטארקע, אויסערגעווייניליכע אנשטרענגונג, כדי איבערצוגעבן וועי־גן אונדזערע גייסטיקע ירושה — אונדזערע קינדער, אויף אזא אויפן צובויען א בריק צווישן די דורות, די ירושה וועגן אונדזער הערלעכע יידישע שטאט וואס איז אוועק מיטן רויך אין די גאז־קאמערן, די צוקונפט לייגט אונדז ארויף א חוב, נישט צוקומען מיט די ליידיקע הענט, פארן פנים פון אונדזערע קימענדיקע דורות, אין די טראגישע טעג פון אומקום אין די געטאס, און אין די פערניכ־טונג־לאגערן, איז אויפגעקומען די געשטאלט פונים יידישן געטא־אויפשטענדער, פון אונדזערע פארטיזאנער־בריידער, אנייע קדושה אין א פרייד האט אויפגעלויכטן, אויף א צייט אין די הערצער פון די פארצווייפעלטע און די טויט פארפייניקטע פארצעווער געטא יידן.

יעדער פון אונדז טראגט נאך אין זיך דאס געשטאלט פון זיין היימשטאט, פון וועלכער א טייל האט פארלאזן מיט 40—30 יאר צוריק, און האט די חורבן־צייט, פון זיינע נאהנטע און פרייַנד, צו־געהערט פון דערווייטנס מיט גרויס ווייטיק. אנדערע וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די נאנטע דערפער, אדער וועלדער, אויף אריש פאפירן, ווייט פון דער היים. אין דער קעלט און אין הונגער, אנטרינענער יחיד אויף פאלשע פאפירן אין דייטשלאנד, וואס איז קוים לעבן געבליבן, און אהיים געקומען און געטראפן דארס זיין פארברענטע היים, וואס איז אויפגיגאנגען אין פלאמען און אין רויך,

דער וועג איז פיל געווען מיט פיין, שרעק און ליידן פין די אלע וואס האבן דערציילט די זכרונות פון דער בלוטיקער קאשמארצייט.

אזוי האבן זיי פארשטאנען זייער אויפגאבע ביי צוטראגן און ביי שטייערן, ביים שאפן און ארויסגעבן אונדזער יזכר־בוך וועגן פארשני־טענעם יידישן ישוב פארצעווע. דאס יזכר־בוך פון אונדזער שטאט, איז נישט נאר א דענקמאל פאר די אומגעקומענע. נאר אויך א מא־נונג פאר די לעבנגעבליבענע, אונדזער וואַרט איז נישט נאר א קדיש פאר די פארגאנגענע. נאר אויך א רוף צו די קומענדיקע. וועגן פאר־צעווער יידישן ישוב, איבער זיין לעבן, זיין אומקום און זיין המשך; נישט אלץ נאך איז דא געזאגטגעווארן, דער טעמאט איז זייער שווער אויסצושעפן, ער וועט נאך געבן א סאך מאטעריאל פאר די קומענ־דיקע היסטאריקער.

גלי הוס — קבוץ עין כרמל
(נכדו של ר' משה זישע גולדפינגער הי"ד)

סבא שלי

את סבא שלי אני יכול לראות,
את קולו מעולם לא שמעתי.
הוא מביט אלי ועיניו עצובות,
ותמה עד כמה גדלתי.

סבא אינו מספר סיפורים,
אבל יש לו סיפור ארוך.
סבא אינו מפנק פינוקים,
אבל יש לו חיוך מלא רוך.

סבא שלי חובש כובע תמיד,
וזקן שחור ויפה מטפח,
ולמרות שאיננו שולט בעברית,
הוא מבין אותי וסולח.

לסבא שלי אין נכדים,
ואין לו זקן לבן.
כי סבא שלי העצוב, היהודי,
הוא תמונה באלבום הישן.

שמאי זונשיין, חיפה

צום אנדענק פון דער פאר־פייניקטער יידישער קהלה פון פארטשעוו

אין משך פון לאנגע דורות האט זיך אין יידישע ישובים איינגעשטעלט דער מנהג עטלעכע וואכן פאר תשעה באב אין דערמאנונג פון יענעם חורבן — זיך צו פארטיפן אין ספרים, וואס האבן דערציילט וועגן יענע געשעענישן וועלכע האבן געבראכט דאס גרויסע היסטארישע אומגליק אויפן יידישן פאלק. לאמיר אויך אין אונדזער צייט אין ישראל און אין אלע תפוצות איינפירן דעם זעלבן מנהג אין באציונג צום לעצטן חורבן וואס האט פארשניטן א דריטל פון אונדזער פאלק. לאמיר זיך דערמאנען די טרויערדיקע טעג וועגן לעבן און געראנגל אין פארטשעוו און אין די וועלדער און אין די בונקערס.

דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 ווען עס האט אויסגעבראכן דער 2־טער וועלט קריג, האט זיך באלד געשאפן א בהלה. יעדער איינער וואס האט געהאט געלד האט געוווסט אז מען דארף אנגרייטן אביסל מעל אויף ברויט. די פרייזן האבן באלד פון ערשטן טאג געשטיגן. דער פויער וואס האט שוין יא געברענגט דאס זעקל תבואה, האט ניט געוואלט קיין געלד נאר טוישן אויף אנדערע סחורה, צום ביישפיל א פאר שטיוול אדער א פעלץ. דאס געלד איז באלד געווארן זעהר ביליק און ווו צו פארדינען איז ניט געווען. אזוי איז געווארן טאג טעגלעך ערגער אי מיטן עסן אי מיט פרנסה. עס איז געקומען די נאכט איז געווארן אין שטאט אזוי אימה'דיק פינצטער, קיין ליכט האט מען נישט געטארט ברענען. א באפעל פון מאגיסטראט צו האלטן ווארטע אין אלע גאסן, צו עס האט זיך שוין באוויזן דייטשע עראפלאנען און אויך פארהיטן געגן שריפות. אזוי האט מען געלעבט מיט שרעק די גאנצע צייט. דאן האט מען זיך אביסל צוגעווויינט צו די צרות.

אין צווישנצייט האט זיך געמאכט א האנדל מיט געהילץ. מען איז געווויער געווארן אז פאלאנקער טארטאק פארקויפט געהילץ אויף דעם זעלבן פרייז ווי פארן קריג, איז ווער עס האט געהאט געלד האט זיך געוואלט באווארענען. מען האט גאר פארגעסן וואס דער מארגן קען ברענגען. בעווייל דאס געלד איז געווארן זייער ביליג האט מען גיקויפט וואס נאר עס האט זיך געלאזט: ברעטער, באלעס, קלעצער און מען האט דאס פרשטעקט ווי נאר איינער האט געקענט. באלד האבן אנגעהויבן צו שטראמען היימלאזע, זעהר דערשראקענע, הונגעריקע יידן פון דער דייטשישער גרעניץ, פון סאוואלק, אסטראלענקע און פון פארשידענע אנדערע שטעט. די שרעק און די פאניק איז געווארן טאג טעגלעך ערגער. אסאך פון זיי זענען געבליבן אין פארטשעוו און א טייל זענען געפארן ווייטער אין יענער זייט בוג. נאך מער פאניק האט זיך געמאכט נאר דער ערשטער באמבארדירונג אין פארטשעוו. די קינדער מיינע האבן מיך ניט א טריט פון שטוב ארויס געלאזט, אזוי דערשראקן זענען זיי געווען. איך האב דעמאלס געזומען די פרוי און די קינדער און אוועק געפירט אין א דארף אריין, קאדעניץ, צו מיינס א משפחה. מען איז געווען אזוי דערשראקן אז מען האט ניט געוווסט ווהין צו גיין און ווו צו לויפן. צוויי טאג זענען אדורך שטיל און אויף דעם דריטן טאג איז געווען די באמבארדירונג, 1 באמבע איז געפאלן אויף די נאדיוואלנע גאס, די שטוב פון יאנקל מאנישעס איז איינגעפאלן און אקעגן די שטוב פון חיים לייזער זונשיין איז אויך געווארן באשעדיקט. נאכהער איז געווארן שטיל אויף א קורצע צייט. איך האב צוריק געברענגט מיין פרוי מיט די קינדער פון דארף און עס האבן זיך דערנענטערט די יום טובים, יעדער איינער האט געמאכט יום טוב ווי נאר ער האט געקענט. יענע צייט איז שוין געווען געמאכט דער פאקט מיט רוסלאנד. עס איז דאמאלס געווען פונקט שבת תשובה, האט מען באמערקט ווי א רוסישער עראפלאן איז ארומגעפלויגן איבער דער שטאט, ער האט זיכער באמערקט פויליש מיליטער און ער איז פארשוווונדן. בערך אין א 15 מינוט איז געקומען א גאנצע עסקאדרע, 15 עראפלאנען, און מען האט באשאסן די שטאט, קיין באמבעס האבן זיי ניט געווארפן נאר בלויז מיט מאשין־געווער, עס איז קיינער ניט געטראפן געווארן, און עס איז ווייטער שטיל

געווארן אויף א קורצע צייט. מען הערט שוין קלאנגען אז די דייטשן זענען שוין הינטער דער שטאט. ביי יעדן איינעם איז טרוי־ריק אויפן הארצן, יעדער ווייסט וואס פאר א צייט עס וועט קומען. עס קומט יום כפור מען גייט צו כל נדרי מיט פיל אנ־געווייטיקטע הערצער, עס איז אדורך דעם יום הקדוש רוהיק. עס קומט אונטער סוכות, די צייט שטייט נישט, א טאג נאך א טאג און פונקט שמחת תורה זענען אריין די דייטשן אבער ניט מיט קיין גרויסן שטורם, קיין ווידערשטאנד האבן זיי פון קיינעם ניט געהאט, דאס פוילישע מיליטער האט זיך מאסנווייז איבערגעטאן און קיין ייד האט זיך ניט געווייזן אויף דער גאס. עס איז געווען א פאר טעג שטיל, עס איז נאך געווען אזעלכע עלטערע יידן וואס האבן זיך אליין געטרייסט: נישט געפערלעך, פאר יענעם דייטש האבן נאך יידן געמאכט געשעפטן מיט זיי, מען וועט זיך איינלעבן מיט זיי. אוודאי אויף אזא גרויסן חורבן האט זיך קיינער ניט געגלייבט. די דיטשען האבען אנגיפאנגען צו געבן פארשידענע באפעלן. דאס ערשטע זאל מען גרינדן א יודנראט פון 5 פערזאן, דאס זענען די נעמען: ירחמיאל שכטר, יונה יאבלאנקע, מאיר הירש עלקענבוים, שלום פוקס און לייבל מאנדעלקערן.

ווי נאר עס האט זיך געשאפן דער יודנראט אזוי זענען אלע מאל ארויס נייע גזרות. דאס ערשטע וואס זיי האבן פארלאנגט איז געווען אז דער יודנראט זאל גרינדן יידישע פאליציי, נאכהער א פרישע גזרה: אז אלע יידן, מענער און פרויען פון 12 יאר מו־זן טראגן א לענטע אויף דער רעכטער האנט פון ווייסן לייוונט 10 צענטימעטער די ברייט און א מגן דוד אין דער מיט. די דייטשן האבן עס גערופן דער שאנד־באנד און צו יעדער באפעל איז גע־ווארן צוגעגעבן: ווער עס וועט ניט אויספירן דעם באפעל איז טויט שטראף. טאגטעגלעך האט מען געכאפט אויף ארבעט, דאס איז שוין געווען די אויפגאבע פון דער יידישער פאליציי. זיי האבן געטראגן פאליצייסקע היטלען מיט גומינע שטעקנס אין דער זייט, זיי האבן געמוזט אויספירן דעם באפעל פון יודנראט וועלכער איז געווארן צוגעשיקט פון דער זשאנדארמעריע. נאכהער האט אנגע־הויבן שטראמען היימלאזערס, די גאנצע שטאט לובארטאוו איז מערסטנטיילס געקומען קיין פארטשעווו, מיט דעם האט זיך באשעפטיקט דער יודנראט מיט דער יידישער פאליציי, מען

האט ניט געפרעגט צי עס איז דא פלאץ ווו אריין צו נעמען א משפחה, מען האט געפנט די טיר, אריינגעווארפן די פעק און געהייסן די מענטשן אריינגיין, מען האט קיין ווארט ניט געטארט רעדן. אזוי האט מען אנגעפאקט אין אלע שטיבער און אין די בתי מדרשים. דאס ענגשאפט איז געווארן אזוי גרויס, אז עס האט באלד אנגעהויבן צו פאנעווען טיפוס. צו פארדינען אפאר גראשן איז ניט געווען, די קינדער האבן געבעטן עסן. עס האבן זיך געפונען איינצעלנע מענטשן וואס האבן איינגעשטעלט דאס לעבן און אוועק גענאפן אין דארף אריין עפעס אריינשמוגלן, אבער עס האט געדראט טויט שטראף, נאר עס איז קיין ברירה נישט געווען. איך האב זיך געטראפן צופעליק מיט וועלוול פיטעל, ער לייגט מיר פאר א געשעפט. דאס ערשטע וואס ער זאגט מיר: ער גיט מיך א פרעג צי איך האב בלוט, וועלן מיר פארן קיין ווארשע: „אהין וועלן מיר אוועקפירן ברויט און צוריק וועלן מיר ברענגען לעדער, שוסטער־צודאטן, אבער איך בין נישט זיכער צי דיין פרוי וועט מסכים זיין, אויב ניט זאג מיר באלד תשובה וועל איך זוכן א צווייטן". איך גיי אהיים, דערציל דאס מיין פרוי — זי ווייסט ניט וואס זי זאל מיר ענטפערן. אין זעלבן מאמענט קומט אריין וועלוול, זי קען ניט זאגן יא און קען ניט זאגן ניין, פרנסה דארף מען, אלזא עס ווערט באשלאסן מען זאל פארן. איך האב נאך צוגענומען מיין טאטן פאר א דריטן שותף און מיר גרייטן זיך אין וועג ארן. מיר האבן באשטעלט ביי די בעקערס ברויט, 500 ברויט האבן מיר פארלאדן און מען לאזט זיך אין וועג אריין. באלד פאר ראדזין האבן מיר געהאט א פאנטשער, נאר מיט נסים איז עס אדורך. מיר האבן זיך אנגעטראפן אין מיטן דער נאכט אויף דייטשן (און דעמאלט האבן קיין ציווילנע ניט געטארט פארן ביינאכט). מיר זענען געגאנגען אנגעטאן מיט פוילישע היטלען מיט גלאנצאוונע דאשקעס, „מאטשעניאווקעס" האט מען עס גערופן. אַייר־נער פון זיי האט געהייסן מען זאל אונדז פירן קיין ראדזין צו דער זשאנדארמעריע, זיי האבן ניט געוווסט אז מיר זענען יידן. איינער פון זיי האט גערעדט אביסל פויליש, מיר האבן זיך געמאכט דאס מיר פארשטייען ניט קיין דייטש. (וועו זיי זאלן געווען וויסן אז מיר זענען יידן, וואלט איך שוין היינט ניט געווען צווישן די לעבעדיקע). עס איז אדורך מיט א נס. איינער האט אמאך געטאן

מיט דער האנט אז מיר זאלן פארן און מיט א ווארענונג, „אויב מיר וועלן אייך נאכאמאל כאפן פארן ביינאכט ווערט איר ארעס־טירט". מיר פארן ווייטער, ביז ווארשע איז אדורך דער וועג בשלום. שוין כמעט אין ווארשע האבן מיר געהאט דעם צווייטן פאנטשער — שקצים זענען אונדז באפאלן אין פראגא אויף כוח האט מען אונדז געוואלט צונעמען דאס ברויט, עס איז ווייטער געשען א נס, עס איז אנגעפארן א טאקסי מיט דייטשן און זיי האבן אונדז אפגעראטעוועט, מיינענדיק אז מיר זענען פאלאקן. מיר זעצן פאר ווייטער דעם וועג. אריינפארנדיק קיין ווארשע איז אויך ניט גע־ווען פון די לייכטע זאכן, די אלע גאסן וואס מיר האבן געמוזט אריינפארן זענען געווען פול מיט גרויסע שטייגער און צעפאלענע הייזער, עס איז געווען אוממעגלעך אריין צו פארן, עס איז געווען נישט צו דערקענען די גאסן פון דער באמבארדירונג. פארנדיק האב איך דערקענט א ייד, מיר שטעלן אים אפ און מען פרעגט ווו מען קען ערגעץ אריינפארן מיט די פערד, האט ער אונדז געענט־פערט אז עס איז פאראנען א זאיאזד ווו מען קען אריינפארן, דאס איז באניפראטן, אבער צופארן אהין ווייס איך ניט ווי אזוי, די גאסן זענען אלע צעשטערט. מיט פארשידענע וועגן זענען מיר אנ־געקומען אין זאיאזד אויף באניפראטן. אריינפארנדיק אין טויער קומט צו מיר צו א חברה־מאן „האסט אפשר ברויט?", איך האב אים געזאגט יא. ווי נאר איך האב אים געגעבן דאס ברויט איז באלד געווארן א געלויף פון הונגעריקע מענטשן, פריער האב איך גאר ניט געזען אזוי פיל מענטשן, אויף כוח האט מען מיר גע־וואלט צונעמען דאס ברויט נאר איך האב מיך באלד פארשטענדיקט מיטן ערשטן חברה־מאן וואס האט געקויפט דאס ערשטע ברויט. איך האב אים געגעבן 10 ברויט און ער האט געמאכט א „תור" און אזוי האב איך פארקויפט דאס ברויט. נאכהער בין איך אוועק מיט וועלוולן צו זיינעם א ברודער וועלכער האט געווויינט אין וואַרשע, געהייסן האר ער מרדכי און ער האט פאר אונדז אייגע־קויפט פארשידענע לעדער, שוסטער צודאטן און מיר גרייטן זיך אין וועג אריין אויף צוריק, מיט גרויס הארץ־קלאפעניש. קיין ברירה איז ניט געווען, מיר פארן אהיים, דער וועג איז אדורך בשלום. אנקומענדיק קיין פארטשעוו האבן זיך די פרויען מיט די קינדער זייער געפרייט, זיי האבן זער פיל איבערגעלעבט אין די

פאר טעג וואס מיר זענען ניט געווען. וועלוול איז אוועק צו זיך אהיים אביסל זיך אויסרוען פון וועג. ווי נאר ער גייט ארויס פון שטוב באמערק איך דורכן פענצטער ווי ער לויפט גיך צוריק, „וואס איז געשען?" — „עפעס איז א שטארק געלויף, מען דארף ארויסשיקן א קינד געווויער ווערן". מיין פרוי זאגט, זי גייט אליין, איך און וועלוול האבן זיך דערווייל פארשטעקט. אין 5 מינוט, די פרוי מיינע איז דא, שטארק דערשראקן פארסאפעט, זי קען ניט דער־ציילן. „וואס איז געשען, פייגע?" — „אויפן מארק עטלעכע מא־שינען מיט ס.ס. לייט און ווי זיי זענען א יידטרייבט מען אים אריין אין א וואסער, עס איז פונקט געווען נאך א רעגן, און מען הייסט זיי טאנצן אין וואסער און אוועקלייגן אין וואסער; אין א צוגאב קלעפ. מען ראבירט עס איז א אמתער פאגראם". איך זאג צו וועלוולען, אויב דו ווילסט לאמיר זיך אנטאן די פעלצן מיט די מאטשייאווקעס, מיר וועלן נעמען בייטשן אין די הענט און מיר וועלן גיין אין גאס זענען וואס עס טוט זיך. מיר קומען ארויס אין מארק אריין, ליגן אסאך יידן אין בלאטע. אין דרויסן איז שוין געווען גוט קאלט, א פרעמדער ייד פון די הייפלאזע שטייט מיטן טלית און תפילין, וואַרשיינלעך האט מען אים גע־טראפן פונקט דאוונענען, און מען הייסט אים אזוי שטיין לעבן דער קופע יידן וואס ליגן אין בלאטע. א ס.ס. מאן, א גרויסער מאן, האט זיי פאטאגראפירט. מיר גייען ווייטער, מיר קומען אויף די זשאביע־גאס, לויפן ארום די מערדערס מיט שטעקנס, מען שלאגט ווי נאר מען זעט א ייד, זיי האקן אויס די שויבן אין אלע יידישע שטיבער. מיר לאזן זיך ביידע אהיים און מיר זאגן די פרויען זיי זאלן ארויסנעמען די טאפעלע פענצטער, אין פאל זיי וועלן אויס־האקן די שויבן, וועלן מיר אריינשטעלן די טאפעלע פענצטער. מיר גייען צוריק אין גאס אריין. נאכהער זע איך א גרופע דייטשן לאזן זיך אראפ אויף נאדוואלע, דארט ווו איך האב געווויינט און האבן געטאן דאסזעלבע: געהאקט שויבן, געראבירט, געשלאגן ווי נאר מען האט געזען א ייד, מיין שטוב האבן זיי אויך ניט אויסגעמיטן. עס איז אדורך געגאנגען א גרופע דייטשן פאר מיין שטוב, דא־מאלט האט געווויינט ביי מיר /מאטיס קאלאנער, זיין מיידל איז געשטאנען אין דער טיר, זי האט געהאט א גויאישן אויסזען. די דייטשן פרעגן: „ווינען דא יידן?" „ניין" ענטפערט זי: „דאס זענען

פאליאקן". ווארשיינלעך האט איינער באמערקט די מזוזה אויף דער טיר. זיי זענען נאך מערער געווארן אין כעס, מיט דעם באגנעט האט איינער אראפגעריסן די מזוזה און דאס מיידל פאר ליגנד זאגן אריינגעכאפט אפאר גוטע שטעקנס. זיי זענען אריין אין שטוב, די שאנק האבן זיי איבערגעדרייט, עס איז געווען א קליין שענקעלע מיט פארשידענעם גלאזווארג, איבערדרייט אלעס, צעבראכן די בעטן, איבערגעדרייט איינס אויפן צווייטן, א גאנשער מיט סאק איז ביי מיר געווען, האבן זיי עס צעבראכן, די שויבן פון ארום און ארום שטוב אויסגעהאקט — א אמת'דיקער פאגראם. נאכהער האב איך באמערקט ווי די דייטשן זענען שוין אוועק פון יענער גאס, בין איך צוגעגאנגען געווויער ווערן וואס עס הערט זיך ביי מיר אין שטוב. צוקומענדיק צו דער שטוב האב איך געטראפן יענעם חורבן: די קינדער זענען געווען שטארק דערשראקן די פרוי איז ניט געווען צו דערקענען, אזוי ווייס דערשראקן איז זי געווען. מיר האבן אנגעהויבן אלעס צוזאמענשטעלן, מאכען צוריק ארדנונג, נאר מיטן אריינשטעלן די פענצטער האבן מיר געווארט ביז די מערדערס וועלן אוועקפארן. מיר ווערן געווויער אז די מערדער זענען שוין אוועקגעפארן, האבן מיר אריינגעשטעלט די פענצטער. די אלע יידן וואס זענען אין בלאטע געלעגן האט מען מיט קלעפ באפרייט און געהייסן אהיים לויפן נאך א גאנצן טאג ליגן אין וואסער אן עסן. נישט איינער פון די יידן איז דאמאלט קראנק געווארן. נאכהער איז ווייטער שטיל געווארן אויף א קורצע צייט. שפעטער איז ווידער ארויס אנייע גזרה: עס איז פארבאטן יידן צו גיין אויפן „טראטואר" נאר אין דער מיט „בריקיוואניע". און נאך א גזרה: פאר יעדן דורכגייענדיקן דייטש מוז מען ציען דאס היטל און מען טאר ניט מער גיין ווי פון 6 פרי ביז אויף דער נאכט. נישט איינמאל איז א ייד צעשלאגן געווארן פאר נישט הייבן דאס היטל, מאנכמאל האט ער געקראגן קלעפ פאר יא הייבן דאס היטל. עס זענען געווען אזעלכענע רוצחים אויך, מען האט פאר זיי געהויבן דאס היטל האבן זיי צוגערופן און געגעבן קלעפ „ביסטו דען מיין קאמעראד וואס ציסט־דו די „מיצע?". אזעלכע צרות זענען געווען טאג טעגלעך, כאפן אויף ארבעט איז געווען א טאג טעגלעכע דערשיינונג. אז עס פלעגט אדורך א טאג אדער צוויי רואיקע, איז מען געווען אין גן־עדן. אין דערזעלבער צייט גייען מיר פארקויפן לאנגזאם

די סחורה וואס מיר האבן געברענגט פון ווארשע און מיר קלערן שוין וועגן א צווייטע נסיעה קיין ווארשע, פרנסה דארף מען האבן די קינדער בעטן עסן.

אין צווישנצייט איז דער פארטשעווער רב נפטר געווארן, דאס איז געווען ענדע 1939, דעמאלס האט מען געפועלט ביי דער זשאנ־דארמעריע מען זאל דעם טאג ניט כאפן אויף ארבעט, דער טאג איז אדורך רואיק.

דאס נייע יאר 1940 איז אנגעקומען. די פויערים האבן גע־פראווען זייער יום טוב ווי געווינטלעך מיט הומאר, מיט פריי־לעכקייט און מיר יידן דאגעגן מיט גרויסע צרות, שרעק, פיין, הונ־גער און קעלט. אנפאנגס 1940 האט מען אנגעהויבן צו ראציאנירן ברויט. דער מאגיסטראט האט פארטיילט ברויט־קארטן, 400 גראם אויף א פערזאן, עס זענען געווען אזעלכענע שטיבער וואס מען האט ממש געהונגערט. די אלע קליינהענדלער וואס פלעגן אמאל האנ־דלען אין די דערפער, האבן מורא געהאט צו גיין אין דארף אריין און עסן האט מען געדארפן, אבער עס האבן זיך געפונען אזעל־כענע וואס פלעגן ריזיקירן: גיין אין דארף אריין. זיי פלעגן עפעס אריינשמוגלען, ביי זיי פלעגט מען קויפן אפאר קילא קארן און אליין אפמאלן אויף ברויט, אויך דאס איז געווען מיט גרויס שווע־ריקייטן. עס האט איינער געברענגט אזא מין מילעכל אזוי גרויס ווי א פליישמאשינקע און דאס האט מען אין פארטשעוו נאכ־געמאכט, אזוי פלעגט מען אפמאלן די פאר קילא קארן. דעמאלס ווען מען האט געמאלן האט מען געמוזט ארויס שיקן אין דרויסן א קינד זאל אכטונג געבן צי עס קומט ניט אן א דייטש אדער אזוי א שייגיץ ווייל ווען מען האט געדרייט דאס מילעכל האט עס געמאכט א גרויסן רעש. שקצים, „ענדעקיס" האט מען זיי גע־רופן, פלעגן נאר ארויסגיין אין די יידישע גאסן און נאכשפיאנירן אונטערהערן צי מען מאלט נישט. אז זיי פלעגן עמיצן טרעפן ביים קלענסטן שמוגל האט מען געמוזט באצאלן. זיי פלעגן אויך בע־סער טאן: מען האט איינעם באצאלט איז ער אוועק געגאנגען און געשיקט א צווייטן. אויב מען האט זיך געשטעלט מיט זיי, נישט געוואלט באצאלן האבן זיי באלד געסטראשעט אז זיי וועלן שיקן זשאנדארמעריע. דאס אלעס איז געווען אנפאנג 1940. טאג טעג־לעך כאפט מען אויף ארבעט, עס זענען געווען אזעלכע וואס פלעגן

ארבעטן אין פאלאנקער טארטאק, זיי האבן ארויסבאקומען פון טארטאק שיינען דאס זיי זענען פריי פון צוואנגס־ארבעט. די דא־זיקע האבן זיך שוין פרייער באוועגט אין גאס, קיין גרויסן געהאלט האבן זיי ניט באקומען, נאר זענען געווען מיט דעם צופרידן אבי זיי האבן געהאט אויף צו עסן, זיי האבן געארבעט 10 שעה א טאג מיט ווייניג עסן.

עס דערנענטערט זיך דער פסח, מענטשן הויבן אן צו דאגה'ן וועגן מצות. די טעג שטייען ניט, עס איז שוין ערב יום טוב. מיט גרויסער שרעק און שווערקייטן האט מען געמאכט פסח. צי יעדער האט געהאט מצות דאס קען איך ניט שרייבן. ווי אזוי עס איז אנגעקו מען דאס באקן מצות? עס האט זיך געשאפן אפאר „שיוואלניס" אין פערשידענע אונטערגעסלעך, מענטשן האבן זיך באזארגט מיט אפאר קילא ווייץ און אפגעמאלן אויף די מילעכלעך וואס איך האב פריער באשריבן. די פענצטער פון די שיוואלניס זענען געווען פארהאנגען, אין א גרויסער שטילקייט האט מען געווען גלעגערט און אזוי האט מען געבאקן מצות. אין עטלעכע „שיוואלניס" האבן די ענדעקיס געכאפט באקן נאר מען האט זיי באצאלט. עס זענען גע־ווען גרויסע צרות.

די וואך פון פסח מאך איך מיט וועלוולען די צווייטע נסיעה קיין ווארשע, דאס מאל דורך א צווייטן וועג: דורך קאצק־בעז־וואלין און מיט אנדערע סחורה. מיר קויפן איין ציבעלעס, מעל, קארטאפל און מיר לאזן זיך אין וועג אריין, דאס זעלבע ווי פריער מיט פוילישע היטלען אלס פאליאקן. מיר פארן, מיר זענען שוין נאך קאצק, דארט האבן מיר געהאט א גרויסן פאנטשער, דארט האבן מיר זיך אנגעטראפן אויף דייטשן, דארט איז געווען א לאט־ניסקע פון ערפלאנען אהין האט מען אונדז געהייסן אריינפארן און ווארטן ביז אינדערפרי. מיר זענען אריינגעקומען אהין זענען שוין דארט געווען אסאך בעלי עגלות פוילישע און יידישע. מען הייסט אונדז אראפגיין פון די פורן און זיך איינשטעלן, יידן באזונדער און פאליאקן באזונדער. די פאליאקן לאזט מען באלד פריי און אונדז 3 בעלי עגלות 2 פון ראדיזן און מיר די דריטע הייסט מען דא בליי־בן ביז אינדערפרי. מיר שפאנען אויס די פערד און מען בלייבט זיצן אויף די וועגענער. קומט צו מיר צו א דייטש און פרעגט מיך

„ביסט יודע?" „יאוואל מיין הער" ענטפער איך אים. הייסט מיר איך זאל אראפ פון וואגן און נאכהער הייסט ער מיר צוריק ארויף און ווייטער אראפ און ווייטער ארויף דערנאך הייבט ער אן צו מאכן בלויז מיט דער האנט: אראפ און ארויף, ער האט מיט מיר געמאכט „גימנאסטיקע" בערך א האלבע שעה, דער שווייס האט זיך פון מיר געגאסן אזוי האט ער מיך דערווארעמט. נאכהער גייט ער אוועק און באגריסט זיך צו מיר אזוי העפלעך „אויף ווידערזען" און גיט מיר א ציגארעט „שלאפן" זאגט ער. וועו עס איז געווארן טאג קעמען די עלטערע דייטשן און מען הייסט אונדז ארויסגיין פאר דעם גאראזש, מיר זענען געווען בערך 20 יידן. עס איז געווען זעהר קאלט. מען שטעלט אונדז אויס ווי די זעלנער און מען ציילט אונדז אפ און יעדער איינער זאל אויסשטרעקן די רעכטע האנט און אלע צוזאמען אגעשריי טאן „הייל היטלער". נאכהער פירט מען אונדז צו צו א מאגאזין מיט פארשידענע כלים און מען הייסט אונדז יעדער איינער זאל נעמען א ווידלע אויפן אקסל און מען הייסט אונדז ארויף אויפן פעלד. גייענדיק אויפן וועג קריגן מיר א באפעל גיין און זינגען. עס איז געווען מיט אונדז א יונגערמאן פון ראדזין הייבט ער אן זינגען א חסידישן ניגון און מיר אלע צוזאמען העלפן מיט. מיר זענען געגאנגען בערך א 2 קילאמעטער, דארט זענען געווען קופעס מיסט און דאס האבן מיר געדארפן מיט די ווידלעס צעשארן. ביז 12 אזייגער האבן מיר געארבעט. וועו די היטערס אונדזערע האבן געדארפן גיין אויף מיטאג האט מען אונדז געהייסן ווייטער דאסזעלבע טאן, די ווידלעס אויף די אקסל און גיין מיט געזאנג. אויפן וועג איז געווען א גרויסע קאלוושע מיט וואסער האבן זיי אונדז געהייסן דורכגיין דאס וואסער, די טיף איז דארט געווען ביז צו די קני אזוי איז יעדער איינער, צי מיט שטיוול אדער שיך האט אנגענומען פול וואסער און עס איז דאמאלט געווען שטארק קאלט אין דרויסן, מיר גיין אזוי מיט געזאנג ביז צום מאגאזין אפצוגעבן די כלים. פארן מאגאזין איז געווען א גרוב מיט וואסער, דארט האבן מיר געדארפן אפוואשן די כלים. מען האט אונדז געהייסן ווייטער זיך אויסשטעלן ווי די זעלנער, ווייטער געציילט און נאכהער קומט צו צו אונדז א על־טסטער און גיט א באפעל — אין משך פון 10 מינוט טאר קיין איין ייד נישט בלייבן אין גאראזש. ער הייסט ווייטער אויסשטרעקן די

הענט און אלע צוזאמען א געשריי טאן „הייל היטלער!". מיר זענען שנעל אריין אין מאגאזין אוועקגעשטעלט די כלים און צו־קומענדיק צו אונדזער פורן האבן מיר געטראפן אין גאנצן ליידיק, אלץ האט מען צוגענומען: ציבעלעס, מעל, קארטאפל, אפילו דעם האבער פאר די פערד האט מען צוגענומען. מיר פארן צוריק ארויס צום שאסע וואס פירט קיין ווארשע. אויפן וועג הייבן מיר זיך אן צו באטראכטן, וואס מען זאל טאן? צי פארן אהיים אדער פאר־זעצן דעם וועג קיין ווארשע. געלד האבן מיר געהאט פארשטעקט אין וואגן אז מען האט עס ניט געפונען, עס איז פונקט געווען די העלפט וועג, מיר פארן אריין קיין גארוואלין, דארט האבן מיר געקויפט האבער פאר די פערד, מען האט עפעס אפגעגעסן און וויי־טער געפארן. אריינקומענדיק קיין ווארשע אויף באניפראטן די־זעלבע גאס ווו מיר זענען פריער געווען, עס איז שוין געווען אבי־סעלע אנדערש ווי דאס ערשטע מאל, מען האט שוין גיכער גע־קענט קריגן עפעס עסן צו קויפן. מיר קויפן איין פארשידענע סחו־רות מען לאדיוועט זיך אויף צוריק קיין פארטשעוו. מען פארט ארויס פון ווארשע מיט פארשידענע אונטערוועגן. דער גאנצער וועג איז אדורך בשלום, מיר זענען שוין הינטער פארטשעוו, ווייטער ניט גוט — מיר קענען ניט אריין קיין פארטשעוו, מיט דעמזעלבן שא־סיי זענען געפארן זער פיל מאשינען מיט דייטשן, זיי האבן אונדז אויסגעמיטן נישט וויסנדיק ווער מיר זענען און גלייך געפארן אין שטאט אריין, מיר קענען זיך קיין עצה נישט געבן, מיר ווייסן ניט וואס מיר זאלן טאן. מיר באשליסן אראפצופארן אויף א זייטיקן וועג און שטיין בלייבן, אזוי האבן מיר געטאן. שטייענדיק אזוי מער ווי א שעה איז פונקט אנגעקומען א שייגיץ מיט א ראוער פון פארטשעוו, מיר פרעגן אים וואס הערט זיך אין שטאט „נישט גיט ביי די יידן, מען פאגראמירט, מען שלאגט ווו מען טרעפט א יד „פארט ניט איצט אין שטאט אריין", זאגט ער צו אונדז. מיר זענען אזוי געשטאנען ביז 4 נאך מיטאג ביז מען האט געזען ווי די אלע מאשינען פארן אויף צוריק. וועו מיר האבן שוין קיין מא־שינען ניט געזען פארן, דאמאלט זענען מיר אריינגעפארן.

דער צווייטער קרבן פון פארטשעוו. מען האט געשאסן יונה יאבלאנקעס זון, מאיר. דאס איז געווען פונקט און פסח 1940. דער יום טוב איז אדורך עס קומט דער פרילינג, איין זארג אראפ

פון קאפ — מיט דעם באהייצן. עס זענען דא אזעלכע שטיבער וואס מען איז שיער ניט פארפרוירן פאר קעלט, זער א שווערער ווינטער געווען.

די זון שיינט עס איז פרילינג, די נישט־יידישע קינדער שפילן זיך. די גאסן מיט נישט־יידישע פנימער פול מיט מוט, מיט פרייהייט לעבקייט אבער פאר אונדז איז אראפ א פינצטערע כמארע, דאס הערט מען פון יעדן איינעם מיט וועמען מען טרעפט זיך אויף דער גאס, עס איז נישט דא ווי צו לויפן און צו גיין, אפילו די קינדער זענען אויך געווען מרא־שחורה'דיק. אין די פוילישע שקאלעס איז געווען פארבאטן יידישע קינדער צו גיין, אזוי אז זיי זענען געווען אין גאנצן מוט־לאז. זייער א וויכטיקע נייעס, אביסעלע טרייסט פאר אטייל מענטשן: פאר שבועות האט יונה יאבלאנקע דערהאלטן א בריוו פון לובלינער וואיעוואדסטוע ער זאל צושטעלן צו דער רעגירונג אלטאייזן און פארשידענע אלטע זאכן. צו דעם דארף מען דאך מענטשן וועלכע זאלן עס זאמלען. די אלע וועלכע האבן זיך אמאל פארנומען מיט דעם, האבן זיך פארשריבן, יעדער האט ארויסבאקומען א שיין דאס הייסט א דערלויבניש. קודם כל איז געווען אין שיין געשריבן אז מען איז פריי פון צוואנגס־ארבעט, אין די אלע מיט די שיינען, האבן געקענט גיין ביז 9 אוונט. יעדער איינער האט זיך אוועקגעלאזט אין די דערפער, וועו מיט פערד וועו צו פוס, די אלע האבן אביסעלע אפגעאטעמט, יעדער האט זיך געברענגט פון דארף אביסל שפייז, אזוי אז פאר די מענטשן איז געווארן אביסל לייכטער און פרייער. דאמאלס איז געווען פארבאטן יידן צו פארן אויף די באהנען, מיר האבן געמעגט, אזוי איז אדורך א גאנצן זומער. וועו עס איז געקומען דער שבת האט מען געזען דאס טרויריקייט פון שטאט, די טיר האט זיך ממש ניש פארמאכט פון די פרעמדע היימלאזע. איך קען זיי ניט אנרופן ארעמע לייט, מען האט געקענט ליינען אויף זייערע פנימער באלבאטישע מענטשן, מענער, פרויען אמייסטן קינדער האבן געבעטן א שטיקעלע ברויט אדער עפעס עסן, עס האט געשניטן ביים הארצן אנצוקוקן זיי, א טייל זענען געגאנגען עלעגאנט געקלייידט. איך פלעג מיך באמיען איך זאל קריגען מער ברויט פון דארף איך זאל קענען וואס מער פארטיילן. באלד די וואך פון נאך־שבועות 1940 האב איך צופעליק געענט־

טיקט אין דער היים, אין מיטנדערנאכט הער איך א שטארקן רעש אין דרויסן, איך האב מיר באלד פארגעשטעלט עס איז עפעס נייס, איך הייב מיך אן אנצוטאן, מען איז שוין ביי מיין טיר „,אויפמאכן"! איך מאך אויף די טיר. מיט א ווילדן געשריי זע־ נען אריין 4 ס.ס. לייט. די ערשטע פראגע „,זענען זי יודן שנעל אנציען!" געבן זיי א געשריי, איך נעם ארויס די שיין און וויל זיי וויזן, זיי ווילן גאר ניט איבערלייגנען נאר זיי פרעגן מיך וויפיל מענער זענען מיר, איך האב זיי געזאגט אז נאר איך בין אליין, זיי הייבן אן זוכן אונטער די בעטן, מען פירט מיך ארויס. גייענדיק אויפן וועג קריג איך פון איינעם א קלאפ אז עס האט מיר אנגע־ הויבן שווינדלען דער קאפ פון ווייטיק. זיי פירן מיך אוועק אויף די „,באיסקי" דאס הייסט דער ספארטפלאץ הינטער דער „,צערק־ וועי". דארט זענען שוין געווען זער פיל אנגעכאפטע יידן, דארט זע־ נען געווען ס.ס. לייט און יעדן איינעם פון אונדז האט מען מכבד געווען מיט א פאר שטעקנס. אלעמאל האט מען געזען צוברענ־ גען מער און מער יידן, קיינער האט ניט געווסט וווּ מען פירט אונדז. עס איז געווארן טאג, האט מען אונדז אויסגעשטעלט אין 2 רייען און מען האט מיט אונדז געמאכט גימנאסטיקע. נאכהער באמערק איך ווי מיין פרוי קומט אן, איך מאך צו איר מיט דער האנט זי זאל צוקומען אבער מען לאזט זי ניט צו צו אונדז. איך וויז איר סמנים זי זאל גיין צו יונה יאבלאנקע אפשר וועט ער עפעס קע־ נען אויפטאן בעווייל איך האב דאך געהאט א שיין פון וואיוואדטסווע, איך בין דאך געווען פריי פון צוואנגס־ארבעט. אין זעלבן מאמענט קומט אן דער יודנראט מיט יונה יאבלאנקע בראש. איך מאך איר מיט דער האנט זי זאל צוגיין צו אים, זי גייט צו צו אים, ער בארואיקט זי, מען וועט אים באלד באפרייען. באלד זענען אנגעקומען די עלטסטע, יונה גייט צו מיט דעם שיין, זיי ליינען איבער, באלד גיט ער א געשריי: „,די אלע לומפענהענדלער וועלכע שייגען האבן זאלן ארויסגיין!". מיר שטעלן זיך אן א זייט, מען הייסט אונדז ווייזן די שיינען און מען לאזט אונדז פריי. נאכהער איז געקומען דער דירעקטאר פון פאלאנקער טאר־ טאק און בעט מען זאל באפרייען זיינע מענטשן, מען האט זיי אויך בא־ פרייט, די איבעריקע האט מען אפגעפירט צו דער באן. הארצרייסנדיקע סצענעס האבן זיך דאמלס אפגעשפילט ווי די פרויען זייערע האבן זיי געוואלט מיטגעבן פעקלעך מיט עסן און מען האט זיי ניט צוגעלאזט. זער טרויעריק איז דאמאלס געווען דער טאג וועו מען האט אפגעפירט

צום באן אנגעפאקט אין די וואגאנעס און אפגעשיקט קיין בעלזשיץ אויף ארבעט, די געווייגען פון די קינדער, ספאזמעס פון די פרויען איז גאר ניט צו באשרייבן. נאכהער איז ווייטער שטיל געווארן אויף א צייט. עס איז אדורך דער זומער און די יום טובים. מיר האלטן שוין נאך סוכות, עס שטעלט זיך דער ווינטער, עס קומט אן א נייע גזרה: יעדער איינער מוז אפגעבן וואס ער האט אין שטוב: פיטערווארג, א פעלצל, א פיטערמאנטל, אפילו א קאלנער פון א מאנטל מוז מען אויך אפגעבן. צו יעדן באפעל איז געווארן צוגעגעבן: אויב מען וועט געפינען ערגעץ ווו פיטער איז טויט־שטראף. דאמאלס זענען געווען 2 קרבנות ביי דער פיטער־אקציע: א פרוי פון די היימלאזערס, זי איז געווען פון סאוואלק: מען האט ביי איר געפונען א פאקען מאנטל און איינער א פארטשעווער, מען האט אים גערופן אייזיק שעפסילס, די פאמיליע זיינע וויים איך ניט, ער איז געווען פון די קרופניקעס, ביי אים האט מען געפונען פעלצן, די 2 האט מען געשאסן. נאכהער איז ווייטער שטיל געווארן אויף א צייט.

עס קומט אן דאס נייי יאר 1941. צו די אלע צרות קומט אן א ידיעה צום יודנראט אז מען פירט פון לובלין יידיש פוילישע פלעניקעס דורך פארטשעווו קיין ביאלע אין א לאגער אריין און מען דארף פאר זיי צוגרייטן עסן און עס איז דא זער פיל טויטע אויפן וועג, די וועלכע האבן ניט געקענט נאכגיין זענען געשאסן געווארן. די יידישע פאליציי זענען ארומגעלאפן און גערופן עס זאל א יעדער שטוב אפקאכן זופ זיי דארפן באלד אנקומען, זיי זאלן זיך דערווארעמען און די אלע בעלי עגלות וועלכע האבן געהאט פערד איז א געבאט געווארן פון יודן־ראט צו ארויספארן אויפן לובלינער שאסיי און צוזאמענעמען די הרו־גים וועלכע זענען געלעגען אין די ראווע פון שאסיי. 200 טויטע האט מען געברענגט אויפן בית עולם, די גאנצע שטאט האט זיך באטייליגט אין גראבן די קברים. 2 טעג האט געדויערט ביז מען האט זיי קובר גע־ווען, די ערד איז געווען זער געפרוירן, מען האט געהאקט מיט העק, מיט פארשידענע כלים ביז מען האט אויסגעגראבן די קברים. מיט די טויטע האבן מיר געענדיקט. יעצט שרייב איך פון די לעבעדיקע וואס זענען אנגעקומען אין שטאט אריין, זער דערמוטשעטע הונגעריקע, געפרוירענע, האלב נאקעטע, מיט אייניציקע שיך. דער יודנראט האט געפועלט ביי די מערדערס וואס האבן זיי געברענגט צו טרייבן אזוי ווי די בהמות, מען זאל זיי אריינפירן אין בית המדרש אריין, זיי זאלן זיך אביסל אפרוען. דאמאלט איז אונדז געלונגען אפצוראטעווען 10

מאן. איך און וועלוול פיטעל און בוטשע רייך און וועלוול טאשעמקע האבן אריינגעטראגן פאר זיי עסן. מיר האבן דאס עסן געטראגן אין קיבלעס און מען האט אזוי אריינגעשמוגלט אנטוענקע, עטלעכע האבן זיך איבערגעטאן אין ציוויל און עס איז אונדז געלונגען ארויס צו שמוג־לען 10 מאן. עס איז נאר געשטאנען איינער ביי דער טיר, די איבעריקע מערדער, זענען אוועק עסן. אין דער צייט האט דער יודנראט געדונגען גויאישע „פאדוואדעס" מען זאל זיי פירען קיין ביאלע, דער וועג איז אדורך בשלום, מען האט אויף דעם וועג מער ניט געשאסן (אזוי האבן דערציילט די פויערים צוריק קומענדיק פון ביאלע). נאכהער איז וויי־טער שטיל געבליבן א צייט. עס דערנענטערט זיך דער פסח. יעדער איינער מאכט יום טוב ווי אזוי ער קען. מיט מצות באקן איז ווייטער דאס זעלבע, ווי איך האב געשריבן אין ערשטן פסח. די צייט גייט, דער מצב פארערגערט זיך פון צייט צו צייט, מען נעמט אפ גריסן פון פארשידענע שטעט, דא איז שוין „יודניין" און דא איז שוין „יודניין" און טאג טעגלעך מיט ארבעט כאפן. מענער האבן מורא צו שלאפן אין די שטי־בער, מען שלאפט אין שטאלן, אויף בוידעמער, אין קעלערס, אזוי איז געווען דאס לעבן.

אין יולי 1941 ברעכט אויס דער קריג מיט רוסלאנד, די לאגע ווערט וואס אמאל ערגער, ערנסטער, עס דערנענטערן זיך די ימים נו־ראים, מען האט מורא צו דאווענען אין בתי מדרשים, נאר אין פרי־וואטע שטיבלעך, עס איז שוין ווייטער פאר דעם נייעם יאר 1942. צו די ווינאכטן קומט א בריוו צום יודנראט פון ראדזין אזוי ווי די געס־טאפא פארן ארויס קיין מאקישקע אין וואלד אריין אויף „פאלאוואניע", ווילן זיי אז דער יודנראט זאל פאר זיי צושטעלן 20 פאר שטרויענע שיך אויף די שטיוול ארויף, עס זענען פונקט געווען דאמלס די גרעסטע פרעסט און דאס האט געדארפן געמאכט ווערן אין איין טאג. עס איז שווער צו באשרייבן דעם טאג, ווי דער יודנראט מיט דער יידישער פא־ליציי זענען ארומגעלאפן ארום אין ארום שטאט זוכן א גוי וואס זאל דאס קענען מאכן. נאך לאנגע זוכענישן איז מען געווויער געווארן אז אין קאטשעריק געפינט זיך א גוי וואס קען דאס מאכן. בוטשע רייך קומט צו לויפן צו מיר איך זאל איינשפאנען דאס פערד מען זאל צו־פארן קיין קאטשעריק צו דעם פויער. מיר פארן צו: ער איז מסכים, נאר אין איין טאג קען ער דאס ניט באווייזן. מיר האבן אים צוגע־זאגט נאך מער ווי־פיל ער האט געוואלט און ער האט זיי געמאכט.

אויף צו מארגנס, די געסטאפא זענען געקומען נאך די שיך, עס איז געווען אין בעסטער ארדנונג.

דאס נייע יאר 1942 פרישע צרות. באלד נאך נייַ יאר האט מען לייבל מאנדעלקערן געשאסן. אזוי האט מען געלעבט מיט פחד ביז דער ערשטער „,ווישעדלעני". יעדער איינער האט געווסט אז עס וועט קומען דער טאג אבער עס איז ניט געווען וווּ זיך אויסצובאהאלטן. מען האט געלעבט מיט האפענונג אפשר וועט קומען א נס, אבער אנשטאט א נס איז געקומען דער גזר דין אויף פארטשעוו. ביי דער ערשטער אקציע האט מען ארויסגענומען 75 פראצענט יידן צוזאמען מיטן יודנראט, מיט דער פאליציי, דאס הייסט 4500 מאן א חוץ היימלאזע וואס איך ווייס ניט זייער צאל. איך בין דאמאלט ניט געווען אין פארטשעוו. פארנדיק פון דארף בין איך אדורך געפארן סאסנאוועץ, האבן מיר די דארטיקע יידן ניט געהייסן אהיים פארן, איך זאל דארט בלייבן נעכטיקן בעווייל מען ווארט אויף א תשובה דורך א שייגעץ וועלכן מען האט געשיקט קיין פארטשעוו געווויער ווערן צי עס איז שוין שטיל. איך בין ניט געבליבן נעכטיקן נאר איך בין אריינגעפארן קיין קאדעניץ צו מיינעם א פעטער. דארט האט מען מיר אויך געזאגט דאסזעלבע אז מען האט געשיקט א שייגעץ און באלד קומט ער וועט מען ענוי וויסן צי עס איז שוין שטיל. אין אוונט איז געקומען דער שייגעץ און דערציילט אז אין שטאט איז שטיל, די דייטשן זענען שוין אוועק געפארן מען זעט זיי וויניק, דער חורבן איז גרויס. אויף צו מארגנס פאר איך אהיים, מיין פאטער איז אויך דאמאלס מיט מיר מיטגעפארן אין דארף אריין, די הערצער זענען זער שווער. מיר קומען הינטער פארטשעוו, די פויערים ארבעטן אויף די פעלדער, מיר גייען צו פרעגן, דאסזעלבע האבן זיי אויך אונדז דערציילט : אסאך יידן האט מען ארויסגעפירט, אבער עס איז נאך געבליבן אביסל יידן. מיר פארן צו, צו דער שטוב, מיין פרוי שטייט ביים פענצטער, איך וויל זי עפעס פרעגן אבער זי קען מיר ניט ענטפערן נאר זי וויינט. די ערשטע פראגע מיינע „,די קינדער זענען דא ?" זי ווייזט מיר מיט דער האנט אז זיי זענען אין דרויסן. מיין פאטער איז באלד אהיים געלאפן געווויער ווערן וואס עס הערט זיך ביי אים אין שטוב. באלד איז ער געקומען צו לויפן מיט א שטארק געווויין, אז די שטוב איז אינגאנצן לייַדיק, מען האט אלע ארויסגענומען. די קינדער מיינע, דערזענדיק מיך, האבן מיר אלעס דערציילט, פון דער פרוי האב איך גאר ניט געקענט געווויער ווערן, דאס הארץ איז איר געווען זער אנגעווייטיקט, ביסלעכווייז איז זי ג-

קומען צו זיך, האט זי מיר אלעס דערציילט, אז אירע עלטערן האט מען ארויסגענומען און ביי אונדז אין שטוב האט מען אויך אלע ארויס־ גענומען. א שוועסטער האב איך געהאט וואס איז געווען שוואנגער, ארויסגייענדיק פון שטוב, איז זי דערשאסן געווארן. דאס האט מיר דערציילט א גויאישער שכן וואס האט געוווינט נעבן מיינע עלטערן. אזוי האבן זיי געטאן מיט אלע שוואנגערע פרויען און אלטע לייט וועלכע האבן ניט געקענט נאכמארשירן צום באן. איין שוועסטער מיי־ נע האט זיך יא געראטעוועט: גייענדיק צום באן איז זי אראפ אין א געסעלע, האט זי נאך געלעבט אפאר חדשים, נאכהער האבן זי די פאליאקן דערהארגעט.

איצט וויל איך שרייבן ווי אזוי מיין פרוי מיט די קינדער האבן זיך געראטעוועט: אין מיטנדערנאכט האט זי געהערט א גרויסן רעש אין שטאט, מען לויפט און מען ווייזט און פון צייט צו צייט הערט מען שיסן. זי האט אויפגעוועקט די קינדער און גענאזט זיך גיין צו אירע עלטערן וועלכע האבן געווויזט אויף זשאביע גאס. ארויסגייענ־ דיק פון שטוב איז געשטאנען אונדזער שכן שלמה יאבלאנקא, פרעגט ער זי: „ווי לאזט איר אייך גיין מיט די קינדער? עס איז דאך א „ווישעדלעני!" און הייסט איר אריינגיין צו אים אויפן פאדווער, דארט האט ער געהאט א בונקער ווו די קינדער זיינע פלעגן זיך אויסבא־ האלטן ווען מען האט געכאפט אויף ארבעט. „איך גיי — זאגט ער צו איר — ארויס אין מארק אריין, מיך וועט מען ניט טשעפען בעווייל איך האב א שיין". ער איז אוועק אין מארק אריין און שוין מער ניט צוריקגעקומען. זי מיט די קינדער זענען אריין אין בונקער און זיי זע־ נען ניצול געווארן. 24 שעה זענען זיי דארט געלעגן, אן עסן און אן וואסער. אויפן צווייטן טאג האבן זיי געהערט ווי מען רעדט יידיש אין דרויסן, דאמאלס איז זי ארויס, זיי האבן פארשטאנען אז עס איז שוין שטיל. באלד איז זי געווויער געווארן אז כמעט די גאנצע שטאט איז לוידיק. נאכהער איז ווייטער ארויס א באפעל מען זאל צוריק שאפן א נייעם יודנראט מיט יידישע פאליציי, עס איז געווארן אויף א צייט שטיל, די אלע וועס האבן געהאט פערד איז ארויס א פאאר־ דנונג זאלן ארויספירן די אלע זאכן פון די לוידיקע שטיבער: מעבל, מלבושים וואס נאר עס געפינט זיך אין די שטיבער און פירן צו דער שיל. אין שיל און אין בית המדרש האט מען געמאכט מאגאזינען און דארט האט מען סארטירט יעדער זאך באזונדער און מיט דעם האבן זיך באשעפטיקט די אלע וועלכע האבן זיך געראטעוועט פון די

ווישעדלעני. אזוי האט זיך געפירט די ארבעט ביז די יום טובים. ראש השנה יום כפור האט מען נאך אין א טייל שטיבער געדאוונט, מען האט געמאכט מנינים פארהאנגען די פענצטער, שטילערהייט, און עס איז אדורך בשלום ביז נאך סוכות. באלד נאך יום טוב איז געווען די צווייטע אקציע, דאמעלט האט מען אויך ארויסגענומען אסאך פאר־טשעווער, אבער אמייסטן איז געווען טשעמערניקערן ובעווייל מיט אפאר טאג פריער האט מען אלע טשעמערניקערן יידן איבערגעזידלט קיין פארטשעוו. אזוי האבן זיי געמאכט פלאנמעסיק די מארד־אקציע פון די קליינע שטעטלעך אין די גרויסע שטעט. מ׳האט זיי געפירט צו דער באהן קיין טרעבלינקע. נאכהער איז ווייטער שטיל געווארן אויף א קורצע צייט. קיין סאך יידן זענען שוין דאמלס ניט געווען. נאכהער הייבט זיך אן א נייע סדרה מיט מעזריטש די אלע ארבעטספעאיקע בלייבן ארבעטן אין פארטשעוו און די נישט־ארבעטספעאיקע: קינ־דער, אלטע לייט ווערן אויסגעזידלט קיין מעזריטש. דארט, מכלו־מרשט, האבן זיי געזאגט, וועט זיין א יודנשטאט. ווייטער א בהלה. עס האבן זיך נאך געהאלטן עטלעכע משפחות וואס האבן אויסבא־האלטן זייערע קינדער. איך אליין האב נאך געהאט, אויסבאהאלטן מיינע 3 קינדער. איך האב געמאכט פאר זיי א בונקער אין שטאל, וועו איך מיט דער פרוי זענען געגאנגען צו דער ארבעט, האב איך זיי אריינ־געגעבן עסן. אזוי איז אדורך אפאר וואכן, טאג טעגלעך האט מען ג־כאפט קיין מעזריטש, עס איז שוין געווען דאמאלס אזוי נמאס דאס לעבן ביי די געציילטע יידן, אז עס איז שוין געווען אזעלכע וואס האבן זיך פרייוויליק צוגעשטעלט צו פארן קיין מעזריטש. נאכהער קומט א באפעל אז די אלע מענטשן וואס בלייבן אין פארטשעוו וועלן ארויס־קריגען שיינען. פאר די שיינען מוז מען באצאלן מיט גאלד, איז ווייטער געווארן א בהלה. יעדער אייגער וואס האט נאר געהאט א פינגערל, א קייטעלע, אלעס האט מען אוועקגעטראגן, אלעס האט מען אוועקגע־געבן. מען האט אלץ נאך געגלויבט אפשר וועט דאס העלפן. די רוצ־חים האבן נאך געהייסן מען זאל זיך אנגרייטן האלץ, קארטאפל. אין א געווישן טאג גייט מיין פרוי צו דער ארבעט און איך, ווי געווייגלעך פאר ארויס צונויפנעמען די זאכן פון די ליידיקע שטיבער. יענעם טאג האט מען געכאפט קיין מעזריטש. אין יענעם טאג איז אויך געפאלן דער גורל אויף מיינע 3 קינדער. מיטאג צייט, איך פאר אהיים עסן, באגעגנט מיך מיינס א באקאנטער א פאלאק פון די פייערלעשער, יאכעמסקי האט מען אים גערופן. און זאגט מיר: ,,איך האב יעצט געזען לויפן

דיין מיידעלע מיט א געווייַן". איך קוק אים אן, איך פארשטיי ניט וואס ער רעדט צו מיר. איך ווייס אז מיינע קינדער זענען אין בונקער, ווי קען דאס מעגלעך זיין? איך פאר צו, צו דער שטאל, נאך אייַדער איך שפאן אויס דאס פערד און גיב א קוק, דער בונקער איז אפן. איך הייב אן צו רופן די קינדער, מען ענטפערט ניט, איך לויף אריין אין שטוב, אפשר זענען זיי אליין אריס פון בונקער, ווי דערשטוינט בין איך געווארן ווען מיין מיידעלע פון 5 יאר איז אפירגעלאפן פון אונטערן בעט און געווייַנט: „טאטעשי, מען האט אונדז אלע ארויסגענומען פון בונקער און ארויפגעזעצט אויף א פיר און מיר זענען געפארן. אויפן וועג בין איך אראפגעשפרונגען, קיינער האט ניט געזען, איך בין אהיים געלאפן. אויפן וועג האבן זיך געשפילט פוילישע קינדער, אבער זיי האבן מיר ניט געטשעפעט. זיי האבן געמיינט איך בין א פויליש קינד". לויט ווי זי האט מיר דערציילט איז דאס געווען 5 קילאמעטער פון שטאט. איך האב זיך נאך אנגעפרייט מיט איר 3 טעג נאכהער האט מען זי וווייטער געכאפט. דאס איז געווען דער סוף פון מיינע 3 קינדער. נאכ־הער איז וווייטער שטיל געווארן אפאר טעג. יעדער איינער האט וווייטער געטאן ביי זיין ארבעט, אזוי איז געווארן יעדן טאג וווייניקער יידן. צום סוף האט מען געמאכט א געטא אויף שיראקע גאס נעבן טייך. דא־מאלס זענען אסאך יינגע חברה אנטלאפן אין וואלד אריין, קיין גוטע גריסן האט מען פון וואלד ניט געהערט, ערשטנס דער פראבלעם פון וואלד פון עסן און צווייטנס עס שטעלט זיך א שטארקער ווינטער, ווי איז דאס מעגלעך ווינטער צו זיין אין א וואלד און דריטנס די ערשטע צייטן מיט די רוסישע פארטיזאנער איז געווען גרויסע צרות. ווי נאר איינער איז געקומען אין וואלד אריין האט מען אים באזוכט פון קאפ ביז די פיס מען האט פון אים צוגענומען אלעס וואס נאר ער האט געהאט. א פאר גוטע שטיוול האבן זיי צוגענומען און געלאזט שטיין בארוויס. די ערגסטע צרות זענען געווען מיט די פרויען. די מענטשן וואס פלעגן קומען פון וואלד איינקויפן עסנווארג האבן אונדז גע־זאגט: „ווי לאנג איר קענט נאך זיין אין שטאט מעגט איר זיין. נאכ־הער ווען עס וועט קיין ברירה ניט זיין, זאלט איר קומען, דארט קענט איר אפשר דורך א נס לעבן בלייבן. דער וואלד איז גרויס עס איז דא ווו זיך אויסצובאהאלטן". אין א טאג איך פאר אזוי, איך בין באשעפטיקט ביי דער ארבעט קומט צו מיר דער ריכטיקער מער־דער אדאלף דיקוף און רעדט צו מיר אין א ריינעם יידיש: „נעם — זאגט ער צו מיר — נאך א פאדוואדע און פאר צו צום רבינס

הויף, דארט איז דא הרוגים מען זאל זיי אפפירן אויף די „מאגיל־קע" (בית הקברות)". איך מיט מאטעס יאבלאנקע זענען צוגעפארן צום רבינס הויף, זער א שרעקלעך בילד האט זיך פאר אונדז בא־וויזן: אין א קאלוזשע בלוט ליגן אויסגעלייגט 20 פערזאן קאפ צו קאפ, זעט אויס אז מען האט זיי געהייסן לייגן פאר דעם שיסן און אלע זענען געווען געשאסן אין די קעפ. פאר פארשידענע עבירות זענען די מענטשן דארט געזעסן, פאר גיין אפאר מינוט נאך דער צייט און נאך אזעלכע עבירות האט מען זיי אלע אויסגעשאסן. מיר נעמען זיך צו דער ארבעט, מען הייבט אן ארויף צו לאדן די הרו־גים אויף די וועגענער שטייט דערנעבן דעם סטרוזשעס טאכטער, זי זאגט צו מיר אזוי קאלטבלוטיק: „פאני צווישן די טויטע איז נאך פא־ראנען א לעבעדיקער, מען דארף מעלדן דער געסטאפא וועלן זיי אים ערשיסען". מיין פאטער איז דאמאלס אויך מיטגעווען מיט מיר, האט ער איר באלד געענטפערט: „מען דארף ניט רופן די געסטא־פא. ער וועט שוין אליין שטארבן". מיר לייגן אזוי ארויף אויף די וועגענער איינעם נאך דעם צווייטן באמערק איך ווי איינער, דאס פנים שטארק פארבלוטיקט, מאכט אויף א אויג און זאגט מיר: „דו ווייסט איך לעב". איך האב באלד געזאגט דעם טאטן „דער לעבט", דעם סטרוזשס טאכטער איז פונקט אוועקגעגאנגען. פרעג איך אים: וואר ביסט דו? צי ביסטו ערגיץ גראניעט?" ענט־פערט ער: „וואס! דו קענסט מיך ניט? איך בין דאך ישראל זיל־בערמאן, איך בין ניט אין ערגעץ גראניעט" נאר דאס בלוט פון די אנדערע האט אויף אים ארויפגעשפריצט. דער ישראל זילבער־מאן איז געווען איטשע מאיר בערל זעליקס א זון (איך שרייב די נעמען וואס מען האט אמאל גערופן). איך האב אים געזאגט ער זאל זיך גאר ניט באווען. מיר האבן אים ארויפגעלייגט פון אויבן אזוי ווי אלע הרוגים. מיר פארן ארויס פון רבינס הויף. ארויס פארנדיק, מיר נעמען זיך בארטן וואס טוט מען? פארנדיק אדורך די בריק באמערק איך אין א זייט ליגט א טויטע פרוי, מיר האבען זי אויפגעלייגט אויפן וואגן, אהין צו וועגס האב איך זי ניט בא־מערקט, דאס איז געווען שמואל בערמאנס טאכטער, רחל זלאטע האט מען זי גערופן. פארנדיק אזוי גיי איך לעבן וואגן און מיר זע־נען אזוי פארזארגט וואס טוט מען מיט ישראלן? ווי לאזט מען אים אראפ עס זאל קיינער ניט באמערקן? אלזא מיר באשליסן צו פארן דורך א הינטערוועג דארט ארבעטן אביסל יידן, אפשר וועט געלונ־

גען ער זאל דארט אראפ און אויסמישן זיך מיט יענע יידן. מיר קו־
מען צו צו דער שול, ניט גוט, עס שטייען דארט עטלעכע ס.ס. לייט.
מיר פארן דורך די פיוואנקע־גאס, שוין ביים סוף ווי עס ענדיקן
זיך די אלע שטיבער. דארט איז געווען א וואסער, דארט איז ער
אראפגעשפרונגען, זיך אביסל אפגעוואשן דאס פנים פון בלוט, איך
האב אים געגעבן די לייץ ער זאל אנטרייבען און מיר פארן ארויף
אויף דעם בית עולם זענען שוין דארט געווען גרייטע קברים וואס
מען האט נאר וואס געהאט אויסגעגראבן, זענען פונקט דארט ge־
שטאנען אפאר ס.ס. לייט מיט דיקאף בראש. מיר הייבן אן אראפ־
צונעמען די טויטע, קומט צו דיקאף פרעגט מיר, ווער איז דער?
זאג איך אים דאס איז מיינער א געהילף, דאס הארץ איז מיר
שיער ניט ארויס פון שרעק. ער שטייט אזוי און לאזט ניט ארפ
א אויג פון אים, מער האט ער ניט געפרעגט. מיר האבן באערדיקט
די הרוגים און אהיים געפארן. מיר שטעלן זיך ווייטער צו דער אר־
בעט און מען פלאנעווט, מען קלערט, וואס טוט מען ווייטער? וו
לויפט מען? וו גייט מען? דער חשבון אונדזערער איז געווען אזוי:
אפילו מען זאל שוין האבן אפגעפירט די אלע זאכן פון דער גאנצער
שטאט און נאכהער וועלן מיר דארפן דאס אלעס אפפירן צום באן,
דארף נאך געדויערן 6 וואכן, אזוי אז מען קען נאך זיין אין שטאט.
מיר זענען אלע געווען פארעגיסטרירט, מיר זענען דערווייל אביסל
זיכער. עס גייט פארביי א פאר טאג, די ארבעט גייט נארמאל. אינ־
דערפרי מיר גרייטן זיך צו דער ארבעט; דורך דעם פענסטער, באַ־
מערקן מיר ווי עס לויפן צעווילדעווטע געסטאפא מיט פוילישע
פאליציי גלייך צו אונדז אין שטוב אריין „אלעס יודען?" דאס איז
געווען די ערשטע פראגע. אין עק ביי דער טיר זענען געשטאנען 3
פרויען, איינע האט באלד געקראגן א פאטש אז עס האט געגעבן אזא
הילך אין שטוב אז מיר זענען אלע פארגליווערט געווארן, מען פירט
זיי ארויס און מען הערט שוין די שאסן. זיי קומען ווייטער אריין
און מען גייט ארויסנעמען אנדערע, מיר האבן שוין געזען אונדזער
סוף. נאר עס איז דאמלס געשען א נס: עס איז אנגעקומען דער
שעף אונדזערער דער ריכטיקער מערדער דיקוף און האט געגעבן א
מאך מיט דער האנט מען זאל אונדז אפלאזן. ער האט זיי וואר־
שיינלעך געזאגט אז מיר זענען נאך נויטיק צו דער ארבעט. די מער־
דער זענען אוועק און מיר האבן זיך געגומען יעדער איינער צו דער
ארבעט. דאס ערשטע האט ער געזאגט מען זאל איינשפאנען א פערד

און וואגן און אפפירן די 3 פרויען אויף די „מאגילקע" און זאלן ווערן גאנץ טיף באערדיקט .דאס זענען די נעמען פון די 3 פרויען: אברהם טשעמניס א מיידל 18 יאר אלט; מענדל זאנשיינס א מיידל 17 יאר און שעפסל רובינס פרוי. די ארבעט איז ווייטער אנגעגאנגען א פאר וואכן. מיר האבן אזוי צווישן זיך געריידט אז סוף כל סוף וועט מען אונדז אויסשיסן, האבן מיר באשלאסן ווען מען וועט אנהייבן צו פירן די אלע זאכן צום באן, מען וועט שוין זען דעם סוף, דאמאלס ווילן מיר אנטלויפן אין וואלד אריין, דאס איז געווען דער איינציקער אויסווייג אונדזערער זיך צו ראטעווען אבער לויט אונדזער רעכנונג האבן מיר געזען אז מיר קענען נאך זיין אביסל אין שטאט. נאר לייזער האבן געמאכט די רוצחים א אנדערן פלאן. זיי האבן צוגעשטעלט פאדוואדעס פון די דערפער און די פויערים האבן געגומען פירן די אלע פעק צום באן. מיר האבן געזען אז אין משך פון 2 טעג וועלן זיי אלעס אפפירן צום באן. דער מצב איז ניט גוט, מיין פאטער זאגט צו מיר: „מיר זענען שוין ניט זיכער מיטן מארגנדיקן טאג, מען מוז היינט אוועק אין וואלד אריין". איך בין שוין געווען גרייט פון פריער, מיר האבן זיך צוגעגרייט שפייז און אפאר טעפ צום קאכן, עטלעכע ברויט און כלים, א זעג, א האק, א רידעל. יצט הייבט זיך אָן א געשיכטע מיט הארץ־קלאפענישׂ, ווי אזוי מען זאל דאס אלץ אוועק פירן אין וואלד אריין. מיר האבן באשלאסן איינשפאנען דעם פערד, אלעס ארויפלייגן אויפן וואגן, מען זאל זיך איינשטעלן דאס לעבן און ארויספארן פון שטאט, קיין אנדערע ברירה איז שוין ניט געווען. דער פאטער מיינער און דעם פאטערס ברודער זענען געגאנגען דורך א הינטער וועג, זיי זענען געגאנגען דורך דעם קראלעווסקי־הויף און פון דארט אויף די נייע שטאט און אזוי זענען זיי ארויס צום אסטראווע־וועג. איך האב ארויף געלייגט די אלע זאכן און די פרוי האט זיך ארויף געזעצט אויפן וואגן מיט א פאטשיילע אויפן קאפ. מיט גרויסער שרעק פארן מיר ארויס פון שטאט, קיין צווייטן וועג, איך זאל קענען מיידן די בריק, האב איך ניט געהאט נאר דורכפארן דעם גאנצן מארק. דאס איז געווען דעם 15 נאוועמבער 1942. מיר זענען אדורך דעם וועג בשלום. פארנדיק דורך דער בריק זענען פונקט געגאנגען 2 ס.ס. לייט נאר מיט נסים האבן זיי אונדז ניט אפגעשטעלט. זיי האבן זיכער געמיינט דאס זענען פויערים פון דארף און אזוי זענען מיר ניצל געווארן. אז מיר זענען שוין געווען א קילאמעטער הינטער

דער שטאט, האבן מיר שוין אביסל אפגעאטעמט. איך האב זיך אוועקגעשטעלט ווארטן ביז מיין פאטער איז אנגעקומען, נישט לאנג האט געדויערט זענען זיי ביידע אנגעקומען.

מיר פארן צו צום אנגעוויזענעם פונקט, דא ווי מען האט אונדז געזאגט אז מיר דארפן אראפגיין. מיר נעמען אראפ דאס גאנצע געפעק און דאס פערד דריי איך אויס אויף צוריק אין שטאט אריין און מיר געזעגענען זיך מיט פארטשעוו. מיר נעמען דאס אלץ אויף די פלייצעס און מיר לאזן זיך גיין דורך פארשידענע באגניס, וואסערן ביז מען איז אנגעקומען אויף דעם אנגעוויזענעם ארט. צוקומענדיק נאנט צום פונקט האב איך באהאלטן אונטער א בוים אביסל געלד וואס איך האב געהאט, אויסרעכנדיק אז אפשר וועט מען דארפן גיין ערגעץ אין א דארף אריין וועגן א שטיקל ברויט קויפן.

נו, מיר זענען שוין גאט צו דאנקען אויפן ארט, דא ווי אלע יידן זענען. אמיינסטנס זענען געווען יידן פון די דערפער, פון סאסנאוויץ, פון אסטראווע און אביסל פארטשעווער אויך. איצט הייבן זיך אן פרישע צרות. ערשטנס מיטן עסן, צווייטנס מיט די שטארקע פרעסט און דריטנס מיט די פרויען. וואס פארא צרות מיר האבן געהאט פון די רוסישע פארטיזאנער אויב זיי האבן ערגעץ געטראפן א גרופע יידן און עס איז געווען א פרוי, קענט איר זיך שוין פארשטעלן. אויף צו מארגנס זענען אנגעקומען רוסישע פארטיזאנער, דאס זענען אונדזערע אויסלייזערס, מען האט אונדז ראזירט פון קאפ ביז די פיס, קיין געלד האבן זיי ניט געפונען, נאר די שטיוול האבן זיי מיר דעם ערשטן טאג צוגענומען און מיר געגעבן א פאר צעריסענע שיך אן פאדעשוועס, דאס איז געווען „א פאטשאנטיק". אזוי בין איך געגאנגען א גאנצן ווינטער מיט שמאטעס ארומגעדרייט די פיס. באלד דעם ערשטן טאג האבן מיר זיך געמאכט א בונקער צום שלאפן. א גאנצן טאג זענען מיר געזעסן און געווארעמט זיך ביים פייער נאר אויף דער נאכט זענען מיר אריין אין בונקער שלאפן, אזוי איז אדורך א טאג נאך א טאג, מען זיצט ביי דעם פייער און מען ווארעמט זיך מיט שרעק און מען קלערט וואס קען דא זיין דער סוף. דאס עסן וואס מיר האבן מיטגעבראנגט לאזט זיך שוין אויס, ווו וועט מען נעמען? אסאך שטעלן זיך איין דאס לעבן און מען גייט אין די דערפער גנבענען קארטאפלעס פון די „קאפצעס". עס זענען געווען אזעלכע וואס האבן שוין געהאט געווער,

די זענען שוין געווען גליקלעכע מענטשן, מיר זענען זיי מקנא געווען. זיי פלעגן גיין אין די דערפער און ברענגען עסן, זיי זענען שוין געווען זאט. איצט ווייטער איז געווען די קעמפענדיקע גרופע וואס פלעגן ברענגען־קוואנטומס פראדוקטן, צום ביישפיל זיי פלעגן ברענגען א קוה, א חזיר, זיי האבן שוין געהאט גונוג עסן, אבער זיי פלעגן מער איינשטעלן דאס לעבן ווי מיר. „ביי אונדז איז געווען א געמיש פון אלטע לייט, פרויען, און אזוי האט מען געלעבט אין כסדר'דיקע שרעק. דאמאלס ווען עס איז ניט געווען קיין אבלאווע, האבן מיר געהאט גרויסע צרות מיט די רוסישע פארטיזאנען, זיי פלעגן קומען ווו עס האט זיך געפונען א גרופע יידן און האבן זיך געהייסן געבן וואדקא און אויב עס האט זיך געפונען א פרוי, האט שוין ניט געפעלט קיין צרות און אויב זיי האבן עפעס געזען וואס עס איז זיי געפעלן, האבן זיי צוגענומען, דאס האט זיך מערערע מאל איבערגעחזרט. מיר זענען געווען א גרופע פון 10, זיצנדיק אזוי ביי דעם פייער זענען אנגעקומען עטלעכענע צעווילדעוועטע רוסישע פארטיזאנען און פארלאנגען מען זאל זיי געבן וואדקא אדער געלד און הייבן אן צו שלאגן מיט שטעקנס. דאמאלט האט מען מיין שווא־גער שעפסל זיצער און מענדל זאנשיין דערהארגעט אין אנווועזנהייט פון אונדז אלע. דאס איז געווען אונדזער לעבן אין דער רואיקער צייט און אויב עס האט זיך געמאכט א אבלאווע, זענען מיר ארום־געלאפן מערסטנטיילס הונגעריק און ניט ווייניק זענען מיר גע־טראפן געווארן. דאס איז געווען אונדזער לעבן אין די אבלאווע טעג.

נאכהער האבן מיר געהאט רואיקע טעג ביז פורים־צייט. אין א געוויסן טאג קומען צוגיין אפאר חברה פון דארף און דארציילן אז גייענדיק אין וואלד האבן זיי געטראפן 3 הרוגים, וועלכע האבן שוין געפעלט א לאנגע צייט, נאך א אבלאווע. זיי זענען פארשנייעט געווארן און מען האט זיי ניט געקענט געפונען. האבן זיך דאמאלס געמאלדן 3 מאן וועלכע זענען אוועק זיי קובר זיין. איינער איז דא אין לאנד דאס איז מרדכי, גרינוואלד גדליה מלמדס איידעם, און נאך 2 וואס זיי לעבן ניט. זיי זענען אוועק אויף דעם אנגעוויזענעם ארט און ענומען זיך צו דער ארבעט. אין יענעם מאמענט זענען אנגעקומען עטלעכענע אומבאקאנטע ציווילי געקליידעט. זיי האבן זיך פארגעשטעלט אז זיי זענען פארטיזאנער, געווען זענען זיי מיט

זייערס א שליטן. מען האט זיי געהייסן אויפזיצן אויף זייער שליטן, זיי ווילן זיי ווייזן ווו זיי געפינען זיך. קיין ברירה האבן זיי ניט גע־ האט בעווייל יענע האבן געהאט געווער. זיי פארן, ווו אהין ווייסן זיי ניט. פארנדיק האט איינער ארויסגענומען א פעקל דייטשע צי־ גארעטן אין רייכערט. האבן זיי באלד פארשטאנען אז דאס זענען די אמתע „באלכאווצעס" וואס דינען דעם דייטש. מרדכי האט דער־ קענט דעם וועג אז מען פירט זיי קיין פאלאנקא, דארט זענען גע־ ווען דייטשן, גערעדט האבן זיי רוסיש. מרדכי, אזוי ווי ער איז גע־ זעסן אין א זייט און האט געהאט מיט זיך א זאק האט ער, אלס העלדישער מאן, דעם זאק ארויפגעווארפן איינעם אויף דעם קאפ און אראפגעשפרונגען אין די געדעכטענישן, זיי האבן אים נאכגע־ שאסן אבער עס איז אים געלונגען ער איז נישט געטראפן געווארן. די אנדערע 2 האט מען אפגעפירט קיין פאלאנקא און מען האט זיי געשאסן. נאכהער איז געווארן שטיל ביז פאר פסח 1943. דעם טאג פאר ערב פסח האבן א טייל פון אונדזער חברה, וועלכע האבן געהאט אביסל מעל, געבאקן מצהלעך אויף די קוילן צו דערמאנען זיך אז היינט איז ערב פסח און דערביי געווונטשן זיך מען זאל דערלעבן איבער א יאר און זיין אויף דער פריי מיט מענטשן גלייך.

פסח אויף דער נאכט, די לבנה האט זער שיין געלויכטן, מיר גייען אלע אריין אין בונקער שלאפן. עפעס הערט מען א רעש. מיין פאטער, איז ארויס דער ערשטער. נישט ווייט פון אונדזער גרופע זענען געזעסן נאך א גרופע יידן. ער גייט צו צו זיי פרעגן וואס איז עפעס אזא רעש, ער זעט שוין ווי אסאך חברה פארנעמען זיך אוועק צו גיין. זיי דערציילן ווי עס זענען איצט געווען עטלעכנע רוסן און זיי האבן איבערגעגעבן אז אויף מארגן דארפן מיר זיך רעכענען אויף א גרויסע אבלאווע, דער וואלד ארום איז באזעצט פון דייטשן, יע־ דער איינער זאל זיך זען צו ראטעווען ווי ער קען. דארט, אין יענער גרופע איז געווען ישראל מארקאוויץ אונדזערס א גוטער פריינד. מיין טאטע פרעגט, ווהין גייט אייער גרופע? ער ענטפערט: „מיר גייען ניט אוועק; אין פאל ווען עס וועט נויטיק זיין האבן מיר גע־ מאכט א פארמאסקירטן בונקער און דארט וועלן מיר אריין" — „אפשר וואלט מעגלעך געווען" — פרעגט אים דער טאטע — „אז נאך 3 מאן זאלן אריין?" — „איך בין ניט דער בעל הבית" — ענטפערט ער אים. מען שיקט אים צו זאלקע גראבאש, ער איז גע־

וועו שלמה גראבאשס א ברודער פון פאך א מילנער. „עס איז אומ־
מעגלעך" דאס איז געווען דער ענטפער „עס איז שוין דא מער ווי
דאפל מענטשן". אלזא מיר באשליסן, מען דארף אוועקגיין, מיר א
גרופע פון 10 מאן. נישט וויסנדיק ווו מען גייט, הויבן מיר אן צו
גיין אין וואלד און מיר באשליסן, ווו מיר וועלן ערגעץ זען גע־
דעכטע קשאקעס דארט וועלן מיר זיך אויסבאהאלטן. מיר זענען
אזוי לאנג געגאנגען ביז מיר האבן באמערקט עס הייבט אן טאגן.
מיר זענען אריין אין געדעכטע קשאקעס און מיר ווייסן ניט ווו מיר
געפינען זיך. די זון האט אויפגעשיינט און מיר ליגן אזוי אין די
געדעכטענישן, מיר הערן זיך איין: הינט בילן, הענער קרייען. „חברה"
— זאג איך צו זיי — „מיר ליגן ניט אויף קיין גוטן פלאץ, מיר
זענען ערגעץ נאנט פון א דארף". נאר, די זאך איז פארפאלן, מיר
קענען שוין ניט אריסקריכן. נאכהער זענען מיר געווויער געווארן
אז מיר זענען געלעגן 50 מעטער פון א שטוב, דאס איז געווען די
מאקישקער קאלאניע און דארט זענען געווען דייטשן. מיר ליגן אזוי
מיט הארץ־קלאפענים און הערן ווי עראפלאנען פליען איבערן וואלד
זער נידעריק און אבסערווירן ווי עס געפינען זיך פארטיזאנען און
זיי הייבן אן באמבארדירן דעם וואלד מיט צינד באמבעס, די הער־
צער פון אונדז פאלן שיער ניט אריס פון שרעק, די מורא עס זאל
ניט פאלן א באמבע אין די קשאקעס און די צווייטע מורא אז
מען זאל אונדז ניט באמערקן פון דער קאלאניע. אזוי זענען מיר
געלעגן 2 טעג אן עסן און וואסער. אויף דער דריטער נאכט זאג
איך צו דער חברה: „עס איז שטיל אין וואלד, מען דארף צוריק
גיין אויף אונדזער פלאץ, דא ווו מיר זענען פריער געווען" דארט
האבן מיר געהאט באהאלטן קארטאפלעס און שפייז וועלן מיר קודם
זיין זאט. דער קאפ האט זיך מיר שוין געדרייט פון הונגער. ניט
אלע זענען געווען איינשטימיק מיט מיין פלאן, זיי האבן מורא גע־
האט אבער דאך הייבט מען אן צו גיין, איך דער ערשטער און זיי
נאך. גייענדיק אזוי מיט א שמאל וועגל הער איך מיך איין ווי עס
איז עפעס א רעש אין וואלד. מיר זענען אלע אראפ אין א זייט און
מיר האבן זיך באהאלטן צווישן די ביימער. מיר הערן רעדן דייטש,
אלע מאל ווערט נענטער דער רעש, דאס זענען געווען גויאישע פא־
דאווצעס מיט דייטשן וועלכע זיי האבן ארומגעפירט אין וואלד זוכן
פארטיזאנער. זיי זענען אדורכגעפארן און אונדז נישט באמערקט.
מיר זענען צוריק ארויס צום וועג און פארגעזעצט גיין ווייטער. מיר

גייען ווייטער און קומען צו צו דעם פלאץ ווו עס זענען די 2 גרויסע בונקערס — זער א שרעקלעך בילד האט זיך פאר אונדז באוויזן: די בונקערס איינגעפאלן, מיר הייבן אן צו פייפן, רופן אבער מען ענטפערט ניט, אלץ איז טויב־שטום, קיינער רופט זיך ניט אן. מיר הייבן אן צו זוכן צווישן די ביימער געפינען מיר זער אסאך הרוגים צווישן די קשאקעס. מיר האבן זיך ליידער ניט געקענט מטפל זיין מיט זיי מחמת דער קורצער צייט, די נאכט איז געווען זער קליין פאר אונדז. מיר האבן נאך באוויזן אפזוכן אביסל קארטאפלעס דא ווו מיר האבן געהאט באהאלטן, אפגעקאכט און אביסל גע־שטילט דעם הונגער נאך 2 טעג פאסטן. אין דערזעלבער צייט בין איך נאך צוגעלאפן צו די הרוגים אפשר וועל איך קענען אראפציען פון וועמען אפאר שטיוול פאר מיר בעווייל איך בין געגאנגען כמעט ווי בארווען. מענדעלע דעם רבינס זון אין געווען צווישן די טויטע, פון אים האב איך אראפגעצויגן די שטיוול פאר מיר און פון יונה יאבלאנקיס מיידל, חיה, האב איך אראפגעצויגן די שיך פאר מיין פרוי. ,,נו, חברה די נאכט שטייט ניט מען טאר דא ניט בלייבן ביז טאג". מען גייט ווייטער, ווו צו גיין ווייסן מיר ניט ווו עס וועט זיין בעסער צי רעכטס צי לינקס. מען איז געווען פארלייפיק זאט, דאס איבריקע עסן וואס מיר האבן געהאט באהאלטן האבן מיר מיט־גענומען מיט זיך און מיר גייען. איך מיט מיין פרוי גייען שוין זי־כערער צווישן די שטעכענדיקע דערנער, וואס מיר פלעגן האבן אוי־צושטיין מיט אונדזערע צעריסענע שיך. גייענדיק אפאר קילאמעטער ווייטער זענען מיר אריין אין געדעכטע קשאקעס, דארט זענען מיר געבליבן אפאר טאג ביז די אבלאווע האט זיך איינגאנצן איינגעשטילט. מיר גייען צוריק אויף דעם פלאץ ווו די הרוגים זענען געלעגן, האט מען שוין דארט געטראפן א בארג ערד, ווארשיינלעך אז דאס זענען זיי באערדיגט געווארן דורך די פויערים פון די דערפער מיט א בא־פעל פון די דייטשן.

איצט וויל איך שרייבן די סיבה ווי אזוי די דייטשן האבן אנט־דעקט די 2 בונקערס און ווי אזוי 3 חברה האבן זיך געראטעוועט. א ווישניצער פרוי, וועלכע מען האט ניט געוואלט אריינענעמען אין בונקער בעווייל עס איז ניט געווען קיין פלאץ, האט זיך ארומגע־דרייט אין וואלד און די דייטשן האבן זי געכאפט. מען האט וואר־שיינלעך זי געפייניקט און געצווינגען איר צו זאגען ווו עס געפינען זיך

פארטיזענער אוך דורך דער פרוי האט מען אנטדעקט די 2 בונקערס. 2 חברה זענען אנטלאפן ממש פון אונטער די קוילן. איינער, נח גיוועצער, ער געפינט זיך אין ישראל, און דער צווייטער א לאוועזער, היינט אין אמעריקע. און א פרוי וועלכע איז געבליבן אין בונקער, איצט געפינט זי זיך אין אמעריקע. מיר האבן זיך אנגעהויבן אפזוכן איינער דעם צווייטן און וועלכער זיך גרופירן ווי פריער. מיר האבן אנגעהויבן צו בארעכענען ווער עס פעלט, די צאל טויטע איז דאמאלס געווען 140, 70 יידן און 70 רוסן. פאר שבועות האבן מיר געהאט נאכאמאל א אבלאוע, אביסל א קלענערע ווי די פסח'דיקע, דאמאלס איז אויך געפאלן אפאר יידן פון א דארף נעבן פארטשעוו, ריכעווע. נאכהער שטיל געוואלן אויף א קורצע צייט און וועלכער א אבלאוע, ווידער געפאלן אפאר יידן, אזוי איז געווען דאס לעבן די גאנצע צייט.

איצט הייבט זיך אן א נייע סדרה פאר די יום טובים. די באיאוע גרופע פארנעמען זיך אוועק צו גיין פון מאקישקער וואלד אין יענער זייט בוג און פון אונדז רעדט מען גאר ניט, דאס הייסט פון די עלטערע מענער און פרויען. מיר בלייבן אן שוץ, יעדער איז פאר „מרהשחורה"ט. אלזא מיר די טאבאר מענטשן, ווי אזוי מען האט אונדז געוופן, באשליסן, גרופעסווייז לאזן זיך גיין צום בוג. דארט מכלומרשט איז דא מער האפנונג איבער צו לעבן, דארט איז פאראנען זער גרויסע וועלדער מיט מער פארטיזאנען. די גרופע האט זיך אוועקגעכאפט אן אונדזער וויסן און מיר זענען געבליבן מיט וויניק שוץ. אין אונדזער „טאבאר" איז אויך געווען דאס זעלבע. יעדער גרופע האט זיך געוואלט ארויסרייסן אז די צווייטע זאל ניט וויסן, אזוי איז געוואלן א געלייף נאכט נאך נאכט. אלעמאל איז געווען א וואלד פאר דעם בוג. ווו מען האט געדארפן אריבערגיין דעם וואלד האט מען גערופן „אכאזשע". דאס איז געווען די וואך פון ראש השנה 1943. יום כפור צו כל נדרי איז געווען מיט אונדז מרדכי וואקערמאן, ער האט געהאט מיט זיך א סדורל. מיר האבן באשלאסן אז מען דארף זיך אלע צונויפזאמלען אויף א פלאץ און הערן דאוועגען כל נדרי. קיין טרערן האט מען דאמלס ניט געשפארט, אי די פרויען אי די מענער, מרדכי האט פאר אונדז געדאוונט. נאך דעם דאוועגען איז מען זיך צעגאנגען יעדער איינער אויף זיין פלאץ שלאפן. מיט טרערן אין די אויגן האט זיך איינער דעם צוויי־טן געוונשען איבער איאר זאלן מיר שוין זיין אויף דער פריי. עס

זענען פארביי 4 טעג. דעם ערשטן טאג סוכות האבן מיר געהאט א גרויסע אבלאווע, עס איז דאמאלס געפאלן זער אסאך יידן צוזאמען מיט מיין פאטער הי"ד אויך. נאך דער אבלאווע, ווען מען האט זיך אנגעהויבן צוזאמען צו קלויבן, קיין גרויסע צאל זענען מיר שוין דאמאלס ניט געווען. מיר באשליסן צו גיין צוריק אין מאקישקער וואלד אריין בעווייל דורך צו גיין דעם בוג איז געווען א גרויסע סכנה, ערשטנס איז דארט געווען דייטשע פאטראל און צווייטנס האט מען געדארפן וויסן ווו מען קען אדורכגיין, ווו עס איז פליט־קע. עס איז געווען אזעלכענע פלעצער ווו עס האט געדראט דער־טרונקען צו ווערן. אלזא מיר גייען צוריק אין מאקישקער וואלד אריין, דארט איז אונדז געווען באקאנט יעדער פלאץ. גייענדיק אויפן וועג האבן מיר זיך געשאפן אביסל עסן בשעתן גיין דורך די דער־פער, מיר זענען שוין צוריק אין מאקישקער וואלד. מיר באזעצן זיך אין געדיכטע קשאקעס, דארט זענען מיר געווען א פאר טעג. פון דארט בין איך מיט מיין פרוי, אברהם לעווענבוים מיט זיין פרוי, דער פרויס עלטערן און אפאר פערזאנען, אוועק אויף א צווייטן פלאץ, דארט זענען מיר שוין געווען א גאנצן ווינטער, די גאנצע צייט איז אדורך רואיק ביז נאך פסח 1944. פאר שבועות זענען מיר בא־פאלן געווארן דורך „אקאווצעס", געהארגעט האבן זיי ניט, נאר זיי האבן צוגענומען דאס געווער וואס מיר האבן געהאט, דאס איז געווען פאר אונדז א שווערער קלאפ, אן געווער איז אן עסן. וואס קען מען איצט טאן? מיר באשליסן אוועק צוגיין אין שטאב אריין א דארף נעבן סאסנאוויץ, וואלי וואַרטשינסקי. מיר קומען אן אין שטאב אריין, איינער פון אונדזער גרופע א בלאדאווער חברה מאן, ער איז געווען אונדזער קאמאנדאנט גערעדט האט ער גוט רוסיש, ער גייט צו צום ענעראל און דערציילט אים די גאנצע געשיכטע, ווי אזוי מען האט אונדז באפאלן און צוגענומען די פאר ביקסן וואס מיר האבן געהאט. „וויפיל מענטשן זענט איר?" פרעגט ער אים **און וויפיל איז דא פון אייך פרויען און ווי אזוי האט איר געלעבט** די גאנצע צייט?" ער האט אים אלעס איבערגעגעבן. ער האט אים געהייסן אז מיר זאלן זיך איינקווארטירן אין עק דארף און ער וועט שוין זען מיר זאלן האבן עסן. אזוי זענען מיר געווען 2 וואכן אין דעם דארף ביז א גאנצע דעוויזיע דייטשן האבן ארומגערינגלט דאס דארף און מען האט געפירט א שטארקן קאמף פון 5 פרי ביז נאך מיטאג. עס איז דאמאלט געפאלן אסאך דייטשן און פון אונדזער

זייט איז אויך געווען אסאך הרוגים. מיר האבן זיך מיט גרויסע שוועריקייטן ארויסגעריסן פון דארף דורך לאנקעס, פעלדער און מיר האבן זיך ווייטער געלאזט גייען אין מאקישקער וואלד אדיין. פון אונדזער גרופע איז קיינער ניט געטראפן געווארן. מיר זענען שוין ווייטער אפגעריסן פון דער גרופע. מיר האבן זיך ווידער באזעצט אין געדיכטע קשאקעס אבער סוף כל סוף מען מוז דאך האבן פאר־בינדונג מיטן „אטראט". נאך 2 טעג זיין אפגעריסן פון דער גרופע, האבן מיר זיך דערוווסט אז דער שטאב אונדזערער געפינט זיך אין „בי־קע" א דארף נעבן אסטראווע. מיר באשליסן צוויישן זיך אז 3 מאן דארפן גיין געווויער ווערן ווו דער שטאב געפינט זיך. מיר האבן נאך געהאט 3 ביקסן אין אונדזער גרופע וועלכעס איז אונדז געלונגען אויסצובאהאלטן פון די „אקאווצעס" וועז זיי זענען אונדז באפאלן. איך מיט נאך 2 מאן זענען געגאנגען דורך פארשידענע וועגן. גייענ־דיק אזוי מיט א שמאל וועגל צוויישן געדיכטע קשאקעס, זענען מיר באפאלן געווארן דורך א גרופע גוט באוואפנטע „אקאווצעס", מיר האבן קיין ווידערשטאנד ניט געקענט שטעלן. דער ערשטער געשריי זייערער איז געווען: „זשידקי לייגט אוועק דאס געווער וועז ניט ווערט איר אלע אויס געשאסן". קיין ברירה האבן מיר ניט געהאט בעווייל זיי זענען געווען ביי 30 מאן מיט מאשין־געווער. מיר לייגן דאס געווער און מען פירט אונדז צו זיי אין שטאב אריין. דער שטאב זייערער איז געווען אין א געדיכטן זאגיניק. מיר קומען אן אהין, מען פירט אונדז צו זייערס א קאפיטאן, פרעגט ער אונדז ווער מיר זענען, צי זענען מיר פארטיזאנער אדער סתם באנדיטן און צו וואס־סערער אטראט מיר געהערן. מיר האבן זיך פארופן אז מיר געהערן צו בראנאווסקיס אטראט, מיט 2 טעג צוריק האבן מיר געהאט א גרויסע אבלאווע אין „וועלע ווערטשינסקי" און מיר האבן זיך פארלוירן און איצט זוכן מיר אונדזער שטאב". „ניין — ענטפערט דער קאפיטאן — איר גייט ארום אין די דערפער און די לעצטע קו נעמט איר אוועק פון אונדזערע בריידער. אייך קומט צו שיסן". נאך אפאר מינוט ווי מיר האבן זיך אזוי געבעטן איז אנגעקומען עטלעכע פארטיזאנער פון בראנאווסקיס אטראט. עס איז געשען א נס, זיי האבן גראדע נישט געדארפן פארן דורך דעם וועג נאר סתם פארבלאנדזעט. דער קאפיטין שטעלט זיי אפ און פרעגט זיי צי זיי קענען אונדז. זיי האבן באלד פארשטאנען וועגן וואס עס האנדלט זיך, האבן זיי געענטפערט: יא. ער האט אונדז פריי געלאזט און

געהייסן גיין מיט זיי. מיר הייבן די היטלען און מיר באדאנקען אים שיין. גיי איך צו צום קאפיטאן און בעט אים: „פאני קאפיטאן, זיי האבן ביי אונדז צוגענומען 3 ביקסן מיט קוילן, איך בעט מען זאל אונדז אפגעבן". פרעגט ער צי איך וועל דערקענען די וועלכע האבן צוגענומען. איך האב באלד אנגעוויזן און זיי האבן באקומען א באפעל צוריקצוגעבן. מיר זענען שוין פריי מיטן געווער. פארנדיק מיט זיי האט איינער זיך אנגערופן, וועו מיר קומען ניט אן איצט ווערט איר אלע אויסגעשאסן, זיי, אז זיי טרעפן ערגיץ א ייד שיסן זיי. מיט די פארטיזאנער זענען מיר אריין געפארן קיין „ביקי" ווו אונדזער שטאב איז געווען און אזוי זענען מיר ניצל געווארן.

אין דער פרי דעם 22.6.1944 זענען מיר באפרייט געווארן דורך די רוסן. עס איז זיך ניט פארצושטעלן די פרייד פון אונדזער חברה, מען האט זיך אנגעהויבן צו קושן און פריילעך צו זינגען, מען האט אינגאנצן פארגעסן אן די 2 יאר ליידן און פיין. פון וואלד זענען מיר אריין נאנט אין א דארף אריין. אין עק דארף איז געווען א שקאלע, דארט האבן מיר זיך איינקווארטירט. נאך 2 טעג זענען א טייל חברה געגאנגען קיין פארטשעוו און מיר זענען געפארן מיט א רוסישן אוטו קיין וולאדיווע אויסרעכנדיק אז מען דארף זיין ווייטער פון פראנט בעווייל עס איז נאך ניט געענדיקט די מלחמה. מיר זענען שוין אין וולאדאווע, דארט האבן מיר זיך איינקווארטירט ביי דעם קאמאנדאנט אונדזערן, וועלכער איז געווען מיט אונדז אין וואלד. זיינס א הויז איז געבליבן שטיין, דארט זענען מיר געווען א וואך און נאכהער האבן מיר זיך געלאזט גיין קיין פארטשעוו. גייענדיק אויפן וועג האבן מיר באגעגנט רוסישע פאדוואדיס, זיי האבן אונדז אויפגענומען.

אנקומענדיק קיין פארטשעוו האבן ביי אונדז געקלאפט די הערצער פאר איבערראשונג. מיר האבן דאמאלט אויסגעזען פונקט ווי ווילדע מענטשן. פאר גרויס פרייד האט יעדער געווויינט אנצוקוקן א שטאט ווו מען איז געבוירן גיוואורען. כאטש אלע יידישע הייזער צענומען, ליידיקע גאסן נאר אין מארק דאס ביסל קאמענ־ ניצעס איז באזעצט דורך פאליאקן. די געוועלבן זענען אפן עס איז נאר א ווייטיק צו קוקן ווער עס שטייט אין די געוואלבן. עס איז אימה'דיק ארומצוגיין אין גאס. יעדער איינער הייבט זיך אן צו זוכן א שטיקעל מקום. מיין שטוב איז גראדע געבליבן שטיין בע־

וויל עס איז געווען א נייע שטוב, אבער אריין ווינען האב איך ניט געקענט, בעוויל עס האבן דארט געווינט פרעמדע פאליאקן, אויך פון די היימלאזער. איך האב זיך פאר אים פארגעשטעלט ווער איך בין, אז דאס איז מיינס א אייגנטום, האט ער מיר געענטפערט מיר זאלן גיין צום בורמישטש זאל ער מיר געבן א אנדערע ווויי־ נונג, גיי איך גלייך ארויס. מיין פרוי איז אפילו ניט געווען פאר דעם אז מיר זאלן אריין ווינען אין אנדערער ווינונג צוליב 2 זא־ כן: איינס איז די שטוב געווען אין עק שטאט, זי האט געוואלט זיין צווישן יידן און דאס צווייטע וועט זי זיין כסדר אומרואיק זי וועט זיך דערמאנען אן די קינדער וואס זענען דא געבוירן און ווי זיי האבן זיך געשפילט, מיט קינדערישע געלעכטערלעך און זענען מער ניט דא. עס איז שווער צו פארגעסן און מען קען ניט פארגעסן און מען טאר ניט פארגעסן. צוליב דעם האב איך מיר געשאפט א צווייטע ווינונג אויף זשאביע גאס דא ווו משה פאמעראנץ האט געווינט. באלד פון אנהייב האב איך געליטן צוליב פרנסה און נאכ־ הער האט זיך די צייט פארבעסערט. יעדער האט זיך געשאפן א פרנסה, יעדער האט אפגענומען פארמעגנס פון אייגענע משפחות ווער עס האט נאר געהאט. איך מיט נאך 2 קוזינען האבן אפגענומען די קאשע־מיל פון שלמה מרדכי וואסערמאן וועלכע איז געווען אין גוואישע הענט און מהאט געצויגן פון דעם פרנסה, מהאט זיך צוגעווינט יעדער איינער צו זיין פרנסה. עס האט אויסגעזען ווי א קליין שטע־ טעלע. עס איז געקומען ימים נוראים האט מען געדאוונט, א ספר תורה האבן מיר געהאט וועלכעס יהושוע ליבערמאן האט אפגענו־ מען ביי א גוי, אזוי האט מען געלעבט, עס איז געקומען דער ווינ־ טער, אבער טראץ דעם האט מען געלעבט מיט שרעק, אלע נאכט איז מען געגאנגען אויף „וואַרטע". עס איז געקומען פאר פסח האט מען געמאכט א שיוואלנע און יעדער איינער האט געבאקן מצות, דאס לעבן איז געגאנגען נארמאל, מען איז שוין געווען אזוי צוגע־ ווינט צו דעם לעבן אז מיר האבן געמיינט אז מיר וועלן שוין קע־ נען דא עקזיסטירן. עס איז געקומען דער פרילינג און דער זומער איז אדורך. אויף דעם צווייטן ווינטער האבן מיר געהאט א אנפאל אין שטאט פון „אקאווצעס" וואס מיר האבן זיך גאר ניט גערעכט, 3 קרבנות זענען דאמאלס געפאלן, 1 סאסנאוויצער און 2 פאר־ טשעווער. פון די פארטשעווער איז געווען אברהם באטשאן און דוד טעמפו. דאמאלס איז געווארן דעצידירט אז מען טאר מער דא נישט

זיין, אזוי איז געווארן א ענדע פון דער פארטשעווער יידישער קהלה מיט אירע פארשידענע ארגאניזאציעס און מיט פארשידענע רעליגיעזע אינסטיטוציעס ווי למשל: א גמילת חסד קאסע, ביקור חולים, הכנסת כלה, לינת הצדק א. א. דאס אלעס איז געווען און איז מער ניט דא. נאכהער זענען מיר אלע אוועק קיין נידערשלעזיען, פון דארט קיין דייטשלאנד אין די ד. פ. לאגערן. פון דייטשלאנד איז ווי איינער האט געוואלט האט ער געקענט פארן, אזוי האט מען זיך צעשיידט, קיין אמעריקע, קאנאדע, אויסטראליע, שוועדן און ישראל.

טובה פערלמאן־גרינבוים, חיפה

אין גערענגל פון לעבן

(אויף דער צווייטער זייט פון ווארשע־ווער געטא)

דער ערשטער סעפטעמבער 1939 איז געווארן דער אנהייב פון דער טרויריקער דאטע פון אונדזערע שווערע ליידן, וועלכע מיר האבן געמוזט אויסשטיין פון די „נאצעס", קיינער האט זיך נישט פארגעסטעלט אז די מלחמה וואס היטלער האט אנגעפאנגען, וועט זיין אזוי טראגיש פארן אייראפעאישן און ספעציעל פוילישן יידנטום.

זייער פארניכטונגס פלאן האבן זיי זייער גענוי אויסגעארבעט מיט אלע בארימטע מארד דעטיילן. אין דער ערשטער רייע האבן זיי געצילט צו דערפירען די יידישע באפעלקערונג צו א פיזיש־מאראלישער דערשלאגנקייט, דורך צונעמען ביי זיי: די בירגערלעכע רעכט, קאנפיסקירן זייערע פארמעגנס, ווי אויך ארויפלייגן אויף די יידן פארשידענע שטראף קאנטריבוציעס. טרייבן די יידן יעדן טאג צו שווערע שקלאפן ארבעט, אויפן וועג, פון, און דער ארבעט, ווערן די יידן דערשאסן דורך דער „עס־עס" אן א פארוואס, די ברויט־קארטען ווערן כסדר פארקלייניערט, נאך דעם אלעס איז דער „עס־עס" שוין לייכט געווען, די פיזיש־ערשעפטע, מאראלישצעבראכענע יידן אריינצוטרייבן אין געטא כדי דורכצופירן זייער פארניכטונגס־פלאן. דורך נאכטאקציעס, וואס איז באשטאנען פון ארויסשלעפן די יידן פון זייערע באהעלטענישן און אפשיקן זיי אין פארניכטונגס־לאגערן אדער דערשיסן אויפן ארט. זייער פארניכטונגס פלאן האבן זיי דערגרייכט דעם 30.10.1942 און פארטשעוו איז געווארן יידן ריין.

אין די קורצע שטריכען וועל איך מיך באמיען אנצוצייכנען די חורבן תקופה און אונטערגאנג פון אונדזער הארציקער יידישער שטאט פארטשעוו.

די בלוטיקע צייט אין איר גאנצן גרויל, בין איך געווען אין דערמיט

און געווען א עדות פון דעם גרויסן מבול פון אונדזער יידיש בלוט. כ׳מיין אז דער היסטארישער מאטעריאל אין אלע זיינע טרויריקע דעטיילן, וועגן אונטערגאנג פון אונדזער יידישער קהילה, וועט באשריבן ווערן דורך די עטלעכע קוים־לעבן געבליבענע פריינד אונדזערע וואס האבן איינגעזאפט אין זיך דעם גורל פון פאלק וואס איז אין פייער און אש אוועק אין די הימלען.

מיין באגער איז איבערצוגעבן וועגן מיינע אייגענע פערזענלעכע איבערלעבענישן, אין געראנגל פארן לעבן אויף דער ארישער זייט פון ווארשעווער געטא. ביי דער געלעגנהייט זאל מיר דערלויבט זיין איבערצוגעבן נאר איינע פון די פארלעצטע אקציעס, ווי ס׳איז מיר אויסגעקומען צו פירן א געראנגעל מיטן טויט, דריי מאל אין איין טאג. אין שטאט האבן זיך פארשפרייט קלאנגען אז ביי דער פארטשעווער באן־סטאציע שטייען 60 ליידיקע לאסט וואגענען, דאס איז גענוג געווען צו פארשטיין אז אין די נאכט־שעהן וועט פארקומען א אקציע דורך די ,,עס־עס״ מיט די אוקריינער. מיר זענען שוין אלע אין שטוב געבליבן א גאנצע נאכט אין אנטוען גרייט צום אנטלויפן. ארום דריי ביינאכט האבן מיר געהערט ווי די דייטשן מיט זייערע שווערע שטיוול מארשירען איבער די פארטשעווער גאסן און רייסן אויף די טירן פון די יידישע הייזער. וועו דאס קלאפן און אויפרייסן די טירן האט זיך דערנענטערט צו אונדזער שטוב, זענען מיר דורך א קאנאל אונטער דער פאדלאגע ארויס אויף די לאנקעס און געשלעפט זיך אויף אלע פיער כדי קיינער זאל אונז פון דער ווייטנס נישט באמערקן. פון דער נאענט, אין גארטן פון קריסטן וויטקון, האבן מיר געהערט א געווין פון א קינד, נישט ווייט פון קינד איז געלעגן דערשאסן אויף טויט אלטע עפ־שטיין, דעם פארטשעווער רב׳ס טאכטער, מאניש מאנדעלקערנס פרוי, דאס קינד איז געווען שטארק פארוווונדעט און גערופן ,,מאמע״. דאס הארץ האט געפלאצט פאר ווייטיק, וואס טוט מען? די דייטשן יאגן אונדז נאך, די פוילישע דאקטוירים נעמען נישט אן קיין יידישע קראנקע, די עס־עס אקציע גייט אן אין גאנצן ברען, אונדזער לעבן הענגט אויף א האר.

איבער די פעלדער, אין דער פינצטער פון דער נאכט איך מיט מיינע ברידער נחום און רישעק, זענען מיר צוגעקומען צום לאסקער ווע, וואס פירט צום פאהאלאנקער טארטאק, ווו מיינע ברידער האבן דארט געארבעט ביים סארטירן ברעטער, אדער ארויספירען ביימער מיט דער קליין באן פון וואלד אין טארטאק אריין. אויפן ווע האט אונז פאר־

האלטן א פוילישער שלאסער־ארבעטער פון דייטשישן טארטאק און געזאגט צו אונדז צי מיר ווייסן נישט אז היינט איז אין שטאט א אויסזידלונגס־אקציע פון יידן, מיר זאלן שוין צוריקגיין מיט אים אין שטאט אריין, דערבייַ האט ער מיך אנגעכאפט ביי דער האנט און געשלעפט מיך אין שטאט אריין. מיינע ברידער האבן זיך אים שטארק קעגנגעשטעלט, דאן האט ער זייער געשריגן, דאס אלעס איז פארגעקומען אויפן הויפטוועג און אין יעדער מינוט האט ווער געקענט אנקומען. וועו ער האט געזען אז ער קען דא שלעכט אפשניידן, האט ער געזאגט צי מיר ווייסן נישט אז אויב א ייד וויל לעבן, מוז ער באצאלן. כ׳האב אים געגעבן עטלעכע הונדערט זלאטעס און ער איז אוועק זיין וועג.

וועו מיר זענען אנגעקומען צום טויער פון טארטאק, איז ארויסגעקומען די דייטשע פארוואלטערן און געפרעגט וואס ווילן דא די פרויען. אלע פרויען האט זי געהייסן אריינגיין אין א צימער. כ׳בין ארויס צוריק פון טויער און באהאלטן זיך אין וואלד. אביסל שפעטער איז אנגעקומען א גרויסער לאסט אוטו מיט עס־עס און דערשאסן אלע יידישע פרויען פון צימער.

דער חורבן פון די יידן אין פארטשעוו האט שוין געהאלטן ביים סוף, די ערד האט געברענט אונטער די פיס, דאס לעבן אין די באהאלטענישן האט געהאנגען אויף א האר. וווו זאל איך גיין וועו אלע טירן זענען פארמאכט און די וועגן פארשטעלט. גיי איך און ווייס נישט וווו צו גיין, כ׳פיל אז ס׳הארץ שטעלט זיך מיר אפ פאר וויטיק, ס׳איז אבער איצט נישט קיין צייט פון ווינען, זאג איך צו זיך. כ׳מוז איצטער זיין שטארק. כ׳האב זיך קוים דערשלעפט צו א טיר פון א קריסטלעכער פאמיליע, וועלכע האט מיר אריינגענומען צו זיך, און באהאלטן מיר אין קעלער און צוגעזאגט איבערצופירן מיר עטוואס שפעטער מיט דער באן קיין וואַרשע, צו זייערס א פאמיליע. אין צווישנצייט האט מיין ברודער ישראל (רישעק) געשאפן פאר מיר א „קענקארטע״ אויף א קריסטלעכן נאמן זאפיה ווישניעווסקא. א פאר טאג שפעטער בין איך אין די שפעטנאכט שעהן אריין אין א נישט באלויכטענעם וואגאן פון צוג וואס איז געפארן פון פארטשעוו קיין וואַרשע. די באן שלעפט זיך זייער שווער און לאנגזאם ווי ס׳וואלט איר שווער געווען צו שלעפן די גרויסע מאסע יידישע יסורים און פיין. אויף צו מארגנס פרי בין אנגעקומען אויפן אדרעס צו דער פוילישער פאמיליע אין וואַרשע. ביים עפענען מיר די טיר גלייך פארהאלטן און נישט געלאזט איבערטרעטן

איר שוועל. איך האב זי דאמאלס זייער געבעטן, זי זאל מיר לאזן בליי־בן כאטש עטלעכע טעג, ביז איך וועל מיר געפינען ערגעץ ווו א ארט, דארויף האט זי מיר געזאגט קורץ און דייטלעך, אז איך זאל קומען ביינאכט, קורץ פארן פארמאכן דעם טויער פון הויז און איבערנאכט בלייבן אויף די טרעפ הינטער איר טיר. אין דער פרי ווען דער טויער ווערט אויפגעמאכט, מוז איך פארלאזן די טרעפ.

אבער ווו גייט מען אויף א גאנצן טאג? אזויפיל פוילישע מוסרים אין ווארשע. גאנצע טעג פלעג איך ארומפארן מיט דער טראמווייַ אן א ציל, יעדערמאל אין א אנדערע געגנט און אין דער נאכט אויף די פינצטערע טרעפ. דאס איינזאמקייט אין דער פרעמדער סביבה האט זיך געמישט מיט פיין און שרעק פארן לעבן, פון א טויט פארמשפטן מענטש. דאס ארומפארן אליין גאנצע טעג איז געווארן פאר מיר ג־פערלעך, ווייל זער אפט פלעגט די עס־עס פארהאלטן די טראמווייַען און אויסלעגיטימירט די פאסאזשערן און ביים קלענסטן פארדאכט, האבן זיי די פארדעכטיגע מיטגענומען מיט זיך. אנדערע האבן זיי אוועקגעשיקט אויף צוואנגסארבעט קיין דייטשלאנד.

נאך עטלעכע טעג ארומוואלגערן איבער די ווארשעווער גאסן, האב איך גאנץ צופעליק געקריגן א ארט צום ווינען, ביים דאזארצע פון הויז אויף מאראנווסקא 8. ער האט געהאט זער א גרויסע, שיינע דירה (ס'ווייזט אויס אז די דירה האט פריער געהערט צו א יידישער משפחה) מיין צימער אויפן צווייטן שטאק האט געהאט א פענצטער צום ווארשעווער יידישן געטא. דורך דעם דורכזיכטיגן פארהאנג, וואס ס'האט געהאנגען ביים פענצטער, האב איך זייער אפט געזען די טרו־ריג באקאנטע פאר מיר בילדער, פון ארויסטרייבן גאנצע משפחות מיט די פעקלעך אויף די פלייצעס פון זייערע הייזער צו די טראנספארטן אין די טויט־לאגערן. אויך נישט ווייניג האט מיר פארביטערט מיין לעבן דאס צוזען דורכן פענצטער ווי גרויסע מאסן האלב־טויטע יידן בעגלייטן זייערע פריינד אויפן לעצטן וועג צום בית עולם. דאס בא־גלייטן אויפן לעצטן וועג, שלעפט זיך גאנצע טעג, ס'מארשירן כמעט מתים וואס באגלייטן איינער דעם אנדערן, דער טויטן מארש הערט נישט אויף ביז אין די נאכט שעהן.

זייענדיק אין דער דירה האב איך מיך פארשטענדיגט מיט מיין שוועסטער חנה'טשע, וועלכע האט זיך אויך אויסבאהאלטן אין די דערפער, אין די וועלדער נישט ווייט פארטשעווו. איך האב געבעטן איר זי זאל קומען קיין ווארשע און אין עטלעכע וואכן ארום האבן מיר

זיך געטראפן אין מיין צימער, מיר זענען געווען צוזאמען. אין דער פרי פלעגן מיר ארויסגיין פון שטוב, ערשט אין אוונט אריינקומען, כדי שכנים זאלן מיינען אז מיר ארבעטן.

ביים טויער פון הויז איז געווען א קיאסק, דער אייגענטימער זיי־ נער האט אונדז יעדן טאג געזען ארויסגיין פון הויף. ווי ס׳האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, האט דער קיאסק אייגענטימער מיטגעארבעט מיט די דייטשן און ער האט אונטערגעשיקט אויף אונדז 2 אגענטן. אין די נאכט שעהן וועו מיר זענען שוין געשלאפן, האבן די אגענטן אנגעקלאפט אין דער טיר, געהייסן ווייזן זיי אונדזערע פאספארטן, די פאספארטן האבן זיי רואיג אריינגעלייגט אין טאש און געהייסן מיטגיין מיט זיי. מיר האבן געוווסט וואס עס באדייטעט מיטגיין מיט די דייטשע אגענטן. מיר האבן זיי גלייך אגעבאטען אויסקויף געלד. נאך א שווער דינגעניש האבן זיי צוגענומען ביי אונז 2000 זלאטעס און דערפאר אפגעגעבן די פאספארטן. דעם ווירט אונדזערן האבן זיי גע־ זאגט אז זיי גייען נאכקאנטראלירן אין ארבעטסאמט צי מיר זענען פארשריבן דארט. נאכהער וועלן זיי צוריקקומען. מיר האבן אסאך געהערט וועגן די פוילישע מוסרים וואס פלעגן כסדר פרעסן געלד. וועו דאס האט זיך אויסגעלאזט פלעגן די „שמעלצאוועניקעס" איבערגעבן זייערע קרבנות צו דער „געסטאפא".

אין אנבליק פון מצב האבן מיר באשלאסן שנעל שאפן פאר זיך א צווייט ארט. נאך עטלעכע טעג פון זוכן האבען מיר צופעליג געקריגן א דירה אויף גראכאוו, פאדלאסקער גאס 10. אויך פון דער נייער דירה פלעגן מיר אוועקגיין אויף גאנצע טעג פון שטוב צוליב דיזעלבע סיבות. אין די אוונטן פלעגן מיר איבערשטריקן אלטע סוועדערס וואס די שכנים פלעגן געבן אונדז צו מאכן און דערפון האט מען געלעבט. האבנ־ דיק שוין א פראקטיק פון פריער, האבן מיר באשטימט צו זוכן א רע־ זערוו צימער, האבן מיר געקרינן א צימער אויף פעלצאוויזנע.

גייענדיג איבער די גאסן גאנצע טעג האבן מיר צופעליג אנגעטראפן זיך אויף אונדזערס א פוילישן פארטשעווער באקאנטן, א געווועזענער בוכהאלטער ה׳ בארטאשעק, וואס איז אליין אויך געזוכט געווארן דורך דער געסטאפא. ער האט אונז פארציילט אז דער פארטשעווער צאנ־ טעכניקער שיווטשיק איז אויך אין ווארשע, זיי ארבעטן אקטיעוו אין דער אונטערגרונד באווועגונג. מיר האבן פארצייכנט זייער אדרעס, ער האט דערביי צוגעזאגט צו העלפן אונז צו שאפן ארבעט און א דירה.

זיי האבן געהאט אסאך פארבינדונגען מיט דער פראגרעסיוער פוילי־
שער אינטעליגענץ. אין זעלבן טאג האבן מיר געטראפן חנה'טשעס א
שולקאלעגין פון פארטשעוו פעלא דעמבאווטשיק, זי האט א צייט
געלעבט אין ווארשע און אויך געהאט אסאך באקאנטע. מיר האבן
איר דערציילט ווען אלע אונדזערע זארגן און שווערקייטן, אויך אונ־
דזערע טשענסטיכאווער פאספארטן. זי האט אונז צוגעזאגט פארבינ־
דען זיך מיט א געהעריגן באאמטן אין ווארשעווער מאגיסטראט. נאך
עטלעכע טעג האבן מיר אליין אבגענומען אין מאגיסטראט אונדזערע
נייע פאספארטן אויף די פריערדיקע נעמען, שויען אלס ווארשעווער
בירגערנס.

אין דער געגנט פון גראכאוו, דאס ארט ווו ס'האבן געווווינט אסאך
פארפאלגטע פון די דייטשן, יידן און פאלאקן, האבן מיר געטראפן
זיך מיט הינדה פאלקאוויטש־מאנדעלקערן. לאנג האבן מיר געשמיסט
ווען אונדזערע שווערקייטן און זארג און אין א פאר טעג ארום האבן
מיר זיך ווידער געטראפן אויף א אבגעשמיסטן ארט מיט בנימין און
הינדע מאנדעלקערן. ביי אלע פון אונז האט געטריפט טרערן נאך איי־
דער מיר האבן ארויסגערעדט א ווארט. א צייט האבן מיער נישט גע־
קענט פאר ווייטיק רעדן צו זיך, מיט פארקלעמטע הערצער שפא־
צירט איבער די גאסן אין די אוונט שעהן, אבער מיר האבן אלע זיך
זער גוט פארשטאנען ווען אונדזער גורל אין דער גרויסער שטאט פול
מיט די פוילישע שונאים. מיר האבן זיך הארציג געזעגנט און צוריק
געקערט יעדער צו זיין דירה.

אין זעלבן אוונט, אין די שפעטנאכט שעהן האבן ווידער צווויי
אגענטן אנגעקלאפט אין אונדזער טיר, איינער א עס־עס מאן און דער
צווייטער א פוילישער אדער א פאלקסדייטשער וואס האט גערעדט
פויליש. זיי האבן געהייסן ווייזן די פאספארטן און אריינגעלייגט זיי
צו זיך אין טאש, צוגענומען און פארפאקט אלע אונדזערע זאכן און
געהייסן מיטגיין מיט זיי. ס'איז דעמאלט שווער געווען צו ווויינען, פון
די אויגן האט געטריפט בלוט. ס'איז איצט בכלל שווער איבערצוגעבן
אין ווערטער דעם צער און ווייטאג וואס האט אונז באהערשט. מיר
זענען געבליבן דאמאלס נאר אין דעם וואס מיר האבן געהאט אויף
זיך, אן א גראשן געלד אויפן ערשטן ביסן ברויט. מיר האבן זיי שטארק
געבעטן זיי זאלן אונז איבערלאזן און צוריקגעבן עפעס געלט אויף א
שטיקל ברויט. זיי האבן א ווארף געטאן 100 זלאטעס, אפגעגעבן די

פאספארטן און געהייסן בלייבן אין שטוב. נאכן צונעמען די זאכן, דאס געלט, אן ארבעט, האבן מיר זיך געפילט פארלוירן פארצווייפלט און עלענד, געיאגט ווי דער הונט אין גאס. די טאג־טעגלעכע צרות, דאס כסדר׳דיקע געשפאנטקייט, אן א זיכערן מארגן און דאס גיהינום וואס די פאלאקן האבן געשאפן פאר אונז, נישט צו איבערטראגן. דער אייניציקער פארביענדעטער אונדזערער וואלט געווען דער טויט.

מיר האבן ביי דעם אלעם פארשטאנען, אז אויב מיר ווילן איבער־לעבן דאס אלעס, מוזן מיר זיך שטארקן, אויב נישט גייען מיר פאר־לוירן. צומארגנס זענען מיר אריבער אין דער רעזערווע דירה אויף דער פעלצאוויזנע, ביי פרוי קאוואלציק. די געגנט איז באווויינט געווען מערסטנטייל פון באן ארבעטער וואס זענען געווען באשעפטיגט ביי אויסלאדענען די סחורות וואס זענען אנגעקומען קיין ווארשע, אדער ביי די טראנזיט טראנספארטן פאר דייטשלאנד. אין יענער צייט, ווען אלץ וואס דער מענש האט באדארפט פארן לעבן, האט אים געפעלט ווייל די דייטשן האבן אלעס ארויסגעשיקט קיין דייטשלאנד און אין ווארשע איז אלעס געווען זער טייער, נישט צום קריגן. די באן ארבע־טער האבן אין די נעכט אויפגעריסן די לאסט וואגאנען און ארויסגע־נומען פארשידענע סחורות ווי: צוקער, רייז, קוילן און נאך. צוליב דעם פלעגן אפטער פארקומען רעוויזיעס אין די הייזער און אבלאוועס אין די גאסן. שוין צוליב דעם האבן מיר געפילט נישט זיכער, און אפשר ווי זאגט מען: די שרעק האט גרויסע אויגן. מיר האבן באשטימט צו פרוווון נאכאמאל. מיר האבן זיך פארשטענדיגט מיטן פארטשעווער ציין טעכניקער שיווטשיק וועגן שאפן פאר אונז ארבעט און א דירה. מיין שוועסטער האט גלייך געקריגן ארבעט ביי א פוילישער פאמיליע, (דער ווירט איז געווען א סיים דעפוטאט אין פוילישן סיים) ביי הויז־ארבעט. טראץ וואס מיין שוועסטער האט געהאט א אריש אויסזען, (געווען בלאנד און גערעדט גוט פוילש) דאך האט די ווירטין איר פארדעכטיגט, אז זי איז נישט קיין ריינע אריערן. אין א געוויסן פרימארגן ווען די ווירטין האט געזאגט דאס מארגן־געבעט, האט זי זיך אין דער מיט פארהאלטן און געפרעגט די שוועסטער ווי גייען ווייטער די זאצן פון געבעט, ווייל זי האט פארגעסן און קען נישט פארענדיגן דאס געבעט. מיין שוועסטער האט דאס איר זער גענוי דער־מאנט און דערמיט האט זיך פארענדיקט דער חשד אז מיין שוועסטער איז נישט קיין קריסטן.

מיר איז אויך געלונגען צו קריגן ארבעט ביי א קריסטלעכער פאמי־

ליע אויף דער דלוגע 44. דאס איז שוין געווען נאכן צערפאל פונעם פוילישן אויפשטאנד אין ווארשע. די דייטשן האבן מאסנווייז ארויס־געשיקט די פאלאקן אויף צוואנגארבעט קיין דייטשלאנד, א טייל איז זיך צעלאפן אין די נאנטע שטעט און דערפער. אין דער צייט האבן די דייטשן אנגעהויבן שטארק צו באמבארדירן ווארשע. וואס אן אמת, פאר די אלע צורת וואס די פאלאקן האבן אונז אבגעטוען, איז דאס דערדריקן זייער אויפשטאנד, וואס האט קוים אויסגעהאלטן 6 וואכן, און דאס אויסגלייכן ווארשע מיט דער ערד־גלייך, האט מיר אמווייניג־סטן גאארט. מיין ווירטין האט זיך אויך ארויסגעצויגן, מיר האט זי מיטגענומען אין דארף ביי מאקאטאוו נישט ווייט פון ווארשע. אין די נעכט האט מען זייער שטארק געהערט דאס אויפרייסן די באמבעס און געזען ווי די שטאט שטייט אין פלאמען. די רוסן זענען געשטאנען אויף דער צווייטער זייט פון ווייסל אין פראגא און גאנץ רואיג זיך צוגעקוקט און געשוויגן, ביז ווארשע איז געווען שוין אויסגעגלייכט מיט דער ערד און ליידיג אן פאלאקן, האבן זיי אנגעפאנגען זייער אפענסיווע געגען די דייטשן און דעם 19.1.1945 האבן זיי מיט די רויטע פענער אריינמארשירט קיין ווארשע און איינגעפירט זייער קא־מוניסטיש רעזשים אויף זייערע באגענטן. די דייטשן האבן זיך צוריק־געצויגן פון ווארשע און געבליבן א קליינע צייט אויף דער ליניע: סו־כאטשעוו—פרושקאוו—גראדזיסק—פיאסעטשנע. די פוילישע באפעל־קערונג האבן זיי געטריבן צו פארשידענע ארבעטן. פארן איינמעמען ווארשע דורך די רוסן איז מיין שוועסטער געקומען צו מיר, וויל איר ווירטין האט איר נישט מיטגענומען. מיר האבן געארבעט אין א וועי־שעריי ביי די דייטשן. נאך עטלעכע טעג פון איר קומען צו מיר אין דארף אריין קיין איזאבעלין, האט אונדז די געסטאפא פערהאלטן און אבגעשיקט אין זייערס א ביורא כדי פעסטצושטעלן די ענויאיקייט פון אונדזערע פאסטפארטן און אונז אויסצופארשן צי מיר געהערן נישט צי וועלכע ס'איז פארטייעשע ארגאניזאציעס, מיט וועמען מיר קענען זיך דא. נאך א לאנגע אויספארשונג האבן זיי אונז מיט א עס־קארטע צוריקגעשיקט אין דארף אריין קיין איזאבילין, מיר זענען אבגעקומען מיט שרעק דעם גאנצן פארהער.

די קאמפן פון די רוסן מיט די דייטשן האבן זיך כסדר פארשטארקט אויף דער צווייטער זייט ווארשע, די דייטשן האבן זיך געגרייט צו פאר־לאזן די פאזיציעס אונטער ווארשע, זיי האבן באשטימט צו עוואקו־אירן די ארבעטס פעאיקע פרויען און מענער. זיי האבן געהייסן בא־

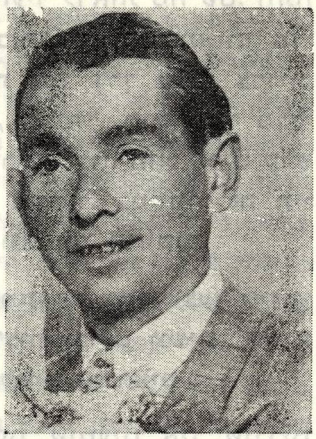
נאכט אלע זיך מעלדן ביי די דייטשן, מיר האבן זיך די נאכט באהאלטן, כדי נישט מיטצופארן מיט די דייטשן. אויף צו מארגנס גאנץ פרי האבן די רוסן פארנומען אונדזער דארף איזאבילין מיט דער גאנצער אומ־ געגנט.

ביי א וואך צייט זענען מיר נאך געבליבן אין דארף, ס׳איז דאמאלס זייער שוער געווען צו ווייזן זיך אויף דער גאס, דערצו נאך פאר פרויען. נאכהער זענען מיר מיט נאך עטלעכע פרויען אוועק צופוס דורך וואר־ שע, איבערן פארפרוירענעם ווייסל קיין פראגא. אין וואַרשע זענען שינעס פון די טראמווייען פארברענט געווען און אויסגעדרייט. דאס זעלבע מיט די טראמווייי וואגאנען, די בריקן איבערן ווייסל פארניכ־ טעט, איינצעלנע פאליאקן האבן גענישטערט אין די חורבות, געזוכט זאכן און חפצים. אויף דער מוראנאווסקער גאס האבן מיר זיך אויף א ווייל אפגעשטעלט אפרוען, נישט ווייט וו מיר האבן געווויינט פריער, ביים דאזארצע פון מוראנאווסקע 8, געגענאיבער דעם יידישן געטא. צווישן די ציגל און ליים האבן זיך נאך געוואלגערט שמות פון יידישע ספרים, ערגעץ וו האט זיך נאך געמערקט א אויפשריפט אויף א שטי־ קל וואנט מיט יידישן פאמיליענאמען. איך האב געטראכט איבער אונדזערע געטא העלדן וואס האבן איבער 3 מאנאטן שוער געקעמפט מיט כמעט ליידיקע הענט געגן די ביז צו די ציין באוופנעטע דייטשן מיט זייערע טאנקען און עראפלאנען. די פוילישע ארמיי האט פאר־ שפילט דעם קריג מיט די דייטשן, אין איין וואך. די גבורה פון די יידישע געטא אויפשטענדלער דארף אריינגעשריבן ווערן אין די גאל־ דענע בלעטער פון ווידערשטאנד געגן דעם היטלעריזם. מיין ברודער משה פערלמאן איז אויך געפאלן אין געטא אויפשטאנד.

אין פראגא אויף דער זאמערקאווסקער גאס איז שוין געווען א יידישער קאמיטעט, מיר האבן שוין דארט געטראפן איינצעלע קוים לעבנגעבליבענע יידן וואס האבן געטראגן אין זיך די ווייטאג פון פאלק, וואס איז אוועק מיט אש און רויך אין די הימלען.

מיר האבן באשטימט צו פארן אין אונדזער אלטער היים, כדי צו זען ווער פון אונדזער פאמיליע און שטעטישע וואס זענען געבליבן לעבן... די שטאט איז געווען אויסגעליידיקט פון יידן, נאכן פאגראם וואס די פוילישע א.ק. פארטיזאנער האבן געמאכט איבער די איבער־ געבליבענע יידן, האבן מיר מיט ווייטאג פארלאזט פארטשעוו און דורך ווראצלאוו בין איך מיט מיין מאן, יצחק גרינבוים, געקומען

קיין ישראל. מיט אונדז איז אויך געקומען מיין שוועסטער מיט איר מאן, חנה'טשע און יהודה גאלדוואסער. די שווערע איבערלעבונגען, וואס זי האט דורכגעמאכט האבן געהאט א שטארקע ווירקונג אויף איר געזונד און אין יאר 1958 איז חנה'טשע נפטר געווארן איבערלא־זנדיק דעם איינציקן זון שמעון.

אריה ניסנבוים — נתניה

פרטיזנים

1

בעת האקציה הראשונה (75% של יהודי פרצ'בה), התהלכתי מיואש בחפשי מוצאים שונים, איך להימלט מידי הרוצחים הגרמניים. בעת ההיא שמענו כבר על קבוצות פארטיזנים שנמצאות ביערות, אך לא היה לנו קשר אתם. במקרה פגשתי את אהרן פאחטשאש. בעת שיחתנו העלינו אותו הרעיון: לברוח היערה ולמצוא את הפארטיזנים. קבענו מועד הבריחה.

למרות שפאחטשאש התחיל לחסל את שארית חפציו, דחה את עזיבת העיר מיום ליום, עד שהתחילה האקציה השניה.

2.

„מאלינע"

יום לפני האקציה השניה, פגשתי את מאָטל ווייצמן שעבד „ביודנראט". הוא מסר לי כי מתהלכת שמועה שמחר תבוצע אקציה. הלכתי מיד לאהרון פאחטשאש וסיפרתי לו מה שהוגד לי. אהרון הרגיעני באמרו כי, אם הדבר ידוע בעיר, לא תהיה אקציה מפני שהגרמנים פועלים תמיד במפתיע. הלכתי הביתה אבל בלילה ההוא לא שכבתי לישון, כי היתה לי תחושה שדבר־מה יקרה הלילה. התהלכתי ברחובות כדי להבחין במתרחש בהם. היה לילה שקט. לא הבחנתי בשום תנועה כאילו כל העיר מתה. אחרי טיולי כחצי לילה ברחובות, התחילה תנועה מצד המשטרה היהודית, שרבים מהם ברחו.

בשעה 5 לפנות בוקר בערך, כשהיה עוד חושך, עבר מישהו כצל לנגד עיני. בחושך קשה היה להכיר מי האיש. הוא רק אמר שהעיר מוקפת ג'נדרמים. רצתי מהר לאהרון פאחטשאש והקיצותיו. הוא

התלבש מהר ושנינו הלכנו לנהר שמאחורי העיר לראות מה שם. והנה נכון הדבר, העיר מוקפת ז'נדרמים. לשוב לביתי היה כבר מאוחר מדי ונכנסתי לפאחטשאש. הוא מוליכני לעלית הגג דרך עליה צדדית. פישפש נפתח בתקרת החדר ודרכו עולים „לעליה". הוא נסגר מבלי שיבחינו בו. בעליה ישנו גג כפול (כך היו קוראים לו). הוא מרים קרש ואנחנו נכנסים מבלי שיוכר כי שם נמצה מסתור. במסתור זה היו כעשרים איש בערך וביניהם: נשים, ילדים וגם שני תינוקות.

ישבנו שם שתי יממות וראינו כל מה שמתרחש בחוץ (בעד סידקי הקרשים). ראינו איך מובילים קבוצות־קבוצות גברים ונשים, בגרם אחריהם ילדים, נושאי חבילות קטנות — מלווים ג'נדרמים.

התחיל החיפוש במקומות הסתר. אנחנו שומעים איך שוברים את המנעול מבחוץ ועולים בעליה. הופכים את הארגזים ומחפשים. אנחנו רואים כל מה שנעשה, כי אנו יושבים בחושך. כל אחד מאתנו עוצר את הנשימה. מעניין שאפילו התינוקות הבינו אז, ולא פצו פיהם אם־כי היו רעבים וצמאים.

למחרתו נראתה כבר תנועה ברחוב. יהודים בודדים חצו את הרחוב בעברם ממיסתור אחד לשני. אחרי הצהריים נעשתה התנועה יותר חזקה. ירדנו גם אנחנו. נודע לנו, ש„האקציה" חלפה. כל אחד סיפר איך הוא ראה את מיבצע האקציה. איך ירו בבוטשי רייך. באו גם אנשים שקפצו מהרכבת. בין אלה היו גם אחי. אנשים אלה עבדו במנסרה של פולנקה והבטיחו להם שהם לא ישולחו אבל גם אותם שילחו.

שוחחתי שוב עם פאחטשאש שנעזוב את העיר ונלך ליער.

3.

האקציה הראשונה

עכשיו נחזור לאקציה הראשונה. בברחי מהגיטו בוורשה, בו חיפשוני על אי־התייצבות בפני הוועדה אשר היתה שולחת לעבודת כפייה, ואז כשתפסו יהודי נוסע ברכבת נורה במקום — שמתי נפשי בכפי ונסעתי ברכבת מוורשה עד פרצ'ב. כל הדרך שיחקתי בקלפים עם גויים. אני משתדל תמיד להפסיד אפילו בעת שיש לי קלפים טובים. אני מגיע לפרצ'ב, בא לביתי, פותח את הדלת, נכנס ובדיוק אז יוצאים הז'נדרמים, אך לא עולה בדעתם לעצרני. ליודנראט נודע

מיד כי באתי. מודיעים לי שאהיה נזהר מאוד כי ישלחו לחפשני על־ידי המשטרה היהודית. שכן אחד, גוי, נותן לי את המפתחות של אסמו. בערב הייתי הולך שמה לישון. בערב האקציה לא קיבלתי את המפתחות ושכבתי לישון בביתי. לפנות בוקר רואה אני כי אמי אינה ישנה. היא מסתובבת בחדר וניגשת מפעם לפעם לחלון. על שאלתי מדוע אינה ישנה היא עונה כי שמעה יריות. ילדה עוברת בריצה. אמי שואלת אותה מה חדש. היא עונה בנשימה קטועה כי מוציאים אנשים מהבית ויורים בהם. אני ואחי הצעיר ממני יוצאים מהבית ומחפשים מפלט. אני עושה את דרכי לשכן שאצלו גר יהודי מוורשה. באותו הערב הוא הביא את משפחתו מגיטו וורשה. (אותה הביאו הס.ס. הוא שילם בעד זה בזהב.) אני מעיר אותם ומודיעם שדבר־מה חדש מתרחש בעיר. הגויים לא נותנים לי להסתובב. בחצר, הכדורים שורקים מעל לראשינו. ליד הנהר היה האוסם בו הייתי ישן. מתחת לרצפתו היה חור שדרכו אפשר היה להיכנס. אבל האוקראינים מתהלכים לאורך כל הנהר ואי־אפשר לגשת שמה. אני מנצל את הרגע שהאוקראיני מסתובב ובו ברגע נכנסים אני ואחי לתוך האוסם. בהיותי בפנים אני רואה ששם מוכנה תבואה לדישה. האסם היה בשותפות עם עוד שכנים. מפני הגוי אשר היה נותן לי את המפתחות לא פחדתי, אך מפני אלה שלא היכרתי הצטרכתי להזהר. התחלתי לחפש מסתור. באחת הפינות היה קצת שחת אנחנו מרימים את השחת ומתכסים בו. אך קשה לנשום.

הננו שומעים כי פותחים את הדלת. נכנסים ומתחילים לעבוד. אנחנו מקשיבים לדברי הגויים אשר מספרים איך אספו את היהודים לכיכר.

מפעם לפעם נכנסים אוקראינים ושואלים אם אין כאן יהודים חבויים. הגויים עונים כי אין.

היריות אינן פוסקות. חכינו לרגע שיצאו לאכול ארוחת־צהריים. בצאתם נועלים את הדלת אנחנו יוצאים מתוך המסתור בכדי לשאוב קצת אויר הננו מתעטשים ומשתעלים מחמת האבק שכיסה אותנו. הגיעה העת שהם עומדים לחזור. ושוב אנו נכנסים מתחת לשחת.

הגויים היו שלשה: אב ושני בנים. אחרי עבדם זמן מועט, יוצא האב ואחד מבניו. אחד נשאר לגבב את התבן. החום גדול, האבק מחניק, אי־אפשר עוד לנשום. אחי משתעל. ניגש הגוי עם הקילשון ביד ומצווה עלינו לעזוב מיד את האסם. „טוב שאין אבי פה" הוא

אומר. הוא היה מוסר אותנו לאוקראונים. אני מתחנן אליו. אני פונה למצפונו, אולם איה הגוי שיש לו מצפון. בלית־ברירה אנו עוזבים את המקום. אנו רואים את האוקראינים שותים וודקה לכבוד הניצחון שנחלו על אנשים בלתי־מזויינים. אנחנו עוברים את הנהר, הולכים בנחת כדי לא לעורר חשד שהננו יהודים הרוצים לברוח. הם אינם שמים לב אלינו כשאנו הולכים ומתרחקים נעשים צעדינו מהירים, יותר.

הגענו ליער „זאראזו". ברכבת העוברת. אני מרגיש כי הן מוליכות למוות את הורי וקרובי שלעולם לא אראם עוד. אנו מחכים עד שיחשיך. סחוטים ודווים אנו הולכים לעבר כפר אחד ועוקפים את העיר. אנו מגיעים הכפרה לפני יציאת השמש. אנו מתדפקים על דלתו של איכר מוכר. הוא יוצא ומוליך אותנו לאסם. בעלותנו על התבן אני מוצא שם את אבי ועוד יהודי אחד. אבי מספר לי שאחיותי היו חבויות בשדה עדשים והגויים מסרון לאוקראאינים. אמי התחבאה בעלייה, אותה הילדה שסיפרתי עליה כי בעברה בבוקר לפני ביתנו אמרה כי מוציאים אנשים מביתם ויורים בהם — ניסתה להימלט אל מחוץ לעיר ונתקלה במשמר אוקראיני. הם ירו ברגלה בכדור דום־דום. בעינויים קשים שרכה הילדה דרכה עד ביתנו ושכבה במיטה. אמי שהיתה בעלייה, לא יכלה לשמוע את גניחות הילדה, ירדה כדי לעזור לה שלא תיגווע משטף דם. אז התפרצו לבית החיות הטורפות של הגרמנים והאוקראאינים. את הילדה ירו למוות ואת אמי לקחו לבלי שוב.

בבואי הביתה למחרת ראיתי כי הכל נשדד, על הקירות היו נתזי דם קפוא. הגוויה פונתה כבר ע"י "היודנראט":

4.

הלילה הראשון ביער

בתשע בערב נתאספנו בביתו של אהרון פאחטשאש. חכיתי בחוסר סבלנות לאהרון, כשהגיע היתה השעה אחרי עשר. אני מחכה לתשובה שעליו לתת לי אבל הוא שותק. הוא קוראיני החוצה ואומר שאקח את החברה ונלך היערה. אני מביט עליו בתימהון. אני שואלו. „ואתה?" הוא עונה שהוא אינו יכול להצטרף אלינו, אבל הוא יפגש אתנו מחר בשבע בבוקר ליד „הקולייקה". הוא מושיט לי את היד ואומר: „בהצלחה!". אני נכנס לחדר. אני נדברתי מקודם עם החברה שלכל

אחד מהם יהיה סכין כי יתכן שיהיו לנו מכשולים בדרך. אנו יוצאים לרחוב — חושך אפלה, בקושי ראינו איש את רעהו. ואנחנו מרוצים מהחושך. עושים את דרכנו לנהר. עוברים את הנהר בלאט. מגיעים לפסי הרכבת. עוברים את גשר הברזל, לא רחוק מהדרך נמצא בית־היציקה לזכוכית ושם גרמנים. הננו עוברים בשלום ללא תקלה. גם את הכביש המוליך לתחנת הרכבת. הננו כבר בשדה. ככל אשר אנו מתרחקים מן העיר כן אנו מרגישים חפשיים יותר. כשהיינו מרחק רב מהעיר ישבנו לנוח. אחרי מנוחה קלה הלכנו הלאה לכיוון היער. הלכנו בשקט מבלי להוציא מלה מהפה. לכל אחד מאתנו היה סכין מוכן לקרב. הגענו ליער, העצים התנועעו כאילו אמרו לנו: שלום! מדוע באתם כך מעטים?". התחיל לרדת גשם. הגשם הולך וחזק. התחלנו להרגיש כי הבגדים נרטבים יותר ויותר. ביער עמד איש־איש מתחת לעץ כמחסה מפני הגשם וכך, עייפים מהדרך, נרדמנו. כשהתעוררנו קלטה אזננו צעדי אנשים.

5.

נפגשנו עם קבוצה

החלטנו ללכת בעיקבות הצעדים, כשהגענו לפסים שמוליכים למנסרת „פאליאנקה", הבקיע השחר, פנינו שמאלה, בדקנו את עקבות הצעדים אם אינם של מגפי חיילים, אך לא ניכר בהם שום סימן של צעדי צבא. המשכנו בזהירות, בין העצים שאיש לא יבחין בנו. פתאום ראינו מרחוק תנועת אנשים, ואי־אפשר היה להכיר אם הם אזרחים או חיילים. כשהתקרבנו ראינו שהם לבושים באותם הבגדים כמונו ובאותם צקלונות כמונו. עלינו על הנתיב, הם הבחינו בנו, הם נפנפו אלינו בכובעיהם שנתקרב ואנחנו ענינו בכובעינו והתקרבנו, הכרנו את החברה, ביניהם גם אהרון פאחטשאש, הוא מראה לי את האבן עליה המספר 154. עכשיו נתברר לי מדוע הוא לא רצה להצטרף אלינו. שוחחנו קצת והחלטנו כי אנו פונים ימינה והקבוצה השניה שמאלה. מי מאתנו שימצא הראשון את הפארטיזנים יודיע לקבוצה השניה. נכנסנו למעבה היער. היינו רעבים והחלטנו לשבת ולאכול ארוחת־בוקר. התפרסנו ביער לחפש גזעי עץ יבשים להבעיר אש. בתוך כך הבחנו שבמעמקי היער עולה עשן. החלטנו להתקרב אל האש כשהיינו חמשה מטר בערך, מהאש, זינק איש עם רובה וצעק: „רוקי וויערך!" (הידים למעלה) ושואל, מי אתם, ענינו לו שאנחנו

יהודים וברחנו מהעיר מפני הגרמנים. הוא משמיע שריקה ובא עוד אחד. זה שואלנו לשם מה באנו ליער ואנחנו עונים לו כי באנו להילחם בגרמנים.

— „במה תלחמו?

אנחנו מוציאים את הסכינים ומראים לו. הם פורצים בצחוק. אחד מציג את עצמו בשם סאשא. הוא ממלא מקומו של המפקד. הוא רומז לשני והלה נעלם. הוא לוקח אותנו לצד והננו מתישבים. הוא אומר לנו כי בנשק כזה ישמידנו הגרמני כמו זבובים. אלא מה? יש להם לקנות מרגמה והיא עולה חמשים אלף זהובים, שאנחנו ניתן את הכסף שיש לנו ואז נקבל נשק ונוכל להילחם בגרמנים. אחרי־כן שואלנו אם לא נתקלנו באחד הלבוש אדרת שחורה ושמו זינדל. נזכרתי שבקבוצה השניה היה אחד באדרת שחורה. קבוצתנו נשארת במקום ואני וסאשקה הולכים לחפש את הקבוצה השניה. לא חיפשנו הרבה ומצאנוה. אותו הדבר אומר סאשקה גם להם, כי יש להם צורך בכסף כדי לקנות מרגמה. חזרנו למקומנו שם חיכתה החברה. הוא דורש מאיתנו להוציא את הכסף. כולנו מוציאים את כל הכסף שברשותנו. הוא מונהו וזה מסתכם ל־38 אלף זהובים. הוא מפריד בין שתי הקבוצות. קבוצה אחת הוא מרחיק קצת מאיתנו והקבוצה השניה, ואני בתוכה, נשארת במקום. סאשקה מחליט: מנהיג קבוצה אחת הוא איזאק סטאפינסקי ושל השניה אני. בקבוצתי ישנם 7 אנשים: אני, אחי הצעיר ממני, פישל ווינברג, פרץ לעווערטאווער, שני אחים יעקב ואלימלך (אלימלך עכשיו בארץ) ועוד אחד שאיני זוכר את שמו. בקבוצה השניה היו: איזאק סטאפינסקי, בתו של עורך ה„היינט" הוורשאי גאלדבערג, משה שניידער (סקלוין), זינדל קוהן ועוד שני אנשים. סאשקה לוקח אותי ואת סטאפינסקי והוליכנו למוצבו. הוא נותן לנו דליים לבשל, קמח, תפוחי־אדמה, בשר, מלח ועוד מצרכים שונים. אנו חוזרים למוצבנו.

סאשקה אמר לנו שהם קבוצה מאורגנת (אשציעצינאים), ושאנחנו לא נדבר עם שום איש ולא נספר דבר לאיש, מפני שביער ישנם גם רוצחים סתם, לכן ניזהר מכל מגע עם מישהו.

לפנות ערב בא סאשקה עם איש שחור שגם לבושו שחור. מראהו כרוצח אמיתי. סאשקה מציגהו כמפקד „האושצעצינאים". הוא מתיישב ומספר לנו איך הגיע לידו הרובה הראשון: אחרי ברחו משבי הגרמנים, ובלכתו בכפר עם שני בקבוקי חלב שקיבל — פגשו שוטר פולני שדרש

ממנו תעודות. אמר לשוטר כי בבית שבקצה הכפר נמצאים בגדיו ובהם תעודותיו. הלכו לכיוון הבית ההוא. כהרף עין קיבל השוטר בקבוק חלב בראשו ואחריו השני, חטף מידו את הרובה, הרגו וברח היערה. ככה השיג את הרובה הראשון. עכשיו הם קונים נשק בכסף. כדי שיוכל לתת לכולנו נשק הוא זקוק להרבה כסף. הוא מציע לנו ללכת העירה ולהביא משם עוד אנשים עם כסף, אז הוא יקנה מרגמה, רובים וכדורים ואז נוכל לעמוד בפני הגרמנים.

הוא לימדנו איך להתנהג ביער. לא ללכת כל הזמן בדרך אחד, לא לדרוך על חול כי נשארים עקבות, לא להבעיר אש בלילה, לדבר בלחש, ועוד הוראות איך להתנהג.

כשהחשיך, סאשקה ביקש מאתנו לשיר שירים יהודיים. אחר ששרנו שירים שונים וסיפרנו בדיחות שונות, עזב סאשקה את המקום ואנחנו שכבנו לישון. אולם אף איש לא עצם עין. כל אחד מאתנו הסתובב מצד אל צד.

6.

היום השני ביער

קמנו בבוקר שבורים, עייפים ונדודי־שינה. התחלנו להתרגל לחיים היומיומיים. בשבתנו ליד האש בא רוסי אחד לבוש יפה במדים ואקדח בצידו. הוא מציג את עצמו, שמו פיודאר. כעבור זמן־מה מופיע סאשקה. כשראינו אותו נזכרנו בהוראותיו שלא לדבר עם שום איש דברים מיותרים. בשיבתנו הוא משוחח אתנו, שואל את כל אחד מאתנו איך היו החיים בפולין, איך עכשיו אצל הגרמנים ואיך הגענו ליער.

סאשקה ופיודור עוזבים אותנו. אנחנו יושבים לאכול ארוחת־בוקר. לפני הצהרים שוב בא פיודור. הוא אומר שרוצה לארגן אותנו ולתת נשק. בכסף יש ביכלתו לקנות נשק, ממאתיים עד שלש מאות זהובים הרובה. לפתע מופיע סאשקה שוב. כאילו שמרנו מכל רע. ושוב עוזבים אותנו.

הננו יושבים וחושבים איך נוכל לישון הלילה. סאשקי והמפקד מיקוילי באים. הם מקהילים את כל החברה של שתי הקבוצות. הם מתישבים מציתים סיגריות והמפקד מתחיל לדבר כאילו אל מצפוננו. באשר אנו בסכנה. הגרמנים יכולים לעשות מצוד — עלינו להתארגן מהר ככל האפשר ולרכוש נשק. ולזה יש צורך בהרבה כסף. היות ובעיר נשארו עוד יהודים וצפויה להם סכנת נפשות — ילכו אחדים

מאתנו העירה ויביאו יהודים עם כסף. מי שיתנדב ללכת יקבל אקדח לדרך למען יוכל להגן על עצמו במקרה של התנפלות.

קמו אחדים מבין החברה וקיבלו מיד אקדחים, אחד „שביעית" ואחד „ששית", עם כדורים. הוא לקח את החבר'ה בצד ואמר להם מה עליהם לעשות ובאיזו דרך ילכו. בשובם יחכו להם בדרך.

האנשים אכלו ארוחת־ערב ועזבו את היער.

למחרתו מופיע שוב פיודור. הוא חוזר על דבריו שרוצה לארגן אותנו. לכל אחד יתן רובה. אך התחלנו לדבר, צץ סאשקה ומפריע לשיחה. פיודור שהוא איש פיקח וערמומי הבין שסאשקה מפריע את שיחתנו. והם הולכים להם. פיודור מנצל את ההזדמנות של היעדרותו של סאשקה. מדבר בגלוי ואומר שהוא המפקד של כל היער והוא רוצה לארגן אותנו. אנחנו מספרים לו הכל. אין לנו עוד כסף. את כל הכסף נתנו לאושציעצינאים. גם מספרים לו שאחדים מאתנו הלכו העירה להביא עוד יהודים עם כסף. הוא יושב בראש מורד וחושב. קם והולך. בערב בא סאשקי ועוד רוסים מן האשציעצינאים. סאשקה מרוגז מאוד על שסיפרנו לפיודור כי אמורים לבוא עוד יהודים עם כסף. כמה שהיה מרוגז הוא הביא שלשה רובים חלודים, שבורים שאין כל תועלת בהם. הוא אומר שהוא מוכרח ללכת כדי לחכות ליהודים שצריכים לבוא כי פיודור שהוא ליסטים, יכול לקחת מהם את הכסף ולרצחם. אך כפי שהוכח היה ההפך. אנחנו מכינים להם ארוחת־ערב והם אוכלים יחד. הם עוזבים את היער בכיוון לדרכים בהם צריכה החברה לשוב.

7.

השוד של האושציעצינאים

בקומנו בבוקר הגיעה החברה מהעיר, אתם באו כמאה יהודים בערך וביניהם גם נשים. מתהלכים הם בראשים מורדים. הם מספרים כי האושציעצינאים שדדו מהם הכל ואפילו המגפיים מעל רגליהם והשאירום יחפים. ועוד הם מספרים כי בעברם את הכפר מאקושקי התנפלה עליהם כנופיה של שקצים צעירים. הם מקיפים אותם ורוצים לקחתם אתם. באקדחים שהיו להם הרגו את אחד מהשקצים, את השני פצעו והשאר ברחו. הגיעו לעיר ושיכנעו את היהודים כי יש להם קשרים עם הפרטיזנים וכהוכחה הם מראים להם את האקדחים שקיבלו מאת הפרטיזאנים. הם מביאים את היהודים ליער ושם

נשדדים על־ידי האושצ׳יעצ׳ינאים. בא פיודור ורואה כי רבים בתוכנו הולכים יחפים, נדכאים ובראשים מורדים. הוא אוסף את כל היהודים ושואל מי מאתנו שרת בצבא. את אלה ששרתו הוא מסדר לחוד. בחר בעשרים איש בערך ולקחם אתו. עשה קבוצה יהודית. הם מקבלים רובים אחדים. וכך מתחיל האירגון של הקבוצה היהודית. קבוצתי גדלה וגם קבוצתו של איזאק.

8.

בלילה ליד המדורה

בקבוצתו של איזאק תמיד שמח. בלילה מבעירים אש, תמיד באים רוסים אחדים ושרים, הרוסים מתקוטטים ואנחנו איננו יודעים מה מתרחש ביניהם.

העלמה גולדברג תמיד שמחה. היא כשושנה בין החוחים. בכל פעם היא מטיילת עם רוסי אחר. בין הרוסים פורצים סכסוכים בגללה כי כל אחד מהם רוצה לרכוש את לבה. לאיזאק חורה מאוד עליהם כי לא לשם כך הוא הביאה ליער. אולם הוא מרגיש את עצמו ככבשה בין זאבים. מצרכי המזון אזלו, אין לנו עוד מה לאכול. אני כראש קבוצה, הולך לסאשקה ומבקש ממנו מצרכים. הוא עונה לי בכעס, כי ביער צריך האדם להיות מוכן לכל, לרבות לרעוב. אני אומר לו שאין אני רוצה כי הוא יתן לנו, אלא שיורנו את הדרך בה רוכשים מצרכים. הוא שוב עונה בכעס שנשב כך עד שנקבל.

הננו מתהלכים רעבים. אנו מחליטים ללכת לקבוצה היהודית שכבר אורגנה ונבקש ממנה מזונות. מדי יום הם מקבלים יותר נשק והם בעצמם דואגים למזונות. קבלנו מהם קצת מזונות אשר הספיקו לקבוצה בשביל ארוחה אחת. הרוסים מביטים אלינו ברוגז ואיננו יודעים על שום מה. איננו מבינים מה קורה פה. למדורתו של איזאק באים תמיד אותם שני רוסים ומסתכסכים, אחד מהם מתנה אהבים עם העלמה גולדברג. הם מטיילים הרחק בין הסבך. בשעה מאוחרת, אחרי שכולם שכבו לישון, היא באה. איזאק אשר הביאה ליער מאוהב בה מאוד אבל אין בכוחו להגן עליה. כעבור זמן נודעה סיבת הסיכסוך שבין שני הרוסים — כל אחד מהם חשקה נפשו בנערה.

9

מגרשים אותנו מן היער

בבוקר־לא־עבות אחד, השמש האירה את האילנות בקרניה והצפרים שרו את שיר הבוקר, איש־איש ועבודתו, אחי ועוד שניים הלכו לעשות חפירה אליה נזדקק בחורף הממשמש ובא — מופיעה קבוצת האוש־צועצינאים. בכעס פראים ובצעקות הם מגרשים את כל היהודים מן היער. ליד מדורתי ישבה ילדה בת 14, הם לוקחים אותה על כרחה ואונסים אותה. מרוב צער נטרפה עליה דעתה, היא בורחת ליער והגרמנים הורגים אותה.

הם מתחילים לירות מעל לראשינו. הם צועקים כי הגרמנים מצד אחד והם מהצד השני ישמידו את כולנו. וכך אנו מגורשים מן היער.

אני מחכה לאחי שהלך לחפור את החפירה. מחכה אני עד שהחשיך והוא לא בא. כולם שבו ליער ואני גמרתי בלבי לא לשוב אל הגרמנים. היתה אתי גם אשתו של צוקרמן, גם היא חיכתה לבנה שהלך עם אחי, גם היא החליטה לא לשוב ליער כי הגרמנים מחפשים אותה. היא רוצה שאני אראה לה את הדרך לכפר שם יש לה סחורה והיא תוכל שם להתחבא. היא הולכת אתי, כשהגענו לפוליאנקי היא מחליטה שלא תלך לאיכר בכפר אלא תשאר אתי. אני מוצא מקום נסתר ששמה איש לא בא וסביב־סביב מים. אני מחפש את שומר המקום. אני יודע שרק הוא יכול לגלותנו. אני משלם לו טבין ותקילין ומקבל כלים לחפירה. במשך לילה אחד עשיתי את הבונקר, לבדי חפרתי ולבדי הוצאתי משם את העפר שלא ישאר שום סימן־היכר. אני מסווה את המקום כך שאי־אפשר כלל להכיר מה בפנים. יושבים אנו בחפירה כשבועיים בערך. מדי לילה אני יוצא ומביא אוכל. אחי חזר העירה ועבד אצל הגרמנים. האיכרים שהיו באים ליער וראו את אחי אמרו לו כי ראוני בכפר, אבל איפה אני נמצא, אין הם יודעים.

10

בכפר ישב איכר עשיר בשם דענקלוו. היתה לו בת יחידה. היא נישאה למהנדס שעבד בלובלין באווירונים. בעת הכיבוש הגרמני הוא לא רצה לשרת את הגרמנים וברח לחותנו. שם עבד כל מיני עבודות. גם תיקן אופניים. התקשרתי עם מהנדס זה והייתי מתיעץ עמו. הוא היה עוזר לי הרבה. לפני ברחי ליער עבדתי אצלם חיטות. הוא לא היה אנטישמי, היה איש בעל לב אנושי. היה בא אלי בכל יום ראשון בעת לכת חותנו לכנסיה, והיה מביא לי לבנים נקיים ולוקח את

המלוכלכים שאשתו תכבסם. כמו־כן היה מביא לי נקניק, לחם וטבק לעישון. כשסיפרתי לו כי השומר יודע שאנחנו נמצאים פה בחפירה, יעצנו לעזוב מקום זה כי אסור לתת אמון באיש אשר משרת את הגרמנים. (האיש ההוא היה שומר את ברכות־הדגים והן היו שייכות לגרמנים).

באחד הערבים הוזמנתי לאיכר לארוחת־ערב. ישבנו בחדר צדדי שלא יבחינו בנו השכנים. ביחד אתי היתה גם הגברת צוקרמן. נפתחת הדלת ונכס האכר עם אחי שזה עכשיו קפץ מהרכבת בה שילחוהו הגרמנים. הוא סיפר שאבינו וצעיר האחים שולחו למזריץ. הגב' צוקרמן שואלת את אחי אם הוא יודע דבר־מה על בנה והוא מספר כי עוד לפני האקציה ברח ליער. הננו לוקחים שני כיכרות לחם והולכים ליער. אנו מחפשים יהודים. פגשנו פיודור ואומר לנו כי אין יהודים ביער ושנשוב על עקבותינו. אנחנו שבים אבל איננו ידועים אנה ללכת. ירד הלילה. אנו נכנסים ליער, מביאים עצים ומבעירים אש. הלילה היה קר. כל־זמן שישבנו ליד האש לא הרגשנו את הקור, כשהאש כבתה, אז הרגשנו כי הקור חודר לעצמות. בחשכה אי־אפשר היה למצוא עצים. הלילה נמשך בלי סוף, הננו מחליטים ללכת אל הבאר אולי נמצא שם מישהו. בקוצר־רוח ציפינו לאור השחר והלכנו לבאר. בדרך פגשנו שני רוסים. הם הוליכונו בין האילנות וערכו חיפוש. לקחו מאתנו את הלחם וכתגמול הוליכונו למקום שם היו יהודים.

11

פגישות

אנחנו נפגשים עם הרבה יהודים שזה מקרוב באו שאינני מכיר אותם. מראה המקום כבאזאר גדול. עושים מיסחר במה שבא ליד. רבים הולכים לכפר ומביאים לחם ותפוחי־אדמה ומוכרים ביער בקצת רווח. ושוב הולכים ושוב מביאים ושוב מוכרים.

הרוסים עורכים חיפושים. מי שמוצאים אצלו כסף לוקחים אותו ממנו. מתחילים גם להלשין איש על רעהו: שזה היה עשיר ושלזה יש כסף. הרוסים דורשים מס בסכומים גדולים. מי שאינו ממלא אחרי פקודתם מוצא ונורה. הפחד גדול מאוד. ניגש אלי זוג אנשים מבוגרים מאיר עקיבא גאלדוואסר ואשתו. הם בוכים בפני שלקחו מהם את כל הכסף ועכשיו הם דורשים עוד. הם צפויים להיירות. הם מבקשים ממני להוליכם לחפירה בה התחבאתי עד כה.

הגב' צוקרמן נפגשה עם בנה ואחרי זמן קצר, בעת מצוד נורו שניהם.

את הזוג הנ"ל הולכתי לחפירה. הם אינם יכולים להישאר לבדם כי נבצר מהם להשיג אוכל, עלי להישאר אתם אבל קשה בשביל שלשה אנשים בחפירה ההיא, מכיוון שהיא בנויה רק בשביל שניים. כל הזמן אנו יושבים. כעבור זמן מה בא גם אחי כי לא יכול להסתדר לבדו ביער. אם לשלושה היה קשה בחפירה, לארבעה לא־כל־שכן. אנחנו עוזבים את החפירה וחוזרים ליער. ביער התכוננו לחורף — חפרו חפירות, ביום עוד אפשר לשאת, יושבים ליד האש ומתחממים. עצים לא צריך לקנות, אבל את הלילה קשה לבלות.

12

בא אי"אק

איזאק בא אלי ומציע לי להצטרף לקבוצתו. לי נהירים שבילי הכפרים ויש לי בהם מכרים. הנכון הוא כי בקבוצה החיים קלים יותר, כל אחד עושה דבר־מה. נלך לכפר ונביא לחם ועוד מזונות וכך נחיה יחד. אנו מתחילים לעשות חפירה. ואלה הם חברי החברה: אני ואחי, איזאק ואחיו, משה סקלון (שנייידער), אנצ'ל, פרץ לברטוב והספר. הספר היה מקבל מאת הרוסים בשר תמורת הגילוח והתספורת. אני הייתי הולך לכפר ומזמין לחם וכוסמת וביחד עם אחי הבאנו זאת. את החצי מכרנו בסכום שעלה לנו והחצי השני נשאר בשביל הקבוצה. הרעב היה גדול, קרו מקרי גניבה ביער.

לא פעם קרה שהבאתי שק גדול מזונות, וזה לא היה מן הדברים הקלים: ללכת לכפר, לשאתו משם ליער, לא לפגוש בדרך ברוסים שיקחוהו — וכאשר זכיתי לראותו במקומו ולהחביאו, נעשה מצוד ולקחו את הכל. והיינו צריכים להתחיל מחדש.

13

בז'נדרמריה

משה סקלון (שנייידער) לפני לכתו ליער עבד בז'נדרמריה. היה מנקה את הסוסים ועושה כל מיני עבודות. זה היה טיפוס של גבר יפה. בז'נדרמריה עבדה משרתת. היא התאהבה בסקלון. היא היטתה אוזן לשיחות הגרמנים ושמעה כי הם יירו בכל היהודים לרבות באלה שעוב־דים אצלם. „השיקסע" הזאת מסרה לו את הדבר ויעצה לו לברוח

ליער. כאשר יהיה זקוק לעזרה יפנה אליה. וכך היה הוא הולך העירה. לולא ראיתי זאת במו עיני לא הייתי מאמין:

פעם הצטרפתי אליו למען עזור לו להביא כמות גדולה של לחם, אשר הזמין אצל הגויה ההיא. אנחנו נכנסים העירה, ניגשים לבית בו שוכנת הזנדרמריה. אנחנו מתדפקים על הדלת. ה„שיקסה" יוצאת ומזמינה אותנו למטבח. היא מוודאת לנו כי אין איש בבית; כי הגרמנים אכלו ארוחת־ערב ויצאו. בשעת הארוחה הם שוחחו כי יצאו לעשות מצוד ביער. היא מיעצת לנו לא לחזור ליער אלא להסתתר יום־יומיים במקום אחר עד יעבור המצוד.

בקרה החזקה ובשלגים הרבים ששררו בחורף העז ההוא, נקפאו רגלי אחי. בטרם שהלכתי העירה שלחתי אותו למושבה בה היה בית ריק. בעת הליכותי לכפר להביא מזונות, הייתי לן בבית ההוא. הייתי מבעיר אש כי עצים היו שם למכביר. היינו יושבים כך כל הלילה וצולים תפוחי־אדמה. הפרטיזנים ירו ב„פריץ" של אחוזת „פאלאנקה", הם רצו לירות גם בבעליו של בית זה אך שמעו אל תחנוניו והשאירוהו בחיים. בפחדו לשבת לבדו בשדה סמוך ליער, עזב את הבית. אחי נכנס לבית הזה להתחמם קצת. אני אמרתי להביא מישחה בשביל רגלו של אחי אשר משה הזמין אצל המשרתת שבז'נדרמריה. כשהגענו לבית נכנסנו דרך החלון כי הדלת היתה נעולה. בפנים ליטפתנו חמימות נעימה. האש בערה, בקושי התחממנו קצת, כרגיל צלינו תפוחי אדמה. כשחשנו כי עוד מעט ויבקיע השחר, רצינו לחמם עוד את החדר. יצאנו להביא עצים. בפתחי את החלון הגיעה מגררה ובתוכה בעל־הבית. הוא נכנס פנימה ביחד עם בנו. הוא שואלנו מי הירשה לנו להיכנס לביתו. בידו גרזן. הוא סוגר את הדלת ואומר לבנו שיקרא לז'נדרמריה. הבן רץ החוצה וסוגר את הדלת. אומר אני לאיכר כי המוות הוא סופו של כל אדם ושלא יחשוב כי לא יודע שהוא היה הגורם למותנו. אני מזכיר לו שגם לנגד עיניו היה מכוון האקדח, לחיצה אחת על ההדק וחסל. שים לב למה שאתה עומד לעשות, כי נפש תחת נפש. הגוי נימלך בדעתו, יצא החוצה וקרא לבנו שישוב, אך ציוה עלינו לעזוב תיכף ומיד את הבית. על כך שילמנו לו לאחר זמן כפי שתראו אחר־כך.

אנחנו יוצאים ונכנסים עמוק בשלג. בקצה היער נמצאת ביקתה שאיש לא ישב בה. לפני המלחמה ישב שם שומר ושמר על בריכות הדגים. לפני כן ישב בביקתה ההיא הערשקע מאנדלקרן וילדיו. אני

ראיתיו בעברי והזהרתיו שיצא משם וילך ליער. אך הוא היה בטוח ששם לא יארע לו שום דבר רע ולא רצה לעזוב. לא עבר הרבה זמן ומפי איכרי הכפר נודע לי שהגרמנים רצחו את כולם. בזמן שנכנסנו לביקתה עוד התגוללו שם כובעי הילדים שלהם. הבערנו אש והתחממנו. בחצי היום מגיעה מגררה מלאה גויים, הם נכנסים ושואלים מי אנחנו, יהודים או צוענים. אנחנו עונים כי הננו גרועים מצוענים. בצאתם הם שואלים עד מתי נשב פה? ואנחנו עונים: יום־יומיים, הם נוסעים. אני עוזר לאחי לחבוש את הרגליים והולכים מהר ליער. כשהגענו למעמקי היער העלינו אש שנוכל להישאר במקום. אנו שומעים יריות. אנו נשארים במקום עד שמחשיך. בערב אנו חוזרים לביקתה. בהתקרבנו אליה אנו מבחינים בעיקבות המגררות שהיו פה בכדי ללכדנו. נכנסנו פנימה ושוב העלינו אש. לפנות בוקר חזרנו ליער. כבר היה אחרי המצוד.

כעבור זמן מה, הלכתי לספר, ושם סופר לי, כי הגרמנים הלכו בעקבותינו עד היער. כשבאנו שוב ליער ונפגשנו עם החבר'ה, סיפרו לי כי היה קרב קשה עם הגרמנים. יהודי אחד נפצע ומת מפצעיו. גם מנדל בנו של הרב נפצע ברגלו.

כל מצוד עלה בקרבנות.

14

הקבוצות ביער

ביער היו קבוצות אחדות. כל קבוצה היתה מרוחקת מהשניה עד כדי אי־ראות אשה את חברתה. שם קבוצתנו היה: קבוצת איזאק. שם הקבוצה השניה היה: קבוצת קורין. הקבוצה השלישית נקראה המטה. בזאת היו גם נערות אחדות. לכל נערה היה „חתן" רוסי. בלעדיו היא הפקר לכולם. בנו היהודים לא היה הכוח להגן עליהן.

כשרצינו לדעת חדשות הלכנו למטה, אירגון כללי לא היה קיים. על כל אחד היה לדאוג לכלכלת קבוצתו. אני הייתי מכלכל הלחם והמדריך להבאת בשר.

בכפר פאליאנקה, היו לראש הכפר בהמות (וזאת לדעת ששום ראש כפר לא היה ידיד ישראל). באחד הערבים הלכנו שמה. פתחנו את הרפת והוצאנו פרה, ואחריה נכרכה עֶגלה. כשהתרחקנו כמאתיים מטרים בערך נעקרה מידי ואותי הפילה ארצה. היא ברחה ואנחנו באנו ליער בידים ריקות. כשהגענו למוצב הרגשתי שאני בוער מחום.

ראשי כבד עלי, הנני שוכב בחפירה וכך אני שוכב ששה שבועות בטיפוס קשה. יום־יום עורכים מצוד. אותי עוזבים אנשי לימים שלמים בלי טיפת מים בעת שאני בוער מחום. באחד המצודים נפצע אחי ברגלו. הוא שוכב בחפירה ומתנפח. אין מי שיטפל בו. כשקמתי אך בלי יכולת ללכת, עוור למחצה עד שאיני מכיר את האנשים — הוליכני משה שקלון לגבעה קטנה ואמר לי לאמור „קדיש" על אחי. האדם חזק מברזל אם הוא יכול לשאת כל אלה.

הם מספרים לי שלי היה מזל, כי על ידי היתה חפירה ששם שכבה ילדה חולה וירו בה. בחפירתי לא הבחינו. אני הולך על מקלות ובקושי אני משתרך עד החפירה הסמוכה ושם אני מקבל קצת אוכל. אני מרגיש שאיני לועס אלא בולע. התאבון גדול ואין במה לסעוד את הלב.

בעת שאני שכבתי חולה, הוזנחה כל הקבוצה. לא הביאו מזון וכולם היו רעבים. אני מתהלך ביער ופוגשים אותי 2 רוסים מהאושצ־עצינאים. הם שואלים אותי מדוע פני כה רעים ואני מספר להם כי הייתי חולה. שואלים אותי אם יש לי מה לאכול ואני אומר להם שלא. אומרים לי להכין את הקבוצה, ובלילה ילכו אתנו להביא תפוחי־אדמה. אני משתרך בחזרה למקום האש שלי ואומר לחברה כי הרוסים רוצים ללכת אתנו הלילה להביא תפוחי־אדמה כל הקבוצה מתכוננת. בלילה באים הרוסים והולכים אתנו. לקח כל אחד שק תפוחים ואני משתרך אחריהם כי לשאת לא היה בי כוח. בו בלילה אני הולך מרחק רב ומביא לחם וחמאה. הדרך היתה קשה מאוד בשבילי אבל הרגשתי כי היא מחזירה אותי למסלול החיים. אני מרגיש שכוחותי שבים אלי.

15

נקמה

אני משוחח עם החבר׳ה שנלך להביא את הפרה שנשמטה מידינו. לוקחים לעזרתנו גם אנשים מהקבוצה השניה. הננו באים למקום ההוא, פותחים את דלת הרפת. ומוציאים את הפרה. אני מוסר אותה לשני אנשים שיובילוה; העֶגלה גם הפעם רודפת אחריה. וגם הפעם — בהגיענו למרחק של כמאתיים מטר היא נשמטת מאתנו, מפילה את שני האנשים ובורחת. אך בלי בשר אין חשק לחזור. אני מוליך את החברה לגוי ההוא אשר הזכרתיו לעיל כי אני אשלם לו כגמולו על רצונו להרוג אותי, את אחי ואת סקלון. עכשיו הגיעה עת הנקמה.

הגענו עד הבית, אנו מבחינים שעכשיו גר שם מישהו. הננו מקיפים את הבית ובידינו רובים מדומים וסכינים, שאיש לא ימלט בעד החלון. הרפתות נעולות במנעולים. בינינו יש גם מסגר, חתנו של מאיר־עקיבא. הוא מוציא איזה פריט מן העגלה ובו הוא מפרק את המנעולים חתיכות־חתיכות. מוצאים אנו פרה ועגלה ועגל קטן נכרך אחריהן. הננו באים ליער עם הבהמות.

כשאזל לנו הבשר, גמרתי בלבי לנסות עוד פעם להביא את פרתו של ראש הכפר. פעמיים אמנם נכשלנו אבל בפעם השלישית אנו מוכרחים להצליח. אנו מצטיידים בחבלים ובשק, כשהגענו לרפת והנה היא סגורה מבפנים. מחפשים אנו את מקום העליה, עולים — והדלת נפתחת. אנחנו שמים חבלים גם על רגליה, על ראשה שמים את השק מוציאים אותה והעגלה אחריה. היא מנסה להימלט אבל לא מצליחה. כשהננו קרובים ליער, יורים אחרינו. אבל אנחנו כבר בתוך היער והפחד נעלם.

מאז היתה שגורה האימרה כי אם אני הולך להביא פרה, רצות אחריה כל בהמות הכפר.

15

ערב פסח 1943

ליער היה מראה של ערב פסח. תור האביב הגיע, שדות עשב מורי־קים, השמש שולחת את קרניה, העצים ירוקים, ומתחזק החשק להמשיך במלחמת החיים.

הנערות שהיו בחפירות המטה, התרחצו, הסתרקו והתהדרו. מנדלה בנו של הרבי הכשיר את הכלים ואפה „פלעצלאך" של פסח. הרגשנו את עצמנו יותר חפשיים מאשר בחורף. לא פחדנו עוד מפני העקבות שעל השבילים אשר הוליכו לחפירות.

יום לפני כן באה קבוצתו של פיודור אחרי שביצעה פעולה חשובה בכפר טישמעניץ, היא שרפה את בית המועצה — ומתישבת בקרבתנו. בערב בא יהודי שהיה חבוי אצל גוי ומספר לנו שמתכוננים למצוד גדול. אנחנו מודיעים זאת לפיודור. הוא צוחק על כך ואומר שזה עכשיו בא מהכפר ואין כל סימן לכך. הרוסים יושבים ליד מדורת המטה ושרים ביחד עם הנערות. והנה בא רוסי אחד מקבוצתו של פיודור ומודיע שפיודור עם קבוצתו עזבו את היער ושכל הרוסים יבואו אחריו. אז אנו כבר בטוחים שדבר־מה יתרחש. אנחנו מתקהלים ומחליטים

לשלוח איש ולהיוודע מה נשמע. הולכים קארן וליברמן. בשעה אחת הם חוזרים ומודיעים כי כל היער מוקף. בעת שרצו להכנס ליער ירו בהם.

בעת שקארן וליברמן הלכו שכבתי אני לישון שאוכל אחרי־כן להנהיג את החבר׳ה. העירוני כי עלינו לעזוב את היער. אני מוליכם בדרך לכיוון בראדיווע. לפני בראדיווע אני תר דרך סמויה לכביש פאליאנקה. כשהגענו כחמשה מטרים לפני הכביש המוביל לפאליאנקה אנו שומעים לפתע ירית רקטה. הננו משתרעים על האדמה. נפתח צרור יריות עלינו. הרקטות מאירות את היער. אנחנו שכובים כמסומרים לאדמה, עד שהיריות נפסקות. אז אנו חולצים את הנעליים ומתחילים לזוז אחורנית. הגרמנים שומעים אותנו שוב ופותחים באש חזקה. מחכים עד שמפסיקים ולאט לאט אנו זזים אחורנית. החבר׳ה רוצה לחזור למוצב. אני עומד בתוקף על דעתי לא לחזור שמה, וזה משתי סיבות, האחת כי הגרמנים עורכים כרגיל מצוד במקומות בהם היו המוצבים והשניה — עוד מעט ויבקע השחר ואנחנו נישאר תקועים באמצע הדרך, חשופים לעיני הגרמנים. כולם הסכימו אתי.

ליד הכפר ישנו חורש צעיר, אנחנו מתפרסים כל אחד בצילו של אילן אחד. אך האיר הבוקר השתרקו המטוסים הגרמניים. זורקים פצצות על היער והאדמה מתרוממת ממקומה. אנחנו מרגישים שה־ פצצות רחוקות מאתנו. הכפר קרוב מאוד, כך שאנחנו שומעים את שיחת הגרמנים אבל איננו מבינים דבר. לפנות ערב אנו שומעים אות, סימן שהמצוד עבר. אנחנו זוחלים על ארבעתנו עד הכביש. דממה מסביב. במרחק מה עומדת מכונית גרמנית. שתי עיני הרפלקטור זורקות קרן אור על הדרך. כנראה שלמכונית קרה תקר. וכך אנו עוברים בזחילה את הכביש ונכנסים ליער פאליאנקה. אנו נעמדים במקום מסויים. אני הולך לבדי לכפר לקבל מזונות. הנני נכנס לגוי אחד. גם אצלו מורגש חג הפסח. הוא נותן לי חתיכת חלה. כשאני גומרה לאכול אני אומר לו שאינני לבדי. אני מקבל עוד כיכר לחם וחתיכת חלה. אני מחלק כל זה לחבר׳ה שהיו רעבים מאוד. אנחנו שוכבים לישון. בבוקר שינינו את המקום. אנו נשארים שם במשך היום ובלילה אני הולך שוב ומביא שתי ככרות לחם. בלילה טסו אוירונים. אנחנו חשבנו שזהו חלק מהמצוד. אחרי־כן הוכח כי אלה היו מטוסים רוסיים. זה היה נסיונם הראשון של הרוסים מעל לפולין.

בבואי בערב השני לאיכר אחד לבקש אוכל, קבלתי ככרות־לחם אחדים. הגוי קורא לי החוצה ומראה לי כי היער בוער. כל הרקיע

הוא מדורה אחת גדולה. דרך אחרת אין לנו, אנו חוזרים ליער. כשהיינו קרובים למוצבינו היבחנו שהאש אחזה בהרבה מקומות ביער. באחדים מהמקומות כובתה הדליקה. היה צורך לגייס המון אנשים בכדי לכבות אש כה גדולה. אני ניגש למוצבי, הכל מסביב חשוך מהשרפות הכבויות. אנו מחליטים לגשת לחפירה ליד המטה למען היוודע מה נשמע. קשה להכיר את המקום. אנו מסתובבים, מחפשים ואנו הרי יודעים שכאן מקום החפירה. בחפשי אני מרגיש שהנני דורך על תל חול. מאין בא החול לכאן? אני פונה הצידה ודורך על גוויה. אני פונה משם ודורך שוב על גוויה. הננו מסתובבים ודורכים עוד ועוד על גוויות. אנו רואים כבר מה גדול השבר. אנו ניגשים אל הבאר, כי אם נמצא מישהו ביער הרי הוא יבוא לקחת מים. בטרם שהגענו לבאר ראינו מרחוק אש. אנו מתקרבים בזהירות ושומעים קול מוכר. זה היה קולו של קוט שהיה בקבוצתו של פיודור. ניגשנו למדורה והם מספרים לנו מה שקרה. מה קרה?

החפירות היו עשויות מתחת לאדמה בהן נתחבאו כל היהודים. קבוצתו של פיודור הוכתה כליל. פורצת בהלה במחנה. הם באים בלילה ומסתתרים בחפירות. הגרמנים אחרי שהציתו והפציצו את היער, נכנסו לתוכו עם כלבי גישוש אשר גילו את החפירות. אחד־אחד מוצאים האנשים ונהרגים ביריה: 74 יהודים ו־26 רוסים. כל היוצא מצווה להרים את הידים. הם פורקים מעליהם את נישקם ויורים בהם בו־במקום. לאחד עלה לברוח. רוסי אחד הציל את נערתו בכסותו אותה במעילו ועליו פיזר עפר. הוא הזהירה לבל תניע אבר עד יעבור זעם. הוא עצמו יוצא ומרים את הידים. כשמסר את הרימונים הוא הוציא מרימון אחד את הניצרה והוא התפוצץ. לא ידוע כמה גרמנים נהרגו. הוא ברח אך הגרמנים ירו אחריו והוא נהרג.

16

במתי מעט

מכל הקבוצות נשארו רק מעטים אשר נקבצו יחד. בלילה אנו מתפזרים כי איננו יודעים אם לא יתנפלו עלינו מחדש. בלילה אנו חוזרים לבאר. הגוויות טרם פונו. בליל המצוד, כשפיודור וקבוצתו יצאו את היער, נתקלו במוצב גרמני והתלקח קרב עז. באין לו היכולת להחזיק מעמד מול הגרמנים שמספרם רב יותר, הוא מנסה להתקיף מקום אחר, אבל גם שם אין לו היכולת לעמוד בפניהם. הוא מנסה

במקום אחר בחפשו נקודת תורפה. אך כל המוצבים הגרמנים מאויישים ומוחזקים היטב. הטקטיקה של פיודור היתה ללכת בראש ולתת פקודות לקבוצה. הוא הצליח לעבור. הגרמנים פותחים באש חזקה, הקבוצה נשארת בלי מנהיג. בהלה גדולה קמה ביניהם והם נסים לכל העברים.

נשארו רק קוט ווואנקה הרגם שלא רצו להשאיר את המרגמה, כי היא עלתה בהרבה כסף. שניהם עונים באש חזקה, לוקחים את המרגמה ונסוגים. כעבור זמן־מה באו פיודור, וואנקה קארפיצניק וכמה קומו־ניסטים פולניים והתחילו לארגן את כל היער. לנו היו רובים בודדים. הרוסים היו החזקים והם יכלו לקחתם מאתנו בכל עת. הם הפריעו לנו בהתארגנות כי מדי פעם היו לוקחים מאתנו את הנשק שהיה בידינו. קארפיצניק מבטיח לנו ששום רוסי לא יעז לקחת מאתנו את הנשק. אז התחלנו להוציא את הרובים אחד אחד.

17
„מי את מי תחילה"

במעזריטש היתה „מדינת יהודים" בה נשארו יהודים משך זמן ממושך ביותר אבל לבסוף השמידו גם אותם. בעת האקציה האחרונה קפצו הרבה יהודים מהרכבת.

בהתהלכי ביער הבחנתי באש הבוערת ליד אילן ולידה יושב איש צעיר. אם הוא יהודי לא היה צורך לשאול כי הכרת פניו ענתה בו. אני ניגש אליו ושואלו מאין הוא בא. הוא חיבקני בשמחה רבה ושאלני אם נמצאים יהודים ביער. הוא מספר לי שהוא קפץ מהרכבת אשר נסעה ממזריץ' ללובלין. שמו קיווע. הוא מספר עוד שהסתיר את אישתו ורוצה להביאה ליער. בעוד זמן־מה הלך והביאה ועוד זוג ממזריטש. בדרך נשדדו על־ידי הכנופיות הפולניות. קיווע הצליח להבריח קצת כסף. הוא קנה לעצמו רובה ולאשתו אקדח.

הרבה רוסים הלכו לעבר הבוג ורבים נשארו ביער. אלה היו נודדים ממקום למקום. ביניהם היה אחד ושמו גיטלער. היות והיהודים ביער היו הפקר, עשה הוא ככל אשר לבו חפץ. והנה פעם, בעברי, רואה אני את קיווע עומד ליד אילן ובוכה, על שאלתי מדוע הוא בוכה הוא מראה לי על חפירתו. אני רואה את גיטלר יוצא מתוכה אחרי שמילא את תאוותו עם אשתו של קיווע שהיא צעירה ויפה. אני אומר לו: „טפשים בוכים, פיקחים צוחקים. אם יש לך נשק ואתה עומד ומביט ואינך עושה כלום, אינך גבר". אך למה לזרות מלח על הפצעים אם את הנעשה אי־אפשר עוד להשיב. למחרתו מופיע שוב גיטלר והולך לו ישר

אל החפירה בה נמצאת אשתו של קיווע. במקרה, הייתי גם אני שם. אומר אני לקיווע שיטען את הרובה ויאמר לו שיצא מיד ולא — ,,מי את מי תחילה״. קיווע שמע לעצתי, נכנס ואומר לו שיעזוב מיד את החפירה ואם לא, ,,מי את מי תחילה״, כיוון אליו את רובהו. גיטלר יצא מהחפירה ואיים שיבוא בלילה וירצחהו. אבל מאז הוא לא נראה יותר.

19

מצוד חדש

אחרי מצוד פסח בא מצוד שבועות. אחרי שריפת גשרים אחדים על־ידי הקבוצות היהודית למען לא יוכלו האיכרים לספק את מיכסתם לגרמנים — היה בטוח שהם לא יעברו על זה בשתיקה. שלחנו ,,מרג־לים״ לכל כפר. ביניהם: אני, משה שקאלון, פרץ לעווארטאוור והספר. אנחנו הולכים לברדיווע אבל לא נודע לנו דבר. כשחוזרים אנו מוצאים את המוצבים ריקים. המקשר עם העיר היה נער אחד סטאשיק שרפקי. אנו פוגשים בו והוא מספר לנו כי לפרצ׳ב באו הרבה גרמנים וחוששים למצוד לע״ע אינו יודע בדיוק. אם לא יבוא בערב ליער, סימן הוא שאי־אפשר היה לו לבוא ועלינו לעזוב את היער. הוא לא בא בערב. ואנחנו עוזבים את היער וחוזרים לבראדיווע. החלטנו ללכת ליער לעווארטאווע. עייפים אחרי שני לילות ללא־שינה, השתרכנו עד קצה היער של בראדיווע. מסביב שקט. בקצה היער אין גרמנים. אני רוצה להמשיך על־מנת להגיע ליער לעווארטאווע, אבל החבר׳ה עייפה. הם אומרים כי שקט מסביב והיער אינו מוקף וזה אות כי לא יהיה מצוד. כששלושה אומרים שיכור אז על הרביעי לשכב לישון. אני מתפתה וכולנו שוכבים לישון.

בקומנו בבוקר, אנו אוכלים ארוחת־בוקר. פתאום אנו שומעים יריות מכפר טישמעניץ אל תוך היער. אני מתקרב לקצה היער. עובר גוי מכר, אני שואלו מה נשמע והוא אומר לי שבכפר אין גרמנים אבל לטישמעניץ נסע רכב עם גרמנים והם־הם אשר ירו עכשיו. אנו יוצאים מהיער. האיכרים עובדים בשדה. אנו עוברים בין התבואות — עד שמגיעים לחורשת פאלאנקע. הלאה אי־אפשר ללכת. אנו מחליטים שבלילה נלך הלאה.

אנחנו שוכבים סמוך ליער ושומעים כל היום את רעש המכונות. אחרי הצהריים אנו שומעים איך מעמידים את המשמרות הגרמניים. עכשיו ברי לנו כי היער מוקף. עלינו ללכת מפה. אני מתרה בחברה

שעלינו ללכת בשקט כי אנו הולכים למסילת הברזל ושם עומד תמיד משמר וביחוד בעת מצוד. התכנית היתה: כשאנו מגיעים למסילת הרכבת אנו שוכבים ותרים אחרי מקום המשמר, כדי שנוכל לזחול על ארבע שהמשמר לא יבחין בנו. שקלון רואה שועל ומכוון אליו את רובהו. אני תופס ברובה ושואלו: „בזמן כזה? אתה רוצה להמיט שואה עלינו!? בינתיים הבחין בנו המשמר ופתח באש אקדחים. אנחנו נסוגים בלי להשיב.

נשארה לפנינו דרך אחת:

מבראדיווע לגראדעק היו צריכים לעבור נהר. במלחמת העולם הראשונה הופצץ הגשר וטרם נבנה חדש, לשם מעבר אנשים נטוי עץ. כשאנו מגיעים לעץ, נשמעת צעקה: „האלט"! ומיד אחר־כך יריות מנשק אוטומטי. אני אומר לחברה שישכבו אבל הם רצים לנקודה שמשם באים הכדורים והם נעלמים. אני מחכה ורואה שנשארתי לבדי. יורים אלי בלי הרף ואיני יכול לזקוף את ראשי. אני מתגלגל לתוך העמק ומתחיל לרוץ עקלתון, לרוץ ולנפול, הכדורים עפים מעל לראשי עד שלבסוף עולה בידי לצאת מתוך האש. אולם איני יודע אנה ללכת. היער מוקף, מסילת־הברזל שמורה ואני מסתובב כמטורף. ממסילת הברזל נמשך הנהר כשני ק"מ בערך. אני ניגש לנהר, רוצה לעברו אבל לבי אומר לי שאחזור. בפינת הנהר צמחו קני סוף. אני מתקרב על קצות האצבעות. אני בא עד קני הסוף ועושה לי מעבר בשקט מבלי להקים רעש. אני נכנס לתוך המים המגיעים עד החזה ויושב.

כל היום התרוצצו הגרמנים וצעקו וירו ובדקו כל סבך וכל קנה. בלילה השתרר שקט. מפעם לפעם נשמעו יריות מרחוק. למחרתו שמעתי את קולות הגרמנים עד חצי היום. אחרי הצהרים נעשה שקט.

בין הערביים כשהיה עוד קצת אור בחוץ, יצאתי לאט לראות מה נשמע. מסביב דממת מוות. ניסיתי להציג רגל, אבל בקושי רב יכולתי לצעוד. התחלתי להתרגל ללכת כמו ילד קטן. אני משער שאם אעבור את הנהר אפול לידיהם. אני פושט את בגדי וסוחטם מהמים. אני מביט על גופי ואימה נופלת עלי — מחמת הישיבה במים במשך שתי יממות, בשרי נעשה תידודין חידודין, אני מתלבש והולך לאיכרה אחת. מתדפק על הדלת, היא פותחת ואני נכנס. מיד היא מספרת לי כי לפני יומיים נפלו 2 נערים ושניים ברחו. האכרים הונסו מבתיהם לקבור את שני הנערים היהודים. הגרמנים רצו דווקא שיקברום על אם הדרך אך האכרים התחננו אליהם שירשום לקברם בצד. אני מקשיב לדבריה ואיני אומר כלום. אני מבקש ממנה לתת לי דבר־מה לאכול. היא מביאה

לי לחם וחלב. אחרי אכלי אני מבקש ממנה רשות להינפש קצת. היא מעלה אותי לעלית־הגג. אני פושט את הבגדים אבל איני יכול להרדם. כי משה סקאלון ופרץ לעווארטאווא נפלו, זה כבר ברור לי, אבל איפוא נעלם הרביעי? אילו היה גם הוא בין הנופלים, היתה האכרה יודעת. ובכן, לישון לא יכולתי. האיכרה באה ומביאה לי לאכול. היא אומרת לי כי בכפר ישנם גרמנים אולם אין לי לפחד — אם אשמע את הכלבים נובחים שאתכסה בתבן. אחרי שעה קלה היא באה ומודיעה לי כי הגרמנים יצאו מן הכפר.

בלילה ירדתי מהעליה ונכנסתי לבית. בנה היה עסוק בעשיית י״ש. אני רוצה ללכת אבל הוא מספר לי כל מיני סיפורים שאני שוכח את עצמי. היה כך נעים לשבת בבית ועל כסא. אך ללכת צריך. הנער מוזג לי חצי כוס י״ש מזה שהוא עשה. שתיתי, נפרדתי והלכתי. ברצוני להגיע אל האינג׳ינר שבמושבת פאלאנקה, כדי להיוודע אם המצוד כבר חלף.

השחר מתחיל להפציע. האיכרים כבר מתהלכים. אני נכנס לתוך שדה השיפון בדעה להישאר שם עד שיחשיך ואז להיכנס שוב לאיכרה. אבל החום לוהט ואי־אפשר לשכב בשיפון... זוחל אני בקושי רב על ארבע, בין התבואות, שאוכל להגיע עד הבית. להיכנס לא יכולתי כי יתכן שנמצא מישהו בבית. שוכב אני בתוך שדה־אפונה ומחכה. יוצאת האיכרה בכיוון אל הגן לאסוף ירקות. אני קורא לה ושואלה אם אוכל לראות את סטאך. היא נכנסת וסטאך יוצא. הוא אומר לי שעכשיו הוא עסוק, כשיגמור את העבודה יבוא אלי. כעבור חצי שעה הוא בא ומביא לי לחם, חלב וסיגריות. ואומר הוא לי שלא אשהה בסביבה זו כי הגרמנים מתכוננים למצוד. אני נפרד ממנו ובחצי היום אני עובר את מסילת הברזל בכדי לשוב אל היער. אני בא ליער — אין איש. כל המוצבים ריקים. אני נכנס בין ערוגות ושוכב כל הלילה, בעת שגשם שוטף ניתך עד הבוקר. אני מסתובב לבדי בין הסבך. אני מרגיש כי דעתי נטרפת עלי, אני מדמה כי עכשיו הקיץ הקץ.

לפנות ערב אני חוזר לאיכרה. אני אומר לה שאני חש ברע, והייתי רוצה לנוח קצת. שוב אני עולה על התבן שוכב שלש יממות ואיני יכול להירדם. מראות ממראות שונות מטרידות את מוחי. ביום הרביעי בבוקר נרדמתי. ואני חולם על אמי שאני יושב איתה ליד שולחן ערוך בפירות יפים ואמא ניגשת אלי ושואלת מדוע אני יושב בראש מורד? היא חותכת תפוז ותוקעת פלח בפי. הקיצותי. האח, איזה חלום יפה!

האיכרה מביאה לי ארוחת־צהריים. ואני מבקש ממנה להכין לי ככר לחם, טאבאק וגפרורים כי הערב אני הולך משם. בערב אני נפרד ממנה, מודה לה על כל הטובות שעשתה לי ואני חוזר ליער. בהיותי 2 ק"מ לפני המוצבים הבחנתי כי שם נמצאים כבר אנשים.

20

מצאתי את הרביעי

כשהגעתי למוצב היה עדיין חושך. כל החברה היתה שרועה על הדשא וישנה. בעברי על פני האנשים שאלתי: מי ישן כאן? וכולם התעוררו. כולם ניגשו לראות אותי הם כבר חשבוני בין המתים. ואז מצאתי את הרביעי, זה היה הספר והוא חיבקני ונשקני. סיפר לי שהוא חזר ליער. הגרמנים ירו אחריו אבל החטיאו. שלשה ימים לא בא אוכל לפיו. ועוד פעם נתקל בגרמנים. שוב ירו בו וגם הפעם לא קלעו. כל החברה נתיישבה סביבי ואני תארתי להם את כל חוויותי.

21

נסיון לשרוף את המנסרה

מנסרת פאלאנקה היתה גדושה גרמנים. הרבה פעמים ניסה פיודור להתקיף את המנסרה אבל בלי הצלחה, היא היתה מבוצרת על־ידי הגרמנים. כדי לכבשה היו נופלים הרבה קרבנות.

בעת ההיא שרתו אצל הגרמנים אנשים מגרוזיה אשר נפלו בשבי בעת המלחמה, פיודור שולח להם מכתב בו הוא כותב: „המלחמה מתקרבת לקיצה והצבא האדום ישחררנו בקרוב". היום יש להם עוד פנאי לבוא אלינו. הוא מוסר להם סיסמא: 4—5, אם יענו בחיוב יבוא פיודור עם קבוצתו לעזרתם. הדבר יבוצע במוצאי שבת בעת שהקצינים הגרמנים הולכים העירה לשתות.

הם עונים כי הם מסכימים ונותנים הוראות באילו דרכים לבוא, להעלות באש את המנסרה ולקחת את הנשק.

פיודור שלא נתן אמון מלא בדבריהם אם כי נקבע המועד לשעה 1 אחרי חצות. הוא הקדים לבוא בשעה 11 ופתחו ביריות. עלה בידו להבעיר 2 בניינים. הוא נסוג בקחתו אתו את הקצינים הגרוזינים. בדרך נעלמו 5 מהם. בא פיודור אלי ושולח אותי ואת אברהם לעבנבוים, לחפש את הנעלמים. הוא מוסר לנו את הסיסמא 4—5, אך שכח

לאמור לנו כי הם לבושים במדי־צבא גרמניים. הננו הולכים. אני מחליף, אצל באטשי חיל לייזערס, את רובי שהיה ארוך מדי, ברובה צרפתי מהטיפוס הישן. בס״ה היו לי 5 כדורים וגם בהם לא הייתי בטוח שכולם טובים. לאברהם היה רובה פולני, וכדורים גם לו היו רק מעט. הננו עוברים את כל היער המוליך לפאלנאקה. איננו פוגשים באיש. השמש להטה. הננו יושבים לנוח.

והנה מגיע לאזנינו איזה רחש, אני קם ורואה 5 אנשים במדים גרמניים העומדים מאחורי עץ. בכווני את הרובה אני שואל לסיסמא. מיד נודע לנו שהם־הם החמשה אשר נעלמו, הם משליכים את נישקם: מרגמה, רובים רוסיים ועוד. ברובינו המעופשים היינו צריכים להחזיק מעמד בפני כזה.

22

האירגון הפאשיסטי הפולני א.ק.

האירגון הפאשיסטי הפולני א. ק. התחיל לפעול, אבל לא נגד גרמנים אלא נגד יהודים. המלחמה בהם היתה הרבה יותר קשה מאשר בגרמנים, כי בשונאים מבית קשה יותר להילחם מאשר בשונאים מבחוץ. הם ידעו את כל הסודות.

עוזבים את היער — בדרך ל„בוג״

בערב אנו עוזבים, כמאה אנשים, את היער, לנו בס״ה 5 רובים. הולכים מכפר לכפר ורק בלילה, במשך היום אנו שוהים בחורשות ובלילה השלישי הגענו קרוב לבוג. בדרך נתקלנו בקבוצת רוסים חמושה. כדיבעי שגם היא הולכת למעבר הבוג. איכרים מוליכים אותנו מבית לבית ועליהם להורות לנו הדרך בה אין משמר. והנה פגשנו את וואנקע קארפיצניק ועוד אחדים מהמטה שגם הם הולכים לבוג, אך בעניינים אחרים.

תופסים קו־הגנה. קודם הולכים רוסים אחדים במכונת־יריה בתפסם מקום להגן עלינו. אנו עוברים בשלום ללא כל הפרעה. הגענו לכפר רוגאזנע. מקבלנו איש־מפקדה. הוא מסדרנו בכפר ושם אנו מקבלים אוכל. למחרת הוא בא ושואל אם יש בינינו חייט. אני ושותפי, שלמה פסטרנק, מתחילים לעבוד. כשבא המפקד לגדוד בחליפתו החדשה שאני תפרתיה, שאלוהו מי תפרה לו. הוא אמר להם שאצלנו ישנם שני חייטים. היות ובגדוד לא היה חייט, אמרו לו שיביאנו שמה.

אנשים קינאו בנו. נתנו את נשקנו לקבוצת „חיל" בהיותנו בטוחים כי נקבל נשק אחר. נפרדנו מהחברה ואני ושותפי הגענו למחנה הגדול וראשילאוו.

במחנה וראשילאוו שהיינו זמן רב, היו לנו הרבה התנגשויות עם גרמנים על־יד העיר ובתוך העיר דאמאטשעווע ובאיזור הכפרים שעל „הבוג" כן היו לנו גם התנגשויות עם חיילים הונגרים שהיו בסביבה והפלנו מהם הרבה חללים וכך נדדנו ממקום למקום עד שהצבא הרוסי התקרב לאיזור בו נמצאנו, גירש את הגרמנים מהאיזור וככה השתחררנו, כדאי כאן לציין כי בנוסף לחילים היהודים הרבים שהיו בין הפרטיזנים, היו גם מספר לא מבוטל של קצינים ומפקדים בעלי דרג ממוצא יהודי, והנה לדוגמא אביא מקרה שהייתי עד לו.

באחד הערבים בישבנו במחנה הפרטיזנים נכנס קצין רוסי שהכרנו אותו בשם מישקה מארקישאן. הוא ישב ובילה את כל הערב אתנו. ולאחר שכולם עזבו ונשארתי אני והוא לבד, הוא ניגש אלי ואמר לי „אנחנו יכולים לדבר בינינו בלשוננו" ותיכף פתח ביידיש וסיפר לי כי הוא יהודי ושמו משה כאגאנוביץ — ומוצאו ממשפחת כאגאנוביץ הידועה מרוסיה. הוא אמר שבמטה לא יודעים כי הוא יהודי וזה בגלל האנטישמיות השוררת גם שם. בקשני לא לדבר על כך ואכן מלאתי את בקשתו.

בנימין מאנדעלקערן, טאָראנטאָ
(קנדה)

פון 1942 ביז קריעגס ענדע

אין די יארן פון 1942 ביז קריעגס־ענדע האבן מיר צוזאמען מיט מיין פרוי געלעבט אלס אריער. מיט הילף פון פריינט האבן מיר זיך פארשאפן „קענקארטן". יעדער פאליאק האט געמוזט האבן אזא דאקומענט און אזוי ווי מיין פרוי און איך זענען געווארן „ריינע אריער" האבן מיר געמוזט זיך פארשאפן אזעלכע „קענקארטן". די דאקומענטן זענען געמאכט געווארן אזוי, אז מיר האבן געטראגן נעמען פון פארשטארבענע, אבער זייער טויט איז נישט פעסטגעשטעלט געווארן אפיציעל. פארשטענדלנך אז אין אזא פאל האב איך און מיין פרוי נישט געטראגן דעמזעלבן פאמיליע־נאמען אפיציעל זענען מיר אלזא נישט געווען א פארהייראט פאר פאלק. מיין נאמען איז געווען יאן מאנקאָווסקי, מיין פרוי האט געהייסן קריסטינא וואסטקאָווסקא. מיר האבן געלבעט אין ווארשע. מיין פרוי און איך האבן געהאט „גוטע" פנימער, ד. ה., מ'האט אונדז נישט דערקענט פון אויסזען אז מיר זענען יידן. מיר האבן געלעבט אין פארשידענע פוילישע היימען, ווו מ'האט געוווסט אז מיר זענען יידן.

אלס מאן פלעג איך זיעד באמיען וואס וויניקער ארויסצוגיין אין גאס, נאר ווען איך האב געמוזט. צום ביישפיל, איך פלעג גיין צום פריזיר. זיצנדיק ביים פריזיר פלעג איך נאר קוקן אין די אויגן צו זען אויב ער איז מיך נישט חושד אז איך בין א יידּ, ווען איך פלעג פארן אין טראמוויי, פלעג איך גוט אבסערווירן יעדן ארום, צי איך ווער נישט קיין חשד ווער איך בין. פארשטענדלנך אז מ'האט געמוזט ניצן „פסיכאלאגיע" ד. ה., מ'האט געמוזט אכטונג געבן אין א פארם נישט צו ווקן קיין אויפמערזאמקייט. געמוזט זיך אויפפירן „נאר־

מאל" ווי יעדער נישטיוד ארום, רעדן מיט שכנים וועגן פאליטיק, עקא־נאמישע פארהעלטנישע, וועגן יידן־פראבלעם און אזוי ווייטער. ווען איך פלעג צוריקקומען אין הויז אריין פון אזא רייזע אין שטאט פלעג איך זיין „גליקלעך". מיין פנים און געדאנקענגאנג פלעגט ווערן צוריק יידיש. זיצנדיק אין הויז אין א באזונדערן צימער, שכנים זאלן מיך חלילה נישט זען און נאכפרעגן זיך וואר איך בין, פלעג איך זיך צו־הערן צו יעדער באווענונג ארום. יעדער נאכט פלעג איך צוהערן צו די טריט פון די דייטשע פאטראלן און אויב א דייטשער פאטראל־אויטא פלעגט זיך אפשטעלן און איך האב דערהערט א קלאפ פון דער אויטא־טיר, פלעג איך באלד דענקען אז דאס איז מען געקומען נאך מיר. אזוי, טאג איין טאג אויס, האב איך געלעבט אין שרעק ביז צום אויסברוך פון פוילישן אויפשטאנד געגן די דייטשן אין וואַרשע דעם ערשטן אויגוסט 1944. איך האב אין דער צייט געלעבט ביי א עלטערע קריסטין אין הויז אויף ווילטשע 42. פון דעם מאמענט אן האט זיך אנגעהויבן א ניי קאפיטל אין מיין לעבן.

אין פינפטן טאג פון אויפשטאנד האט די נייע פוילישע „מאכט" אנגעפאנגען צו רעגיסטריערן אלע מענער. מיין ווירטען, וועז געפרעגט, האט געזאגט אז עס ווויינט ביי איר א מאן. אין מיין צימער זענען אריין 3 מענער פון נייעם פוילישען רעזשים און גלייך מיך אנגעהויבן אויספרעגן וואר איך בין און געהייסן וויזן מיינע דאקומענטן. איך האב פארגעשטעלט מיין „קענקארטע". ס'איז זיי געווארן אויפ־פאלנד וואס איך האב נישט געהאט מער קיין דאקומענטן און ווי קומט עס וואס איך אלס יונגער מענטש האב נישט אנטיילגענומען אין אויפשטאנד. איך האב זיי אויפגעקלערט אז איך בין פון אנדערן טייל וואַרשע און אהער בין איך געקומען אין טאג פון אויסברוך פון אויפשטאנד צו באזוכן מיין כלה, פריילייַן וואסטקאווסקא, וועלכע איז לייַדער אין דעם טאג געווען אין א אנדער טייל פון וואַרשע און איך האב זי נישט געטראפן.

מיינע אויפקלערונגען האבן זיי וויניק איבערצייגט. פון זייער רעדן האב איך באמערקט אז זיי זענען מיך חושד אז איך בין א דייטש און איך ארבעט פאר דעם דייטשן שפיאנאזש, זיי האבן מיר דערקלערט אז איך בין ארעסטירט איך זאל מיט זיי מיטגיין. באוואכט אין ביידע זייטן האט מען מיך ארויסגעפירט פון הויז און דורך קעלערן אוועק־געפירט אויף דעם הויף פון פאזנאנסקי 13. אויף דעם הויף האט אמ־טירט א פוילישער מיליטערישער שטאב. פוילישע אפיצירן זענען דארט

געווען אנגעטון אין מיליטערישע אוניפארמס און אלעס האט אויסגע־
זען ווי ס׳זאל זיין א נארמאלע פוילישע רעגירונג פון פאר דעם קריג.
מ׳האט מיך פארגעשטעלט פאר א ,,מאיאר״ מיט דער באמערקונג אז
עפעס איז נישט ,,כשר״ מיט מיר און ס׳זעט אויס אז איך בין א דייט־
שער דיוועראסאנט. קענענדיק די אלגעמיינע שטעלונג פון די פאלאקן צו
יידן, האב איך נישט געוואלט זאגן אז איך בין א יד. איך האב גע־
טראכט אז איך וועל דאס דערקלערן אויב איך וועל שוין קיין אנדערן
אויסוועג נישט האבן.

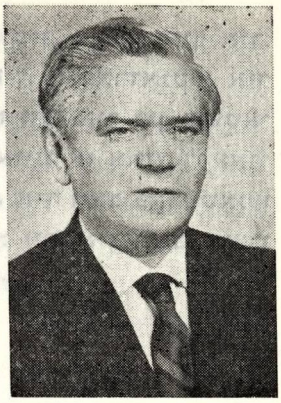
דער מאיאר האט מיך אויסגעפרעגט ווער איך בין, פון וואן איך
קום, און וואס איך טו די גאנצע צייט פון קריג. איך האב זיך נישט
פארלוירן, איך האב געריידט פאר ,,פייער און וואסער״. נאך אלע מיינע
אויפקלערונגען, האט דער מאיאר דערקלערט אז לויט דעם קריגס־
געזעץ איז בעסער מיר זעו געבן א קויל אין קאפ אייידער אריינצוקלערן
צי דאס וואס איך זאג איז ריכטיק. דא האט ער געמאכט א פויזע,
געשוויגן און געקוקט אויף מיר און זעו זיינע חברים. אין דעם מא־
מענט האב איך פארשטאנען אז קיין גרויסן אויסוואל האב איך שוין
נישט און אזוי ווי כ׳וועל הערן דעם לעצטן באפעל וועל איך זאגן אז
איך בין א יד.

און דא... זאגט דער מאיאר ,,פון דיין פנים קוקט עפעס גוטס און
מיין הארץ, נישט מיין שכל, זאגט מיר דיך נישט צו טויטן. דו ביסט
פריי, אבער מוזט אלס יונגער מענטש גלייך מיעטהעלפן אין אויפ־
שטאנד״.

די געדאנקען און די געשעענישן זענען געלאפן צו שנעל, איך זאל
האבן צייט צו פיליזאפירן וועגן דעם גורל פון מענטש.

צוזאמען מיט אנדערע פלעג איך לייגן זעק מיט זאמד און מאכן
באריקאדן אויף די גאסן פון וואַרשע, לעשן פייערן א.א.וו. אבער צו־
עסן איז נישט געווען וואס. כ׳האב פשוט געהונגערט. די אויפשטענדע־
רישע מאכט האט ארגאניזירט פאלקס־קעכן, פלעג איך שטיין אין א
ריי פאר א פאר שעה און דאן קריגן א טעלער זופ מיט א שטיקל ברויט.
איין טאג וועו איך בין געשטאנען אין דער ריי און געווען אפשר דער
100־סטער קומט ארויס פון דער קיך א פרוי פון א יאר 50, קוקט
אונדז אן, קומט צו מיר רופט מיך ארויס פון דער ריי אין דער קיך
אריין און דאן אין א באזונדער צימער, גיט מיר צו עסן זופ און פלייש
און ברויט. דאן זאגט זי צו מיר אז דעם נעכסטן טאג זאל איך נישט

שטיין אין דער ריי, נאר קומען גלייך אין דער קיך, פרעגן אויף איר. איבעראשט האב איך זי געפרעגט, וואס האב איך צו פארדאנקען איר האנדלונג לגבי מיר זי האט מיר דערקלערט, אז ווען איך בין געשטא־נען אין דער ריי האט זי באמערקט אין מיינע אויגן אז אחוץ די נאר־מאלע צרות האב איך נאך א „ספעציעלע" צרה. איך האב פארשטאנען דערפון אז זי האט מיך דערקענט אז איך בין א ייד. איך האב געגעבן א קלער : אפשר איז זי אויך א יידישע.

יוסף פערלמאן — חיפה

פארטשעוו אין די ערשטע טעג פון קריג

בכדי אויפצוקלערן די אטמאספערע וואס האט געהערשט אין אונדזער שטאט בעת די ערשטע טעג נאכן אויסברוך פון דער מלחמה — איז כדאי צו שילדערן א פאר קליינע בילדער פון יענער צייט.

דער ראדיא האט אן אויפהער אנגעגעבן ידיעות פון שנעלן פארמארש פון דער דייטשער ארמיי און דאס פארנעמען נייע ערטער. טויזנטער פליטים אין א טויט־שרעק האבן געיאגט אין דער ריכטונג צום בוג און אויך צו דער רומענישער גרענץ. די אונזיכערקייט וואס עס וועט ברענגען דער מארגן, האט זיך געפילט אויף דער גאס. אין איינעם פון די גורלדיקע טעג האט זיך ביי אונדז אין מאגאזין פון נאפט באוויזן דער פארשטייער פון דער פאליציי אין שטעטל און געזומען נאפט אונטערצוצינדן די בריקן אויף דער וואַרשעווער גאס ווי אויך אויף דעם וועג וואס פירט צום דארף קאטשעריק. דאס פארברענען די בריקן, לויט זיינע רייד, קען פארהינדערן און באשוועכן דעם אריינמארש פון דעם פיינט. און יעצט פאקטן: וועט עס קען די טייכן „קאַנאַטאַפא" און „פיוואניא" ווייסט אז דאס וואסער אין די ערטער דערגרייכט נישט ביז די קני און דאריבער האבען זיי נישט קיין שום סטראטעגישע באדייטונג, אבער אזוי האבן געמיינט די אפיציעלע פארשטייער. אויף דעם ראנד פון דער זאך איז צו באמערקן — אז די בריקן זענען געבליבן שטיין ביז דעם היינטיקן טאג און דערזעלבער העלד האט אין דער גאנצער מלחמה טריי געדינט אין דער דייטשער־פוילישער פאליציי. (דער נאמען פון פאליציאנט איז גאנו.).

דער ראדיא האט אנגעגעבן א וויכטיקע ידיעה: פראנקרייך און ענגלאנד זענען צוגעטרעטן צו דער מלחמה, די פרייד איז געווען גרויס און א גענעראל האט געזאגט אז די מלחמה וועט זיך אין

קורצן ענדיקן. נישט ווארטנדיק אויף דעם אריינמארש פון די דייטשן האבן א גאנצע חברה פארטשעווער בחורים פארלאזט די שטאט און געלאזט זיך וואנדערן אין דער ריכטונג צום בוג. איך וועל נישט באשרייבן די צייטן וועו צענדליקער טויזנטער מענטשן האבן זיך געפונען אויף די וועגן פון די געביטן וואס בלויז די רויטע ארמיי האט געדארפט פארנעמען. נאך א וואך האט אונדזער גרופע אין וועלכער עס האט זיך געפונען אויך ישכר קארן דעריאגט א שליח, שמואל נטע פון פארטשעווו מיט א בריוו פון זיין פאטער ז"ל: „למען השם קום צוריק אהיים, דו ביסט נישט פארדעכטיקט אלס פאליטישער טעטיקער, פאר דער מלחמה, אלע זענען געבליבן אויף די ערטער — קום צוריק אהיים". פארמאטערט זענען זיי צוריקגעגאנגען אהיים. עס איז א פאקט: מען האט נישט געקענט דעם דייטש פון יאר 1939.

איך בין געבליבן אויף דער צווייטער זייט און געשטרעבט קיין ווילנע וויא איך האב געלערנט פאר דער מלחמה, קיין פארטשעווו בין איך צוריקגעקומען ביים סוף פון יאר 1941 נאך דעם אויסברוך פון רוסיש דייטשן קריג. וואס פאר א פנים האט דעמלט געהאט מיין שטעטל אין מיינע אויגן נאך 2 יאר מלחמה? האבנדיק די איבערלעבענישן אין ווילנע, דער צענטער פון יידישער קולטור און לעבנס שטייגער אט פון דער ווילנע פון וועלכער נאך 5 חדשים היטלעריסטישער הערשאפט, זענען געבליבן אומגעפער 20 טויזנט פון דער 70 טויזנטער באפעלקערונג?

ווי האט אויסגעזען אין מיינע אויגן פארטשעווו — נאכדעם ווי איך האב געוואנדערט צופוס 600 ק"מ פון ווילנע דורך די געוועזענע יידישע ישובים; לידא וואלקאוויסק, רוזשאנע, בריסק טאמאשעווסקי וועמענס איינווינער זענען געפיניקט געווארן דורך דיליטוויש-דייטשע מערדער: פארוויסטע גאסן, בלויז איינצעלנע מענטשן האבן זיך ארומגעדרייט נישט קענענדיק אויסדריקן זייער וויטיק אין וועלטער. מען האט געזען קלאר אז די דייטשן האבן באשלאסן און פירן דורך די פולשטענדיקע אויסראטונג פון דער יידישער באפעלקערונג פון קליין ביז גרויס. מיט אלע כוחות האב איך געשטרעבט קיין פארטשעווו כדי צו וואלענען און אנזאגן די שרעקלעכע בשורה וועגן דעם אונטערגאנג, אפשר לעבן נאך מענטשן און עס וועט זיך לאזן עפעס ראטעווען פון פייער. דער חורבן איז ג-

קומען אזוי שנעל, פון קיין שום זייט איז נישט געווען צו דער־ווארטן קיין הילף און טרייסט.

עס האט זיך געפילט אז עס פעלט א אנפירנדיקער כוח, א אר־גאניזאציע אויף דער יידישער גאס. די ארומיקע באפעלקערונג האט זיך באצויגן פיינדלעך, אין איר גרויסער טייל, אין בעסטן פאל, איז זי געווען פאסיוו. די יידישע באפעלקערונג איז געשטאנען הילפס־לאז אין א ים פון שנאה — דאס איז, לויט מיין מיינונג, געווען די סיבה וואס מען איז געגאנגען צום טויט — ווייל דאס איז געווען דער איינציקער אויסלייזער.

איך האב אנגעהויבן מיין 600 ק״מ לאנגן מארש קיין פאר־טשעוו. אין סוף חודש נאוועמבער בין איך צוגעגאנגען ביז דאמא־טשעווע, האבנדעק פיל דראמאטישע איבערלעבענישן הינטער זיך. אויף דער צווייטער זייט בוג האט זיך געפונען דאס שטעטעלע סלא־וואטיטש וואס האט זיך געפונען אין אזוי גערופענער ,,ענעראל־גובערניע״. כדי אריבערצוגיין דעם בוג וואלט געדארפט געשען א נס, אבער ווי מיר ווייסן זענען קיין נסים און ווונדער אין יענע צייטן נישט פארגעקומען, עס האט געפעלט דעם יידנטום דער גרוי־סער מנהיג אויפן פארנעם פון משה.

די דייטשן האבן שטרענג באוואכט פון ביידע זייטן דעם בוג און דאס אריבערגיין איז געווען זייער באשווערט. אין דאמאטשא־וע זענען נאך געווען יידן, אבער נישט קיין סך. איך האב געווארט אויף א געלעגנהייט און זי איז געקומען: ווען דער טייך האט זיך באדעקט מיט א הייטל פון אייז, דין ווי גלאז, דאן האבן די דיי־טשן אויפגעהערט צו היטן, ווייל דער אריבערגאנג איז אומעגלעך, אונטער דער וואג פון א מענטש ברעכט זיך דאס אייז און דאס אריבערשווימען מיט א לאדקע איז אוממעגלעך. איך האב באשלא־סן דורכצוגיין דעם בוג פארטאג האב איך גליטשנדיק זיך אויף צוויי לאנגע ברעטער אין א ליגנדיקער פאזיציע פון גוף. אין אויגנ־בליק האב איך זיך געפונען אויף דער צווייטער זייט פון בוג און אויף צו מארגנס באנאכט בין איך שוין געווען אין פארטשעוו. איך האב זיך אפגעשטעלט און באשריבן דעם דורכגאנג איבער דעם בוג כדי צו ווייזן אז בלויז אויסערגעווייגלעכע אנשטרענגונגען האבן געקענט ברענגען צו הצלחה פון א אונטערנעמונג, פארשטענדלעך מיט א ביסעלע מזל...

פארטשעוו אין דעצעמבער 1941

אין פארטשעוו איז נישט געווען קיין פארמאכטער גטא וואס אין מיינע אויגן האט אויסגעזען ווי א וואונדער. די מענטשן זענען ארומגעגאנגען איבער די גאסן, אפילו צוביסלעך געהאנדלט. מיט וואס? אלטע קליידער, לעבנסמיטל. אין די אוונטן פלעגן זיך מענטשן טרעפן און רעדן וועגן די שווערע לאגע. מען דארף ווייסן אז אין פארטשעוו זענען געווען קאנצענטרירט פיל פליטים אויסגעזידלטע פון אויגוסטאוו, ריישע, ארומיקע שטעט און דערפער. באזונדערס שווער איז געווען די לאגע פון די היימלאזע, כאטש די שטעטישע האבן געמאכט אלץ כדי צו פארקלענערן די נויט. עס האבן זיך אויך געפונען יידען פון דייטשלאנד און עסטרייך. ביי אונדז אין שטוב האט געווינט די פאמיליע העכט פון וויען, זיי האבן דערציילט אז זייער זון געפינט זיך ערגעץ ווו אין אויסלאנד, די פרוי איז אומגעקומען אין דער לעצטער אקציע. מענטשן האבן געגלויבט אז מען וועט דערציען ביז צום זיג וואס דערנענטערט זיך. האפענונגען זענען אריינגעטרעטן אין די הערצער וועו דער פראנט פון די דייטשן האט זיך פארהאלטן פאר די טויערן פון מאסקווע, מען האט געגלויבט אז דאס איז דער אנהויב פון סוף פון די דייטשן. די דייטשו האבן אנגעהויבן פארשארפן די רעפרעסיעס, מען האט רעקווירירט די פיטערס, אלס הילף פאר די סאלדאטן, די יידן דארפן נישט שלאפן אין קיין בעטן, כל זמן די דייטשע סאלדאטן זענען אויפן פראנט. אזוי האט זיך אויסגעדריקט דער שעף פון דער געסטאפא און ראדזין. לויט די ידיעות פון דאמאלס האבן זיך אין פארטשעוו געפונען בערך 15 טויזנט יידן. איך האב מיך געפילט צוריק אין דער היים אבער אויף דער גאס האבן זיך באוויזן די ערשטע סימנים פון פארשארפטן קריזיס. אויף דער גאס האט זיך אפט געלאזט הערן א געשריי: „דער מיט דעם הונט גייט" דא זענען די גאסן אויסגעליידיקט געווארן פון מענטשן. דער זשאנדארם Eile איז געגאנגען תמיד אין באגלייטונג פון א אויסדרעסירטן הונט, וועלכן ער פלעגט אנרייצן אויף די דורכגייער האט ער האט געהאט א ספעציעל פארגניגן וועו מיט דעם שטילעט האט ער געטראפן פונקט אין הארץ. טעטיק איז ער אויך געווען ביים דערשיסן די רוסישע געפאנגענע וואס זענען אנטלאפן פון לאגער. דער נאמען דיקאוו, איין פאלקסדייטש פאן וואהין, האט זיך געלאזט הערן און געדענקען

אין שטאט, איין שטראף האט ער באקומען פון די פארטיזאנער, דערשאסן געווארן אויפן וועג קיין ראדזין. זיין אנטייל אין פאר־ניכטן די יידן איז געווען אומגעהויער גרויס. דער זשאנדארם רא־זען מיט א ווילד חזירישׁ פנים האט דערשאסן די שעמיאנער יידן. פון די פאלאקן: **גראנאטעק**, א אפענער דייטשער קאנפידענט; **יחימ־סקי** וואס האט אנטייל געגומען אין אקציעס אלס טרייער דינער פון די דייטשן און אויסגעגעבן יידן; **גלאוואצקא**, דער שעף פון דער פייער קאמאנדע, האט פלייסיק געארבעט און געדינט די דייטשן, אים האט מען גוט באצאלט פאר דעם פאראט נאך דעם קריג און אויך זייער אסך מיטהעלפער וועמענס נעמען עס וועלן אנגעבן אנדערע פארטשעווער וואס האבן איבערגעלעבט דעם קריג און גע־ווען אין יענער צייט אין דער געגנט. **מיט ליכטיקע שטריכען** דארף מען שרייבן די נעמען פון דער **פאמיליע שראפקא**: איבערהויפט די מוטער פון דער פאמיליע. וואצעק און יאנעק די לעצטע האבן אין גרעסטן געפאר געהאלפן מיט אלץ די יידן; גאראטעווטע איי־ניקע פון זיכערן טויט — און וועו די יידן זענען געווען אין וואלד — געגעבן ידיעות וועגן מצב אין שטאט. פאר דער הילף האבן זיי באצאלט מיטן לעבן. די אונטערגרונד באוועגונג וואס איז געווען פיינ־דלעך געשטימט געגן די יידן, די A.K. האט זיי ליקווידירט. די פא־**מיליע פיעטראשעווסקי**, וואס האט געווינט אויף דער שלאכעצקער גאס, האט אויסבאהאלטן מיין מוטער ביז צום סוף פון קריג. נישט גרויס איז געווען די צאל צדיקים אין סדום.

דער איינדרוק פון ווילנער חורבן

די מענטשן וועלכע איך האב געשפראכן וועגן דער קאטאס־טראפע פון יידנטום איז ווילנע, האבן געשאקלט מיטן קאפ און נישט געקענט גלייבן, זיי האבן נישט זעלטן געפרעגט: וויאזוי קען מען שיסן טויזנטער פרויען מיט קינדער, דאס איז אומגלויבלעך!". די מענטשן האבן נישט געגלויבט אין מיינע דערציילונגען, זיי זע־נען געווען צו שרעקלעך.

וויאזוי קען מען זיך פארטיידיקן

אין געשפרעכן מיט: דוד שטערן, וואס האט זייער שווער דורכ־געלעבט דעם טויט פון זיין שוועסטער רחל, וואס איז צוזאמען מיט אנדערע פון דער ארבעטער באוועגונג דערשאסן געווארן אין

1942 „לכבוד דעם ערטשן מאי" — ווי עס האט זיך אויסגעדריקט די זשאנדארמעריע — געזוכט מיטלען צו באקומען געווער און באזונדערס ווי אזוי קען מען פראדוצירן געווער אויף א שטוביקן אופן. אין די צוגרייטונגען איז אויך אריינגעצויגן געווארן — פיטעל, וואס האט געהאט א קראם פון מעל ביים רינעק. איך בין געווען זיכער אז מיר שטייען ערב דעם אונטערגאנג און די דייטשן שלעפן איין די באפעקערונג מיט צוזאגן הילף פאר די קראנקע און פאר די וואס ליידן פון מאנגל אין לעבנס מיטלען.

די וועגן צו ראטעווען זענען געווען 4:

1) לויפען און זיך אויסבאהאלטען אין וואלד.

2) דאקומענטן אויף פוילישע נעמען.

3) היילן, א באהעלטעניש אונטער דער ערד.

4) אויסבאהאלטן זיך ביי באקאנטע גויים פאלאקן.

אין וואלד זענען אוועק די ערשטע גרופע פארטשעווער בחורים בערך אין מאי 1942. אבער די ידיעות וואס זענען אנגעקומען זענען געווען טרויעריקע. אין וואלד האבן געהערשט ווילדע פארטיזאנער, וואס זענען געווען פארשידענע גנבים און ענלעכע עלעמענטן. אויך די אנטלאפענע געפאנגענע פון די דייטשע פארניכטונגס־לאגערס, רוסן, האבן אנגעווארפן א פחד אויף די יידן. די קלאנגען וואס זענען אנגעקומען פון וואלד האבן אנגעווארפן א פחד. איך מיט מיין ברודער לייבל ז"ל, זענען 2 טעג געווען און נישט געקענט געפונען אונדזער פלאץ, מען האט געשאכטן די אנטלאפענע יידן, ווייל מערסטן טייל זענען זיי געווען אן געווער. די לאגע האט אזוי געדויערט ביזן סוף פון 1942 וועו עס האט זיך אנגעהייבן דערווייזן די ארגאניזאציע A.L., וואס האט אנגענומען אין אירע רייען יידישע פארטיזאנער.

אנטקעגען די יידן וואס זענען אנטלאפן אין די וועלדער זענען געשטאנען די A.K. וואס האט געהאט אין דערפער אירע מענטשן און דירעקט געהארגעט אדער איבערגעגעבן די יידן אין די דייטשע הענט. הונדערטער פארטשעווער זענען געפאלן, בלויז אייניקע נעמען זענען צו מיר דערגאנגען: מענדעלע דעם רבס זון, שמעלקע פון רינעק, ישראל פייגענבוים.

די אויסבאהאלטונגען

כדי אויסצוהאלטן א פלוצליקן איבערפאל האט מען אין פאר־טשעוו אנגעהויבן אנהויב 1942 צו בויען באהעלטענישן: דאס זע־נען געווען דאפלטע וועגט מיט א פארבארגענעם אריינגאנג. פון דרויסן זענען זיי געווען אזוי פארמאסקירט, אז עס איז שווער געווען פאר א אונאויסגעאיבט אויג צו אנטדעקן. דער אריינ־גאנג איז געווען טיילווייז דורך א הויף. דער טיפ איז געווען פון די אמערסטן פארשפרייטע. דער צווייטער טיפ זענען געווען די היילן אונטער דער ערד וואס האבן געפירט אפילו ביז צום טייך. חדשים לאנג האבן מיר געגראבן אונטער דער ערד ביז צו די לאנקעס ביים טייך. דער אריינגאנג אין דער הייל איז געווען דורך א ברעט אונ־טער דער פאדלאגע, וואס האט זיך געלאזט פון דרויסן לייכט עפע־נען און נאכן אריינגאנג פאריגלען פון אינעווייניק. נאכן פארמאכן די ברעט האט מען פון אינעווייניק פאריקט א שיפלאד מיט ערד אזוי אז אין פאל פון א אויפרייס די פאדלאגע, איז דער אריינגאנג פארבליבן פארמאסקירט. די פרישע ערד וואס מען פלעגט ארויס־טראגן ביינאכט, פלעגט אפט די פאליציי פירן אויף די שפורן פון די באהעלטענישן.

דער דריטער טיפ — **די בונקערס.** די אויפגאבע פון בונקער איז געווען — צו געבן א מעגלעכקייט פון א לענגערן אויפהאלט אונ־טער דער ערד, ער האט זיך געפונען אויסער דעם הויז, נעבן א שטאל מיט פארבארגענעם אריינגאנג און ארויסגאנג, ווייט פון מענטשן. עס האבן זיך דארט געפונען לעבנסמיטלען אויף א לענגערע צייט. דער מין איז געווען וויניקער פארשפרייט, ווייל ער האט געפא־דערט אסך ארבעט און וואס אמוויכטיקסטן, מען האט נישט גע־האט די זיכערקייט אז די שכנים וועלן סוף כל סוף ניט אנטדעקן דאס ארט און אריינפירן די דיישטן.

די ארישע דאקומענטן. פון טשענסטאכאוו איז אין יוני 1942 געקומען א שליח, א בלאָנד מיידל, א חברה פון חלוץ און אנגענומען באשטעלווגען אויף דאקומענטן. דער פרייז איז געווען א חזירל, ד.ה. 5 רו־בל אין גאלד, דאס איז געווען זייער ביליק, מען האט געדארפט גלייבן אז אין אזא שווערע צייט וועט זי נאך מצליח זיין צו ברענגען די דאקומענטן. ביי אונדז אין דער פאמיליע האבן אלע זיך פארזארגט מיט די פאפירן און אסך אנדערע האבן באקומען געפעלשטע פע־

סער. דאס העלדישע מיידל איז איינמאל פארהאלטן געווארן אויף דער באנסטאציע און דערשאסן געווארן דורך דעם זשאנדארם ראזען.

פון פארטשעוו קיין בערלין

אין אנהייב פון חודש אקטאבער איז שוין דער חורבן פון דער יידישער באפעלקערונג געווען כמעט פולשטענדיק. אויף פורן איינ־געשפאנט צו פערד האט מען געשיקט די יידן קיין מעזריטש און פון דארט קיין טרעבלינקע. אין 20־סטן אקטאבער האבן מיר, 4 בריידער, פארלאזט פארטשעוו אבער שוין אין דער באנסטאציע האט די יידישע פאליציי פארהאלטן צוויי פון אונדז, יעקב און לייבל ז״ל. דער ערשטער האט נאך געספעיעט צו אנטלויפן און לייבלן האבן זיי געבראכט אין שטאט אריין און אויף צו מארגנס צוזא־מען מיט סוקעניקן פון ווארשע און אנדערע דערשאסן. יעדער פון די איבערגעבליבענע בריידער האט אויף זיין אייגענער האנט געפרווועט דערגיין קיין דייטשלאנד אדער פראנקרייך, לויט א פריער אויסגעארבעטן פלאן. פארוואס עפעס צום שונאס לאנד? ווייל מיר האבן געגלויבט אז דארט אריינטירט זיך נישט די באפעלקע־רונג ווער עס איז א ייד און דער האס צו אונדז איז נישט אזוי ברענענדיק. שוין כמעט 2 וואכן האב איך מיך ארומגעדרייט אוי־סערן געטא אין ווארשע און געפארשט די מעגלעכקייטן אריינצוקרי־גן זיך אין א טראנספארט פון פאלאקן וואס די דייטשן שיקן אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. די לאגע אין ווארשע איז פאר די יידן געווען שרעקלעך, וועמען מען האט געכאפט אויסער די מויערן פון געטא איז דערשאסן געווארן. איך האב געמאכט די לעצטע אנשטרענ־גונגען צו רעאליזירן דעם פלאן, עס איז געווען דער 20־סטער נא־ווענבער 1942. אויף דעם מזרח באנהויף האבן די דייטשן געלא־דעווען אין וואגאנען די געכאפטע פאלאקן, דער פלאץ ארום איז געווען פארצוימט און באוואכט דורך פאליציי, פון דרויסן איז גע־ווען בלויז איין אריינגאנג ווו די דייטשן האבן קאנטראלירט די דא־קומענטן. ארום דעם פלאץ זענען געווען פארזאמלט טויזנטער פא־לאקן וואס האבן אפגעפירט און באגלייט זייערע קרובים וועלכע זענען געווען אין טראנספארט. אויסניצנדיק די בהלה וואס האט געהערשט ארום האב איך ארויסגעצויגן פון דער טאש א שטיקל פאפיר, וועמענס שפיצן מען האט געזען אין דער האנט און גע־

לאזט זיך לויפן צום טויער. „איך בין בלויז באפרייט געווארן אויף איין שעה, אט איז מיין טראנספארט און דאס איז דער שיין", מא־כנדיק מיט דער האנט מיט דעם פאפירל. די וואך האט אנגעהויבן צו שרייען אין מיין ריכטונג אבער איך בין כסדר געלאפן אין דער ריכטונג צום טראנספארט און צום סוף אויסגעמישט זיך מיט דעם טראנספארט. אין אוונט צייט האט דער צוג גערירט קיין דייטש־לאנד, אין צוויי טעג ארום איז אונדזער טראנספארט אנגעקומען קיין בערלין. דארטן האט מען אלע אנגעקומענע פארמאכט צייט־וויליק אין א לאגער ווו מען האט דורכגעפירט מעדיצינישע באהאנדלונגען, געגעבן דייטשע שיינען און טראנספארטירט אין פאר־שידענע ארבעטס־פלעצער, ווי צו פויערן אלס געהילף, אנדערע אין פאבריקן אדער אין קוילן גרובנס. מיין לאגע אין דעם דורכגאנגס לאגער איז געווען נישט וויניקער קאמפליצירט און געפערלעך ווי אין ווארשע, שוין צוליב דעם וואס איך האב זיך געדארפט שטעלן פאר א דאקטער נישט האבנדיק קיין שום מעגלעכקייט צו אנטלויפן, אבער, ווי מען זאגט, עס איז נישטא קיין סיטואציע אן קיין ארויס־גאנג, ווי טראגיש זי זאל נאשט זיין. דער מצב אין לאגער איז גע־ווען אזעלכער, אז יעדן טאג זענען אנגעקומען נייע טראנספארטן מענטשן פון גאנץ אייראפע און דערפאר איז די עווידענץ נישט גע־ווען קיין גענויע, אזוי ארום אז איך האב געהאט די מעגלעכקייט זיך צו באהאלטן אינעווייניק צוויי וואכן. אין דער צייט האב איך גע־פארשט און נאכגעקוקט אויף וואס פאר א אופן מען אונטערזוכט ביים דאקטער און טראגט אריבער די פאפירן אין ביורא. אויסני־צנדיק א פאסנדיקן מאמענט, ווען איינער פון די דאקטוירים איז שוין געווען פארמאטערט פון א גאנצן טאג ארבעט, בין איך אריין צו אים און געזאגט: „אין בין שטענדיק געווען געזונט און בין גע־זונט" און זאל מען מיר שיקן צו פאסיקער שווערער ארבעט, דערביי האב איך געהאלטן די הענט העכער פון די קני... ער האט מיך צוגעטיילט צו דער באן אלס שלאָסער.

שוין אויף דעם נייעם ארבעטספלאץ האט צו מיר געזאגט דער מייסטער: „מיט א פאר טאג פריער זענען פון דאנען אוועקגענומען געווארן יידן, און דו אלס פאלאק ביסט געקומען אויף זייער פלאץ". ער האט אויך צוגעגעבן אז ער איז געווען א טיכטיקער מענטש, ער איז אוועק אויף ארבעט קיין מזרח. א ביטערער געלעכטער פון גורל. אויך ביז צום אנהייב 1943 האב איך געטראפן יידן אין דער עלעק־

טרישער באהן מען האט זיי געפירט צו ארבעט. אין חודש מערץ זע־
נען זיי פארשוווונדן געווארן.

פאר א קאלב א מענטש

אין איין טאג, נאך דער ארבעט, האט מען צוזאמענגענומען אלע ארבעטער אויפן פלאץ אויף וועלכן עס איז געשטאנען א תליה. דער פסק דין איז געווען טויט — שטראף דורך הענגען אויף א אויס־ לענדישן ארבעטער וואס האט א קלאפ געגעבן א קעלביקע קוה און דורכדעם האט ער געמאכט שאדן דער דייטשער ווירטשאפט. דער ציל איז געווען קלאר, ווייזן ווי ווייניק מען שעצט דעם פרעמדן און אנצווואַרפן א פחד, אבער דאס האט זיך זיי נישט איינגעגעבן. רויב אנפאלן, מארדן SS לייט מיט אויסליידיקן וואגאנען מיט לייכט גע־ וואר, באניצן זיך מיט געפעלשטע ברויטקארטן וואס מען האט גע־ דרוקט אין קראקע... עס וואלט פארנומען זייער פיל ארט די בא־ שרייבונג פון זיין אין שונא׳ס נעסט אין בערלין, און דאריבער וועל איך מיך בלויז אפשטעלן אויף איינציקע געשעענישן וואס האבן געבראכט א טרייסט און געגעבן א געפיל פון נקמה.

די טעג פון פרייד

שווערע טעג זענען געקומען אויף בערלין: לופט עסקאדרעס פון אמעריקאנער האבן אפאר מאל אין דער וואך געמאכט שווערע אנ־ גריפן. עס איז מיט איינמאל אפגעווישט געווארן גאנצע קווארטאלן פון צענדליקער טויזנטער מענטשן. אויף צו מארגנס זענען מיר גע־ גאנגען ארויסציען טויטע פון אונטער די חורבות. נישט איינמאל איז פון פייער און רויך פינצטער געווארן דער טאג ווי ביינאכט. פון בער־ לין האב איך אנגעקניפט א קאנטאקט מיט די שוועסטער טאשע און חנה ז״ל און אפילו באקומען פון וואַרשע פעקלעך און געשיקט זיי שטיצע פון בערלין.

דער קריג האט זיך דערנענטערט צום סוף, בערלין איז געווען ארומגערינגלט דורך די רוסן, די גאסן זענען געווען באשאסן מיט א שטארק פייער פון דער ארטילעריע. עס האבן זיך באוויזן פייערס פון אלעקסאנדער פלאץ, די דייטשן האבן אנגעהויבן צו פארברע־ נען די אקטן. אין די טעג וועו די היטלעריסטישע מאכט איז שוין

געווען געבראכן, זענען ארויס די אויסלענדישע ארבעטער אויף די גאסן און געגומען נקמה, צאלנדיק מיט דער זעלבער מאס די דייטשן, אבער, האט דען עקזיסטירט א מאָס מיט וועלכער מען האט געקענט באצאלן פאר אונדזער בלוט?

אין מאי 1945 בין איך צוריקגעקומען פון בערלין קיין פארטשעווו, ווו עס האבן זיך צוזאמענגעזאמלט די לעבן געבליבענע.

פון אונדזער פאמיליע האבן געפעלט: שמואל, וואס איז דער־שאסן געווארן אין די לעצטע טעג פון אקטאבער 1942, משה, געפאלן אין אויפשטאנד פון ווארשעווער געטא; לייבל אין אקטאבער 1942 דערשאסן געווארן אין פארטשעווו. קלאר אז אין פארטשעווו האבן מיר שוין נישט געקענט בלייבן און די איבערגעבליבענע פון דער מש־פחה, וועו פריער וועו שפעטער, זענען געקומען קיין ישראל.

בחצר טחנת הקמח ותחנת החשמל בפרצ'ב
בעלי המפעל וחלק של העובדים ומנהלים של העסק
מימין לשמאל: שם לא ידוע, 2) שלמה זוננשין, 3) מאניש מאנדלקרן, 4) איש מרדזין, 5) הינדה פאלקאוויטש, 6) בינם נירנברג, 6) משה מאנדעלקרן, 7) בינם מאנדלקערן. בשורה השניה: 1) משה זישע גאלדפינגער, 2) איש קבוץ ההכשרה.

גיטל קאכמייסטער בעהמאן
(אפרים זׄלקיס אייניקל)
(ירושלים)

אזוי האט עס זיך אנגעהויבן

אזוי האט עס זיך אנגעהויבן. איך געדענק פונקט ווי נעכטן וואלט עס פאסירט. א זונטיגדיקן פרימארגן איז עס געווען אין די בעטן האט מען דערהערט א שרעקלעכן אויפרייס. דאס האט מען באמבארדירט אונדזער שטעטל פארטשעוו. די באמבעס זענען געפאלן נישט ווייט פון אונדז, זיי האבן געצילט אין קלויסטער און אויפן האטעל פון פייגאלע עלבוים. גלייך נאך דעם אויפרייס, האט מען געזען לויפן פארוונדעטע, פארבלוטיקטע און פארצווייפלטע. ס׳איז געווען צוגעגרייט פארשידענע פונקטן פאר ערשטער הילף און ווי איך דערמאן זיך זענען דעמאלט געהרגעטע ניטש געווען.

דאס איז געווען דער ערשטער אנזאג אויף דער שרעקלעכער לאגע. די לאגע איז געווארן געשפאנטער פון טאג צו טאג. מאסן מענטשן זענען דורך אונדזער שטעטל, זיי האבן איבערגעגעבן גריסן ווי מען פייניקט און מארדעט אומשולדיקע יידן. דא האבן זיי ארויפגעלייגט קאנטריבוציעס און דארט האט מען אויסגעטראכט פארשידענע בלבולים אויף יידן און דאס איז שוין געווען א ענונגנדער גרונד צו הארגענען און פייניקן.

די יוגנט האט זיך ארגאניזירט און געזוכט א אויסוועג, ווייל דאן האט מען געטראכט אז די געצילטע זענען די יוגנט. יעדן פריי מארגן האט מען געזען דא און דארט רעדלעך מענטשן און יעדן טאג האט מען אפגענומען גריסן אז דער און יענער איז אוועק, די גרענעצן זענען נאך דאן געווען פריי און מען איז געפארן און צוריק געקומען. מיין שוועסטער פריידע איז דאן אוועקגעפארן מיט נאך א חברה יוגנטלעכע אויף דער צווייטער זייט בוג וואס גלייכצייטיק איז עס געווען די גרענץ. אין דער היים איז געווען אומעטיק און טרויריק. מיין מאמישע הי״ד האט זייער געבענקט נאך

איר, און ווי ס׳האט זיך די לאגע אביסל בארואיקט האט זי גע־שיקט א בריוו צו איר. ווארשיינלעך האט זי אויך געבענקט אהיים, און ווי זי האט דעם בריוו דערהאלטן איז זי, און נאך אזעלכע, אהיים געקומען גליקלעכע... זענען מיר ווידער אלע צוזאמען. ווער ס׳האט נאך געדענקט די ערשטע וועלט מלחמה האט זיך נאך אלץ נישט געקענט פארשטעלן אז דער קריג וועט ברענגען אזוי פיל אומ־גליק און אזוי פיל צרות. צרות האט שוין דאן נישט געפעלט א־בער אין לויף פון דער צייט איז די לאגע געווארן וואס אמאל ערנ־סטער און ערגער.

ס׳האבן זיך אנגעהויבן פאגראמען אויף יידן, מען האט געשלא־גן אומרחמנותדיק, געשניטן בערד, אונטערגעצונדן שולן און גע־ברענט ספרי תורות. די שרעקלעכע בילדער זעה איך יעצט פאר מיי נע אויגן, ס׳האט זיך געגאסן בלוט אין די גאסען, דא האט מען רא־בירט און דארט מען חרוב געמאכט אלץ וואס ס׳האט געהערט צו יידן.

אין א געוויסן טאג זענען צו אונדז אריינגעקומען ס״ס לייט מיט א אויסרייד צו זוכן פוטער און אייער, האבן זיי געמאכט א רעוויזיע אין שטוב און אלעס צוגענומען וואס ס׳האט זיי גע־פעלן. זיי זענען אריין אין די ווינונג, אין קעלער און שפעטער זיך פארנומען אויפן בוידעם. מיין ברודער שאול הי״ד איז דאן גע־ווען אויפן בוידעם, ער אלס רעליגיעזער בחור לאנג געקליידעט מיט א בארד און פאות, האט נאך מער זיי גערייצט. מיר אלע צוקוקנ־דיק ווי זיי פארנעמען זיך אויפן בוידעם וויסנדיק אז שאול געפינט זיך דארט, האבן מיר איבערגעלעבט שרעקלעכע מינוטן, אבער דאס מאל איז אדורך בשלום. ער האט זיך געמאכט הענגען וועש און זיי, די ס״ס, האבן אויף אים נישט גייליגט קיין אכט. מיין פא־טער איז דאן נישט געווען אין דער היים, יעדער האט געפלאנט ווי צו אנטלויפן און וואס צו מאכן, אבער דער אכזר, האט איינ־געשלונגען מענטשן אן א צאל. די יידן זענען געווען אומבאהאלפן, פארלאזט פון גאט און פון מענטשן. צום באדויערן האבן מיר נאך נישט געוווסט זייער מיין און זייער ציל. שפעטער וועו ס׳איז שוין יעדן קלאר געווארן זייער שטרעבונג האבן זיך די יידן אנגעהויבן ארגאניזירן. פיל זענען אוועק צו די פארטיזאנער אין פארשידענע וועלדער (וואס ס׳איז געווען פארבונדן מיט גרויסע שווערקייטן)

און א סך האבן געשמוגלט די גרעניץ און אוועק אויף דער צווייטער זייט גרעניץ וואס ס׳האט שוין געהערט צו רוסלאנד.

מיך האט דער גורל פאריאגט קיין בריסק דורך סלאוואטיץ און דומאטשעווע, מיר האבן אויך דארט פיל מיטגעמאכט. א קורצע צייט זענען מיר געווען אין בריסק און שפעטער אלץ אומגעווונטשענער עלעמענט, האבן אונדז די רוסן פארטריבן קיין טיף רוסלאנד. איך בין געווען אויף אוראל אין דעקטיארקיע. אויך דא האבן מיר נישט געלעקט קיין האניג, שווער האבן מיר געארבעט און שוואך זיך דערנערט וואס ס׳האט גורם געווען פארשידענע קראנקהייטן. אויפגעהלטן האט מיך דער געדאנק אז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מיר וועלן אהיים פארן. מיין גאנצע האפונג ווידער צו קומען אהיים צו די עלטערן, שוועסטער, ברידער, באבע, זיידע און צו אלע נאענטע און טייערע. די האפנונג האט מיך געשטארקט אין קאמף פארן לעבן און עקזיסטענץ, טאג און נאכט האב איך געקלערט אויב מען וועט מיך דערקענען. נישט איינמאל האב איך געזען אין חלום ווי איך קום אהיים און מען דערקענט מיך און לויפט אנזאגן אין דער היים אז איך בין דא... און דאן קומען אלע צולויפן און אייניקע פון די אייגענע בלייבן שטיין און ווינקען זיך איבער ווער איז דאס? דאס איז זי?... די פון וועמען מיר האבן אזוי פיל געדעדט און אזוי לאנג געווארט... אין א צווייטן חלום האב איך זיך געזען ווי כ׳דערנענטער זיך אהיים און בלייב שטיין מיט הארץ קלאפענדיש, וועל איך יעדן דערקענען נאך אזא לאנגער צייט? דעם זיידן האב איך איבערגעלאזט א שיינעם גלייכן מאן מיט א קלוגן בליק און א פעסטן געדאנק, די באבען א הארציקע און גוטמוטיקע פרוי, די מאמישין און טאטישין, שוועסטער און ברידער מומעס פעטערס. שטיין בין איך געבליבן וועך דער געדאנק האט געגרייכט צו טעמעס און שרה׳ס קינדער. זיי האבן איך איבערגעלאזט נאך גאנץ קליינע, צו זיי איז די בענקשאפט געווען נאך גרעסער, ווייל כ׳האב זיי כמעט נישט געקענט און אויך זיי האבן מיך נישט געקענט. אט אין אזא בענקשאפט האב איך געלעבט און די האפנונג האט מיך געשטארקט און געגעבן כוח צום קאמף און אזוי אין גרויס בענקשאפט און שווערע ליידן האב איך געלעבט, די שטאטישע באקאנטע האבן מיך געטרייסט און געשיצט, די שווערע טעג און אומעטיקע נעכט זענען פאריבער, און אזוי איז די צייט געגאנגען. ביז דאן האבן די אלע האפונגען ge-

שוועבט אין יעדנס געדאנק, אז ס׳וועט קומען, אז אט קומט דער אויסגעבענקטער טאג.

אבער דא איז געקומען דער קריזיס. ס׳איז אפגעהאקט געווארן די קארעספאנדענץ און ס׳האבן זיך פארשפרייט שרעקלעכע קלאנגען וועגן אויסראטונג און קאטאקליזם. שוועד איז געווען זיך אזעלעכס פארצושטעלן, אבער די צייט האט דאס לייידער באשטעטיקט. אומזיסט זענען געווען די פאנטאזיעס, ווי ס׳וועט אויסזען די ערשטע באגעגעניש מיט אלע נאענטע און טייערע, אומזיסט איז געווען דער קאמפף פארן לעבן. נע ונד ביך איך געבליבן אַן א טרייסט און אַן האפנונג.

א גרופע יאגענדליכע געזעלשאפטליכע טוערס

וסרמן שלמה — חיפה

ה נ ד ר

לא הדור שאבד ידעתי, אך זועתו שמעתי.
בלחוש לי אבי — קדרות וחוורון על פניו
— אודותיו.
עולה כמתוך בלהות וחשכה
עיירה.
חצר. בתים.
יהודי טוב. טף. ילדים.
גרוש. גיטו. עינויים.
רעב.
וליבי המתכווץ „לא ייתכן" היה זועק.
רעב. רכוז. מות.
ש ר י פ ה.
דומיה.
תעתועי אפלה.

. . . . . .

שפתותי נשכתי עד זוב דם.
דור אשר יקר היה, לא ישוב עוד לעולם
רוטטות השפתיים, לחות העיניים.
נודר לב הלום שבעתיים —
לא לסלוח.
לזכור הכל ולא לשכוח.

יענטע זילבערנאדל־סוכאוואלסקי
תל־אביב

מיינע איבערלעבונגען אין דייטשן גיהנום

מיינע עלטערן — אהרון־אשר און אסתר סוכאוואלסקי פון פארצעווע. מיר זענען געווען 4 טעכטער, אלע חתונה געהאטע; מיין עלטסטע שוועסטער מרים מיט דוד רולניק מיט 4 קינדער־אומגעקומען אין פארצעווע. רבקה מיט נחמיה רייד מיט 4 קינדער־אומגעקומען אין וואלד. חנה מיט יאנקל גזשעבמאכער פון ווישניץ מיט 4 קינדער־אומגעקומען. מיין פאטער מיט דער שטיפמוטער מיט נאך דריי קינדער אויך אונגעקומען, אין וועלכע אומשטענדן ווייס איך ניט. איך אליין בין פארן קריג אוועק קיין בעלזשיצע לעבן לובלין, דארט חתונה געהאט מיט ישראל קערשנבוים.

באלד נאך דעם אויסברוך פון דער מלחמה האט מען צו אונדז אין בעלזשיצע אריינגעשיקט דייטשע יידן פון שטעטינער פאוויאט. פרייטיקצונאכטס דעם ערשטן יאנואר אין יאר 1940 זענען זיי ביי א 300 משפחות געקומען צו אונדז. מ'האט זיי גלייך איינקוואר־טירט און געגעבן הילף ווי וויייט מעגלעך. אין דער זעלבער צייט האבן די דייטשן געשאפן ביי אונדז דעם יודענראט.

אין זעלבן יאר האבן די דייטשן אנגעטריבן צו אונדז יידן פון קראקע און פון ווארשע. מ'האט אנגעהויבן כאפן אויף ארבעט אין די גאסן. אין 10 מאי 1941 איז אראפגעקומען זשאנדארמע־ריע און באפוילן דעם יודענראט ער זאל צושטעלן 400 מאן. דער ערשטער אין דעם טראנספארט איז געגאנגען דער רב. אלע האט מען זיי אוועקגעפירט אין מיידאנעק ביי לובלין קיינער פון זיי איז שוין נישט צוריקגעקומען. פון דעם מאל זענען פארגעקומען אזעלכע אקציעס זייער אפט. די דייטשן פלעגן יעדעס מאל צו־ברענגען נייע קרבנות און ווידער סעלעקטירן און ווידער אמאל אנטרייבן פרישע. דאס אלץ איז געווען אן קינדער.

אין אקטאבער 1942 נאך סכות האט דער הילכער אנגעזאגט אז אלע יידן פון ארום בעלזשיצע דארפן קומען אין שטעטל, ווען דאס איז געשען, איז אויפן אנדערן טאג פארגעקומען די גרעסטע אקציע; זיי האבן ארויסגעטריבן פון די שטיבער, געזוכט אין באלטעניש, געשלאגן מכות רצח און ארויסגעפירט אין יענעם טאג העכער פערצן טויזנט יידן, אלט יינג, מענער פרויען און קינדער.

מיר זענען געווען אויסבאהאלטן אז מיר האבן געקענט זען אלץ וואס ס'טוט זיך ארום אונדזער באהעלטעניש.

די דאזיקע אקציע האט זיך אנגעהויבן דריי א זייגער באנאכט, ס'זענען אנגעקומען דייטשן, אוקראינער און ליטווינער, זיי האבן געקלאפט און אויפגעבראכן טירן, אריינגעשאסן אינווייניק און אריינרייסנדיק זיך אין די הייזער אנגרייצט הינט און ארויסגעטריבן די מענטשן אין דרויסן.

די מהומה איז געווען אין לשער, די וועלכע האבן געפרווט אנטלויפן, זענען באלד דערשאסן גיוואלד אויפן ארט. איך געדענק נאך איצט און עס גרילצן מיר אין די אויערן דאס ווילדע געלעכטער פון אונדזערע שכנים די פאליאקן וואס האבן געשריגען „מען שיסט זיי ווי די הינט". זיי האבן נישט וווייניק מיטגעהאלפן צו דעם.

אלע זענען ארויסגעטריבן געווארן אויפן שול־פלאץ און פון דארט זענען זיי געווארן אפטראנספארטירט אין אן אומבאקאנטער ריכטונג. נאך אט דער גרויליקער אקציע איז איבער די גאסן געבליבן ליגן איבער 500 טויטע. דער פירער פון דער אקציע איז געווען דער ס.ס. פירער ענגעל. אויף מארגן נאך דער אקציע, האט ער ארויסגעגעבן אן אויפרוף, אז אלע יידן וואס זענען געבליבן וועט קיין שלעכטס מער נישט געשען. זיי זאלן אלע קומען און ער שאפט אן ארבעטס לאגער ווו יעדער וועט קאנען ארבעטן. דאס איז געווען א טריק, כדי ארויסצונארן די באהאלטענע יידן פון זייערע לעכער. דער רוף האט געהאט א ווירקונג, ווייל אין די באהעלטענישן איז מען נישט געווען זיכער, די פאליאקן האבן געלויערט אויף טריט און שריט און וווי זיי האבן געטראפן א ייד האבן זיי אים געכאפט און איבערגעגעבן צו די דייטשן. איז נישט געווען קיין אנדער אויסוועג; האבן ביסלעכווייז אנגעהויבן ארויסקריכן מענער און פרויען פון זייערע לעכער באהאלטענישן. זיי האבן טאקע געעפנט אן ארבעטסלאגער און די יידן וועלכע האבן געהאט, האבן געצאלט געלט דעם פוילישן

בירגערמייסטער שובאטאווסקי כדי ער זאל זיי באשעפטיקן ביי שא־סעע־ארבעט. אזוי האט זיך אנגעזאמלט ביז א טויזנט יידן. אויך דעם עסעסאוויעץ ענגעל האט מען געגעבן א גרויסע סומע געלט און ער האט צוגעזאגט אז אלע יידן וועלן ארבעטן און קיין שום שלעכטס וועט זיי נישט געשען.

אין 1942 פאר חנכה האט זיך צעטראגן א קלאנג אז מען וועט ארויסשיקן אלע פרויען מיט די קינדער. כ׳האב גענומען מיין קינד און מיין שוועסטער חנהס א מיידעלע פון 11יאר און בין אריין צו א גוטן באקאנטן קריסט. דארט זענען מיר געווען ממש לעבעדיק באגראבן, זיך אויסבאהאלטן אין א גרוב. יעדער קליינער שארך א־דער אביל פון א הונט, האט מיך אויפגערעגט און כ׳האב געמיינט אז דא גייט מען אונדז ארויסנעמען פון גרוב. דארט האבן מיר זיך געשטיקט אן לופט און כמעט אן עסן, אמת די גוים פלעגט אונדז אריינדערלאנגען א ביסל עסן, וואס איז געווען, נישט צום לעבן און אויך נישט צום שטארבן פאר וואס כ׳האב גוט באצאלט, און דאך האבן מיר נישט געוואלט אריינפאלן צו די דייטשן אין די הענט.

איינמאל זאגט מיר די גוטע גויה, אז זי ויל בעסער מען זאל ביי איר צונעמען א האלבן מארג ערד אייידער מ׳זאל מיך מיט די קינדער שיסן ביי איר אין הויף. זי זאגט אז זי ויל מיך אפפירן אין דער פאליציי און דאס איז געווען מיין בעסטע־באקאנטע קריסטין, ממש א פריינדין. כ׳האב נישט געהאט קיין ברירה און איך בין מיט די קינדער צוריקגעגאנגען אין לאגער.

מיט עטלעכע טעג שפעטער איז טאקע פארגעקומען די אקציע און נאר על פי נס זענען מיינע ביידע קינדער געבליבן לעבן און כ׳האב געמיינט, אפשר פארט וועט מיר געלונגען זיי אויסצובאהאלטן.

בעלזשיצע־יודענריין

די עטלעכע חדשים ווינטער האט מען איבערגעלעבט אין איין שרעק, אז אט־אט קומט מען ווידער מיט אן אקציע און די שרעק איז נישט געווען קיין אומזיסטע; דעם 8 מאי 1943, פרייטיק ארום 12 באנאכט, האבן דייטשן און אוקראינער ארומגערינגלט דעם לא־גער און ווידער ווי אין יענער גרויסער אקציע, מיט דער גרעסטער חיהשער רציחה זיך אריינגעריסן אין די הייזער, ארויסגעשלעפט אלט, יונג און קינדער. אריינגעיאגט די מענער אין שול אריין און

זיי פארשלאסן. שפעטער האבן זיי אויסגעקליבן 20 געזונטע יונגע מענער, געגעבן זיי לאפעטעס אין די הענט און זיי געצוונגען גראבן גריבער אויפן אלטן בית עולם וואס האט זיך געגרעניצט מיט דער שול. דאקעגן די פרויען מיט די קינדער האבן זיי ארויפגעטריבן אויפן שול־פלאץ. אין יענעם טאג אין 8־טן מאי 1943 אין חודש אייר פון יאר תש״ג האבן די דייטשן פארענדיקט מיטן בעלזשיצער לאגער און געמאכט דאס שטעטל יודענריין.

פון די זיך אנגעקליבענע 12 הונדערט יידן, אינעם לאגער, האבן זיי אויסגעקליבן 100 פרויען. און 370 מענער, וואס זיי האבן אוועק־געפירט אינעם קאנצענטראציע לאגער בודזין, 25 קילאמעטער פון בעלזשיצע. אלע אנדערע האט מען באפוילן זיך אויסטוען. איך וואס בין אויך געווען שוין צווישן די אויסגעטוענע, האט מען מיך ארויס־גענומען פון דער רייע און זיך געהייסן אנטוען, ווייל פריער האט דער אבערשטורעם פירער אויסגעקליבן נאר 82 פרויען, האט ער צוגענומען נאך 18 און איך בין אריינגעפאלן צווישן זיי. די אלע אי־בעריקע ביי אן 800 האבן זיי אויסגעשאסן אין די גריבער, דאקעגן די קינדער האבן זיי געהרגעט מיט פארשידענע מיתות משונות און נישט געשאסן, ווי צו מיין מויל אז איך קען עס נאך היינט דער־ציילן... דעמלט האב איך פארלוירן מיינע קינדער.

אין לאגער בודזין

אין בודזין זענען מיר געווען אריבער א יאר. אויך מיין מאן מיט זיינע 4 ברידער זענען געווען אין בודזין. איינמאל האט זיך גע־מאכט, אז איין ברודער איז אנטלאפן, האבן די דייטשן ארויסגע־פירט מיין מאן מיט די אנדערע דריי ברידער און זיי דערשאסן פאר די אויגן פון גאנצן לאגער פון 3000 מאן, וואס מ׳האט געצוונגען זיי זאלן צוזען ווי מען שיסט זיי. דער אבערשטורעם פירער טושער האט נאך געמאלדן, אז דאס האבן מיר גליק, וואס די ברידער זע־נען דא, ווען נישט, וואלט ער אויסגעשאסן עטלעכע צענדליק יידן.

דער לאגער איז געווען אונטער עלעקטרעזירטע דראטן. אין יע־נער צייט ווען זיי האבן ליקווידירט די יידן אין די לאגערן מיידא־נעק און פאניאטאוו, האבן זיי אויך געוואלט ליקווידירן די יידן אין בודזין, אבער פיל דייטשן האבן זיך אויבאהאלטן פון צו גיין אויפן פראנט, האבן זיי געזאגט, אז די דריי טויזנט יידן דארפן זיי האבן

צו דער ארבעט און אזוי האבן זיי מאנקערירט און דורך דעם איז נאך אפגעשלעפט געווארן אונדזער טויט אורטייל.

אין מיידאנעק

אין יענער צייט האט זיך די רוסישע ארמיי געוקט פארווערטס אין די אקאפירטע געביטן, האבן זיי אונדז אריבערגעפירט קיין מיידאנעק. דארט זענען מיר געווען זעקס וואכן. אומעטום האבן זיך גענזען שילדן ; ,,סטראפא שמיערצי". מיר זענען דארט געווען 500 מענשען פון פארשידענע נאציעס אבער מערסטנס יידן.

אין אוישוויץ

א גענויסן שבת האט מען אונדז אויסגעשטעלט, געגעבן יעדן צו איין בריוט מיט א קאץ און געהייסן אונדז מארשירן. מיר האבן זיך אזוי געשלעפט 8 טעג אן עסן און טרינקען. זיי האבן אונדז געפירט מיט אונטערוועגן, ווייל די הויפט וועגן זענען געווען פארנומען מען דורך דער רויטער ארמיי. אויף אונדז 500 זענען געווען אריבער טויזנט דייטשן. פיל פון אונדז זענען אויסגעשטארבן אויפן וועג. ענדלעך זענען מיר אנגעקומען אין אוישוויץ, א פרישער גיהנום. כדאי צו דערמאנען, אז דעם גאנצן וועג האבן די רוסישע עראפלאנען אונדז באמבארדירט, די עסעס האבן זיך אויסגעלייגט, זיך באהאלטן און אונדז האבן זיי באפוילן צו שטיין אויף די ערטער. אין אוישוויץ האט מען געקאנט דערשטיקט ווערן פונעם געשטאנק פון די פארברענטע קערפערס, וואס האט זיך געטראגן איבערן גאנצן לאגער. יידן האבן געהאקט האלץ און אליין פארברענט. דארט איז געגאנגען א טרויעריק ווערטל : ,,אז ווער ס'קומט דא אריין דורכן טויער, גייט ארויס דורכן קוימען"... כ'דערמאן מיך אן עפיזאד וואס כ'קען קיינמאל נישט פארגעסן : מ'האט געברענגט לאדזער יידן און צווישן זיי קינדער פון 13 ביז 18 יאר, מ'האט זיי אויסגעהונגערט, אריינגעלאזט זיי אין איין בלאק זיי זאלן ווארטן אויף זייער ריי צו גיין אין אויוון אריין... און ווען מיר זענען געשטאנען אויף אפעל, האבן די מיידלעך ארויסגעשטעקט זייערע בייניערדיקע הענטלעך, ממש געווען א גרויל צו קוקן, **געבעטן א פיצעלע בריוט און געזאגט : ,,מ'ווערט אונדז באלד פארברענען, אבער דער טויט פון הונגער איז נאך ערגער"...** איז ווי פארהארטעווערט איך בין דעמלט געווען, האבן מיי-

נע אויגן פון זיך אליין געגאסן מיט טרערן ווי פון א קוואל... די קאפא־פרוי ווען זי האט דאס באמערקט, איז זי אריין צו זיי מיט א שפיצרוט און זיי געשלאגן מכות רצח, נאך איצט הער איך זייערע געוואלדעס און יאמערייען.

דארט האט א דאקטער געצאפט בלוט פון די נאך בעסער אויס־זעהענדיקע און נאך פארשידענע עקספרימענטן און צרות אויסגע־פירט איבער די יידן. דארט האבן מיר געארבעט קאטארזשנע ארבעט. איבערגעשלעפט גרויסע שווערע שטיינער פון איין ארט אויפן אנדע־רן און נאך אנדערע ארבעטן אינגאנצן אומנוצלעכע. אין די פיער חדשים האבן מיר זיך גוט אנגעליטען און אנגעזען מיט זייטיקע אוגן אנ־דערס צרות. אין דער זעלבער צייט איז אויך פארגעקומען אן אויפ־שטאנד אין אוישוויץ, מיר האבן אים גוט אפגעפילט דורך דער נאך שטארקערער באוואכונג און שטרענגער דיסציפלין פון דער עסעס.

נאך אן עפיזאד דערמאנט זיך מיר: ווען מ'האט אונדז איינמאל געשטעלט אויף אן אפעל. האבן מיר דערהערט געשרייען פון א מיי־דל: „,וואס לאזט איר מיך דא צום פארברענען און איר גייט צום לעבן״. דאס האט מיט א יאמערליכן קול געשריען א מיידל פון א יאר צוועלף דרייצן, זי האט ארויסגעשריען פון א שטאק ווו מ'האט אפגעקליבן פרישע קינדער צום פארגאזן...

בערגענבעלזען

פאר ניי יאר האט מען אונדז ווידער געפירט אויף א ניי פלאץ, איצט בערגענבעלזען. דא זענען מיר געווען זעקס וואכן. אין דער צייט האט מען געברענגט פרישע יידן פון טשעכיע און עסטרייך, זיי זע־נען מאסנוייז אויסגעשטארבן. איינמאל האבן זיי אונדז באשטראפט מיט צוויי טעג געצליכן הונגער. אינדערזעלבער צייט האט די רוסי־שע ארמיי כסדר מארשירט און פארנומען פרישע שטעט און דער־פער. זיי האבן דעריבער אונדז נישט געגעבן קיין מנוחה און אונדז ווייטער געטריבן; איצט אין ארבעטס לאגער ראגאן. דא האבן זיי אונדז לאנג נישט געקאנט האלטן, טאקע צוליבן דערנענטערן זיך פון די רוסן, האבן זיי אונדז ווייטער געטרייבן און מיר זענען אנגע־קומען אין טערעזענעשטאט.

טערעזענשטאט

טערעזענשטאט איז געווען א „יודענשטאט" שוין באלד פון דער מלחמה, אהער האבן זיי געבראכט דייטשע, אונגארישע און טשעכישע יידן, דאס האט געזאלט זיין א מוסטער־לאגער צו ווייזן דער וועלט, אז די יידן געשעט קיין שלעכטס. דא זענען געווען אלטע און אפילו פרויען מיט קינדער פון מאל צו מאל פלעגן זיי אריסנעמען עטלעכע טויזנט, זאגן זיי אז זיי שיקן זיי אויף ארבעט. די אלע יידן האבן גארנישט געוווסט פון די גאזקאמערן און נישט געוואלט אונדז גלויבן, „יא, דאס קאן דאך גארניכט זיין זא עטוואס". „די דויטשן זינד דאך איין קולטורעלעס פאלק, יא, וואס דענקען זי דען". פלעגן זיי זאגן און אונדז נישט גלויבן. טייל פון זיי זענען שוין דארט געזעסן גאנצע 3 יאר. אויסגעשטארבן אין די טויזנטער.

דעם 8־טן מאי איז טערעזנשטאט באפרייט געוואָרן דורך די רוסען. דער רויטער קרייץ האט געמאלדן אז ער האט געפונען א באפעל פון די דייטשן, אז דעם 10 מאי האבן זיי געדארפן ליקווידירן אלע יידן אין טרעזענשטאט, אבער זיי האבן שוין נישט באוויזן. און אזוי בין איך לעבען געבליבען.

פראדל וואסערמאן שערמאן

דאס אנטלויפן

אזויווי די מלחמה האט זיך אנגעהויבן און מען האט אנגעהויבן באמבארדירן, זענען מיר אלע, איך מיט מיין משפחה, מיין שוועסטער, מיינע שוועסטערס און ברידערס קינדער אוועק קיין זאפאדנע אוקראאינע, דאס הייסט, קרעמנע לעבן קאוועל. מיר זענען געווען 5 משפחות, אין מיין משפחה זענען געווען 7 מענטשן: איך און מיין מאן בערטשע מיט 5 קינדער. אנשטאט איין נאכט, זענען מיר געפארן א וואך. אזויווי מיר זענען זיך אויף צו פארן, לויפן אן עראפלאנען און הייבן אן באמבארדירן. מיר זענען אריין אין וואלד, די וועגן מיט דעם וואס מיר האבן מיטגענומען, האבן מיר איבערגעלאזט אונטער דעם הימל, די באמבעס זענען געפאלן און מיר האבן זיך פארלוירן רונקדיק זיך ווייט אין וואלד. איך מיט קליינע קינדער זענען געבליבן אליין, איך האב זיך ארויפגילייגט אויף די קינדער צו באשיצן זיי פון די באמבעס וואס זענען געפאלן ווי א האגל. וועז עס איז שטיל געווארן האבן מיר זיך אנגעהויבן זוכן און מיט גרויס שווערריקייטן געטראפן. מיר זענען אויפן שאסיי און דארט האבן מיר געטראפן פויליש מיליטער. מיר זענען געווען פארחלשט, זיי האבן אויפגעזוכט א ברונע מיט וואסער און האבן אונז געראטעוועט. מיר האבן זיך אפגערוט און פארן ווייטער, וועז מיר זענען צוגעקומען צו דער בריק איז געפלויגן א עראפלאן און ווייטער באמבארדירט. ביי דער בריק איז געווען פויליש מיליטער, נאכן רעווידירן אונדזערע פעסער האבן זיי אונז אפגעלאזט און מיר זענען שנעל אדורך די בריק. באלד איז די בריק צעפאלן און עס האט אנגעהויבן ברענען און מיר זענען שנעל אריין אין טאמאשיווקער וועלד. אין לאדאווע האט שטארק געברעט, מיר האבן הינטער זיך געזען דאס פייער און אסך יידן זענען פארברענט און געהארגעט געווארן. פארנדיק ווייטער האבן מיר ווידער אנגעטראפן פוילישמיליטער און מיר האבן נישט געקענט פארן זענען מיר געבליבן

נעכטיקן אין וואלד. וועו עס איז טאג געווארן האבן מיר אין דארף געדונגען גויים זיי זאלן אונדז ארויספירן פון די זאמדן, דאס איז געווען אין דארף שאצק. דארט זענען מיר געגאנגען צופוס און אונטער געשטופט דעם וואגן, ווייל די פערד האבן שוין נישט גע־האט קיין כוח צו גיין. מיר זענען געגאנגען אין די זאמדן ביז צו די קני און אזוי ארום זענען מיר ערב ראש השנה אנגעקומען קיין קרעמנע צו מיינע ברידער און שוועסטער. די ברידער האבן געהיי־סן: שמשון, שאיע און הערשל שערמאן און די שוועסטער פייגע שערמאן — רייזי. דארט זענען מיר געבליבן ביז איבער די יומטו־בים, מיין מאן בערטשע איז צוריקגעפארן אהיים, אבנעמען חובות ביי מענטשן, און איך מיט די קינדער זענען אליין געבליבן. פאר־שטייט זיך אז עס איז מיר געווען שלעכט, איך האב נישט געהאט פון וואנען צו לעבן, און איבערקלערנדיק פון אים האב איך נאר געווייניט, איז מיין עלטער זיהן יאסל אדורך דעם בוג פון דאמא־טשעווע קיין סלאוואטיטש, האבן אים די רוסן ארעסטירט, ער איז געזעסן 2 וואכן. וועו ער איז אהיים קיין פארטשעוו האט ער דארט געטראפן דעם מאנס עלטערן און א שוועסטער מיט 4 קינ־דער, אין ווישניץ איז שוין קיין יידן נישט געווען. אזוי האבן זיי געלעבט אין פארטשעוו די פאר יאר אבער מיט פיל צרות. זיין שוועסטער האבן די דייטשן אוועקגענומען מיט די 4 קינדער. אביסל שפעטער האט מען מיין זון געכאפט און אוועק געשיקט אין טאר־טאק פאלאנקע. ער האט דארט געארבעט ביז ער האט געהערט אז מען האט שוין אוועקגענומען אלע פון שטוב: זיין פרוי שוואנ־גערדיק 5 מאנאטן און די באבען. דער זיידע איז געשטארבן פון שרעק, פירנדיק זיי צו דער באן סטאציע האבן זיי די שוויגער גע־שאסן ווייל זי האט ניט געקענט גיין גיך. דאן איז ער אריס פון טארטאק און אריין אין די פארטשעווען וועלדער און ער האט זיך געשאפט געווער מיט נאך פארטשעווער פארטיזאנער. ער פלעגט גיין צו גויים נאך שפייז, געווער, און ער האט געקריגן. אין א נאכט פון סדר פסח האט מען אים דערשאסן צווישן 70 מאן, מענדעלע דעם רב'ס האט מען אויך דארט דערשאסן.

איך מיט די 4 קינדער זענען געווען אין רוסלאנד. זייענדיק אין זאפאדנע האט מען אונדז געצוונגען נעמען רוסישע פעסער און בלייבן זייערע בירגער, מיר האבן ניט געהאט קיין ברירה, זיי האבן

אונדז צוגעזאגט אז זיי שיקן אונדז אהיים. איינמאל, פרייטיג צו נאכטס, זענען געקומען די רוסן אין אונדז געפירט צו דער באנ־סטאציע, מען האט אונדז אריינגעזעצט אין וואגאנען פון חזירים, דאס איז געווען א שבת ווען מען האט געבענטשט ראש חודש תמוז. זיי האבן אונדז געהאלטן פארשפארט מען האט צו אונדז קיינעם ניט צוגעלאזט און מען האט אונדז אזוי אוועקגעפירט קיין סיביר. דארט האט מען אונדז באזעצט אין בארַאקן פון קלעצלעך, עסן האבן מיר באקומען, ארבעטן האט מען געדארפט. אלע זינטיג איז מען אונדז געקומען זאגן אז מיר זאלן פארגעסן פון דער היים, דא דארפט איר בויען **מאסקווע די צווייטע.** אזוי האבן מיר אפ־גענצטערט א צייט ביז איינמאל א טאג איז אראפגעקומען א נאטשאלניק און האט אנגעהויבן פארשרייבן, איך בין אויך ג־ווען אין דער ליסטע. אסאך האבן געזאגט אז מען שיקט אונדז צו די ווייסע בערן, אבער צום גליק האט מען אונדז אוועקגעשיקט קיין **אסבעסט שוועירגלאווסקי אבלאסט** און ניט לאנג זייענדיק האט מען אונדז ארויסגענומען פון דארט. אזוי ווי איך בין געווען אן א מאן מיט קליינע קינדער האט מען אונדז געשיקט אלע מאל אויף אנדער ארט, אין אלע ביטערע ערטער האט מען מיך ג־שיקט. הונגער האב איך מיט מיינע קינדער געליטן מער ווי אלע. איינמאל הערט מען אז שיקארסקי האט אונדז באפרייט און מיר קענען שוין פארן. מענטשן וואס האבן געהאט געלד זענען זיך צע־פארן, איך האב נישט פארמאגט קיין איין רובל בין איך מיט די קינדער אריין אין וואלד און מיר האבן געקליבן יאגדעס און פאר־קויפט און אנגעקליבן געלד אויף הוצאות. זענען מיר געפארן אין שטאט אופא, דארט האט מען געדארפט איבערשטייגן אויף א צוויי־טער באן. אין בין געבליבן אן געלד, בין איך געבליבן ליגן מיט דעם ביסל שמאטעס אויף דער גאס. איך האב אנגעהויבן פרעגן ווו איך קען קריגן א דירה ביז איך בין געגאנגען אין אביורא, דארט איז געווען א זאוואד פון האלץ שניידן. איך האב מיך געבעטן ער־בעט פאר די קינדער. מיט הילף פון ייִדישע פקידים האבן מיינע קינדער באקומען ארבעט מיט א דירה. איז מיר ווייטער שלעכט: נאקעט און בארוועס, איך ווויין צווישן טאטארן און רוסען, איך בין געווען זייער עלנד, קיין יידן זענען דארט ניט געווען. האב איך אנגעהויבן שרייבן צו מיין ברודער שמשון'ס פרוי קיין אוזבעקיסטאן זי זאל מיך אריסנעמען צו זיך, זי האט מיך אריסגענומען. אין

א קורצע צייט ארום איז אנגעקומען א בריוו פון פארטשעוו, אז מיין מאן און מיין זון און אלע בריידער און שוועסטער זענען נישטא. איך האב זיך געפרעגט ביי אסך פארטשעווער האט מיר אייניער אנגעשריבן דעם פינצטערן בריוו. „דיין מאן האט מען געשיקט קיין טרעבלינקע אין אויוון אריין". איך האב זייער פיל איבערגעלעבט, אויך פארלוירן די שוועסטער און בריידער. פון 6 שוועסטער און בריידער בין איך געבליבן אליין. איך האב נאך פיל צו שרייבן נאר מיין געזונד־צושטאנד דערלויבט מיר ניט.

קבוצת חבר החלוץ בפרצ'ב

הרצח בפרצ'ב — פברואר 1946

מאת שליחו המיוחד של „הארץ" בפולין ש. סאמט

„טוב עשה שגילה את הקלפים, זה אמנם מכוער מאד, מדאיג מאד, אבל לא היתה ברירה. אמת אחת טובה מאלף שקרים" — דברים אלה אמר לי פקיד ממשלתי גבוה בווארשה, וכוונתו היתה לשיחה, שהיתה למיניסטר הבטחון של ממשלת פולין ראדקיביץ' עם באי כח העתונות על המצב הפרוע בשטח הבטחון הצבורי והאישי במדינה בגלל מעשי שוד ורצח וחבלה, המבוצעים לעתים קרובות מאד בפולין בידי כנופיות.

ואכן הפרטים מחרידים, ביחוד בנוגע לחלקם של גורמי חוץ, משמע: מן הריאקציה הפולנית, שעדיין אינה מכירה בממשלת פולין ומדריכים צבאיים ממחנה מסוים מדריכים אותם „לקראת המאבק הגדול ובמהרה בימינו", כפי שהם מנסים לנחם את עצמם ואת המיואשים מטעמים שונים.

דברים כדרבנות, משפטים חצובים, גילויים מרעישים — כל 3 ההגדרות הולמות שיחה זו שלא אחזור עליה לא בתכנה ולא במהותה, אך איני יכול שלא לספר כאן על מעשה שהיה ולמרות מה שקרה בימים האחרונים לא זכה משום מה להזכר לא בשיחתו של המיניסטר ולא בצורה הדרושה בעתונות הפולנית.

חברי הממשלה הנוכחית בפולין הם מחוץ לכל חשד של אנטישמיות, אך המעשה, שאותו אספר כאן, הוא רציני בעיני. על כל פנים לא פחות מרצינות המעשים, שעליהם סיפר מר ראדקביץ' בשיחתו.

במקום המאורע.

צלצלו אלי למלון והודיעו לי, ששלושה יהודים נרצחו בעיירה פארצ'ב וכמעט כל 200 היהודים היושבים שם כבר ברחו בעירום וחוסר כל. „וזה קרה אמש, לא אוכל לומר יותר מזה. אורה לך רק את הדרך לשם: פארצ'ב היא במחוז לובלין, היוצא ברכבת מווארשה לשם צריך לעבור את שדלאץ ואת לוקוב, ושם לעבור לרכבת הבאה

ישר לפארצ'ב. מוטב לבוא לעיירה זו ברכבת הבוקר, היינו בשעה 6 בבוקר, כי ,,אשרי אדם שומר נפשו תמיד".

פארצ'ב. העיירה עדיין עטופה בצעיף דמדומי הבוקר. אנשים הולכים כנראה לעבודה. השלג נמס ונהפך בכביש לבוץ. פעמוני הכנסיה הקאתולית קוראים לתפילה, ולפרצוף יהודי אין זכר. רק קצת בתים זעירים־ננסיים עם שערי כניסה רעועים וחלונות עקומים מזכירים, שכאן היו פעם יהודים.

ואצלי רשום: לפני המלחמה היו בפארצ'ב כ־20.000 נפש ומהם כ־6000 יהודים. כיום יש בסך הכל כ־5000—6000 נפש. ומהם יהודים...

עד ה־5 בפברואר שנת 1946 (היא כבר ,,שנת החופש" בפולין העצמאית) היו כאן ,,עוד" כ־200 יהודים, אך בינתיים ,,קרה דבר מה", ויש לשער שעד שמכתבי יתפרסם ב,,הארץ", לא יהיה אף יהודי אחד בפארצ'ב, וגם לא בעיירות קטנות אחרות, ושוב ירבה מספר היהודים בערי פולין הגדולות.

אני לובש עוז ופונה לעובר דרך: הידוע לך, אדוני, אם יש כאן ועד יהודי?

— ולי למה לדעת? אני יודע כתבות יותר טובות — השיב בלגלוג והלך לדרכו.

יגעתי — ומצאתי. מישהו נתן לי את כתבתו של חבר הועד היהודי המקומי לשעבר, מר יוסף שטרן. הלכתי אליו. אני דופק על הדלת... אין קול ואין עונה. התכוננתי להסתלק אך שכנה נוצריה גילתה לי סוד, שהם מסתתרים בפנים, בפחדם לפתוח ,,שמא בא שוב איזה שד". ,,שמע ישראל", יהודי אני מארץ ישראל — קראתי בהתרגשות. נפתחה הדלת ואדם כבן 40, בעל פנים צמוקים וחיורים מאד, קבלני ב,,שלום עליכם" והוסיף: סגור מיד את הדלת! מפינה נידחת הציצה גם אשתו רבקה (לבית בירנבוים) שנשאה על כפיה תינוק כבן שנה.

והמשכיל בעת ההיא ידום.

הסתכל בי האיש ואמר: לכם שם אין אף קורטוב של מושג כמה מאושרים אתם.

ולכם כאן מה קרה?

— מוטב לשתוק, כי כל עוד אין תקוה שהדבורים והסיפורים יביאו

תועלת, לשם מה הפטפוט? היש בספורים כדי להציל נפש אחת מאתנו? לעתונאי יש חומר ולנו צער.

ידעתי, שאין אדם נתפס על צערו ונתתי לו לשפוך מרי נפשו. נשם בכבדות, כמעט שנפל על הכסא, אשתו לא פסקה מלבכות, וכשהילד הצטרף לאם ביללה והאוירה נעשתה מחניקה יותר ויותר, נמלטתי על נפשי במצב של דכאון.

פרטי הענין.

סוף סוף נודעו לי פרטי הטרגדיה מיום 5 בפברואר 1946.

מ־6000 יהודי פארצ'ב נשארו לאחר „השחרור רק כ־20 נפש. ברובם הם ניצולי פארצ'ב עצמה, שהסתתרו בימי הכבוש הנאצי, וכשניצלו פנו אל עיירתם, ואל מלאכתם (אותו יוסף שטרן היה עד המלחמה מנהל בית חרושת ללבנים ובזמן האחרון מנהל טחנת קמח).

ועד של שלושה חברים הקימו לעצמם היהודים עם הרב אליעזר (לאזר) מיקלבוים (הוא חתנו של ר' יוסקה קרלנבוים השוחט מפארצ'ב שנרצח בידי הגרמנים), בנימין מנדלקרן ויוסף שטרן. הגאטו היה קיים בפארצ'ב רק שבועות אחדים. הוא חוסל במהרה, והיהודים הוצאו ממנו לטרבלינקה, ושם חוסלו עד האחרון בתאי הגאזים. והשרידים (אלה ה־20) הקימו לעצמם „מרצונם הטוב" גטו משלהם בהסתדרם בכמה בתים סמוכים זה לזה בשני הרחובות: בז'יסקה וקושצ'ילנה, דחוקים וצפופים, נפחדים מפני צל ורשרוש קל מן החוץ. הם נמנעו מלהראות ברחובות הראשיים, „כי למה להרגיז את הבריות", לא העיזו להתרחק מן העיר כחצי קילומטר (אף ביום), ולאחר שעה 5 בערב נסגרו בדירותיהם. הם סבלו בדומיה וקיוו. לחם לאכול ובגד ללבוש היה אמנם בצמצום אבל לא היו רעבים. ואף אם בית הכנסת עמד שומם, התפללו יהודי פארצ'ב בצוותא. העיקר ש„הגויים" נתנו להם מנוחה.

אהבת רעים לא היתה, אפילו חיבה או לפחות רחמנות לא הורגשה, אבל „טוב לפחות" שלא פגעו ביהודים פגיעת מות. מכות היו „אבל לזה התרגלו".

וגם בפארצ'ב היה לפחות אחד מחסידי אומות העולם ושמו אנדז'יי קובאלסקי, פולני נוצרי, שזכר את הזמן, כשעבד לפני המלחמה עם יהודים ובהנהלת יהודי בבית חרושת ללבנים, ורצה לגמול חסד עם היהודים בצר להם. במחבוא הסתיר 6 יהודים ובני משפחתם

במשך 18 חדשים עד שהצבא הרוסי והפולני שחררו גם אותם. קובאל־סקי לא ביקש תמורה כספית, רק זאת בקש: להמשיך לעבוד עם יהודים — ידידיו מאז.

ושנדמה היה, שקובאלסקי יקבל אות כבוד, הרי קבל — — — מכתבי איום מאלמונים, שנגזר עליו עונש מות על הצלת יהודים ממות. תחילה לא נבהל האיש ובטל את ערכם ורצינותם של מכתבי איום אלה (אגב: היהודים הנצולים על ידו רצו לשלוח ל„כתובת מסוימת" דמי כופר לשם הצלת קובאלסקי ממות והיד האלמונית הזאת אינה בזה בדרך כלל לכסף יהודי... אך הדרך אליהם לא נמצאה הפעם). אולם משעברו אנשי הטרור מאיומים שבכתב למעשים, משהתחיל קובאלסקי לשמוע הדי יריות בעד חלונות דירתו, ברח מפארצ'ב בחשכת לילה למחוז אחר בפולין, למקום שלא יכירוהו.

ביום 5 בפברואר.

ביום זה בשעות 5—6 לפנות ערב (כששקעה החמה על פני השלג והכפור) התפרצה לעיירה כנופיה בת 200, כולם לבושים מדי צבא עם נשק אוטומאטי ופקודה צבאית (כמובן מזוייפת), לפיה הוטל עליהם לערוך חפושים אחרי חשודים. הכל הראו את תעודות הזהות שלהם, ולבסוף נעצרו כעשרה איש, 7 נוצרים ו־3 יהודים, שלא הספיקו לחזור הביתה בעוד מועד!

מפקד הכנופיה קרא לנוצרים, ברר היטב את מוצאם ה„ארי" ושחררם, קרא אחר כך לשלושת היהודים, ברר היטב את מוצאם היהודי, פקד תחילה להכותם „על היותם יהודים" עד זוב דם, ולבסוף להוציאם להורג.

שלושתם נרצחו בו במקום. ובגדיהם וכל אשר עליהם נשדד באופן שבאמצע הרחוב נשארו 3 גופות כמעט ערומות.

ואלה שמות הנרצחים הקדושים:

דוד טאמפי, בן 36. אופה, הניח אחריו אשה ותינוק בן 3 חדשים.

המנוח היה בשעתו כלוא במחנה המות טראוניקי, שבו נרצחו אלפי יהודים, הצליח לברוח משם, ניצל מידי הגרמנים וכעת נרצח בידי לא גרמנים אלא שולחיהם־חבריהם לדעה.

השני: אברהם זיסמן, סבל בן 40, הניח אחריו אשה.

השלישי: **מנדל טורבינאר** בן 22, רווק. טורבינאר שרת בצבא וחזר מרוסיה. שלשתם אנשי פארצ'ב עוד מלפני המלחמה.

בהדרכת אנטישמיים מובהקים מאנשי המקום ערכו חיפוש בכל דירות היהודים, שהספיקו בינתיים להסתתר בבונקארים שהשאירו הגרמנים.

(,,חידשנו ימינו כקדם" — אמר לי בלגלוג שבמרירות נפש אחד מהם, כיום כבר מחוץ לעיר). בכל זאת עוד 5 נתפסו, אלא שבחשכת הלילה ברחו, ירו אחריהם אבל ,,רק" 2 נפצעו פצעים לא רציניים.

ה,,אורחים" שדדו את כל מה שאפשר היה מאת 20 יהודי פארצ'ב, חלק מן המטלטלין לקחו ומה שלא יכלו לקחת אתם — שרפו והשמידו. היה מעשה שהם מצאו בקבוק עם רוטב, שפכו את הרוטב לתוך כסתות שלא יהיה לנשארים אף על מה להניח את הראש — קצת מטלטלין הטעינו במכוניותיהם ועגלותיהם, לגמו קצת יין שרוף, שרו המנוני גבורה ועזבו ברכוש גדול את העיירה. אגב: קצת מן הגזילה נפל בידי העולם התחתון המקומי.

שומרי הבטחון והאזרחים.

שומרי הבטחון — היכן היו? שאלתי בתמהון.

איש שיחי הביט עלי בעיני תמהון: מה כוחה של משטרת פארצ'ב או ערים דומות לה. כמה מספרם? הם אמנם מיהרו לרחוב כדי להגן על הנתקפים, ניסו להתקשר בטלפון עם לובלין, אבל הרוצחים־השודדים ניתקו את קו הטלפון. דרשה המשטרה מהכנופיה הוכחות, שאכן חיילים הם ושפקודתם פקודה של ממש היא — וקבלו בתשובה רק צחוק של לעג. השוטרים סולקו מן המקום והמחבלים עשו את שלהם בלא מורא ופחד.

והאוכלוסיה עצמה? זו אינה נוהגת להתערב במקרים כאלה, ופחות מכל כשההתקפה היא על יהודים. אמנם, האזרחים ברובם המכריע אינם לוקחים חלק ברציחות, אבל הם מעדיפים לעמוד מן הצד, כי סוף סוף חייהם יקרים להם יותר. למה לסכנם למען יהודים? אלא מה — כבודה של פארצ'ב נפגמה...

באותו ליל ה־5 בפברואר התקבצו 17 יהודי פארצ'ב (בהם 2 פצועים בגופם) יחד ללינת לילה משותפת, ולבסוף החליטו שיש לעזוב

את פארצ'ב. הודיעו על כך זה לזה, כדי שלא לעורר תשומת לב מבחוץ ושחלילה לא יאמרו הבריות ש„היהודים מעוררים בהלה".

כי כשפנה אחד מיהודי המקום אל משרד תעודות הזהות המקומי ובקש תעודה לעצמו, כדי שיוכלו בו ביום לעזוב את העיירה, התרעם הפקיד הפולני והעיר: מה החפזון הזה? למה תעוררו בהלה. השארו במקום! הרי הכנופיה כבר אינה ואנו נשמור עליכם. הצביע היהודי כלפי הרקיע ומלמל: אם ד' לא ישמור — שוא שוקד שומר...

במשך שלשה ימים עזבו את העיירה כשני שלישים מיהודי המקום. רק בית הכנסת השומם ובית הקברות ההרוס בחלקו — הם סימנים אחרונים לישוב היהודי שהיה כאן.

זה סופה של עיירה, שהתקיימה במשך דורות, סופה כסופן של עיירות אחרות בפולין, שנתרוקנו מיהודים. האנטישמיים יודעים ש„די" לרצוח רק 3 יהודים כדי שהשאר יברחו בלא מטרה. ערי השדה הפולניות נעשות פולניות בתכלית. הן מטוהרות מיהודים בדם יהודי.

אחדים מן ה־20 הסתדרו בדוחק אצל מכרים בערים גדולות. ראיתי שניים מהם בווארשה, כשהם פונים אל הג'וינט ואל הועד היהודי המרכזי בבקשת עזרה לשבור את הרעב. „קחו אותנו אליכם לארץ־ישראל" התחננו לפני.

פרק יהודי לסיפורו של מיניסטר

לספורו של מיניסטר הבטחון ראדקביץ' על מעשי הרצח, השוד, האונס והביזה שמבצעות כנופיות הטרוריסטים בפולין הוספתי כאן מצדי פרק אחד, **פרק יהודי.**

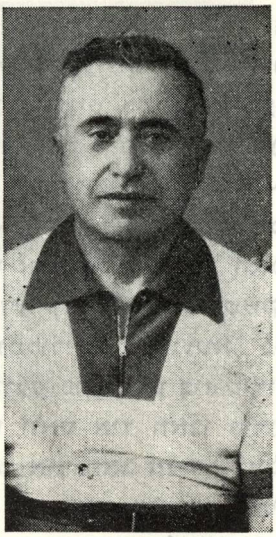
„הם נלחמים עם הממשלה ועם כוחות דמוקרטיים בפולין יותר ובאכזריות לא פחות מזו שביחס ליהודים" — אומרים לי כאן רבים. זה אמנם נכון, נופלים קרבנות לא יהודיים ובהם אנשי שרות הבטחון העומדים על משמר החוק והבטחון במדינה.

אבל עמכם — השיבותי — יש להם חשבונות פוליטיים על כיבוש השלטון, אבל מה הם רוצים עוד משרידים שדודים וחסרי אונים של יהדות פולין? הרי אפילו בחלומם לא יכלו לשער, שיגיעו לתוצאות כה „מזהירות:" רק 60.000 יהודים משלושה וחצי מיליון.

והתשובה היא אחת (אם היא נאמרת או לא נאמרת):

אוי ליהודי, כי יהודי הוא בגולה...

„הארץ", כ"ו אדר ב' תש"ו – 29.3.1946

ברוך ניסקי, רוסלאנד

אבאזוך אין פארציווע אין 1968

טייערער, הארציקער ברודער אלקנה אין מרים!

שוין באלד א מאנאט אז מיר ווייסן אין ווארשע. קנה טייערער, ווארשע איז איצט זייער שיין. ס'איז נישט קיין זכר געבליבן פון אמאליק ווארשע. אויסער די סטארי מיאסטא, איז צוריק אויפגעבויט ווי אמאל דאס איז ווי א מוזעאום, פון די נאלעווקעס, דזיקע, פאווע און אנדערע גאסן שטייט נאר א אנדענק פון געטא. איך האב גארנישט דערקענט דא. נעכטן זענען מיר געקומען פון פארטשעוו און פון לובלין. זייער א שווערן אייגדרוק האט אויף מיר געמאכט דאס באזוכן די ערטער פון אונדזער יוגנט־יארן ס'האט זיך מיר געדאכט אז יעדער שטיין איז מיר באקאנט.

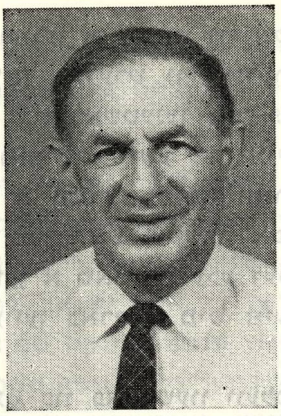
אלץ איז פרעמד, אלץ איז נייי. ווו זענען די אמאליקע וועגן? ווו ביסטו פארטשעוו מיין יוגנט, מיין חלום? אלץ איז פרעמד איך בין דא א פרעמדער... נייע הייזער, שטיל זיי פרעגען נאך וואס? נאך וואס ביסטו געקומען?... פונקט ווי מיט 45 יאר צוריק שיקט די זון אירע שטראלן נאר אן ווארעמקייט. דאס ווינטעלע, הערבסטיק שעפטשעט מיר שטיל: נאך וואס? צו וועמען ביסטו געקומען?...

שוין נישט כעלימער — נישט קאשטשעלנע — ארמיי נאראדאווע איז די גאס געווארן. דער איינאונאייניציקער קאשטשיאל איז גאנץ פון אמאליקן פארטשעוו געבליבן. איך גיי און דערמאן זיך יאסעלע שערער, די יאבלאנקעס, די אפענהיימס דא איז דער וועג וואס פירט צו דעם איינגעהויקערטן הייזל, ווו מיין טאטע האט אמאל געלעבט. באשע די בעקערנס הייזל, דער איינציקער זכר פון פאהשניטענעם שטעטל, ווו קיין איין ייד איז נישט געבליבן.

ס׳איז מיר אזוי שרעקלעך, ס׳איז מיר אזא ווייטיק גיין ווי א פרעמדער אין דיין אייגענעם שטעטל. אנאלטיטשקער פירט מיך ווי א בלינדן אינזיין היימשטאט... דא דער סקוואר מיט רויטע בלומען, אט דאס איז דער אמאליקער מארק געווען. דא דאס קינא — איז דער בית המדרש ווו דער רב האט געווינט, דא די שטאלן פון פאזשארני — איז די רוסישע צערקווע געווען. דארט די באד, און דא ווי די קוילן ליגן — איז ישראל יצחק פישערס שטוב, ווו אלע „קאָניקעס" האבן געווינט. אט בילעצקיס סאד וואס איך האב דערקענט. אן אלטיטשקע דערציילט פון שרעקלעכן אומקום, פון ארומגערינגלעטן גענטא, פון אכזריות׳דיקן פיין פון די אויסגעקוילעטע זשידעס פון גרויס ביז קליין. הלוואי וואלט איך נישט דערלעבט זען דאס וואס איך האבן געזען. אלע אלע אויסגעקוילעט פון גרויס ביז קליין... איך האב זיי דאך אלע געקענט אלע אוממעקומען אלע פארברענט. אוי אוי צו וואס איך האב דערלעבט זען דאס וואס איך האב געזען. ארומרינגלדיקע קינ־דער קוקן מיט נייגעריקייט, קוקן אויף אונדז ווי אויף א ווונדער, זיי האבן קיינמאל נישט געזען קיין יידן. מאמע, פרעגט א מיידעלע, דאס זענען זשידעס? דאכט זיך זיי זענען ווי אלע גוטע מענטשן, פארוואס האט מען זיי דערהארגעט און פארטריבן?...

איך זיץ אין פארק — אמאליקער בית־עולם, די בוימער שטייען אזוי פארטראכט, פאריתומט, איך בין אליין א יתום, איינער געבליבן, אלץ ארום אין טרויער דאכט זיך ווי קדיש זיי זאגן, שעפטשען: נאך וואס? צו וועמען ביסטו געקומען?...

פארטשעווו 30.8.1968

ישראל קארן — תל־אביב

נרות נשמה

לכל יהודי העיר ובמיוחד לכל חולמי ציון אשר לא זכו להגשים את חזונם.

פארטשעוו און אירע יידן

אין פאדלאשע מיט אירע בארימטע פעלדער איז אין לובלינער וואיעוואדסטוו געווען א שטאט פארטשעוו מיט אירע בארימטע יידן וועלכעס אנדענק איך וויל פאראייביקן מיט אפאר קליינע דערציילונגען.

אז יידן האבן געלעבט אין פארטשעוו טרעפן מיר אן שוין ביי באשרייבונגען פון דער פוילישער שלאכטע. זאגער אין 14־טען יארהונדערט טרעפט מען שוין אן יידישע נעמען אין לעבען פון די גוטבאזיצער ארום פארטשעוו וויל אין פארטשעווער געגנט איז געווען א רייכע לאנדווירטשאפט. דאס לעבן פון די יידן שטעטל איז געווען פארבונדן מערסטן מיט מסחר פון לאנדווירטשאפטלעכער פראדוקציע, יידן אין פארטשעוו האבן געהאנדלט מיט תבואה, אייער, הינער, פלייש, האלץ, פלאקס, פיש און מיט וואס נאר מען האט געקענט קויפן און ווידער פארקויפן צו די פויערים פון דער אומגעגנט, ספעציעל יעדן דינסטיג ווען עס איז געווען דער מארק־טאג אין שטאט. עס איז ווערט צו פארקויפו צו די פויערים פוו דער אומגעגנט, ספציעל יעדו דינסטיג פון האנדל און לעבן פון דער אומגעגנט. אויב דער מארק־טאג איז אויסגעפאלן אין א יידישן יום־טוב זענען דעמאלט קיין מארק־טעג נישט פארגעקומען, וויל זיי האבן געוווסט אז די יידן האנדלן נישט אין טאג פון זייער יום־טוב.

פארטשעווער יידן זענען געווען זעהר פרום, דער באווייז דערצו: די פילע חסידים מיט זייערע בתי־מדרשים, שילן, אדער ווי מען האט עס גערופן: חסידים־שטיבלעך, ספעציעל דאס פארטשעווער שטיבל, אדער ווי מען האט עס גערופן די ביאלער חסידים. מיין טייערער פאטער, יעקב בונים, אדער ווי מען האט אים גערופן יענקעל אסטראווער ז״ל, איז געווען איינער פון זיי.

עס קען זיך דאכטן אז פארטשעוו איז געווען א שטאט ווי אלע שטעט אין פוילן, פארטשעוו איז געווען דאך אנדערש ווי אנדערע שטעט. ווי ארעם זי איז געווען, ווייל אלץ איז באשטענען נאר פון קליין־האנדל, האט מען געווווסט אז נישט נאר שטעטישע נאר אויך איינגעוואנדערטע האבן געפונען אין שטאט א ווארעם יידיש הארץ און מען האט זיי געהאלפן מיט וואס נאר מען האט געקענט, אסך מאל מער ווי די מעגלעכקייט. דאס איז געווען א טאג־טעגלעכע דער־שיינונג ווייל די פארטשעווער יידן זענען געווען בארימט מיט זייער הארציקייט.

ספעציעל א פאר ווערטער פאר דער יוגנט פון פארטשעוו וועלכע האבן געטרוימט און געגלויבט און לייַדער נישט דערלעבט צו פאר־ווירקלעכן זייער טרוים צו קומען און לעבן אין זייער אייגן לאנד.

נאכן ערשטן וועלט־קריג אין 1918 ווען אין די פוילישע שטעט האבן זיך אויפגעוועקט יוגענט צו ארבעט צום פארווירקלעכן דעם ציוניזם: אויפבויען און צו באארבעטן דעם וויסטן באדן אין אייגע־נעם לאנד, צו זיין א מענטש און פאלק גלייך ווי אלע, האט דאס די פארטשעווער יוגנט אויך נישט אוסיגעמיטן. זייער ערשטער וועג איז נישט געווען קיין לייכטער צווישן די פרומע יידן וועלכע האבן גע־גלויבט אז נאר משיח וועט זיי צוריקברענגען קיין ארץ ישראל. ווען איך בין ארויסגעקומען אויף דער יוגנט־גאס אין שטאט האב איך שוין אַנגעטראפן א שיינע פארצווייגטע ציוניסטישע ארבעט פון דער יוגנט, ווי די פארטייען רעכטע „פועלי ציון", „התאחדות", „החלוץ", „החלוץ הצעיר", „מזרחי און פועלי מזרחי". אין אויך בית־ר. דער פירער פון התאחדות, החלוץ, החלוץ הצעיר, יוסף קארן האט שפעטער געגרינ־דעט די „גורדוניה". אלענפאלס זייער ארבעט און טעטיקייט פארן לאנד איז געווען זער א גרויסע. זייער זאמלען פארן קרן קימת לישראל, קרן היסוד, קרן החלוץ, איז געווען זער א רירעווודיקע. דאס פארן פון די חלוצים אויף הכשרה אז זיי זאלן קענען עולה זיין קיין ארץ ישראל איז געווען אין א גרויסער מאס. א דאנק דעם, לעבן היינט אין ישראל אסאך פון די חלוצים, וועלכע האבן פארווירקלעכט זייער טרוים און געהאלפן צום פארווירקלעכן דאס אנטשטיין פון דער איי־גענער מדינה „ישראל". די יוגנט אין שטאט האט אויסגעהאלטן א העברעאישן לערער מערסטן א דאנק יוסף קארן. די ביבליאטעק וואס די ציוניסטישע יוגנט האט געהאט, איז ווערט צו באצייכענען. די ביבליאטעק איז געווען אין 3 שפראכן: יידיש, העברעאיש און פוי־

ליש. די ארבעט אין דער ביבליאטעק איז געווארן געטון פרייוויליק, אין מיין צייט איז געווען דער ביבליאטעקער ירמיהו אברהם יצחקס זון.

דאס לעבן פון דער יוגנט איז געווען די גאנצע צייט א טעטיקע, די דיסקוסיעס און די קעסטל־אוונטן זענען געווען א טאג־טעגלעכע דערשיינונג, וויל די יוגנט האט געלעבט די וועלט־פראבלעמען ספע־ציעל די ארץ ישראל פראבלעמען. א דאנק ציוניסטישע פירער ווי משה סוכעוואלסקי, שמואל פערלמאן, שמואל גאלדשטיין, ד״ר יעקב בערלינער־בלאו, יוסף קארן און פיל אנדערע זענען די פארטשעוואר יידן געווען פארטרעטן אין פארטשעוואר שטאט־ראט און האבן געהאט דארט א וואורט. אויך זייער אנטייל אין דעם לעבן פון די יידן אין שטאט, איז געווען א גרויסער, ווי אין דער ,,גמינע״ און אויך אין דער גמילת חסד־קאסע. עס איז וועדט צו דערמאנען אז ארום פארטשעוו זענען געווען פיל גוט־באזיצער, ווי מען האט זיי גערופן ,,פריצים״, זיי זענען געווען די פירער פון די ,,ענדעקעס״, די גרעס־טע אנטיסעמיטן אין פוילן, דאך איז ביי אונדז אין שטאט געווען שטענדיק רוהיג, אדאנק דעם וואס זיי האבן געווסט אז די יוגנט

אבלימל טאג פאר קרן קיימת אין פארטשעוו

וועט שטעלן א גרויסן וויידערשטאנד ווי עס האט געטראפן אין איינ־
צעלנע פאלן. שטענדיק האבן די ענדעקעס באקומען זייערס.

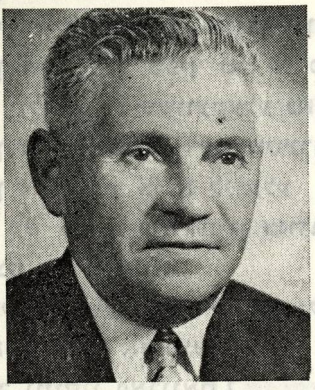
עס איז אויך ווערט צו דערמאנען אז ווען דער החלוץ האט גע־
גרינדעט א הכשרה־פונקט אין פארטשעווו, האט יעקב קארן זיי גע־
געבן פיל ארבעט און הילף מער ווי ער האט געברויכט. לעבן דעם
גרויסן סוחר יעקב קארן האבן געלעבט און געהאנדלט אסך מענטשן
פון שטאט און דער אומגעגנט.

איך שרייב ספעציעל אין יידיש ווייל איך וויל, אז אויך די פארטשע־
ווער וועלכע לעבן אין אנדערע לענדער אויסער ישראל, זאלן קענען
לעזן. זאלן די פאר ווערטער זיין א אייביקע מצבה פאר די פארטשע־
ווער יידן און מיינע טייערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און פאמיליע.
זאלן אלע יידן אין דער וועלט קיינמאל נישט פארגעסן דאס נאצי־
שע פארברעכן געגן די זעקס מיליאן יידן, צווישן זיי די פארטשעווער.

חיה איש

בונם איש ז"ל

דער חלום פון מיין שטעטעלע

(געווידמעט דעם אנדענק פון מיין מאן בונעם איש) ז"ל

איך בין פון שלאף דערוואכט
טרויימענדיק א גאנצע נאכט
אז איך בין אין מיין שטעטעלע געווען
און מיין נאנטע און טייערסטע געזען.
זיי האבן מיר איבערגעגעבן
פון זייערן גאנץ פארגאנגענעם לעבן.
עס זענען פארביי א סאך גוטע און שלעכטע יארן
פון זינט איך בין פון זיי אוועקגעפארן.
אט זע איך מיין טאטע מאמעס הויז
מיט א גרויסער ווראנדע;
אויף דער ווראנדע פלעג איך מיט די קינדערלעך זיך שפילן
צו שטיפן טאנצן און זינגען
און די קינדערישע קעלעכלעך האבן
ווי גלעקעלעך געקלונגען.

און אט זיצט זיך געצל דער שוסטער
אויף זיין בענקעלע אויבן אן
און אויף דער שפיץ נאז א פאר ברילן אנגעטאן.
ער קלאפט א טשוועקעלע נאך א טשוועקעלע
און פארקנייטשט דעם שטערן
און זינגט זיך צו א לידעלע
אז עס איז א פארגעניגן צוהערן.
יעצט איז פרייטאג,
דאס שטעטעלע ווערט מיט ליבע
וואראמקייט ארומגענומען.
איר ווייסט פארוואס?
ווייל דער ליבער שבת דארף באלד אנקומען
די ווייבער נעמען זיך רעשן
באקן קאכן און וואשן
און די מענער, יאגן זיך וואס שנעלער
זייערע קרעמלעך צו שליסן
ווייל זיי ווילן פון דעם ליבן שבת
וואס פריער גענישן.
די גאסן הויבן זיך אן אנצופילן
טאטעס מיט קינדערלעך,
זיידעס מיט אייניקלעך
מיט אויסגעפוצטע שטיוול
אין שבת'דיקע קאפאטעס
גייען דאוונען אין שול אריין
יידן גליקלעך און צופרידן
ארעם און רייך זענען אלע גלייך.
און אזוי וואלטן זיך אונדזערע משפחות
אויסגעלעבט זייערע יארן
ווען נישט די נאצעס די שלאנגען
וואס האבן זיי גערוידעפט און געפאנגען
און געווארפן אין די קאלך־אויוונט
געברענט און געבראטן און זעקס מיליון יידן אויסגעראטן.
גאט פון רחמנות דערבארעם זיך
שטעל אפ דיין צארן
זע וואס פון דיין פאלק ישראל איז געווארן

הונגער און נויט האבן זיי געליטן
און דיר אויף קיין אנדער גאט נישט פארביטן.
מיין הארץ איז צעווייטיקט
איך וואלט אויף מיר די קליידער צעריסן
און די הענט צעביסן:
פאר וואס? פארוואס איז געקומען
קליינע קינדער אין די ברענענדיקע אויוונס
ווי קארטאפל צו בראטן,
און אזוי פיל אומשולדיקע פייגאלעך אויסצוראטן.
די וועלט האט געהערט און געזען
און צוגעלאזט צו אזא סאדיסטישע שחיטה
אויסצופירן, און אויף דעם נישט צו רעאגירן.
מענטשן זאגט מיר וועמען זאל איך פרעגן
און ווער וועט מיר אן ענטפער געבן?

אלקנה ניסקה
חיפה

דריי עפיזאדן פון מיין שטעטל פארטשעוו

נאך אין מיינע קינדער־יארן געדענק איך, אין אונדזער גאס האט געווינט א בעל עגלה וואס פונעם פערד און וואגן האט ער געצויגן זיין גאנצע „חיונה". דעם פערדל האט מען נעפילנעוועט ווי א אויג אין קאפ. אמאל אין א שבת נאכמיטאג, נאכן שלאף, איז ער געגאנגען „אנפוי־ען", ד. ה. געבן דעם פערד טרינקן וואסער. דעם עמער ארויפגעלייגט אויפן פערד און אויך זיין ווייב און קינדערלעך זענען אלע געגאנגען צום ברונעם נאך דעם טרינק האט זיך דאס פערד אויסגעצויגן און ניט געקענט אויפשטעלן, די שרעק פון דער משפחה איז געווען גרויס, עס זענען צוגעקומען „קאנעכעס" וואס האנדלען מיט פערד, מען האט געטון אלעס, אבער דאס פערד איז גיפגרט. די גאנצע משפחה האט געווינט, וויל דאס איז געווען זייער גאנץ לעבן. געדענק איך ווי עס זענען צוגעגאנגען 2—3 יידן צו אים פון די „קאנאכעס" און האבן אנגעשריגן אויף אים: „וואס פאר א ווינען? שבת ווינט מען ניט! דינטיג איז א מארק־טאג וועט מען דיר אריינשטעלן א פערד". און דינסטיג האט מען אין שטאל אריינגעפירט א פערד. דאס בילד שטייט מיר פאר מיינע אויגן.

איך דערמאן זיך וואסערע טייערע יידן מיר האבן געהאט אין פאר־טשעוו מיט זייער גוט הארץ און נשמה.

דער צווייטער עפיזאד, פאר מיין פארן קיין ישראל: דאס איז געווען אין 1925 איז אראפ געקומען א שליח זאמלען געלד פאר ארץ ישראל. צו דעם צוועק האט מען ארויסגעשיקט פארלעך. איך האב זיך גענומען מיינע אונטערגאסן און געגאנגען מיט יענטה סו־

כוולסקי, איך האב געקענט דארט יעדן. אין איין שטוב האב איך געווסט אז דארט זענען זיי זייער ארים, האב איך אויסגעמיטן די שטוב. איך גיי אפ עטלעכע טריט הער איך א געשריי מען רופט מיך ביים נאמען און עס קומט צו איינער און זאגט „איך בין חלי־לה ניט קיין ייד? איך וויל זיך באטייליקן פאר ארץ ישראל". מיר זענען אריין געגאנגען, ער האט צוגערופן זיין ווייב און מען האט אונדז געגעבן א גרויסע סומע. לויט זיינע מעגלעכקייטן איז דאס געווען מער ווי א וואך צום לעבן. מיר האבן דאס געמוזט נעמען און מיט טרערן אין די אויגן האט ער געזאגט: „איך גיי אין דארף אריין". (ער איז געווען א דארפס גייער) „וויפל איך וועל פארדינען די וואך וועל איך דאס אריינברענגען פאר ארץ ישראל", און סוף וואך האט ער מיר אריינגעברענקט מיט א פרייד נאך געלד: „דאס איז פאר ארץ ישראל". דאס בילד וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן.

אין שטעטל האט מען געזאגט אז פון א דארף האט מען געברענגט א יידיש מיידל און זינטיג וועט מען זי אפשמדן. מען האט זי באהאלטן אין קלויסטער. די שטאט האט געקאכט: א קלייניקייט! שמדן! דאס איז געווען שבת אין בית המדרש נאך דעם ליינען, איך בין געווען דערביי. איז ארויף אויפן באלעמער גדליה מלמד און ער האט געגעבן א קלאפ אין שולחן און געשריגן: „ווער גייט אויף „קדוש השם" זאל גיין מיט מיר ארויסראטעווען די יידישע טאכטער פון קלויס־טער. אין דער מזרח וואנט זענען געזעסן שוואכע יידן אבער זיי האבן געזאגט אז זיי וועלן גיין „אבער וואס קענען מיר טיען". דאן איז ארויף דער ערשטער, געדענק איך, מרדכי אידל טשעשלערס (זיין זון איז דא אין ישראל), ישעיה מזיק, און נאך אזעלכע יידן, שטארקע, און האבן גע־זאגט: „קומט מיט אונדז" און אלעס איז געגאנגען. גדליה מלמד אנגעטון דעם טלית. מען איז אריין אין קלויסטער און מרדכי איצעל טשעשלערס האט זי ארויס געכאפט. מען האט זי באהאלטן אין א יידי־שער שטוב. נאכדעם האבן די גלאקן פון די צערקוועס אנגעהויבן צו קלינגען און גערופן די אלע גויים פון די דערפער ארום פארטשעוו נעמען נקמה. געדענק איך ווי שמשון בנציונס האט געגומען איין זייט פונעם שטעטל און ער האט איינגעטיילט אויף 4 זייטן און מרדכי איצעל טשעשלערס די צווייטע זייט, און ישעיה מזיק און „בענדיט" און נאך אסאך שטארקע יידן און יוגנט. אזוי זענען

געקומען האבן די גויים אנגעהויבן צו לויפן אויף צוריק ווייל זיי האבן געפילט די קלעפ אויף זייערע פלייצעס און עס איז געווארן שטיל. אבער אין עטלעכע טעג ארום איז געקומען א „סלעדוואטעל" און מען האט אנגעהויבן צו ארעסטירן. גדליה מלמד, בערל רופא, דוד אדלער און גדליה מלמדס זון. יעדן טאג האט מען צוגענומען עטלעכע יידן. מען האט געשטעלט דעם שעדליצער אדוואקאט הארטגלאס און זיי זענען געזעסן 6 חדשים. עס זענען געבליבן אסאך משפחות וואס האבן ניט געהאט צום לעבן. איז געווען גענוג אז שבת אין בית המדרש האט מען אויסגערופן אז מען דארף העלפן אזויפיעל משפחות און מען דארף האבן אזא סומע געלד. זינטיג אין איינציקע שטונדן איז דאס געלט געווען וויפיל מען דארף. עס איז געווען אזא איבער־ געבנהייט ! און דאס שטייט מיר פאר מיינע אויגן. אט אזעלכע טייערע, הארציקע יידן האט אונדזער שטעטל געהאט. און עס איז געקומען היטלער ימח שמו וזכרו און האט אלע אזוי אומרחמנותדיק אום־ געבראכט.

אספת אזכרה של יוצאי פרצ'ב בשנת 1972

מנדל רבינוביץ ז"ל
בני ברק — חיפה

טפוסים מפרצ'ב —

ר' אברהם אבא

הרב הראשון של עיירתנו הנשמר ב־זכרוני הוא ר' אברהם אבא ז"ל. ראשו היה שקוע תמיד בגמרא. בשביל צרכי עצמו הסתפק בחפיסת „מאכארקע" לשבוע בשביל מקטרתו (מחירה 6 גרוש), 3—4 כוסות תה עם חתיכת סוכר. דמי ה„פסק" שבעלי־דין שילמו היו מונחים על השולחן עד שהרבנית או מישהו מבני הבית לקחם.

אחרי למעלה מעשרים שנות כהונה בעיר, היה נאלץ לעזרה, כי בהיותו „מתנגד" כסבו הגר"א, נמנע מלבקר אצל הרביים שבאו העירה מפעם לפעם.

מפרצ'ב עבר לאוסטרובה־מאזובייצקי שגם שם כיהן כרב.

שמעון לייבעלעס

לבוש „כאלאטל" מיום חתונתו — אם כי היה כבר בשנות הששים — יושב בבית־המדרש, ו„לומד" גמרא, מבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. אשתו, דבורה, עושה יין־צימוקים, אופה „לעקאך" ודובשנים לחתונות ומזה היא מחנכת את הילדים ומפרנסת את הבית.

משה דוד גולדשמיד

אצלו נמצא למכירה: שרשרת, טבעת־קידושין, סתם טבעות ועיו"ב. עשה שש פעמים סיום על ש"ס. יהודי שקט כיונה. לא העמיד פנים כלמדן. בנו יוסף הלך בדרכי אביו ונתמנה רב בגליסק.

יענקל הגדול

יהודי גבוה, למדן, הולך מעיירה לעיירה ויושב בכל אחת שבועות אחדים בבית־המדרש וחוזר חלילה.

יודל (יודל גישעפט)

למדן צנוע וגם עני צנוע. אם מזדמנים לו תלמידים טובים אחדים, הוא מלמדם ,,זמן'' או שנים, אבל אינו מסוגל להיות מלמד, מפני שילדים טובים לא שכיחים ביותר. ה,,עזר כנגדו'' עוזרת לו היא אפה פת קיבר ולחמה נעשה ,,שם־דבר'' עד כדי־כך שאנשים שולחים את הלחם כמתנה לערים אחרות.

גדליה

הוא היה (בנו של מאטל ווארשצ'ינר). יהודי רב־קומה בעל כתפיים רחבות ולמדן גדול. פרנסתו — ,,מלמד''. היתה לי הזכות ללמוד תורה מפיו, ,,שני זמנים''. את המתיקות של לימודיו לא יכול כל אדם להרגיש.

שמואל וולוול

אברך שפרנסתו היתה דחוקה. למדן גדול. מקיים ,,והגית בו יומם ולילה'' כמשמעו. נעשה מאוחר יותר ראש ישיבה בירושלים.

משה בן חנה

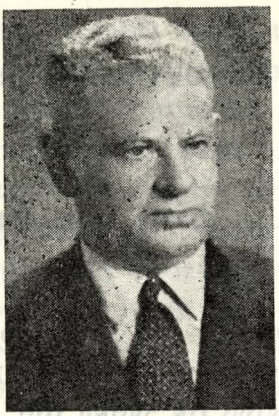
למדן גדול ומתהדר בלמדנותו. הוא עשה את ,,עירוב'' הראשון בעיר.

אייזיק יוסף שמחה'ס ונחמיה רבינוביץ'

אלה היו שני חברים שלמדו יחד. נחמיה היה בעל ,,ראש ברזל'', מת בגיל צעיר במלחמת העולם הראשונה.

*

בביהמ''ד הגדול, בלילות החורף, כשניגוני הגמרא צלצלו כפעמוני כסף — בין הקולות האלה — נשמע גם קולי.

שמעון מוסקל — חיפה

פוגרום שנמנע בפרצ'ב

מה שראיתי במו עיני לפני מלחמת העולם הראשונה ב־1912. כל יום ראשון באו לעירנו מכל הכפרים וכן ממקום שנקרא **מילנובי** (פאראבקעס) פועלים שעבדו אצל בעל האחוזה (פריץ קראו לו). פעם אחת ביום ראשון באו הרבה גויים לעירנו להתפלל בכנסיה שלהם. אני ועוד ילדים כמוני שיחקנו ברחוב. ראינו יהודי רץ, קראו לו „דער לאנגער מרדכי" — הוא רץ וצועק בקול רם: „יהודים, תסגרו את הדלתות והחלונות! פוגרום בעיר!" כל הרחוב שלנו התרוקן בין רגע ואני רצתי הביתה מהר להודיע ולסגור את הדלתות. מהחצר שלנו אפשר היה לצאת לשוק הגדול, מקום בו כל הגויים העמידו את העגלות והסוסים. יצאתי וראיתי בחור רץ. היכרתי אותו שהוא בן עירנו. עמדתי בפינה וראיתי שהוא מוציא מעגלה עמוד עץ ומכה על ראשו של אחד, שני, שלישי מהגוים, ואלה מתחילים לברוח בצעקם „בוז'י מוי"! (האל שלי), תקף אותי פחד וברחתי הביתה וסיפרתי בבית מה שראיתי.

השוק הגדול התחיל להתרוקן אח"כ סיפרו שהגויים תפסו יהודי אחד, חייט, בטענה שחטפו להם ילד או ילדה והחייט המסכן הזה לקח את הילד שלהם. הוא קבל מכות רצח, והילד נמצא אח"כ על־יד בית העיריה בריא ושלם. רק את הפצעים של היהודי הזקן אי אפשר היה לרפא.

הבאתי כאן את סיפור הפוגרום שכמעט קרה. וראיתי במו עיני את **משה טרספולר** שהיה המציל אז מהפוגרום, לא אשכח אותו לעולם! יהי זכרו ברוך!

גיטעלע קעניגסמאן — וואסערשטרום
פאריז

פארלאזט מיין היים

איך האב פארלאזט מיין טייערע היים אין 1934. איך בין אוועק אין פאריז, געפארן צו מיין מוטערס א שוועסטער. מיין פאטער איז געווען א סוחר. די מאמע מיינע האט געלייט וועש.

מענטשן אין אונדזער שטעטל האבן געקענט מיין מאמע. א גוט הארציגע פרוי, נישט נאר פאר אירע קינדער. נאר פאר אלע מענטשן. עס דערמאנט זיך מיר ווי אסאך מאל זענען אריינגעקומען אין שטוב פרויען און געזאגט . שרה'לע, עס איז היינט פרייטיג שפעט, מיר האבן נישט קיין שטיקל ברויט אויף שבת. די מאמע מיינע איז געבליבן זייער סמוטנע. זי האט אראפ גענומען פון טיש וואס זי האט נאר געקענט און אוועקגעגעבן. א סאך מאל איז ביי אונדז נישט געווען גענוג צו געבן. איז זי געגאנגען צו עטלעכע שכנות און געבעטן, אז מען זאל געבן פאר די וואס האבן נישט געהאט אויף שבת. קיינער האט נישט געזאגט ניין. אלע האבן געגעבן וואס איינער האט נאר געקענט, און די מאמע מיינע האט דאס געגעבן און די שטובער וואס עס איז גאר נישט געווען. עס דערמאנט זיך מיר אויך, ווי איינמאל האט די מאמע מיינע אריינגערופן רחטשה ראבינאוויטש אין שטוב צו אונדז. זי האט געווסט אז רחטשה האט א גוט הארץ, און געזאגט דו זעהסט רחטשה, עס זענען דא א פאר שטיבער וואר זיי האבן נישט קיין שטיקל ברויט, נאדיר א קיישאלע. דו מיט מיין גיטאלע גייט אין א פאר שטיבער וואס זיי זענען פארמעגלעד און נעמט צונויף א פאר שטיקלעך ברויט, און טראגט עס אריין צו די מענטשן. מיר האבן אזוי געטאן. און די מענטשן זענען ארויף אויף אונדז מיט הייסע קושן. אין יאהר 1966 בין איך געפארן אין פוילען. צום גרויסן באדוירן האב איך קיינעם נישט געפונען. מיר זענען געקומען אין פארטשעוו מיטן שאסיי ווי עס

איז אמאל געווען די מיהל. און דאס בית עולם. ווען מיר זענען אנגעקומען און געזהען דער אויפשריפט פארטשעוו. בין איך געבליבן ווי פארשטיינט: אביסל זיך אפגערוט... און איך האב אנגעהויבן זוכן אלעס וואס איך האב געדענקט אז עס דארף זיך דא גע־פינען. איך זוך די מיל וואס איז דא געווען; איך זעה עס שטייט א פירקאנטיק הויז אבער קיין מיל זע איך נישט. איך קוק אין דער צווייטער זייט, דארף זיין „דאס גוטע ארט", איך זע נישט מעהר גארנישט. נישט קיין פלויט, נישט קיין מצבות. גאר נישט געבליבן. אפילו די טויטע זענען אויך נישט דא. איך זעה מען זעגט דארט האלץ, ברעטער; איך פרעג א קריסט וואס איז דא? זאגט ער, צו זעהסטו נישט מען גייט דא אויפבויען הייזער... מיר פארן אין דער שטאט אריין. איך קען נישט דערקענען מעהר דעם מארק. דער מארק איז שוין אויך נישט דא. ער איז אויך אוועק מיט אונדזערע נאנטע... פון מארק האבן זיי געמאכט א גארטן. עס וואקסן בייי־מער בלומען, עס שטייען בענק און אומבאקאנטע מענטשן זיצן דארטן...

איך זיך אונדזער וואהנונג און אט זע איך עס... איך זע מענטשן שטייען דארט איך קוק און זע א שילד אונגעשריבן „דעליקאטעס". איך זע ווייטער לעבן אונדזער טיר ראבינאוויטשעס הויז, זעליג בע־קערס הויז. און שאפיראס הויז איז די פאסט. די זייט מארק ווי עס געפינט זיך הארטשטיין, איז געבליבן נאר קיין שום געשעפטן נישט דא. דארט ווי עס האט געווינט בערל רופא — איז די גאנצע גאס נאך געבליבן. איך גיי אויף דער קאשטשעלנע, זעה א סאך הייזער שוין אראפגענומען, א סאך שטיין פארהאקט מען דארף זיי שוין צונעמען אויף דער גאס צו דער שקאלע, איך דערקען נעכע פייגענ־בוימס הויז, עס שטייט נאך, זייער א סאך הייזער זענען אראפגענו־מען. די שקאלע איז געבליבן אזוי ווי מיר האבן זי געלאזט. איך האב זיך געפרעגט צי איז עפעס געבליבן יידן? האב איך מיר דער־ווסט אז אין פארצעווע איז קיין ייד נישט געבליבן. איך האב גע־פרעגט פארשידענע אנדערע פראגן. האב איך באמערקט אז זיי האבן מורא געהאט מיר צו ענטפערן. מיט א צעבראכן הארץ זענען מיר ווידער אוועק פון פארצעווע. אין אושוויץ האבן מיר געזען די גאז אויוונס ווו מען האט פארברענט אונדזערע טייערסטע און בעסטע און נאהנטסטע פריינד... משפחה... מיר האבן געזהען דעם מויזאום. זייער א סאך בילדער פון אומגעקומענע, נור ווען מיר האבן ענוו־

מען ליינען די נעמען האט דאס הארץ אנגעהויבן קלאפן... געטראכט איך וועל זיכער זעהן א סאך נעמען פון מיינע נאנטע וואס זענען אומ־געקומען אין אוישוויץ... ליידער האב איך גארנישט געזעהן קיין יידי־שע נעמען... בלויז קריסטן... דאס הארץ האט געקענט פלאצן פאר ווייטיק... דער צוקונפטיקער דור וועט אמאל קומען און זעהן די בילדער מיט די נעמען... וועט ער זיכער זאגן אז אין אוישוויץ זענען גאר קיין יידן נישט געווען... מיר האבן געזען אז אפילו נאך די שרעקלעכע מלחמה האבן די פאלאקן באלד געזוכט שלעכטס אויף אונדז יידן.

אזכרה לקדושי פרצ'ב בגרמניה

יעקב פרידמן ז״ל
מאנטרעאל

מיט א פארקלעמט הארץ פון אומפארגעסלעכן צער, שטיי איך פאר דעם **אומבאקאנטן** קבר, פון די דערמארדעטע, פארברענטע, פאר־טשעוואר יידן — און צווישן זיי — מיינע אייגענע נאענטע און ווייטע משפחות, וועמענס אש פון אלע קרעמאטאריעס, האבן די ווינטען צע־זייט און צעשפרייט איבער די ארבע כנפות העולם און זאג יתגדל ויתקדש.

פארטשעוו, שטאט מיינע, אין וועמענס שויס איך האב זיך דער־צויגן, פארטשעוו — שטאם־בוים פון דורות יידן — וואס האבן מיט זיך פארגעשטעלט א פעסטונג פון פארוואלצטע יידישע טראדיציעס. ניט געקוקט אויף דער גרויסער נויט און שווערן געראנגל פאר עול־פרנסה איז ניט געווען דער עיקר, כאטש זי איז נישט געווען בשפע.

דורך די שפאלטן פון די פארוואלקנטע עראינערונגען וויל איך נאך איין מאל כאפן א בליק אויף דיינע גאסן און געסלעך, פול מיט יידן, יידן וואס פלפלען זיך אין דברי־תורה און די יוגנט וואס דיסקוטירט נייע אידעען ציוניזם, סאציאליזם, ליטעראטור לאז מיך נאך איין מאל כאפן א בליק אויף דיינע נידריקע הייזלעך מיט שינדעל דעכער בא־דעקטע, פון וועמענס פענסטער עס האבן ארויסגעלייכט די מאמעס פרומע פרייטיג־צו־נאכטיקע שבת ליכטער, פו די ניגונים פון קאצקער, ביאלער שטיבל, האבן זיך אויסגעמישט מיט די געזאנגען פון ,,הע־מערל העמערל קלאפ״ פון אברהם רייזען: היינט איז דא שטיל ווי אויף א בית־עלמין און ווי א אייביקער אבל זאג איך יתגדל ויתקדש.

אין פיינלעכן ויכוח, איבער דעם יידישן ווידערשטאנד קעגן די נאציס, ווו טייל האבן טענות צו די אומגעקומענע, אז זיי האבן זיך געלאזט פירן ווי שאף צו דער שחיטה, מוז דער פארטיזאנער־ווידער־שטאנד פון יידישע יינגלעך ארויסרופן ביי אונדז ניט נאר ציטער נאר אויך באוונדערונג פון גבורה פאר די וואס האבן מיט געווער אין האנט גיקעמפט געגן די נאציס אין די פארטשעווער און מאקיש־קער וועלדער.

די פארטיזאנער

מרים טנדלז־שצקי ז"ל
מונטריאול — קנדה

השפעת המהפכה הרוסית על הנוער בפרצ'ב

גל המהפכה ששטף את האימפריה הרוסית בשנת 1905, השפיע במידה ניכרת גם על פרצ'ב, אם כי שם לא היה קיים בעת ההיא, פרולטריון לפי ההגדרה המקובלת.

רוב מנין ורוב בנין של האוכלוסיה היהודית בפרצ'ב, היה מורכב מסוחרים, תגרים זעירים, בעלי־מלאכה בינוניים וקטנים כגון: סנדלרים, חייטים, נגרים וכד'. מובן כי שכבות הפועלים והשוליות אשר עבדו בזעת־אפם מן הבוקר עד הערב כדי למצוא את לחמם הצר — קפצו על המציאה של בשורת המהפכה אשר חדרה גם לעיירה, בחלקה ע"י הפועלים שבאו מוורשה ובחלקה על־ידי „הבנות המשכילות" והבחורים שהיו כבר בקיאים בסיפרות הרוסית.

תחת השפעה זו נוצרו ואורגנו לאחר זמן מפלגות פוליטיות בעלות אידאולוגיה ברורה ומגובשת, כגון: קומוניסטים שמאליים, בונד, ציונים כלליים, פועלי־ציון שמאל וימין ואחרים.

סופה של מלחמת העולם הראשונה ושובו של ישראל־איסר גולד־ווסר (שהיה כבר אז קומוניסט־בולשביק מובהק) מהשבי הגרמני לפולין העצמאית — יכל להחשב כראשיתה של תנועת־שמאל מאורגנת, אצלנו בפרצ'ב.

בכוח קפיצת־דרך בלתי מובנת התפתח במהירות מסחררת הנוער של עיירתנו. מהחדר, בית־המדרש ואהלי־חסידים — למפלגות פוליטיות מאורגנות, בהן פעלו תוך מסירות־נפש והתפעלות כזאת אשר גם אנשי הדור הישן הביטו אליהם בדרך־ארץ.

המחלקות הראשונות של אגודים מקצועיים (פועלי מחט ועור שהם היו סניפים של האיגודים המקצועיים בוורשה) נוסדו אצלנו בשנים 1921—22.

האיגודים הנ"ל אשר עמדו תחת השפעת הכיוון השמאלי שבעיירה — מלבד עבודתם האינטנסיבית בתחום המקצוע, הם גם היטיבו את מצבם הכלכלי של הפועלים המאורגנים (בית האיגודים היה בביתו של הסנדלר בנציון, שם משפחתו בוט, ברחוב זשאבייה), כגון: העלאת שכר־העבודה, המעטת שעות־העבודה, יחס אנושי וכד'. כמו"כ פעלו בכיוון הרחבת חיי החברה והתרבות, בקיימם קורסים ללימוד שפת־יידיש וסיפרותה שע"י כך נתעורר החשק בנוער ללמוד, לקרוא ולהע־שיר את ידיעותיו. החוג הדרמאטי של האיגודים המקצועיים, אירגן וביצע שורה שלמה של הצגות נהדרות שעמדו הן מבחינה תיאטרונית והן מבחינה תרבותית — על רמה גבוהה ונאותה.

בשנת 1922 מתקיימת השביתה הראשונה של פועלי־עור.

השביתה הגדולה השניה שהקיפה מספר ניכר של פועלים, היתה זו של העובדים בטחנת־הקיטור.

בהנהגת תנועת השמאל עמדו האנשים הבאים: ישראל איסר גולדווסר, גולדה ווינברג, מוטל פוליסצקי, מרים טנדלז', מוטל לווין, רחטשה שטרן, יענקל פרידמן, מתתיהו גרבז', מרים ברמן, הרש־איסר רבינוביץ, עלקה ערליך, מאניש סולאז' אברהם ליוורנט ואחרים.

בשנת 1929 עזבתי את פולין לתמיד וגם את עיר מולדתי (הי־גרתי לקנדה והשתקעתי במונטריאול) קרוב לעשר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, אשר השמידה שליש מעמנו — הושמדה ונחרבה גם עיירתנו על יושביה היהודים.

י ז כ ו ר

נזכור ולא נשכח ברטט־לב ובדמע־עין את הורינו, אחינו אחיו־תינו וילדינו האהובים והיקרים שנכרתו ונרצחו בידי מרצחים שפלים נאצים גרמנים ועוזריהם יימח־שמם וזכרם, במלחמת העולם השניה 45—1939.

זכרם יעמוד לעד.

צום אייביקן אנדענקן פון אונזערע נאנטע און טייערע ניט פארגעסענע עלטערן ברידער שוועסטער און קינדער, וואס זענען מערדעריש אומגעקומען פון די פאשיסטישע נאצישע פארברע־כערישע הענד.

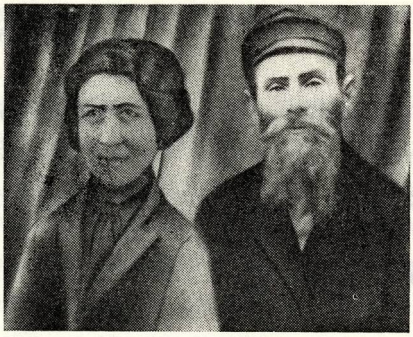
עהרע זייער אנדענקען.

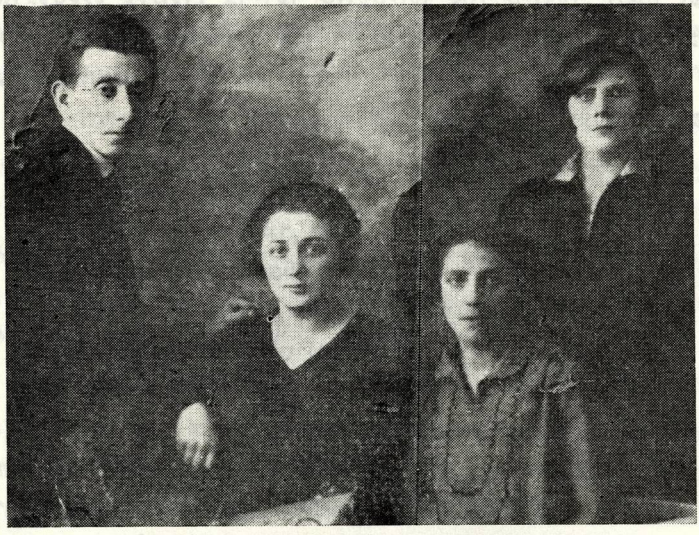
אבי, שמואל שטיינר, ז״ל
אמי, חנה רוזה שטיינר, ז״ל
אשתי, ינטע (מבית יבלונקה) ז״ל
ילדינו, אטקה, בת 14, ז״ל ; יוסל בן 12, ז״ל
אחותי, מרים ניטל שטיינר, ז״ל
אחי, משה, יוסל, יונה, ז״ל

חמי, יידל יבלונק (מלמד), ז״ל
חמותי, רחל יבלונק (מבית גולדהכט), ז״ל
גיסי, יוסל יבלונק ואשתו מינה (מבית דינקה), ז״ל
ילדיהם : מרים, בת 10 וילד שנולד בהתחלת המלחמה, ז״ל
גיסתי, חנה יבלונק (נרצחה בצד הארי בלודז׳ ב־1944), ז״ל
גיסי, מישל יבלונק (נרצח בידי אנטישמים פולנים ביערות פרצ׳ב ב־1943), ז״ל

מנציח בכאב ובצער
פאראייביקט דורך
אייזיק בער (באריס) שטיין
ברוקלין, ארה״ב — 1972

למעלה:

אבי ואמי יודיל המלמד ורחל יבלונק.
משמאל: הילדים של אחותי יענטה אטקה שטינר ויוסל שטינר,

באמצע — משמאל לימין: אחי יוסף ואשתו מינה, אחיותי יענטה שטינר וחנה יבלונק, הי"ד.

נמסר לדפוס ע"י בנם
יצחק הלל יבלונקה יבל"א
חי בישראל, עיר הכרמל — חיפה.

געשריבן פין אפרים גובערמן

א שבת אין מיין אלטער היים

עס געדענקט זיך נאך פינקט, וי יעצט אצינדער
דאנערשטיק באנאכט, פלעגן מיר אלע קינדער
זינגען שרייען אין טימלן
ווי די מאמע פלעגט רעדן צי די הימלין

אין אזוי, ביז עס איז געוארן שפעט
דאן האט זי אינדז געטריבן אין בעט
אין אליין איבער נאכט
האט זי אויף שבת אלץ געמאכט

ברויט פלעצעלעק, קינכענס, אין תלות
האבן זיי געהאט אלע מעלות
פרייטיק ביי טאג גיט די מאמע אזא זאג
אז אט־אט באלד, ועט קימען דער טאטע פין ואלד

אין וען דער טאטע איז פין ואלד געקימען
אין האט אינדז אלע ארים גענימען
אין האט זיך מיט אינדז ארים געדרייד
איז אין שטיב געווארן א שבת־דיקע פרייד

אין מאמענט ווען די מאמע האט צינימען די הענט
אין מיט מאמע לשון זיך געשאקעלט אין געבעטען
אין צי גאט גערעד מיט פארמאכטע אויגן
אזש די פלעמליך פין די ליכט האבן זיך צום הימל געצויגן

אין דער טאטע איז געקומען מיט אן אורח פין שיל
איז די שטיב מיט קדושה געווארן פיל
אלץ האט זיך אזוי פייערליך צי קלינגן
אין מיט א שבת־דיקן ניגון זיך צי געזינגען

ביז דר מענטש חיה איז געקומען
אין האט זיך צי די יידן גענימען
עס האט נישט געהאלפן קין טרערן
קיינער האט זיך נישט געקענט ווערן

נישטא מער קיין שבת אין אינדזערע שטעטלעך
פ ארלאשן זענען געווארן די ליכטלעך
פארניכטעט אלע שולן אין ספרים
אפילע נישט געלאזט קיין קברים

האט ווער פון דעם אמאל געטראכט
נישטא מער קיין פרייטיק צו נאכט
אלץ איז געווארן פארברענט
צי זאמן אויך מאן מאמעס בענשענדיגע הענט.

יצחק (איטשע) שטשופאק ז״ל
פתח־תקוה

זכרונות פון געוויסע פארטשעווער מענטשן (דמויות)

איך וויל דא באשרייבן געשטאלטן פון עטלעכע פארטשעווער פאמיליעס, מיט וועלכע איך בין געשטאנען אין זער נאענטן קאנטאקט. צום ביישפיל די פאמיליע קאָרן יעענקל און זיין פרוי זיסעל מיט זייערע קינדער. זיין בראנזשע איז געווען קויפן בהמות, שעכטן און פירן דאס פלייש קיין וואַרשע. איך פלעג אויפקויפן אין דער פארטשעווער געגנט סחורה און זיי פארקויפן. ער פלעגט פיל סחורה קויפן ביי אלע אנדערע סוחרים. ביי זיי אין שטוב פלעגט מען טרעפן פיל יידן וואס האבן געברענגט סחורה פאר זיי. אפט פלעגט מען זיצן דארטן ביז אין די שפעטע שעהן, אויך ווער עס האט באדארפט ערגיץ וווּ רעדן פון מסחר אויפן טעלעפאן. מיך האט מען דארט זער ליב געהאט, ניט איינמאל בין איך געבליבן דארטן נעכטיקן. בפרט די פרוי זיסעל קאָרן וועו זי פלעגט מיך זען, אזוי ווי זי זעט אירע אייגענע קינדער. יענקל קאָרן מיט זיין פרוי זיסל און זייערע 2 טעכטער זענען ליקווידירט געווארן דארטן וווּ דאס פוילישע יודנטום איז אומגעקומען. די 2 זין, יצחק אין ישכר זענען אוועק צוזאמען אין וואלד, יצחק איז געפאלן ביי א גרוסער דייטשער אבלאווע, ישכר האט איבערגעלעבט דעם קריג און געפינט זיך היינט אעיען אמריקע. איען ישראל געפינט זיך זיין זון ישראל (סרולקע) וואס איז געקומען אלס חלוץ אין יאר 1934.

יעצט וויל איך שילדערן אויך פון א גוטן שכן, דאס איז די שיינע חסידישע פאמיליע חיים לייזער זונשיין ז״ל מיט וועלכע איך האב שטענדיק געהאנדלט. א ייד וואס געקענט לערנען, א ייד מאס האט געקענט שיין דאוונען פארן עמוד, שיין זינגען, א מענטשן־ליבהאבער. מיר זענען געפארן צום זעלבן רבין. אעיך דערמאן זיך אין דעם יאער וואס זיין זון ש. זונשיין האט געדארפט עולה זיין קיין ארץ יעשראל. זיין פאטער האט געדאלנט אין יאשיענקע ביי שמואל יאשיענקער אלס בעל תפילה אין די ימים נוראים. זיין זון שלמה אין איך זענען געווען די משוררים וואס האבן צוגע האלפן ביים דאוונען. עס איז מיר פעבליבן אין זכרון וועו דער פאטער זיינער האט מיך געבעטן אז איך זאל אים פארבייטן

דאוועגען מנחה יעום כפור און וועו מען האט שוין אלעס געענדיגט האט אונז שמואל יעאעשיענקער אלע פאערבעטן צו מאכן קיעדוש. אלע מתפלליעם זענען געבליבן צום קיעדוש. דאס איז אויך געווען אין צוזעמן־האנג מיט שלמה זונשייענס עולה זיין. מיר האבן אעים געווינטשן א גוטע רייזע און ער זאל ניט פארגעסן אין זיינע נאענטע. איך געפין פאר נויטיק די זאכן צו באשרייבן ווייל מען טאר ניט פארגעסן די אמאליקע גוטע, שיינע קאנטאקטן וואס עס האט געהערשט ביי אונדז אין שטעטל פון מענטש צו מענטש. חיים לייזער און זיין פרוי, זענען אומגעקומען פון די דייטשע רוצחים אעין פארטשעוו. אין וואלד זענען געווען זיינען אע ברודער און אע שוועסטער, ליידער זענען זיי געפאלן אעין וואלד. דער איינציקער וואס לעבט פון דער שיינער פאמיליעע. חיים לייזער זונשיין, איז דער זון שלמה. מיין שוועסטער לייטשע שטשופעק און מיין ניט פארגעסענער ברודער רפאל שטשופאק האבן געהאערט צו דערזעלבער ארג. אעין שטאט, בית״ר דאס האט אויך געבראנגט דער־נענטערונג אויסער שכנים וואס מיער זענען געווען. איך אליין ביען געבליבן פון מיין גרויסער שיינער פאמיליע און דאסזעלבע שלמה זונשיין וואס איז דער איינציגער פון זיין פאמיליע וואס לעבט.

כבוד פאר די אלע וואס מיר האבן געקענט און לעבן ניט מער !.

על אלה אני בוכיה...

משפחת חיים אליעזר זוננשין, שנהרגו על ידי הגרמנים במחנה ההשמדה מאידאניק וביערות על יד פרצ׳ב.

יושבים: יהודית, פרל, חיים אליעזר, פנחס גרינשטיין ואשתו סרל ובנם.
עומדים משמאל לימין: יהושע לייב, מרדכי־פסח, אלטר יצחק ולאה ה״ד ת.נ.צ.ב.ה.
הונצחו ע״י בנם ואחיהם שלמה זוננשין מחיפה.

פייגע שטשופאק, פתח תקוה

איך בין געבוירן אין אסטראווי־לובעלסקי. מיין פאמיליע האבן אלע געלעבט צו־זאמען ביי מיין זיידן מנשה ריכיוואר ניט ווייט פון אסטראווי־לובעלסק. אלע קינדער, ווען זיי האבן חתונה געהאט, זענען יי געבליבן ווינען ביים זיידן, ער האט פארמאגט זער א גרויס הויז. די באשעפטיגונג איז געווען פון פיש האנדל. מיין זיידע מנשה איז געווען א ייד מיט אגוט יידיש הארץ. איך דערמאן זיעד ווען מען האט נעבויט דאס לעווערטאוואר שטיבל אין אסטראווי, האט ער פיל מיט געלד געהאלפן. אויך הכנסת כלה און אויך פיל אנדערע זאכן, שטענדיק האט ער געגעבן שטיצע, קיינמאל ניט אפגעזאגט. אעיך וויל אויך באמערקן אז תמיד אויף שבתים פלעגן זיין פיל יידן אויף שבת, געגעבטיקט און געגעסן, צעטיילט אויף יעדן שבת פיש פאר יידן וואס האבן ניט געהאט די מעגלעכקייט צו קויפן. און דיזעלבע פירונג האבן פארגעזעצט זיינע קינדער.

איצט וויל איך באשרייבן פון דער גרויסער טראגעדיע וואס האט פאסירט מיט מיין שיינער גרויסער פאמיליע. מיין זיידע ז״ל איז אומגעקומען דארטן ווו אלע יידן. מיינע טייערע ניט פארגעסענע עלטערן זענען אומגעקומען, ווען די דייטשן זענען נאר וואס אריין אין דארף זענען זיי גלייך צו צו אונדזער שטוב, ארויסגענומען די עלטערן, שטארק צעשלאגן און אין עטלעכע טעג זענען זיי געשטארבן. מיין פאטער האט געהייסן צבי און מיין מוטער־גיטל ז״ל. מיין פעטער וועלוול האבן זיי אויך ארויסגענומען פון שטוב, אים שוואר צעשלאגן און שפעטער האבן די מערדער אים אריינגעוואלרפן אין א טיפע ברונעם, מיין מומע דבורה מיט איר מאן לייזער שלמה בייטיל ז״ל, א ייד א תלמיד חכם מיט

זייערע ווועלע קינדער זענען אומגעקומען אין דער 1טער אקציע. אזוי האט אונדזער פיינע פאמיליע געענדיקט זייער טראגיש לעבן דורך די נאצישע מערדער. און יעצט וויל איך שרייבן פון מיר און מיין פאמיליע. חתונה געהאט קיין פארטשעוו מיט שמואל ברייזבלאט, א זון פון הערש פון אסטראווע אליין שטאמטער פון אונדזער פאמיליע, געווינט אין דער קאשציעלנער גאס. מיר האבען גיהאט א שפייז געווען און 4 קינדר. מיין מאן איז געווען א ייד א חסיד, א גוטער לערנער געגעבן די קינדער א רעליגיזע דערציאונג. וועו דער קריג איז אויסגעבראכן האבן מיר פארלאזט פארטשעוו און געפארן צו מיינע עלטערן ווו זיי האבן דאמאלס געווינט אין דארף ריכיווע (לעבן אסטראווי). באלד אין א קורצע צייט האט זיך מיין מאן צוריקגעקערט קיין פארטשעוו. קומענדיק קיין פארטשעוו האט ער זיך שוין אנגעטראפן מיט די נאצישע מערדער וואס האבן געווילדעווועט אין שטאט. אביסל שפעטער וועו איך האב אליין שוין געזען ווער זיי זענען ימח שמם, ווי זיי האבן דערהארגעט מיינע עלטערן, באשטים איך צוריקצוגיין קיין פארטשעוו מיט מיינע 4 קינדער. אונדזער שפייזגעווועלב האבן מיר גלייך איבערגעבן א קריסט פון שטאט ווייל די דייטשן האבן דאמאלס פאראדנט אז יידן טארן נישט האנדלען און ניט האבן קיין געשעפטן א.אז.ו. איך האב זיך פארנומען מיט באקן ברויט און פארקויפן. מיין מאן איז נאך געגאנגען אין דארף און געברענגט פון מאל־צו מאל סחורה צו פארקויפן אזוי אז מען האט געקענט עפעס לעבן, טראץ די גרויסע שווערייקייטן וואס זענען שוין דאמאלס געווען.

איצט הייבן זיך אן די אלע גרויסע טראגעדיעס פון מיין פאמיליע און פון אלע יידן פון פארטשעוו וועו די מערדער האבן אנגעהויבן צו ווילדעווען אין שטאט. זיי האבן אנגעהויבן צו מאכן באזוכן אין די שטיבן : מיינע 4 קינדער, וועו די מערדער האבן זיך באוויזן אין שטוב, זענען זיי שטענדיק ארויס מיט א ביטער געווייו. וועו זיי פלעגן צו אונדז קומען, האבן זיי געטראפן אלעס איבערגעדרייט און אנגעגאסן פיל וואסער אויף דער פאדלאגע. פרעגן זיי : ,,מיר זענען שוין געווען ז'', זאג איך אז יא, פלעגן זיי פארלאזן, וועו זיי זענען אוועק האבן זיך די קינדער צוריק באראיקט. ניט קוקנדיק אויף אלעם פלעגן נאך די קינדער גיין אין חדר לערנען. עס זענען געווען טעג וועו די מערדער, די דייטשן פלעגן מאכן א באזוך אין חדר און גוט צעקלאפן דעם מלמד, דאמאלס פלעגן די קינדער זיך צעלויפן, אויסבאהאלטן זיך. וועו זיי האבן געזען אז די דייטשן האבן פארלאזט דאס חדר האבן זיי זיך

צוריק געזאמלט אין חדר. אין יענער צייט איז נאך פילווייניג דאס מענטשלעכע לעבן אין פארטשעוו פארגעזעצט געווארן מיט אלע גרויסע שווערישקייטן, ביז אין א געווייגלעכן טאג פאדערן זיי אז אלע יידן, מענער פרויען און קינדער, יונג און אלט, דארפן זיך זאמלען אין דהויסן און זיי הייבן אן א ווילדן געיעג. זיי גייען פון שטוב צו שטוב און שלעפן ארויס מיט געוואלד און ברענגען אלע אין מארק. ביי דער אקציע איז מיין מאן נישט געווען אין דער היים אין פארטשעוו. איך, מיין שוויגער און אונדזערע 4 קינדער ווייסן ניט וואס צו מאכן. מיר באשליסן פראבירן זיך אויסבאהאלטן און מיר גייען אלע אריין אין קעלער (וואס עס איז געווען אין מיין ווינונג). מיר לאזן אפן דאס טירל פון קעלער כדי די באנדיטן, די דייטשן, זאלן מיינען אז דא געפינט זיך שוין קיינער. דורכן קעלער זע איך די גאנצע בארבארישע ארבעט פון די מערדער, זיי שלעפן מיט געוואלד אלע יידן און צווישן זיי מיין מוטערס שוועסטער, דבורה ז״ל מיט זייערע 2 קינדער און די אנדערע קינדער זענען זיך צעלאפן. שפעטער מעלדעט אונז די קריס־טין פון געוועלב אז מיר קענען שוין פארלאזן דעם קעלער, די דייטשן האבן אויפגעהערט צו כאפן יידן. איך בין גלייך אוועק צום יודנראט זיך אינפארמירן צי מיין מאן איז ניט געווען ביי דער אקציע אויף ליקווידאציע. לויט ווי זיי אינפארמירן מיך איז ער ניט געווען צווישן די וואס מען האט ליקווידירט דאס מאל. שפעטער דערוויס איך זיך אז ער געפינט זיך אין דעם ארבעטס־לאגער טראוניק (לעבן לובלין). איך פלעג כמעט יעדער וואך דורך א קריסט שיקן אים אביסל עסן, קליידער א.א.וו., פיל פארטשעווער יידן זענען אין דעם ארבעטס־לאגער געווען, צווישן זיי מיין מומעס מאן שלמה בייטעל ז״ל אויך דער זון פון חיים לייזער זונשיין ז״ל (זיין ברורער שלמה געפינט זיך אין לאנד). ווי מען האט מיר שפעטער איבערגעגעבן האבן די דייטשן גאנץ נאנט פאר זייער מפלה ליקווידירט דעם צוואנגס ארבעטס־לאגער און זיי האבן אויסגעשאסן אלע יידן פאר דער באפריאונג. אזוי האט זיך געענדיקט דאס לעבן פון מיין מאן שמואל דער זון פון משה הערש פון אסטראווי מיט אלע פארטשעווער קדושים. איך דערמאן דאס מיט גרויס כבוד. אין אלע בריוו צו מיר פלעגט ער זאגן: ניט שיקן קיין פעקלעך, מיר זאלן איבערלאזן פאר אונז און געגעבן מוט, גלויבן אז מיר וועלן נאך זיי איבערלעבן און זען אז די קינדער זאלן גיין אין חדר.

אין פארטשעוו איז דאס געטא באשטאנען פון זער א קליינעם שטח

און אלע יידן וואס האבן געווינט אין געטא האבן פארלאזט זייערע וויעננונגען און איבערגעגאענגען ווינען איען דעם ענגן שטח. די יידן וואס האבן געווינט פון פריער אין דער געטא געגנט האבן זיך געטיילט מיט די אנדערע יידן מיט ווינונגען, אזוי האט מען געלעבט אין דעם געטא עטרעכע מאנאטן. אין דערזעלבער צייט האבן זיי פון מאל צו מאל געשאסן, מענטשן זענען געפאלן, זיי האבן אויך צוגענומען די קינדער פון די עלטערן און פיל מערדערישע זאכן וואס זיי האבן געטון אין שטאט. וועו מיין מאן איז שוין ניט געווען מיט אונז האבן זיינע געוועזענע שותפים מיך אריינגענומען צום האנדל און כ'האב צעטראגן אין די שטיבער עסנוואערג און פון דעם האב אעיך מיט מיינע קינדער זיך ערנערט. אויך ביי דער צווייטער אקציע פון ליקווידאציע האב איך מיך מיט די קינדער אויסבאהאלטן אויף א בוידעם. אזוי איז אוועק ווייטער א שטיקל צייט. איך מיין אז דאס איז געווען אין יאר 42—1941. אין יעצט הויבן אן די דדטשן, די מערדער מיט זייערע מיטהעלפער, די לעצטע ליקווידאציע פון דעם איבערגעבליבענעם ביסל יידן וואס זענען נאך געווען. זיצנדיק אויף דער פור (ניט ווייט פון דער פאראווי מיל, דארטן איז געווען דער זאמלפונקט) איך און 2 קינדער זענען געווען אויף דער פור אין די אנדערע 2 קינדער האט מיין שוויגער באהאלטן אין א באהעלטענש פלאץ (ביי די עלטערן פון ש. זונשיין'. וועו מיר זענן אלע געזעסן אויף די פורן האבן די מערדער געצוויענגען די קינדער אויף די וואגנס צו פארלאזן די וועגענער. שפעטער ווערט א גרויסער ווילדער טומל פון די רוצחים און אזוי נעמט מען מיר צו מיינע 2 טייערע קינדער. איך אליין וועו עס איז געווארן פינצטער גיי צוריק אין שטאט אריין מיט פיל מורא און מסירת נפש צו באנייען דעם קאנטאקט ווו מיין שוויגער איז געווען באהלטן מיט מיינע 2 קינדער. אלעס צו באשרייבן, דאס איז ניט לייכט, איך שרייב דאס אויס מיט ווייטיק און מיט ביטערע בלוט־טרערן. איך באשליס נעמען די שוויגער מיט די קינדער, פארלאזן די שטאט און אנטלויפן אין דארף דעמבאווי־קלאדע ניט ווייט פון פארטשעווו צו א באקאנטן פויער. ביי דעם פויער זענען מיר געווען נאר די איינע נאכט און מיר האבן זיך אויסבאהאלטן בערך 6 טעג אין קליין וועלדל ניט ווייט פון דארף דעמבאווי קלאדע און די פויערטע פלעגט אונז קומען באזוכן און דערציילן וואס עס הערט זיך און מיטבערענגען עפעס עסן. מיר האבן זיך דערווווסט אז דידייטשן ווייסן שוין פון אונדזער יעצטיקן פלאץ, האב איך באשלאסן צו פארלאזן דאס וועלדל און גיין אין

מאקישקער וואלד ווו עס זענען שויין געווען פיל פארטשעווער און אנדערע ניט פארטשעווער יידן. וועו מיר זענען אריין אין מאקישקער וואלד, האבן מיר נאך געהאט מיט זיך אביסל עסנווארג. זייענדיק ניט מער ווי 6—5 טעג אין וואלד הויבט זיך אן א אבלאווע, מען האט אונז פיל באשאסן. מיין שוויגער האט געכאפט איין קינד און איך דאס צווייטע קינד, דאס קינד וואס מיין שוויגער האט גענומען איז פארלוירן געגאנגען און שפעטער איז ער צוריקגעקומען ווו מיר זענען פריער געווען אויפן זעלבן ארט. מיין שוויגער איז דאמאלס פארוווונדעט געווארן. ווי עס האט זיך אפגעשטעלט די אבלאווע האבן מיר געזען וויפיל ליידער פיל יידן זענען דאמאלס אומגעקומען. מיר האבן קובר געווען אלע דערהארגעטע, אויך מיין קינד איז דאמאלס געקומען צו קבר ישראל

אין זאל וועלן אלעס באשרייבן פון מיין לעבן מיט מיין קינד אין וואלד, גלויב איך אז איך בין ניט אימשטאנד דאס צו שרייבן, אונזדזער לעבן שטענדיק מיט פחד, ניט זיכער, ניט קיין עסן א.א.וו. נאר איין זאך וויל איך יא באשרייבן דאס איז, געווען ביי א גרויסער אבלאווע וועו אלע יידן זענען זיך צעלאפן און איך בלייב מיט מיין קינד אליין, באשליסן מיר מער ניט לויפן ווייטער און מיר לייגן זיך אוועק אויף דער ערד מיט דער זיכערקייט אז דא ענדיקן מיר אונדזער לעבן פון דערווייטנס זעען מיר ווי דימערדער מיט זייערע גרויסע הינט דערנענטערן זיך וואס נענטער צו אונז. איך זאג צו מיין קינד: ,,מרים דו זאלסט דיך גאר ניט באווועגן, ליגן גלייך מיט דעם פנים צו דער ערד און נעם נאך אביסל גראז און ווארף ארום און איך דענק מיט דעם אפצונארן די דייטשן אז מיר זענען ניט מער לעבעדיקע מענטשן. איך הויב אביסל דעם קאפ זע אין ווי די דייטשן זענען שוין לעבן אונז. איך אליין קען זיך ניט פארשטעלן יעצט וועו איך דערמאן זיך, וויאזוי די דייטשן זענען פארבייי אונז און מיר זענען איבערגע בליבן לעבן. שפעטער וועו מיר האבן זיך ווידער געטראפן אין וואלד, האט קיינער ניט פארשטאנען ווי אזוי מיר האבן דאס אדורך געלעבט. אויך ווייטער איז פארגעקומען עטלעכע גרויסע שווערע אבלאווע וועו אלע מאל האט מען געטמשט די ערטער און דא בין אעיך אליין מיט א קליין קינד און ניט קוקנדיק אויף אלע שוועריקייטן. האבן מיר אזוי ווידער געלעבט.

שפעטער קומט א באפעל פון פארטיזאנער שטאב אז אלע פארלאזן דעם וואלד אין דער ריכטונג צום בוג, האבן אלע וויע אייגער פארלאזן

דעם וואלד. איך נעם מיין קינד און צוזאמען מיט אנדערע גייען מיר אין דער ריכטונג צום בוג. מיר קומען צום בוג, אלע גייען אין וואסער. איך נעם דאס קינד אויף זיך און אזוי גיי איך מיט איר אדורך דעם בוג. שפעטער טרוקענען מיר די אלע זאכן ביי א פייער וואס מיר מאכן. שפעטער באווייזט זיך א רוסישער „ראזוויעטקי" און מעלדעט אונז אז מיר קענען זיין דא 2 וואכן און שפעטער צוריק גיין אויפן זעלבן ארט פון ווו מיר זענען געקומען. אין די 2 וואכן ברענגען זיי אונז עסן און אזוי קומען מיר צוריק אין מאקישקער וואלד אריין. אין וואלד זענען מיר ווידער געווען א געוויסע צייט און פלוצלינג האבן זיך באוויזן א גרופע רייטער פון א. ק. און פאדערן דאס געווער אלע גיבן אפ דאס געווער נאר איין ביקס האב איך אפגעראטעוועט, די ביקס פון מיין קוזין און יעצטיקער מאן, איטשי שטשופאק. איך באהאלט זיין ביקס זעצנדיק זיך אויף איר און אזוי ראטעווע איך זי אפ און עס בלייבט מיט אונז די איינציקע ביקס. איך ווייל אויך דערמאנען א געשעעניש ווען ביי א אבלאווע איז מיר פארלוירן געגאנגען מיין איינציק קינד וואס איז מיר געבליבן פון דער דער גאנצער משפחה. גאנצע 3 טעג און נעכט ווי איך האב ניט דאס קינד מיט מיר און דאס איז ווינטער און ווינטער מיט גרויסע פרעסט און שנייען. מיר אלע טראגן אויף אונדזערע פיס ניט קיין שיך נאר שמאטעס ארומגעוויקלט אויך מיין קינד אזוי, געגנג עסן איז אויך דאמאלס ניט געווען. די פארטשעווער אין וואלד צום ביישפיל אברהם לעוונבוים, שיע ליבערמאן, יצחק דומאן און זיין זון משה באשליסן מיר צו העלפן זוכן מיין קינד אין וואלד, נאר זיי קומען צוריק און איך זע ניט מיין קינד, נאר דאס קינד אליין פון די טריט פונעם שניי איז אליין צוריקגעקומען. די פרייד ביי מיר און ביי ביי אנדערע יידן אין וואלד איז אין לשער. אזוי האט מען ווייטער פארגעזעצט דאס לעבן אין וואלד. זייענדיק אין וואלד אין א געוויסען טאג קומט צו לויפן צו מיר מרדכי גרינבוים פון פארטשעוו און שרייט פון דער ווייטנס: „פייגע, איך האב פאר דיר א גוטע בשורה" נאך א יד האט זיך באוויזן קומענדיק אין וואלד „דיין קוזין איטשי שטשופאק מיט זיין טעכטערל בילה". איך בין גלייך אוועק פון ארט און דערנעטערט זיך צו מיין קוזין, שוער איז מיר געווען אים צו דערקענען, פון פיל ווונדן און פון פיל גרויסע שווערקייטן וואס זיי האבן דורכגעלעבט ביז איצט. מיר האבן זיך שטארק ארומגענומען און פיל טרערן פארגאסן. איך זאג גלייך צו אים: „איטשי, גאט צו דאנקען אז מיר האבן זיך

ביידע געטראפן און נאך מיט אונדזערע 2 קינדער". אין וואלד זענען מיר צוזאמען בערך א יאר, איך פיל מיך שוין פיל לייכטער, באקווע־מער, איך פיל ווי איך בין שוין ניט אזוי איינזאם, עס איז דא איינער וואס זארגט אויך פאר מיר און פאר מיין קינד. לעבנדיק אזוי אין וואלד זיצן מיר צוזאמען און באשליסן צו בויען אונדזער געמיינזאמע צוקונפט, אז גאט וועט אונדז העלפן אז מיר וועלן בלייבן לעבן וועל איך זיין א מאמע צו זיין קינד און ער וועט זיין א טאטע צו מיין קינד.

קומענדיק צוריק קיין פארטשעוו שוין נאך דער באפרייאונג, נאך היטלערס מפלה ימח שמו, טרעפן מיר פארטשעוו ליידיק פון יידן, נישטא מער דאס שיינע פארטשעווער יידנטום. שווער איז מיר יעצט צו שרייבן וויאזוי עס האט דאס אלעס געווירקט אויף אונז. גייענדיק אין די גאסן דערמאן איך מיך, דא האבן געווינט עלטערן, ברידער, שוועסטערן, פעטערס, מומעס און פיל קרובים, שכנים, ליידיק איז אלעס, לער... די הייזער ליידיק צעראבירט, פארברענט, געגזלט. אויך געפינען זיך נאך פיל פאלאקן וואס מיט ווונדערונג פרעגן זיי מיך: „וואס, איר לעבט נאך?" אזוי אז זיי האבן זיך באטיילט אין דעם גרויסן חורבן פון אומבערענגען אונדזער שטעטל.

זייענדיק אין פארטשעוו באשטימען מיר צו הייראטן, מיר באש־טימען א תאריך, מיר לאדן איין אלע איבערגעבליבענע יידן וואס האבן זיך געזאמלט דאמאלס אין שטעטל. צווישן די אלע געסט געפינט זיך דעם אסטראווער רבינס זון אליעזר וועלכער געפינט זיך יעצט אין אמעריקע און אזוי הויבן מיר אן אונדזער צוריק באנייט לעבן. אזוי גייט אוועק $1\frac{1}{2}$ יאר ווי מיר לעבן אין פארטשעוו, נאר רעדן שטענדיק פון אונדזער ווייטערדיקער צוקונפט ניט צו בלייבן דא אין פארטשעוו, ווען מיר האבן שוין באשלאסן צר פארלאזן פארטשעוו אין דעמזעלבן אוונט באווייזן זיך די פוילישע מערדער, די אקאָוצעס, ניט בעסער ווי די דייטשע מערדער, עיינריק זוכן און באורבען די יידישע פארמעגנס. זיי נעמען ארויס 3 יידן חברים: 1) אברהם באטשאן פון פארטשעוו, וואס איז געווען מיט אונז אין די פארטיזאנער; 2) דוד, באשי די בעקערנס אייניקל וואס האט זיך גערעטעוועט דער איינציקער ייד פון דעם ארבעטס־לאגער טראוניק, ווי ער האט מיר דערציילט פון מיין מאן ווו ער איז אומגעקומען. דער 3טער ייד איז פון סאסנאוויץ, זיין פאטער איז געווען שלמה טארבינער ער האט א ברודער אין ישראל. באלד האבן

מיר געבראכט צו קבר ישראל די אלע 3 יידן און באשלאסן אלע אז מען טאר מער ניט בלייבן אויף דעם ארט, ווו יעדער שטיין און טריט איז פארגאסן מיטן בלוט פון אונדזערע אמאליקע טייערסטע.

מיר געפינען זיך יעצט אין דעם בלוטיקן דדטשלאנד ווו עס זאמלען זיך דאמאלס אלע שארית הפליטה פון אלע יידן וואס זענען געבליבן לעבן.

שאפונג פון דער יידישער מדינה, ווען די אראבישע לענדער קעמפן געגען איר אנשטייאונג. מיין מאן איטשי שטשופאק מאביליזירט זיך גלייך צום קאמף און באטיליקט זיך 6 מאנאטן מיט אלע אנדערע יידישע קעמפער, ווי מיר באזיגן זיי אלע און די מדינה ווערט געשאפן. אונדזער געמיינזאם טעכטערל חנהלע האט שוין געהייראטעט אין ישראל און מיר האבן שוין, גאט צו דאנקען, א ווויל קלוג אייניקל. מיר זענען צופרידן ווי אלע אונדזערע קינדער זענען דא אין לאנד מיט אונז, אלע האבן שיינע פאמיליע לעבן. מיר קענען ניט אפשאצן ווי אונדזערע קינדער האבן אונדז גוט געראטן ניט צו פארן קיין אמעריקע נאר זען אונדזער אייגן לאנד.

איך שליס מיינע אלע שילדערונגען. צו ווען אלעס באשרייכן וואס איך האב געזעען וואס ברוטאלע פארברעכער האבן געמאכט בין איך ניט פיזיש אומשטאנד און איך קען בלויז זאגן אז טראץ דעם אלעמען, דאס וואס זיי האבן געוואלט, האבן זיי ניט דערלעבט און וועלן ניט דערלעבן.

ע ם י ש ר א ל ח י !

רשימת הנפטרים בישראל

בונים איש
מנדל ראבינויץ
שטוצברג משה ברוך
קולסק אייזק
ליז רוביץ
סוקניק יהודה, חיפה
שרה סיקניק
פרלמן חנצה
פרלמן, קיבוץ יפעת
שצ'פק יצחק
אביגדור רוזענבארג
שרפשטיין אברהם
שייארצבערג יצחק
לבנבאום שמעון, חיבת ציון
דב לקינבאום, בוליביה
ד"ר ברלונאבלום
אטקא פערלמאן יצחקי
אנגלמן אנדל, ארגנטינה
חיה גאָלדשמידט
גרטנר משה
ליברמן יהושע
לוטכט ראָובן
ורדמן אברהם בן יחיאל ורדמן
משה גראבש
זלמן וסרמן

אליהו בן יהשוע ליברמן
אסתר בן פורת
אסתר רוזנפלד
אברהם רוזנפלד
ראפעפרט, פולין
בן־ציון פרטמן
גודל בוך
דוד ריטבאוים
הנק ברווזבלט
חייה גולדשמידט
יעקב אייזנשטיין
ישראל שפירא
מנוחה
מרדכי גרינוואלד
מלכה לייזרוביץ
נוח גובירדר
פרדל ווסרמן
צבי פרידמן
צבי גברדר
צבי רובין
שלמה פסטרנק
שמחה שנקר
תנחים ברייזבלט
ורדמן אברהם בן יחיאל

אין אנדענק די פארשטארבינע מיטגלידער פין די פארצ'וער סאסייטי
איען ניו־יעארק

מענער

אבראמאוויטש יעקב
באך שיע
באך אברהם
ביטעל היימו
בערשאָצקי אהרן
גאנשאך מייער
גאמפעל מעקס
גראסמאן נחום
גאלדבערג הערש
גאלדרייך ישראל
גאלדרייך יעקב
דארפמאָן דזאדש
דאמאן סעך
הערינג ג.
ווייסמאן מרדוי
ווישניע שלמה
וולנע וואווע
וואלנע פסח
וואלנע יעקב
ווינבערג אהרן יחיאל
וואָפע היימען
לעדערפארב חיים
לעבענבוים הענאך
מאנדילסבערג חיים
מענדעלסבערג יעקב
מיגדאל דוד
ניישטעטער אברהם חיים
ניישטעטער משה יצחק
סאלאש נחום פייוויש
סאלאש אוירווינג
פאלאש שלמה
עלקי מעקס
פטאשעך שלמה
פיטיל משה
פייגענבוים לייבקי
פייגענבוים מנחם
פישמאן יצחק
קראמאש שלמה
קיידין הערמאן
ראזינבוים יצחק
שווארצמאן אברהם
שערמאן שלמה

פרויען

אַבראמאוויטש מערי
בערשאַצקי אסטר
באך סערע
גראסמאַן רבקה

גאלדבערג
וואלנע חיה
הערינג פערקע
וואלנע דאבע
ווישניע ראז
ווייסמאן דארע
ניישטעטער ריבקה
סאלאש איטע
ספרעריגין מאלכה

פיטעל סערע	ראזינבוים שרה
פערעלמאן חיה	שערמאן אסטר
פייגענבוים שרה אייידיל	שערמאן ריבקה
פייגענבוים מאשע וויעטל	שוואַרצמאן חנה
קראמאש אסטר	

דאס איז פיליפ פישמאנס עלטערן
צום פעראייביגין יזכור בוך

שלמה פישמאן
דינה פישמאן

א לוויה אין פרצב

געקויפט א בלעטל דורך גובערמאן־העלער

להנצחת זכרו של יעקב גולדרייך

שנפטר בניו־יורק (אביו של פנחס גולדרייך)

ב. מנדקלן

להנצחת זכרם של אביו לייבל מנדקלן

אמו רחל ואחיו משה ובונם

לזכרם של מנדל וויטה

ניסנבוים (קולנדה)

יצחק סוכובולסקי

להנצחת זכרם של מנחם־ציון וחיה־ניטל סוכובולסקי

יצחק ושפרינצה שלרן, שלמה ושיינדל סוכובולסקי,

יעקב ופריידה לו

יעקב נוישטטר

להנצחת זכרם של בני משפחתו

בני זונשיין

להנצח זכרם של בני משפחתו

ישראל קורן

להנצח זכרם של בני משפחתו

נחמה חלב

להנצחת הקדושים מבני משפחתה

להנצחת זכרו של

ד"ר ר. ברלינרבלום

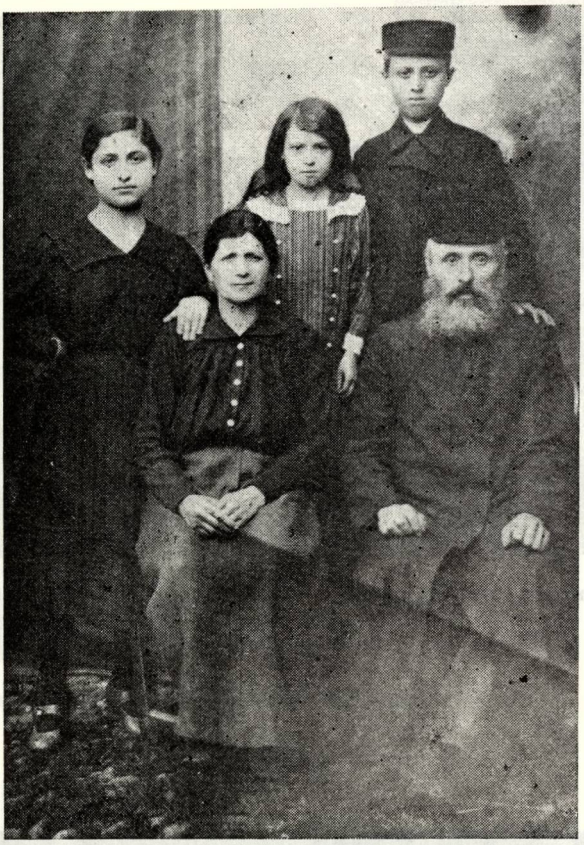
להנצחת קדושי משפחת נח וישניה

רחל לאה מינץ

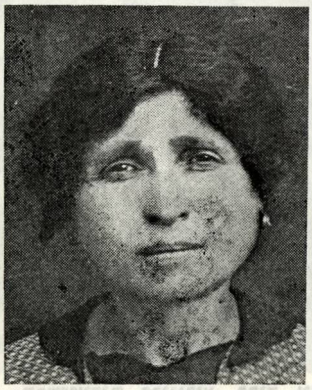
להנצחת זכרו של בעלה משה מינץ

הסתדרות „החלוץ-הצעיר" בפרלין סניף ב פ ר ט ב .
יום 1 מאי 1934 .

לייבקע משה וועלוועלס פייגנבוים מיט די פאמיליע געקופיט א בלעטל דורך ס. פייגנבוים

טויבע גוטמאן

געקויפט א בלעטל דורך די פארצ׳עווער סאסייטי און דוד גוברמאן־העלער

מימין לשמאל: יוסף קורן, הרש־טוביה רבינוביץ, ברוך ארליך, יוסף פומרנץ, חיים גולדברג, אליהו־לייזר לווין

לייזר וואלנער און פרוי

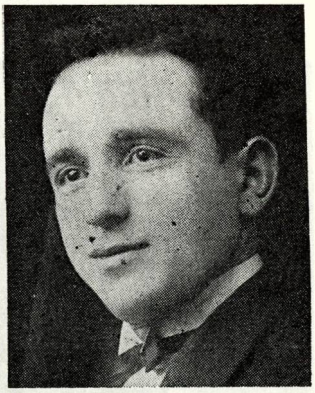
ראבײ נחמן גאלדבערג פון שיקאגו

געקויפט א בלעט דורך יוסף גאלדבער

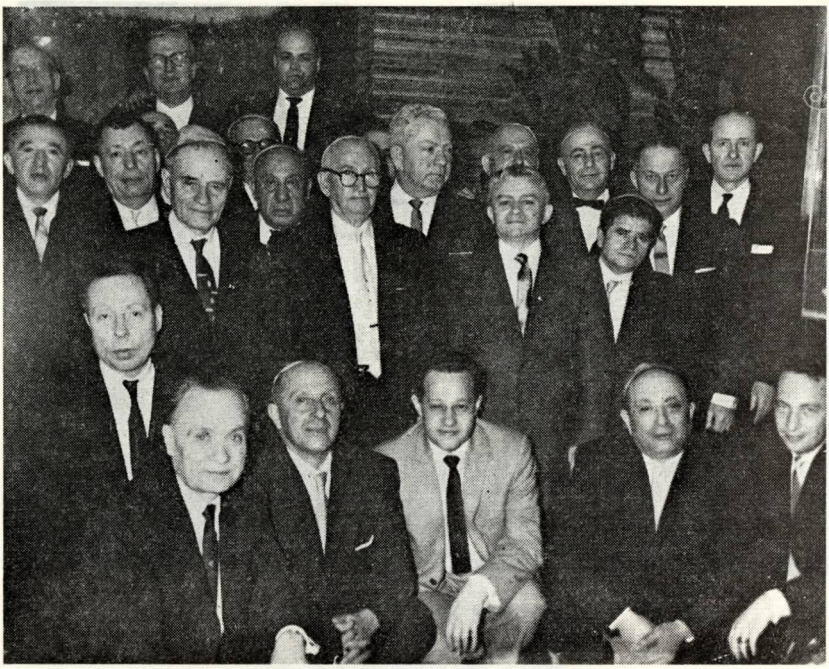
דער פארצעווער קאמיטעט אין מאנטרעאל מיט ש. שלום

דוד שטערן
ניספה בשנת 1942

בנו של יצחק בייטל
שנפל במלחמת השחרור
של מדינת ישראל, 1948

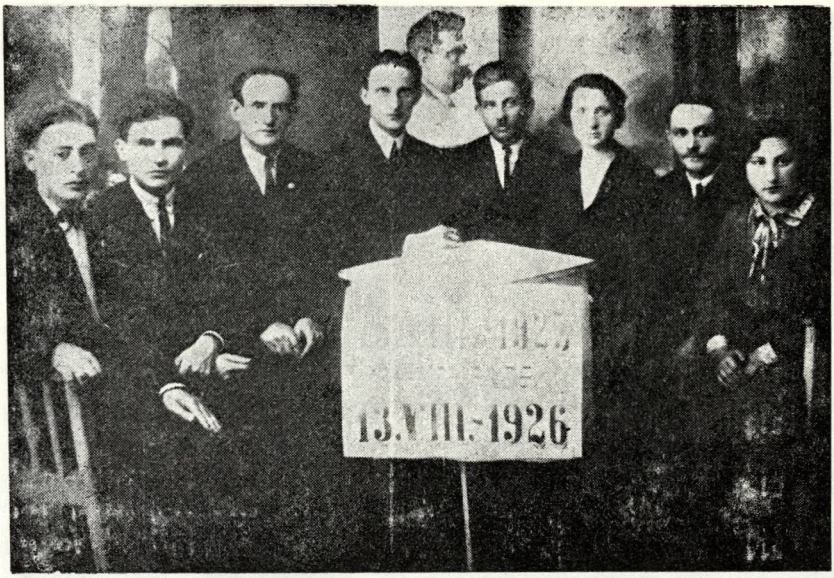
פארצעוועך קאמיטעט אין ניו־יראק

אליעזר נלקנבוים ז״ל

א. שרמן

א פרץ־אוונט אין פארצעוו

א גרופע פון פארצעוועך יוגנט

איין אנדענק פאר מיינע ליבע עלטערין ר' משה צבי ב"ר יצחק ע"ד נפ י"ד כסלו

חבר ועד הקהלה „פרצבה"

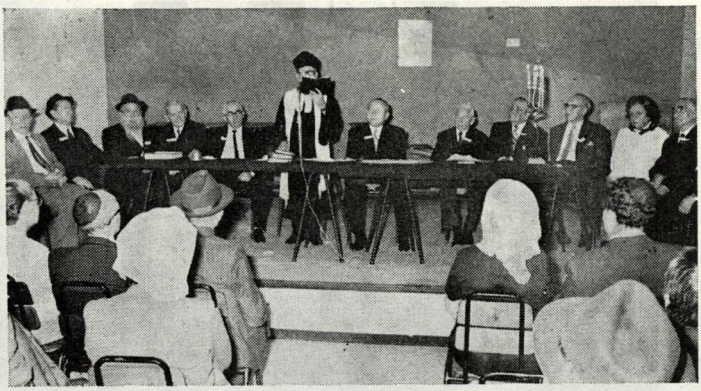
יובבד בת צבי ע"ה הכהן נפ' ד' כסלו פאר אייביקט דורך זון חיים באנענפעלד ניו־יורק

כיכר השוק בפרצב, שבה רוכזו היהודים לפני המשלוח למחנות המוות

א גרופע פארצעוועד

ערב אזכרה לקדושי פרצ'ב — ליד שולחן הנשיאות

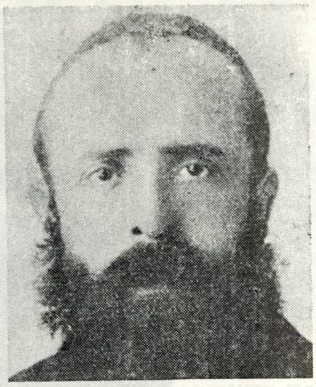
דער קאמיטעט פון פאריזער סוסייטי

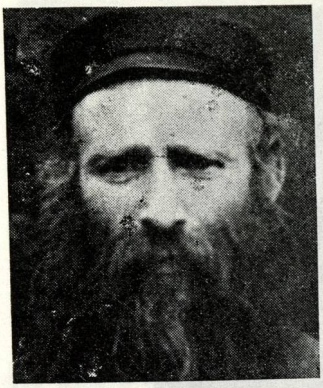
פאמיליע בן־ציון טונקאלרויט

לזכר אחים חללים
עוד נשוב!

יוסל שטערנס ברידער

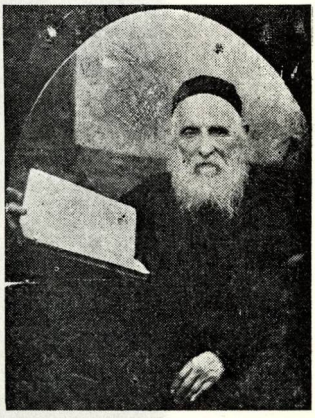
יוסל שטרן

יוסף אליעזר קופנבלום

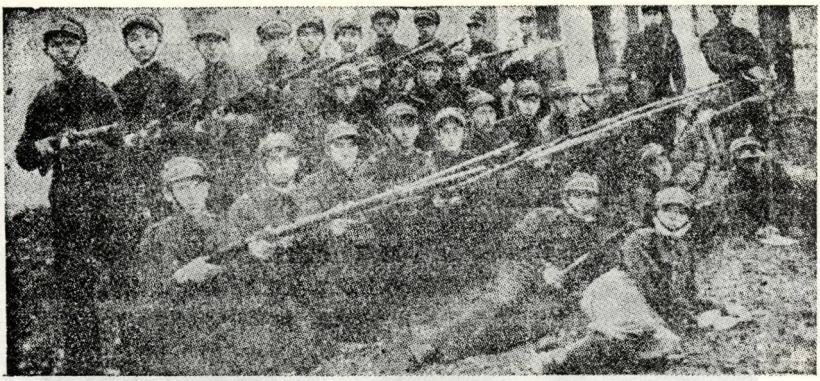
בערל גוטמן, זימעל און רבקה ביילע געקויפט א בלעטל דורך ס. פייגנבוים

משה־וועלוול פייגנבוים
(געשטארבן און עלטעאר פון 106 יאר)

מרים פייגנבוים

בית־ספר למדריכי בית"ר, גליל לובלין, פולין 1932. בית"ר קיימה קורסים כאלה בכל רחבי אירופה בהדרכתם של ירמיהו הלפרן ותלמידיו. אף שנועדו מלכתחילה להכשרה צבאית, ניתנו בהם גם הרצאות על תולדות הציונות ותולדות ישראל.

„רבו יותר מדי בימינו הזהירים והמתונים: כל מה שידוע להם מחכמת הציונות – זהו הקושי הגדול אשר בהגשמתה, המעצורים ואבני־הנגף. ועל כן, למען הראות את פכחותם ובגרותם, הנם מכריזים מכל הגגות שאין כוונתם, חס וחלילה, להשיג מטרות גדולות... ארץ שכולה שלנו... ארץ די רחבה להכיל את כל אלה שיבואו".

זאב ז'בוטינסקי (1928)

ברית תרומ
נציבות פול

תעודה מס: 102

תאריך: 16.2.33

בית

שלטון בית"ר
מחלקת
הכשרה הגנתית

בית ספר ממדרגה ה'

בארץ פולניה בעיר פולין

בית"ר מונטיין שנתי מ מכללה מקבל תואר

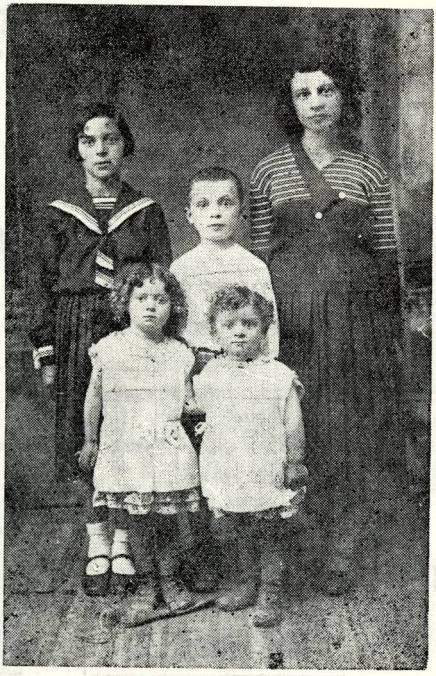
מסוג א'

התואר הזה נתן לבית"רי אחרי גמרו את חוק למודיו בבית הספר הנ"ל ואחרי עמדו בבחינות הגמר וקבלו את הציונים

הלקמן

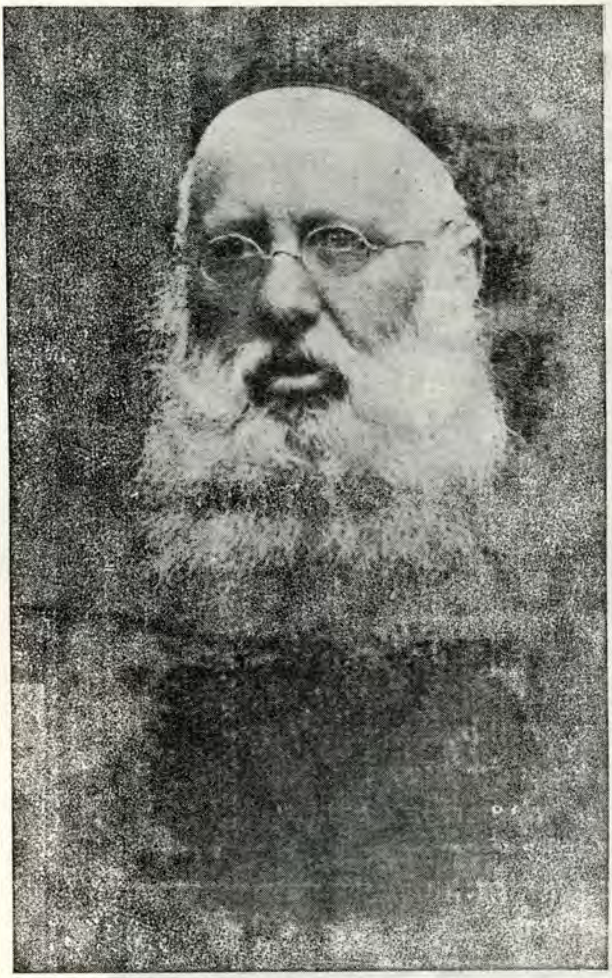
משפ' וסרמן ז"ל. (זלמן נפטר בחיפה)

די קינדער פון גאדל ראבינאוויץ

יודל מלמד

רבי מפרצב

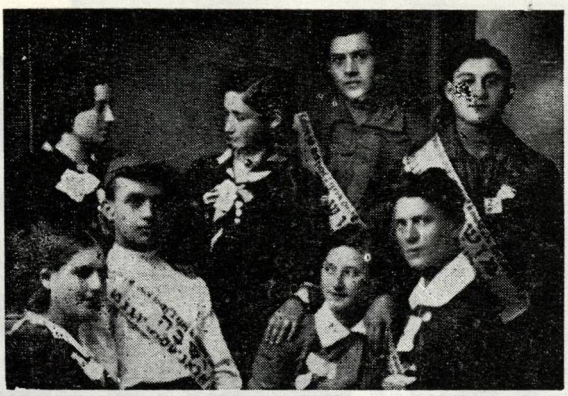

שושי די רביצן

דוד אדלר מיט די משפחה, בערל רופה מיט די משפחה
שלמה בוטשאן אין לופקע אין חיים ברוך

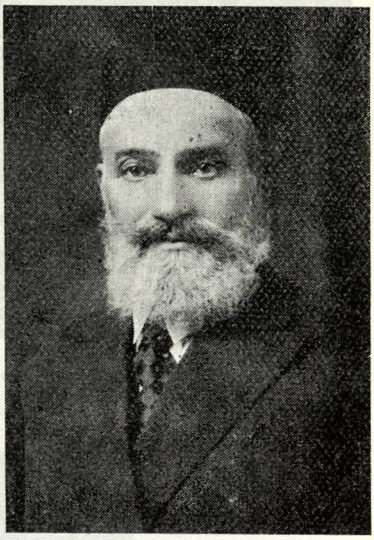
א בלימל טהוג אין פרצ'ב

א גרופע קינדער אין פרצב

א גרופע ינעגנטליכע פון פרצ'ב

לאזער זשיטא

גדול רבינוביץ

מש' וכדמן ז"ל

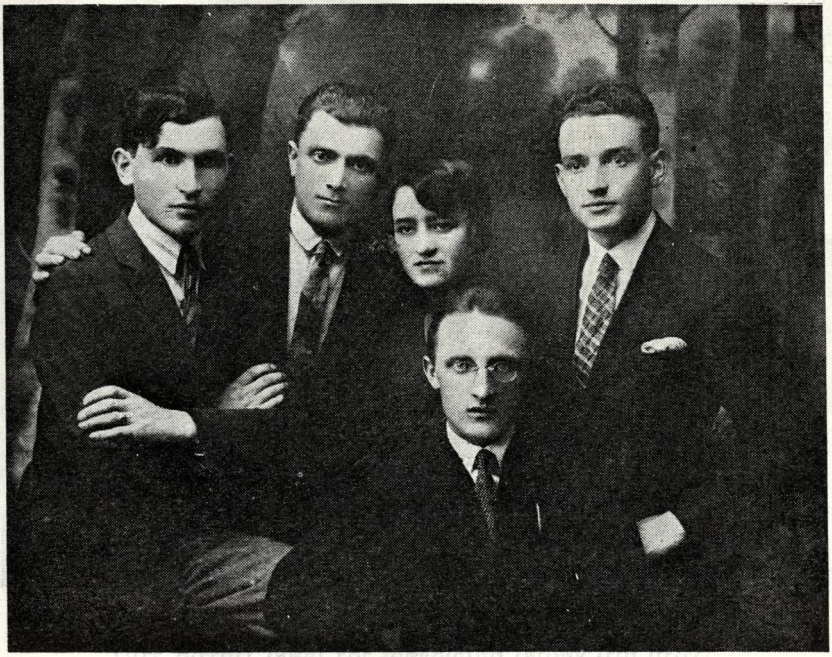
לזכרון נצח

לייבל מנדלקרן ואשתו רחל ומשפחותיהם ואייזשע ובנם נירנברג.
דוד לייבל מנדלקרן היה ראש הקהילה היהודית בפרצ'ב — בסרבו למלא פקודת הגרמנים בדבר משלוח יהודים למחנות המות, נורה על ידם למות. ת.נ.צ.ב.ה.
הונצחו: ע"י בנם בנימין מנדלקרן מטורונטו וגיטל נירנברג זוננשיין מחיפה.

חבל על דאבדין...

יעקב ודבורה נירנברג עם נכדיהם פנחס ובלה שניספו בשואה על ידי הנאצים ועוזריהם הפולנים. כבוד לזכרם! הונצחו: ע"י בתם גיטל (טובה) זוננשין—נירנברג מחיפה.

מימין לשמאל: יחיאל גוברמן ז"ל, ברײנה גולדברג, ישראל גולדבר, יעקב גוברמן ז"ל
יושב — שוורצברג

די וולאדאווער פאמיליע גאלדבערג נעקויפט א בלעט דורך גאלדבערג

ORGANIZACJA
„Hechaluc" Pioner w Polsce
oddział w Parczewie.

Parczew dn. 11/3 1925 r.

הסתדרות
„ה ח ל ו ץ" ב'פולין
סניף בפרשב.

№ 16

[illegible]

[illegible]

שלוחי ארץ לעבריה
מאת הסתדרות החלוץ בארצות
[illegible]

בשם הנשיא
החלוץ בארצות
יושב ראש
מוכיח ראשי

גברת ולוך
הנשיא

פאמיליע קורן